

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Ομ. Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ, Πρόεδρος Δ.Σ. ΚΔΕΟΔ, πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003-2015)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Emer. Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL
DIMITRIOS FINOKALIOS, Président du Barreau de Thessalonique

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS, Président du conseil d'administration du CIEEL, ancien Président de la CJUE
(2003-2015)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ

Κείμενα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κα ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επικ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - τηλ.: 2310 486 937

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

SECRETARIAT: V. TZORTZI

Les textes à publier ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) – tel.: 2310 486 937

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ) είναι νομικό περιοδικό ανοιχτής πρόσβασης, που εκδίδεται τριμηνιαίως, σε αποκλειστικά πλέον ηλεκτρονική μορφή (<https://eeeurd.gr/>), από το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) και τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης.

Η ΕΕΕυρΔ πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγένη, ο οποίος διετέλεσε Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής του περιοδικού διετέλεσε επίσης, από το 1986 μέχρι το 1999, και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Ομ. Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

Δ. ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Ρ. ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Αντωνιάδου Ελένη, Δ.Ν., Νομική Σχολή ΑΠΘ

Βουγιούκας Δημήτριος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδικός Νομικός Σύμβουλος Διοίκησης ΕΑΓΜΕ, Εντεταλμένος Διδασκαλίας Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Γκέκα Βασιλική-Ελένη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Γκουπιδένη Λαμπρινή, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Εκμεκτσόγλου Ευάγγελος, ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

Ζήση Άννα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Ζησιού Αγγελική, Δ.Ν., Δικηγόρος

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Λαμπράκη Ευαγγελία, ΜΤΠ «Εθνική και Ενωσιακή Διοίκηση» Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου, Δόκιμη ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ) του Παντείου Πανεπιστημίου

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μιχαλοπούλου Όλγα, Master 1, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Παπαγιαννοπούλου Λυδία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Πασχαλίδης Πασχάλης, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Στάθη Βασιλική, Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Τζώρτζη Βιργινία, Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέας ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρος

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις Γραφείου Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

Χαλυβοπούλου Μαρία, Γραφείο Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

EDITORIAL

B. Τζώρτζη	303
-------------------	-----

ΑΡΘΡΑ

Δ. Βουγιούκας

Η επίλυση των εμπορικών διαφορών της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά τη διαδικασία διμεροποίησης του παγκόσμιου εμπορίου	305
---	-----

Ε. Αντωνιάδου

Η Διεθνής Σύμβαση Εργασίας υπ' αριθμ. 158/1982 της Δ.Ο.Ε. περί τη λύση της σύμβασης εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη: ένας αναλυτικός οδηγός ερμηνείας	321
--	-----

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ	351
II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής	357

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2024)	363
--	-----

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-774/22, FTI Touristik (Élément d'extranéité), 29.07.2024 (Οι προστατευτικές διατάξεις του Κανονισμού 1215/2012 για τα συμφέροντα των καταναλωτών) – Παρατηρήσεις Ο. Μιχαλοπούλου	393
--	-----

ΔΕΕ C-792/22, Energotehnica, 26.09.2024 (Αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου) – Παρατηρήσεις Β.-Ε. Γκέκα	397
--	-----

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-554/21, C-622/21 και C-727/21, Hann-Invest, 11.07.2024 (Εγγυήσεις εσωτερικής δικαστικής ανεξαρτησίας και αποτελεσματική δικαστική προστασία) – Παρατηρήσεις Α. Ζήση	402
--	-----

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Μάιος – Ιούλιος 2024)	407
---	-----

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή No 15541/20, Pindo Mulla κατά Ισπανίας, 17.09.2024 (Η προσωπική αυτονομία του ασθενούς υπό την προστασία του ΕΔΔΑ: παραλείψεις και αμφιταλαντεύσεις του Δικαστηρίου;) – Παρατηρήσεις Ε. Εκμεκτσόγλου	429
---	-----

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 57246/21, Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδα (Νο. 3), 04.06.2024 (Αστική ευθύνη του Δημοσίου από πράξεις δικαστικών οργάνων) – Παρατηρήσεις Λ. Παπαγιαννοπούλου / Π. Πα-
σχαλίδης 433

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Τμ. Δ'), απόφαση αριθμ. 1107/2024, 12.07.2024 (Χορήγηση ταξιδιωτικού εγγράφου σε δικαιού-
χο διεθνούς προστασίας μόνον κατόπιν εξατομικευμένης κρίσης των αρμοδίων διοικητικών οργάνων
ως προς τη συνδρομή λόγων δημόσιας τάξης και ασφάλειας) – Παρατηρήσεις Α. Ζήση 441

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for
effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) –
Πέμπτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής 445

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regula-
tions on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Τρίτη συνάντηση Συντονιστικής Επι-
τροπής 445

1η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένο ομιλητή τον Επίκ. Κα-
θηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, κ. Δημήτρη Κυριαζή – 9 Σεπτεμβρίου 2024 445

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for
effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) –
Έκτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής 445

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2024 – Β' 447

Table of contents 3/2024

EDITORIAL

V. Tzortzi	303
-------------------	-----

ARTICLES

D. Vougioukas The resolution of the European Union's trade disputes in the process of world trade bilateralisation	305
--	-----

E. Antoniadou The International Labour Convention No 158/1982 of the ILO on the termination of employment contracts at the initiative of the employer: a detailed interpretation guide	321
--	-----

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News	351
II. Information Technology e-news	357

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF THE EU

A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (June – August 2024)	363
--	-----

B. Annotations CJEU - GCEU

CJEU C-774/22, FTI Touristik (Élément d'extranéité), 29.07.2024 (<i>The protective provisions of Regulation 1215/2012 for the interests of consumers</i>) – Annotation O. Michalopoulou	393
---	-----

CJEU C-792/22, Energotehnica, 26.09.2024 (<i>The principle of primacy of EU law</i>) – Annotation V.-E. Gkeka	397
---	-----

CJEU joined cases C-554/21, C-622/21 and C-727/21, Hann-Invest, 11.07.2024 (<i>Guarantees of internal judicial independence and effective judicial protection</i>) – Annotation A. Zisi	402
---	-----

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

A. Review of Jurisprudence (May – July 2024)	407
---	-----

B. Annotations

ECHR, Application No 15541/20, Pindo Mulla v. Spain, 17.09.2024 (<i>Patient autonomy under the protection of the ECtHR: omissions and ambiguities of the Court?</i>) – Annotation E. Ekmektsoglou	429
---	-----

ECHR, Application No 57246/21, Zouboulidis v. Greece (No. 3), 04.06.2024 (<i>Civil liability of the State for acts of judicial bodies</i>) – Annotation L. Papagiannopoulou / P. Paschalidis	433
--	-----

III. NATIONAL COURTS

- Council of State (Section D), Judgement No 1107/2024, 12.07.2024 (*Issue of a travel document to a beneficiary of international protection only after an individual assessment by the competent administrative bodies as to the existence of grounds of public order and public security*) – Annotation A. Zisi 441

CONFERENCES – RESEARCH

- Twinning Programme with North Macedonia “Further strengthening the capacities for effective implementation of the *acquis* in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Fifth meeting of the Steering Committee 445
- Twinning Programme with Israel “Support Israel Alignment with Union *Acquis* Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Third meeting of the Steering Committee 445
- 1st meeting of the series “Academic Meetings” with guest speaker Assistant Professor of the Law School of the Aristotle University of Thessaloniki, Mr. Dimitris Kyriazis – 9 September 2024 445
- Twinning Programme with North Macedonia “Further strengthening the capacities for effective implementation of the *acquis* in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Sixth meeting of the Steering Committee 445

BIBLIOGRAPHY

- I. Books CIEEL 2024 – B’ 447

Table des matières 3/2024

EDITORIAL

V. Tzortzi	303
-------------------	-----

DOCTRINE

D. Vougioukas

La résolution des conflits commerciaux de l'Union européenne dans le processus de bilatéralisation du commerce mondial	305
--	-----

E. Antoniadou

La convention internationale du travail n° 158/1982 de l'OIT sur la résiliation du contrat de travail à l'initiative de l'employeur : guide d'interprétation détaillé	321
---	-----

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes	351
--------------------------	-----

II. @-ctualités d'informatique juridique	357
--	-----

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence CJUE – TUE (juin – août 2024)	363
--	-----

B. Notes CJUE – TUE

CJUE C-774/22, FTI Touristik (Élément d'extranéité), 29.07.2024 (<i>Les dispositions protectrices du règlement 1215/2012 pour les intérêts des consommateurs</i>) – Notes O. Michalopoulou	393
--	-----

CJUE C-792/22, Energotehnica, 26.09.2024 (<i>Principe de primauté du droit de l'Union</i>) – Notes V.-E. Gkeka	397
--	-----

CJUE affaires jointes C-554/21, C-622/21 et C-727/21, Hann-Invest, 11.07.2024 (<i>Garanties d'indépendance judiciaire interne et de protection judiciaire effective</i>) – Notes A. Zisi	402
--	-----

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

A. Revue de Jurisprudence (mai – juillet 2024)	407
---	-----

B. Notes

CEDH, Requête No 15541/20, Pindo Mulla c. Espagne, 17.09.2024 (<i>L'autonomie du patient sous la protection de la Cour européenne des droits de l'homme : omissions et ambiguïtés de la Cour ?</i>) – Notes E. Ekmektsoglou	429
---	-----

CEDH, Requête No 57246/21, Zouboulidis c. Grèce (No. 3), 04.06.2024 (<i>Responsabilité civile de l'État pour les actes des organes judiciaires</i>) – Notes L. Papagiannopoulou / P. Paschalidis	433
--	-----

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'État (Section D), Arrêt No 1107/2024, 12.07.2024 (<i>Délivrance d'un document de voyage à un bénéficiaire de la protection internationale uniquement après une évaluation individuelle par les organes administratifs compétents de l'existence de motifs d'ordre public et de sécurité publique</i>) – Notes A. Zisi	441
---	-----

ÉDUCATION – RECHERCHE

Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour une mise en œuvre efficace de l'acquis dans le domaine de la pollution industrielle" (MK 20 IPA EN 02 22) – Cinquième réunion du Comité de Pilotage	445
Projet de jumelage avec Israël "Soutien à l'Alignement d'Israël sur les Règlements de l'Acquis Communautaire en matière de Sécurité Alimentaire" (IL 18 ENI HE 02 22) – Troisième réunion du Comité de Pilotage	445
1ère réunion de la série « Réunions académiques » avec pour invité le Professeur assistant de la faculté de droit de l'Université Aristote de Thessalonique, M. Dimitris Kyriazis – 9 septembre 2024	445
Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour une mise en œuvre efficace de l'acquis dans le domaine de la pollution industrielle" (MK 20 IPA EN 02 22) – Sixième réunion du Comité de Pilotage	445

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Livres CIEEL 2024 – B'	447
---------------------------	-----

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνΘΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνΘΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνΘΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνΘΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνΘΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>CJEU</i>	: Court of Justice of the European Union
<i>CJUE</i>	: Cour de Justice de l'Union Européenne
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GCEU</i>	: General Court of the European Union
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, HREL, 1981, p. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

EDITORIAL

Με χαρά σας καλωσορίζουμε στο τρίτο τεύχος του 2024. Το τεύχος ανοίγει με το άρθρο του Δρ. Δημητρίου Βουγιούκα, που πραγματεύεται την αντιμετώπιση εμπορικών διαφορών από την ΕΕ εν μέσω της κρίσης του πολυμερούς συστήματος του ΠΟΕ. Ο συγγραφέας υποστηρίζει πως, ενώ η ΕΕ δηλώνει πίστη στους κανόνες του ΠΟΕ, στρέφεται σε διμερείς συμφωνίες και μονομερή μέτρα για την προστασία των συμφερόντων της. Το άρθρο καταλήγει σε προβληματισμούς για την αποδυνάμωση του πολυμερούς χαρακτήρα του διεθνούς εμπορίου και την ανάγκη εξισορρόπησης νομικής σταθερότητας με πολιτικό ρεαλισμό.

Στη συνέχεια, η Δρ. Ελένη Αντωνιάδου αναπτύσσει τη νομική ερμηνεία της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας υπ' αριθμ. 158/1982, η οποία καθιερώνει το δικαίωμα προστασίας από αδικαιολόγητη απόλυση. Η συγγραφέας εξηγεί ότι, παρότι η Ελλάδα δεν έχει κυρώσει τη Σύμβαση, δεσμεύεται έμμεσα από τις διατάξεις της μέσω του άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη. Στο κείμενο τονίζεται η σημασία της Σύμβασης ως προτύπου νομικής ερμηνείας και ως πρακτικού εργαλείου για την εφαρμογή κοινωνικών δικαιωμάτων.

Το τεύχος συνεχίζει με την επικαιρότητα στην ΕΕ από την κα. Όλγα Μιχαλοπούλου και την κα. Βασιλική Στάθη και τα e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής από τον κ. Κωνσταντίνο Θεοδωρίδη.

Στη νομολογία του ΔΕΕ/ΓεΔΕΕ θα βρείτε την επισκόπηση των σημαντικότερων αποφάσεων για το τρίμηνο Ιουνίου - Αυγούστου 2024 και θα διαβάσετε τα σχόλια της κας Όλγας Μιχαλοπούλου στην απόφαση του ΔΕΕ C-774/22, *FTI Touristik (Élément d'extranéité)*, για τις προστατευτικές διατάξεις του Κανονισμού 1215/2012 για τα συμφέροντα των καταναλωτών, της κας Βασιλικής Γκέκα στην απόφαση του ΔΕΕ C-792/22, *Energotehnica*, για την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, και της κας Άννας Ζήση στην απόφαση του ΔΕΕ επί των συνεκδικασθεισών υποθέσεων C-554/21, C-622/21 και C-727/21, *Hann-Invest*, για τις εγγυήσεις εσωτερικής δικαστικής ανεξαρτησίας και την αποτελεσματική δικαστική προστασία.

Ακολουθεί η νομολογία του ΕΔΔΑ με επισκόπηση των κυριότερων αποφάσεων για το τρίμηνο Μαΐου - Ιουλίου 2024 και το σχόλιο του κου Ευάγγελου Εκμεκτσόγλου στην απόφαση του ΕΔΔΑ επί της προσφυγής υπ' αριθμ. 15541/20 (*Pindo Mulla κατά Ισπανίας*), που αφορά την προσωπική αυτονομία του ασθενούς υπό την προστασία του ΕΔΔΑ, καθώς και το από κοινού σχόλιο της κας Λυδίας Παπαγιαννοπούλου και του κου Πασχάλη Πασχαλίδη στην απόφαση του ΕΔΔΑ επί της προσφυγής υπ' αριθμ. 57246/21 [*Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας* (No. 3)], που αφορά την αστική ευθύνη του Δημοσίου από πράξεις δικαστικών οργάνων.

Τα σχόλια στη νομολογία ολοκληρώνονται με εκείνο της κας Άννας Ζήση στην απόφαση του ΣτΕ (Τμ. Δ') 1107/2024 για τη χορήγηση ταξιδιωτικού εγγράφου σε δικαιούχο διεθνούς προστασίας μόνον κατόπιν εξατομικευμένης κρίσης των αρμοδίων διοικητικών οργάνων ως προς τη συνδρομή λόγων δημόσιας τάξης και ασφάλειας.

Ακολουθούν, όπως πάντα, τα νέα του ΚΔΕΟΔ στον τομέα της Παιδείας και της Έρευνας ως προς τις επιστημονικές εκδηλώσεις, τα συνέδρια και τα ευρωπαϊκά προγράμματα. Το τεύχος κλείνει με τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

Καλή ανάγνωση!

Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ

Βιργινία Τζώρτζη

Η επίλυση των εμπορικών διαφορών της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά τη διαδικασία διμεροποίησης του παγκόσμιου εμπορίου

Δημήτριος Βουγιούκας*

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως μέλος του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου και μέσα από την Κοινή Εμπορική Πολιτική, προωθεί την απελευθέρωση των διεθνών εμπορικών συναλλαγών. Σεβόμενη τις αρχές και τους κανόνες του ΠΟΕ, υπήρξε υπέρμαχος του πολυμερούς συστήματος επίλυσης διαφορών που αυτός εφαρμόζει. Η κρίση και αμφισβήτηση που διάγει ο συγκεκριμένος μηχανισμός αυτή την περίοδο, με αποκορύφωμα την αδυναμία λειτουργίας του Εφετειακού Σώματος, οδηγεί την ΕΕ στην αναζήτηση αποτελεσματικών μέσων περιορισμών των στρεβλώσεων του διεθνούς εμπορίου. Η ενωσιακή νομοθεσία που οδηγεί στη θέσπιση μονομερών μέτρων και η προώθηση των διμερών εμπορικών συμφωνιών με τρίτες χώρες οι οποίες περιλαμβάνουν συστήματα επίλυσης διαφορών που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής τους, αποτελούν εναλλακτικές μορφές για την προώθηση των διεθνών συναλλαγών. Δημιουργούν όμως εύλογη ανησυχία για τη διατήρηση του πολυμερούς χαρακτήρα οργάνωσης του διεθνούς εμπορίου.

κοινή εμπορική πολιτική – Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου – σύστημα επίλυσης εμπορικών διαφορών – διμερείς εμπορικές συμφωνίες – διαιτησία – πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Σε ένα διαρκώς εξελισσόμενο δικαιοσύνη πλαίσιο οργάνωσης και διαμόρφωσης των διεθνών οικονομικών και εμπορικών σχέσεων, μία περιφερειακή πολιτική και οικονομική οντότητα η οποία θεωρείται ότι αποτελεί μέχρι σήμερα «την πιο προηγμένη και πιο ολοκληρωμένη μορφή περιφερειακής οικονομικής συνεργασίας στον κόσμο»¹, η Ευρωπαϊκή Ένωση, παράγει ένα υπερεθνικό δίκαιο το οποίο δεν περιορίζεται στη ρύθμιση των διασυνοριακών συναλλαγών ανάμεσα στα κράτη μέλη της αλλά ασκεί επίδραση σε σημαντικό τμήμα του διεθνούς εμπορίου. Αυτή η υπερεθνική οντότητα αποτελεί το επιστέγασμα μίας διαδικασίας οικονομικής ολοκλήρωσης με απώτερο στόχο την πολιτική ένωση της Ευρώπης. Η εξέλιξη αυτή, από τη δημιουργία των πρώτων Κοινοτήτων σε μία ενιαία Ευρωπαϊκή Ένωση η οποία περιλαμβάνει είκοσι επτά κράτη και διαθέτει νομική προσωπικότητα και αυτοτελή παρουσία στη διεθνή κοινότητα, δεν ήταν από την αρχή δεδομένη ούτε άνευ εμποδίων. Υπήρξε όμως καθοριστικής σημασίας τόσο για τα κράτη μέλη και τους πολίτες τους που συμμετείχαν σε αυτή τη διαδικασία όσο και για τις τρίτες χώρες που συναλλάσσονται με αυτήν και τους διεθνείς οργανισμούς.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως μέλος η ίδια του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, επιδιώκει την απελευθέρωση των διεθνών εμπορικών συναλλαγών, χρησιμοποιώντας ως πρότυπο στις διαπραγματεύσεις την ίδια της την εσωτερική αγορά. Η άσκηση της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης και

αφορά στο εμπόριο αγαθών, υπηρεσιών, στις εμπορικές πτυχές της διανοητικής ιδιοκτησίας και στις άμεσες ξένες επενδύσεις. Η Κοινή Εμπορική Πολιτική συμπληρώνει την τελωνειακή ένωση, καθώς διασφαλίζει την ομοιόμορφη διεκπεραίωση των εμπορικών σχέσεων με τις τρίτες χώρες και αποτελεί τον θεμέλιο λίθο των κοινών εισαγωγικών και εξαγωγικών καθεστώτων της ΕΕ. Η Ένωση ασκεί επίδραση στη διαμόρφωση του παγκόσμιου εμπορίου, καθώς προωθεί όχι μόνο την απελευθέρωση των συναλλαγών, αλλά ένα πρότυπο αποτελεσματικού διεθνούς εμπορίου βασισμένου στο κράτος δικαίου.

Οι πολυμερείς διαπραγματεύσεις στα πλαίσια του ΠΟΕ δεν είχαν το αναμενόμενο αποτέλεσμα, ειδικά μετά την αποτυχία των διαπραγματεύσεων του Γύρου της Ντόχα. Μία τάση διμεροποίησης παρατηρείται στις διεθνείς εμπορικές σχέσεις, στην οποία μάλιστα πρωτοστατεί η ΕΕ υπογράφοντας εμπορικές συμφωνίες με κράτη όπως ο Καναδάς² και η Ιαπωνία. Αν και η ΕΕ και οι θεσμοί της δηλώνουν προσηλωμένοι «σε ένα ισχυρό και πολυμερές εμπορικό σύστημα που βασίζεται σε κανόνες»³, ο ρεαλισμός και η ανάγκη διευκόλυνσης των διεθνών εμπορικών ροών οδήγησε την Ένωση στην υπογραφή διμερών συμφωνιών ως αντίβαρο στη στασιμότητα που παρατη-

2. Η ΕΕ και τα κράτη μέλη της υπέγραψαν με τον Καναδά τη CETA (Comprehensive Economic and Trade Agreement), αποδιδόμενη στα ελληνικά ως «Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία (ΣΟΕΣ)». Η Συμφωνία υπεγράφη στις 30 Οκτωβρίου 2016 και προβλέπει εξάλειψη των δασμών, απελευθέρωση στρατηγικών αγορών και προστασία ευρωπαϊκών γεωγραφικών ενδείξεων. Περιλαμβάνει επίσης διατάξεις για την προστασία των επενδύσεων που πραγματοποιούνται από επενδυτές του ενός συμβαλλόμενου μέρους στην επικράτεια του άλλου.

3. Βλ. «Η εμπορική πολιτική της ΕΕ», ιστοσελίδα του Συμβουλίου της ΕΕ: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/trade-policy/>.

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδικός Νομικός Σύμβουλος Διοίκησης ΕΑΓΜΕ, Εντεταλμένος Διδασκαλίας Νομικής Σχολής ΔΠΘ

1. Π. ΓΚΛΑΒΙΝΗΣ, Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2009, σ. 112.

ρείται στα πλαίσια του ΠΟΕ. Ταυτόχρονα, το διεθνές θεσμικό πλαίσιο του εμπορίου τείνει να αποκτήσει μορφή μωσαϊκού στερώντας από το πολυμερές σύστημα του ΠΟΕ την αποκλειστικότητα στην παραγωγή και εφαρμογή κανόνων ρύθμισης των συναλλαγών μεταξύ κρατών. Μία τέτοια εξέλιξη βέβαια, ως έναν βαθμό, υπήρξε αναπόφευκτη καθώς η ρύθμιση του διεθνούς εμπορίου συνδέθηκε με ζητήματα όπως το ενεργειακό, η προστασία του περιβάλλοντος, ακόμα και οι εργασιακές σχέσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Πλέον, είναι κυρίως οι συμφωνίες ελεύθερων συναλλαγών ή ελεύθερου εμπορίου (Free Trade Agreements/FTA's) αυτές που τείνουν να αποτελέσουν τη νομική βάση ρύθμισης του διεθνούς εμπορίου⁴ παραγκωνίζοντας ως έναν βαθμό και κατακερματίζοντας το ενιαίο πολυμερές σύστημα που αναπτύχθηκε στα πλαίσια της GATT και του ΠΟΕ⁵. Αυτή η εξέλιξη, ακόμα και αν διαφαίνεται να αποτελεί μία απαραίτητη εναλλακτική λύση στη στασιμότητα που εκδηλώθηκε μετά τον Γύρο της Ντόχα, δεν αποκλείεται να πλήξει τη διαφάνεια, την προβλεψιμότητα και τη σταθερότητα του διεθνούς εμπορίου. Όσον αφορά ειδικότερα στις εμπορικές διενέξεις μεταξύ κρατών, η νέα τάξη πραγμάτων στο νομικό πλαίσιο του διεθνούς εμπορίου ενδέχεται να περιορίσει την αποτελεσματικότητα αλλά και τη συλλογική αποδοχή του νομικού πλαισίου επίλυσης διαφορών που έχει θεσπίσει ο ΠΟΕ. Η ΕΕ, από την πλευρά της, υποστήριξε διαχρονικά τον θεσμό αυτό προκειμένου να επιλύσει εμπορικά ζητήματα με άλλες χώρες, ταυτόχρονα όμως κάνει χρήση εναλλακτικών τρόπων οι οποίοι συνήθως προβλέπονται στις διμερείς εμπορικές συμφωνίες που αυτή συνάπτει.

2. Η χρήση από την ΕΕ του μηχανισμού επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ

Η Ένωση επί πολλά έτη αποτέλεσε ενεργό μέλος του

4. C. FURCULITA, The WTO and the New Generation EU FTA Dispute Settlement Mechanisms Interacting in a Fragmented and Changing International Trade Law Regime, Springer, 2021, σ. 1, G. MESSINGER, Mitigating the rise of unilateralism: lessons from forestry management, Journal of International Economic Law, 2024, σ. 225.

5. Θα πρέπει, εντούτοις, να σημειωθεί ότι οι ζώνες ελεύθερων συναλλαγών που εγκαθιδρύει η Ένωση με τους εταίρους της είναι συμβατές με τους πολυμερείς κανόνες του διεθνούς εμπορίου, ακόμα και αν παρεκκλίνουν από τη θεμελιώδη αρχή του μάλλον ευνοούμενου κράτους (ΜΕΚ) που θεσπίζουν οι πολυμερείς συμφωνίες του ΠΟΕ, όπως η ΓΣΔΕ/GATT, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις που θέτουν οι σχετικές διατάξεις τους, όπως η κάλυψη σημαντικού μέρους των εμπορευματικών συναλλαγών (άρθρο XXIV GATT) ή τομέων υπηρεσιών μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών (άρθρο V GATS). Βλ. Ο. ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Το νομικό πλαίσιο λήψης περιοριστικών μέτρων κατά παρέκκλιση από το γενικό καθεστώς ελευθέρωσης των συναλλαγών βάσει των νέων σφαιρικών οικονομικών Συμφωνιών της ΕΕ, ΕΕΕυρΔ, 2022, σσ. 4-5.

ΠΟΕ, εκπροσωπώντας μέσα από την Κοινή Εμπορική της Πολιτική τα κράτη μέλη της. Προωθώντας ταυτόχρονα τα στρατηγικά εμπορικά της συμφέροντα, στήριξε το πολυμερές σύστημα του Οργανισμού ώστε να αποφευχθούν συγκρουσιακές καταστάσεις στις διεθνείς οικονομικές συναλλαγές⁶. Έκφραση αυτής της στήριξης υπήρξε η συστηματική χρήση του μηχανισμού επίλυσης εμπορικών διαφορών του ΠΟΕ, ο οποίος έχει χαρακτηριστεί ως το στολίδι του στέμματος του διεθνούς οργανισμού.

2.1. Η θέση της ΕΕ στο πολυμερές σύστημα του ΠΟΕ

2.1.1. Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην εσωτερική αγορά της ΕΕ και το σύστημα που θεμελίωσε η ΓΣΔΕ/GATT και ο ΠΟΕ

Θα πρέπει αρχικά να διευκρινιστεί ότι υπήρξε μία σταθερή και ουσιαστική αλληλεπίδραση μεταξύ του συστήματος της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ/GATT) και του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου που τη διαδέχθηκε στην οργάνωση των διεθνών οικονομικών και εμπορικών σχέσεων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁷. Οι εκάστοτε πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις επηρέασαν το εμπόριο και την οργάνωσή του που, ανάλογα με τις συνθήκες και τις εκάστοτε ανάγκες, γνώρισε περιόδους απελευθέρωσης και έντονης ιδιωτικής πρωτοβουλίας όπως και αυστηρού κρατικού παρεμβατισμού⁸. Σε διεθνές επίπεδο, ανάλογες διακυμάνσεις παρατηρήθηκαν με τη μετάβαση από περίοδο συρράξεων και διπλωματικών εντάσεων σε περίοδο σταθερότητας και συνεργασίας. Ειδικά οι παγκόσμιοι πόλεμοι οδήγησαν σε μία εθνοκοποίηση της βιομηχανικής παραγωγής και έλεγχο της διάθεσης των προϊόντων, ενώ στο σύνολο των κρατών που εφαρμόστηκε σύστημα του υπαρκτού σοσιαλισμού υπήρξε πλήρης καθοδήγηση εμπορίου και οικονομίας.

6. Ο. ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Η επίδραση του στόχου της ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας στο Δίκαιο των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων της ΕΕ, ΕυΔικ, 4/2023, σ. 204.

7. Βλ. J. WEINBERGER / S. VAN KERCKHOVEN, The EU's Trade Dispute Settlement Mechanism: An alternative to the WTO DSU?, October 2022, διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=4253946> ή <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4253946>.

8. Συναντάμε κατά τους νεότερους χρόνους στις προτεσταντικές κοινωνότητες, ιδιαίτερα αυτές της Αγγλίας και των αποικιών της, έντονη εμπορική δραστηριότητα ως μία αντίθεση προς τις παραδοσιακές δομές των Καθολικών που συνδέονταν με την εκμετάλλευση της γης και το φεουδαρχικό πρότυπο. Στη Γαλλία του Λουδοβίκου ΙΔ', η τάση για ενίσχυση της μοναρχίας και του κεντρικού κράτους δεν άφησε χωρίς έλεγχο τη ρύθμιση των εμπορικών δραστηριοτήτων και δύο νομοθετήματα, οι περίφημες Ordonnances του 1673 για το χερσαίο εμπόριο και του 1682 για το θαλάσσιο, αποτελούν δείγματα «εθνοκοποίησης» του εμπορίου και του δικαίου του. Αντιθέτως, η Γαλλική Επανάσταση, ακολουθώντας το γενικότερο πνεύμα φιλελευθερισμού, διακήρυξε την ελευθερία του εμπορίου και της βιομηχανίας και κατήργησε τις συντεχνίες.

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σηματοδότησε, σε κάθε περίπτωση, μία τάση διεθνοποίησης και απελευθέρωσης του εμπορίου και των οικονομικών σχέσεων των κρατών, αν και με επιφυλακτικότητα, καθώς τα κράτη ήταν ανέτοιμα για τη δημιουργία ενός Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου⁹. Η υπογραφή ωστόσο της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου, γνωστή ως GATT (General Agreement on Tariffs and Trade)¹⁰, υπήρξε αφητηρία για σημαντικές εξελίξεις με σταδιακή μείωση των δασμών και κατάργηση των ποσοτικών περιορισμών και των διακρίσεων στο εμπόριο αγαθών. Οργανώνοντας ένα forum διαπραγματεύσεων και αμοιβαίων εκχωρήσεων μέσα από γύρους όπως αυτός του Τόκιο και της Ουρουγουάης, το σύστημα της GATT πέτυχε σε πολυμερές επίπεδο τον περιορισμό των δασμών και των διακρίσεων και την απαγόρευση αθέμιτων εμπορικών πρακτικών¹¹ και οδήγησε τελικά στη δημιουργία διεθνούς οργανισμού με νομική προσωπικότητα, του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ).

Περιλαμβάνοντας πλέον 166 κράτη μέλη και καλύπτοντας το 98% του παγκόσμιου εμπορίου, ο ΠΟΕ θέτει σε διεθνές επίπεδο τους κανόνες διεξαγωγής του διεθνούς εμπορίου και ρύθμισης των διεθνών οικονομικών σχέσεων των κρατών και αποτελεί παράγοντα σύγκλισης των αντικρουόμενων συμφερόντων ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Εν τούτοις, η δράση αυτή δεν παρουσιάζει πάντα τα αναμενόμενα θετικά αποτελέσματα. Μεταξύ άλλων, έχει δεχθεί κριτική για παρεμπόδιση των αναπτυσσόμενων κρατών να εκμεταλλευτούν τους φυσικούς πόρους τους και να δημιουργήσουν εγχώριες βιομηχανίες εκμετάλλευσης των πρώτων υλών που διαθέτουν¹². Δεν μπορεί ωστόσο να αμφισβητηθεί η συμβολή του στη δημιουργία και οργάνωση μίας παγκόσμιας αγοράς και στο πέρασμα από μία διπλωματικής και πολιτικής φύσεως προσέγγιση για την οργάνωση του διεθνούς εμπορίου σε ένα νομικό σύστημα που διέπεται από πολυμερείς κανόνες δικαίου.

Η Ένωση από τα σπάργανά της ως Κοινότητα υιοθέτησε βασικές αρχές που πρέσβευε η GATT και στη συνέχεια ο ΠΟΕ. Ξεπέρασε όμως κατά πολύ το πρότυπό της, καθώς το σύστημα που καθιέρωσε η GATT ακολουθούσε

σταθερούς μεν αλλά αργούς δε βηματισμούς ώστε να διατηρούνται οι απαραίτητες ισορροπίες ανάμεσα στα συμμετέχοντα κράτη. Η Ένωση εξελίχθηκε η ίδια σε ένα πρότυπο απελευθέρωσης του εμπορίου ακόμα και αν αυτό έγινε σε περιφερειακό επίπεδο. Διότι, πέρα από την εσωτερική της αγορά και την εφαρμογή των ελευθεριών που εφαρμόζονται σε αυτή, η Ένωση συντέλεσε μέσα από την Τελωνειακή Ένωση και το Κοινό Δασμολόγιο στη διευκόλυνση της κυκλοφορίας των αγαθών τρίτων χωρών και στην ανάπτυξη των εμπορικών ροών. Η συμπλήρωση δε αυτής της Τελωνειακής Ένωσης από την Κοινή Εμπορική Πολιτική, η οποία επεκτάθηκε μετά τη Συνθήκη της Λισσαβώνας ακόμα και σε νευραλγικούς οικονομικούς κλάδους όπως οι άμεσες ξένες επενδύσεις, ήρε τις όποιες διακρίσεις εισόδου αυτών των εμπορευμάτων από κράτος μέλος σε κράτος μέλος. Πλέον, η Ένωση αποτελεί, ως υπερεθνική οντότητα 27 ευρωπαϊκών κρατών, βασικό ρυθμιστή του διεθνούς εμπορίου καθώς είναι «ο μεγαλύτερος εξαγωγέας και εισαγωγέας αγαθών και υπηρεσιών παγκοσμίως»¹³. Υπενθυμίζουμε ότι η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης από τη δημιουργία των πρώτων Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων μέχρι τη σημερινή οντότητα που ονομάζεται Ευρωπαϊκή Ένωση δεν υπήρξε μία εύκολη υπόθεση για τα ευρωπαϊκά κράτη και τους πολίτες τους που συμμετέχουν σε αυτήν, κάτι που διαφαίνεται και στην αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου. Όμως, η εξέλιξη της υπερεθνικής οντότητας την καθιστά πλέον σημαντικό φορέα διαμόρφωσης των σύγχρονων διεθνών πολιτικών και οικονομικών συναλλαγών.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στην εξωεδαφική εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού της ΕΕ. Καθώς πλήθος επιχειρήσεων από τρίτες χώρες δραστηριοποιείται στην εσωτερική αγορά της ΕΕ και προωθεί σε αυτή προϊόντα και υπηρεσίες, υπόκειται, κατά συνέπεια, στους υπερεθνικούς κανόνες προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού που αυτή έχει αναπτύξει. Αν και δεν υπάρχει ένα διεθνές ομοιόμορφο αντιμονοπωλιακό δίκαιο και μία ενδεχόμενη κοινή επίλυση ζητημάτων σε διασυνοριακό επίπεδο επαφίεται στις αρχές της αμοιβαιότητας και της διεθνούς αβροφροσύνης, η εφαρμογή υπερεθνικών κανόνων σε μία ενιαία αγορά 27 κρατών μπορεί σε διεθνές επίπεδο να αποτελέσει για τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε περισσότερα κράτη έναν κοινό νομικό κώδικα ανταγωνιστικής συμπεριφοράς.

Από εκεί και πέρα, η ΕΕ, προκειμένου να εξασφαλίσει δικαιούς και ανταγωνιστικούς όρους για τις επιχειρήσεις της οι οποίες δραστηριοποιούνται σε τρίτες χώρες, ενσωμάτωσε στις διμερείς εμπορικές συμφωνίες της με αυτές ρυθμίσεις σχετικά με τη συνεργασία σε ζητήματα αντα-

9. Ο Χάρτης της Αβάνας που υπογράφηκε στις 24.03.1948 και προέβλεπε τη δημιουργία Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ, καθώς κανένα κράτος δεν προχώρησε σε κύρωσή του.

10. Υπεγράφη στη Γενεύη το 1947, από 23 κράτη.

11. Όπως το dumping και οι επιδοτήσεις.

12. Κυρίως λόγω της απαγόρευσης των ποσοτικών περιορισμών στις εξαγωγές και των επιδοτήσεων. Βλ. V. CROCHET, Trade Defence Instruments: A New Tool for the European Union's Extractivism, EJIL, 2022, σσ. 384-385, διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1093/ejil/chac024>.

13. Ο. ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Η επίδραση του στόχου της ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας στο Δίκαιο των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων της ΕΕ, ό.π., σ. 203.

γωνισμού και την εφαρμογή αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας¹⁴. Ο ΠΟΕ, από την πλευρά του, δεν περιλαμβάνει στις πολυμερείς συμφωνίες του ειδικό κείμενο που να αφορά στην προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού, παρά μόνο κάποιες διάσπαρτες διατάξεις. Διακρίνουμε ανάμεσα σε αυτές τις διατάξεις κατά των αθέμιτων εμπορικών πρακτικών του ντάμπινγκ και των επιδοτήσεων αλλά και τη μνεία στη Συμφωνία TRIPS σχετικά με την καταχρηστική και αντιανταγωνιστική χρήση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας. Η καθιέρωση διατάξεων σχετικών με αντιμονοπωλιακή πολιτική και νομοθεσία στις εμπορικές συμφωνίες της ΕΕ με τους εταίρους της είναι δυνατό να αποτελέσει πρότυπο και κίνητρο για τη δημιουργία ενός πολυμερούς συστήματος επαρκούς προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού στα πλαίσια του ΠΟΕ.

2.1.2. Το νομικό πλαίσιο της δράσης ΕΕ ως μέλος του ΠΟΕ

Στα ίδια τα κείμενα της ΕΕ, ο ρόλος της στη μεταρρυθμιστική διαδικασία στην οποία υποβάλλεται ο ΠΟΕ, προκειμένου να ανταποκριθεί στις πολιτικές και νομικές προκλήσεις του σύγχρονου εμπορίου, χαρακτηρίζεται ως ηγετικός. Καταρχάς, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η Ένωση, με την τροποποιητική Συνθήκη της Λισσαβώνας, απέκτησε η ίδια νομική προσωπικότητα, που της επιτρέπει, μεταξύ άλλων, να συμμετέχει ως μέλος σε διεθνείς οργανισμούς και να υπογράφει διεθνείς συμφωνίες. Η Κοινή Εμπορική Πολιτική αποτελεί βασικό παράθυρο επικοινωνίας και δράσης της ΕΕ προς τις τρίτες χώρες.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 1 ΣΛΕΕ, η Ένωση έχει, ανάμεσα σε άλλους τομείς, αποκλειστική αρμοδιότητα και για τον τομέα της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής. Η διάταξη του πρωτογενούς δικαίου η οποία αποτελεί τη νομική βάση της αρμοδιότητας αυτής είναι το άρθρο 207 ΣΛΕΕ¹⁵. Το περιεχόμενο του συγκεκριμένου άρθρου διευρύνθηκε με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας ώστε να περιλάβει τις περισσότερες μορφές συναλλαγών του διεθνούς εμπορίου, με εξαιρέσεις όπως ο τομέας των μεταφορών, ο οποίος εξακολουθεί να αποτελεί μία συντρέχουσα αρμοδιότητα της Ένωσης και των κρατών μελών της. Σημαντική είναι η αναφορά του άρθρου στις αρχές και τους στόχους της εξωτερικής δράσης της Ένωσης. Η Κοινή Εμπορική Πολιτική συνδέεται στενά με την τελωνειακή ένωση και συνεπάγεται ενιαίο καθεστώς για εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών που εμπίπτουν σε αυτήν και επιβολή τελωνειακών δασμών.

Ο θεματοφύλακας των Συνθηκών είναι το όργανο που θα διεξάγει όλες τις απαραίτητες διαπραγματεύσεις για την υπογραφή εμπορικών συμφωνιών μετά από εξουσιοδότηση που χορηγεί το Συμβούλιο. Η Επιτροπή είναι αυτή που εκπροσωπεί τα κράτη μέλη τόσο κατά τις διαπραγματεύσεις στα πλαίσια του ΠΟΕ όσο και κατά την επίλυση διαφορών ενώπιον του αρμόδιου οργάνου. Εξάλλου, τα νομοθετικά όργανα της ΕΕ, μέσα από ειδικούς Κανονισμούς, στους οποίους θα υπάρξει αναφορά στις επόμενες ενότητες, εφοδιάζουν την Επιτροπή με τα κατάλληλα νομοθετικά μέσα ώστε να θεσπίζει, να τροποποιεί, να αναστέλλει και να καταργεί μέτρα εμπορικής πολιτικής. Ιδιαίτερης σημασίας είναι και αναβάθμιση του ρόλου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Οι δύο συννομοθέτες της ΕΕ, στη βάση της παρ. 2 του άρθρου 207, εκδίδουν τις απαραίτητες πράξεις παράγωγου δικαίου με τη μορφή Κανονισμών, διαμορφώνοντας έτσι το πλαίσιο άσκησης της ΚΕΠ.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι η επιτυχία του πολυμερούς συστήματος του ΠΟΕ, συμπεριλαμβανομένου και του μηχανισμού επίλυσης διαφορών, στηρίζεται για μεγάλο χρονικό διάστημα στη συναίνεση. Για τον λόγο αυτό, απουσίαζαν πραγματικά μέτρα επιβολής ανάλογα με αυτά που διαθέτει το ΔΕΕ επί των κρατών μελών που παραβιάζουν το δίκαιο της Ένωσης. Από ένα σημείο και πέρα, όμως, η συναίνεση αποτέλεσε τροχόπεδη στη νομοθετική δραστηριότητα, σε αντίθεση με την Ένωση, όπου η ομοφωνία έδωσε τη θέση της στην πλειοψηφία για την υιοθέτηση της πλειονότητας των νομοθετικών μέτρων.

Η Εμπορική Πολιτική της ΕΕ συνδέεται στενά με άλλους τομείς άσκησης των αρμοδιοτήτων της¹⁶, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει «ότι η κοινή εμπορική πολιτική πρέπει να επιδιώκει σε διεθνές επίπεδο τους ίδιους στόχους που επιδιώκει η δημιουργία ενιαίας αγοράς στο εσωτερικό της Ένωσης»¹⁷. Εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της διεθνούς συνεργασίας και της ανάπτυξης σχέσεων με τρίτες χώρες και διεθνείς οργανισμούς σύμφωνα και με τις διατάξεις του άρθρου 21 ΣΕΕ, το οποίο μάλιστα, στην παρ. 3, προβλέπει ότι «η Ένωση μεριμνά για τη συνοχή μεταξύ

14. Βλ., για παράδειγμα, το άρθρο 18 της Συμφωνίας Οικονομικής Εταιρικής Σχέσης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών της, αφενός, και των κρατών ΣΟΕΣ της Κοινότητας για την Ανάπτυξη της Μεσημβρινής Αφρικής (KAMA), αφετέρου. ΕΕ 2016 L 250/3 και Δελτίο τύπου της ΕΕ, IP/16/2154 της 10.06.2016.

15. Αντικατέστησε το άρθρο 133 ΣΕΚ, το οποίο με τη σειρά του είχε αντικαταστήσει το άρθρο 113 ΣΕΟΚ.

16. Η απελευθέρωση του εμπορίου δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά εξυπηρετεί ευρύτερους στόχους της Ένωσης που δεν είναι απαραίτητα οικονομικοί, όπως ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η προστασία του περιβάλλοντος, η διατήρηση της ειρήνης και η πρόληψη των συγκρούσεων. Βλ. G. KUBEK / I. MANCINI, EU Trade Policy between Constitutional Openness and Strategic Autonomy, *European Constitutional Law Review*, 2023, σσ. 525-526, διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1017/S1574019623000226>.

17. Γ. ΓΡΥΛΟΣ, Άρθρο 207, εις Β. Χριστιανός, Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σ. 929. Ο συγγραφέας προσθέτει ότι η Ένωση δεν δεσμεύεται κατά τη χάραξη της ΚΕΠ από τις αρχές που διέπουν τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.

των διαφόρων τομέων της εξωτερικής της δράσης και μεταξύ αυτών και των άλλων πολιτικών της». Οι διατάξεις του άρθρου 207 ΣΛΕΕ επιπλέον παραπέμπουν, όσον αφορά στο ζήτημα της διαπραγμάτευσης και σύναψης διεθνών συμφωνιών, στο άρθρο 218 ΣΛΕΕ, υπό την επιφύλαξη ειδικών διατάξεων του 207.

2.2. Η ΕΕ ως διάδικο μέρος σε επίλυση εμπορικών διαφορών ενώπιον του ΠΟΕ

2.2.1. Τα βασικά χαρακτηριστικά του μηχανισμού επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, μεγάλος αριθμός διαφορών σχετικών με παραβίαση υποχρεώσεων που πηγάζουν από τις Πολυμερείς Συμφωνίες δεν καταλήγουν προς επίλυση ενώπιον του αρμόδιου οργάνου του ΠΟΕ. Συνήθως αποτελούν αντικείμενο μονομερών ενεργειών από κράτη μέλη με τη μορφή αντισταθμιστικών μέτρων ή αποτελούν αντικείμενο πολυμερών ή διμερών διαπραγματεύσεων που μπορούν να καταλήξουν σε αμοιβαία αποδεκτές λύσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών¹⁸. Αλλά και στην περίπτωση που υπάρχει προσφυγή σε όργανο επίλυσης εμπορικής διαφοράς το οποίο θα αποφανθεί περί παραβίασης συγκεκριμένων πολυμερών ή διμερών συμβατικών υποχρεώσεων και επιβολής κυρώσεων, δεν είναι σπάνια μία κατόπιν συνεννόησης των μερών διευθέτηση της διαφοράς, ακόμα και μετά την έκδοση απόφασης¹⁹. Για παράδειγμα, σε περίπτωση που η Επιτροπή καταλήξει στο συμπέρασμα ότι μία χώρα που εξαγει προϊόντα προς την ΕΕ εφαρμόζει πρακτική ντάμπινγκ, μπορεί να αποφύγει την επιβολή δασμών, διεξάγοντας διαπραγματεύσεις με τις αρμόδιες αρχές της συγκεκριμένης χώρας, ώστε αυτή η τελευταία να προχωρήσει σε αναλήψεις υποχρεώσεων ως προς τις τιμές των σχετικών προϊόντων²⁰. Ουσιαστικά, η εξάγουσα χώρα αναλαμβάνει να επιβάλει στους εξαγωγείς της υψηλότερη τιμή επί των προϊόντων, ώστε να ανασταλεί ή να τερματιστεί η διαδικασία επιβολής μέτρων αντίνταμπινγκ από την Επιτροπή²¹.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, αρμόδιες υπηρεσίες για την εξακρίβωση και αντιμετώπιση αθέμιτων εμπορικών πρακτικών, όπως το ντάμπινγκ και οι επιδοτήσεις, είναι το Υπουργείο Εμπορίου (US Department of Commerce) καθώς και η Επιτροπή Διεθνούς Εμπορίου (US International Trade Commission). Σε ενωσιακό επίπεδο, με την αποστολή αυτή των μονομερών αντισταθμιστικών μέτρων είναι επιφορτισμένη η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ενώ σημαντικός είναι ο ρόλος των δύο νομοθετικών οργάνων της, ήτοι του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Μία σειρά Κανονισμών προβλέπουν τη δράση της Ένωσης και τη διαδικασία προστασίας των εμπορικών συμφερόντων της ως μέλους του ΠΟΕ έναντι εμποδίων και στρεβλώσεων που δημιουργούνται ή διατηρούνται από τρίτες χώρες.

Είναι κυρίως η επιβολή αντισταθμιστικών μέτρων και γενικότερων μέτρων εμπορικής άμυνας που θεωρούνται ως αδικαιολόγητα ή μη αναλογικά που θα οδηγήσει ένα κράτος να προσφύγει στον μηχανισμό επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ. Προφανώς, η δράση της ΕΕ εναντίον τέτοιων κρατικών πρακτικών γίνεται με βάση τις αρχές και τους κανόνες που έχει θέσει μέσα από τις πολυμερείς συμφωνίες του ΠΟΕ. Εξάλλου, μέσα από τις διάφορες νομοθετικές πράξεις της δεσμεύεται να σεβαστεί τις διεθνείς υποχρεώσεις και να στραφεί πρώτα σε διεθνή διαδικασία διαβουλεύσεων ή επίλυση διαφορών. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ. 2 του Κανονισμού 2015/1843²², «αν η Ένωση έχει ζητήσει από ένα διεθνές όργανο επίλυσης διαφορών να υποδείξει και να εγκρίνει τα μέτρα που απαιτούνται για την υλοποίηση των αποτελεσμάτων μιας διεθνούς διαδικασίας επίλυσης διαφορών, τα ενωσιακά μέτρα εμπορικής πολιτικής που πρέπει ενδεχομένως να θεσπισθούν συνεπεία της έγκρισης αυτής πρέπει να συνάδουν με τις συστάσεις του εν λόγω διεθνούς οργάνου επίλυσης διαφορών». Επίσης, στο προοίμιο του Κανονισμού 2023/2675, που αφορά στην προστασία της Ένωσης και των κρατών μελών της από τον οικονομικό εξαναγκασμό από τρίτες χώρες, τονίζεται η σημασία της συμφωνίας για την ίδρυση του ΠΟΕ, την οποία ο ενωσιακός νομοθέτης εξακολουθεί να θεωρεί ως «ακρογωνιαίος λίθος του βασιζόμενου σε κανόνες πολυμερούς εμπορικού

18. Βλ. Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών για την εφαρμογή και την επιβολή της εμπορικής πολιτικής της ΕΕ (Βρυξέλλες, 03.10.2024 COM(2024) 385 final), όπου αναφέρεται: «Παρότι τα περισσότερα εμπόδια εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται με διμερή συνεργασία με τον εμπορικό εταίρο μέσω επιτροπών ΣΕΣ ή επιτροπών στο πλαίσιο του ΠΟΕ, σε ορισμένες περιπτώσεις εξακολουθεί να είναι απαραίτητη η κίνηση επίσημων διαδικασιών επίλυσης διαφορών, είτε στο πλαίσιο διμερούς συμφωνίας είτε στο πλαίσιο του ΠΟΕ».

19. G. MAGGI / R. STAIGER, Trade Disputes and Settlement, International Economic Review, Vol. 59, No. 1, February 2018, σ. 19.

20. R. BALDWIN / C. WYPLOSZ, Τα οικονομικά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, 5η έκδ., εκδ. Τζιόλα, Αθήνα, 2017, σ. 430.

21. Αν και η Επιτροπή κατά τον τρόπο αυτό και μη επιβάλλοντας δα-

σμούς δεν εξασφαλίζει επιπλέον έσοδα για την Ένωση, εξηρηται πολιτικές σκοπιμότητες «δωροδοκώντας», κατά μία έννοια, την εξάγουσα χώρα, ώστε να αποφευχθούν περαιτέρω αντιπαράθεσεις (R. BALDWIN / C. WYPLOSZ, ό.π., σ. 431).

22. Κανονισμός (ΕΕ) 2015/1843 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Οκτωβρίου 2015, που καθορίζει ενωσιακές διαδικασίες στον τομέα της κοινής εμπορικής πολιτικής για να διασφαλιστεί η άσκηση των δικαιωμάτων της Ένωσης στο πλαίσιο των κανόνων του διεθνούς εμπορίου, ιδίως αυτών που έχουν θεσπιστεί στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, ΕΕ 2015 L 272/1.

συστήματος»²³, και επιβεβαιώνεται η προσήλωση της Ένωσης στο σύστημα επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ.

Στο πλαίσιο της διαδικασίας σχετικά με τους δασμούς αντιντάμπινγκ και αντεπιδοτήσεων που επιβλήθηκαν από τις ΗΠΑ στις εισαγωγές ώριμων ισπανικών ελιών, η έκθεση της ειδικής ομάδας εκδόθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2021. Η ομάδα (panel) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι αμερικανικοί αντισταθμιστικοί δασμοί ήταν αδικαιολόγητοι και ότι παραβίαζαν τη σχετική νομοθεσία του ΠΟΕ. Μεταξύ άλλων, έκρινε ότι «το Υπουργείο Εμπορίου των ΗΠΑ δεν προσδιόρισε ορθά αν οι επιδοτήσεις απευθύνονταν στους ελαιοπαραγωγούς, ενώ έσφαλε και στον υπολογισμό των επιδοτήσεων στις ΗΠΑ για μία ισπανική εταιρεία»²⁴. Την 1η Ιουλίου 2022, τα μέρη συμφώνησαν εύλογη περίοδο εφαρμογής για τις ΗΠΑ, η οποία επρόκειτο να λήξει στις 14 Ιανουαρίου 2023²⁵. Καθώς η ΕΕ διαπίστωσε ότι οι ΗΠΑ δεν συμμορφώθηκαν με τις συστάσεις της αρχικής ειδικής ομάδας, αιτήθηκε τη σύσταση νέας ομάδας προκειμένου αυτή να αποφανθεί περί του θέματος συμμόρφωσης. Η έκθεση της ειδικής ομάδας του ΠΟΕ για την εξέταση της συμμόρφωσης επιβεβαίωσε τις θέσεις της ΕΕ και της αρχικής ομάδας συμπεραίνοντας ότι «η εν λόγω νομοθεσία των ΗΠΑ (άρθρο 771B του δασμολογικού νόμου των ΗΠΑ του 1930) παραμένει ασύμβατη με τους κανόνες του ΠΟΕ, διότι προϋποθέτει την αυτόματη και πλήρη μετακύλιση των επιδοτήσεων από τον παραγωγό στον μεταποιητή γεωργικών προϊόντων (το λεγόμενο όφελος μετακύλισης)»²⁶.

Το σύστημα επίλυσης διαφορών, όπως έχει θεσπιστεί στα πλαίσια του ΠΟΕ, ομοιάζει αρκετά με δικαστικό καθώς η υπόθεση εκδικάζεται ενώπιον ενός panel, ειδικής ομάδας εμπειρογνομόνων, οι οποίοι λειτουργούν ως οιονεί δικαστές, ενώ «η διαδικασία εξελίσσεται ενώπιόν του σύμφωνα με πραγματικούς δικονομικούς κανόνες (ισότητα των δια-

δίκων, ανεξαρτησία και των δικαστών, προθεσμίες υποβολής προτάσεων κ.λπ.)»²⁷. Πρόκειται για έναν μηχανισμό ο οποίος, για να καταστεί αποτελεσματικός, έπρεπε να λειτουργήσει εξισορροπητικά ανάμεσα στην προσπάθεια των κρατών να διατηρήσουν την εθνική τους κυριαρχία και να εξυπηρετήσουν τα οικονομικά τους συμφέροντα και την αυξανόμενη τάση των οικονομικών φορέων να διεθνοποιήσουν ανεμπόδιστα τις συναλλαγές τους. Με την υιοθέτηση του Μνημονίου Συμφωνίας σχετικά με τους κανόνες και διαδικασίες που διέπουν την επίλυση των διαφορών (Dispute Settlement Understanding-DSU), αντικατέστησε το σύστημα που προϋπήρχε από τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ/GATT), ενσωμάτωσε όμως σημαντικά στοιχεία από αυτό και κυρίως τη λειτουργία των ειδικών ομάδων εμπειρογνομόνων, ήτοι τα panels. Το σύστημα επίλυσης διαφορών που εισήχθη με την ίδρυση του ΠΟΕ υπήρξε πιο εξελιγμένο και αποτελεσματικό καθώς απέκτησε νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα και καθιέρωσε ενιαία διαδικασία επίλυσης των διαφορών με αυστηρές προθεσμίες. Θεσπίστηκε επίσης και δεύτερος βαθμός δικαιοδοσίας με την ίδρυση του Εφετειακού Σώματος (Appellate Body), παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα στα εμπλεκόμενα μέρη να ασκήσουν έφεση κατά της έκθεσης της ειδικής ομάδας, η οποία όμως περιορίζεται μόνο σε ζητήματα δικαίου και ερμηνείας²⁸.

Στο συγκεκριμένο σύστημα, το οποίο έχει διακρατικό χαρακτήρα²⁹, διάδικα μέρη μπορούν να είναι μόνο τα κράτη μέλη του ΠΟΕ. Η κάθε ειδική ομάδα εμπειρογνομόνων αποτελείται από τρία μέλη και σε κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις από πέντε και συστήνεται ειδικά για την επίλυση συγκεκριμένης υπόθεσης, καθώς δεν προβλέπεται ο διορισμός μόνιμων μελών-εμπειρογνομόνων. Σύμφωνα με το άρθρο 11 του Μνημονίου Συμφωνίας για την επίλυση των διαφορών, οι ειδικές ομάδες προβαίνουν σε αντικειμενική αξιολόγηση του ζητήματος του οποίου επιλαμβάνονται, αξιολογώντας αντικειμενικά, μεταξύ άλλων, τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, τη δυνατότητα εφαρμογής των σχετικών καλυπτόμενων συμφωνιών και τη συμμόρφωση με τις διατάξεις τους. Εφόσον η ειδική ομάδα ή το Εφετειακό Σώμα καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ένα κρατικό μέτρο παραβιάζει εφαρμοστέα συμφωνία του Οργανισμού, προχωρούν αρχικά σε συστάσεις προς το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος. Μπορούν να προ-

23. Κανονισμός (ΕΕ) 2023/2675, της 22ας Νοεμβρίου 2023, για την προστασία της Ένωσης και των κρατών μελών της από τον οικονομικό εξαναγκασμό από τρίτες χώρες, ΕΕ 2023 L/1, σκ. 12.

24. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Η ΕΕ κερδίζει την υπόθεση του ΠΟΕ σχετικά με τους δασμούς των ΗΠΑ στις ισπανικές ελιές, Δελτίο τύπου, Βρυξέλλες, 19 Νοεμβρίου 2021.

25. Βλ. 40η ετήσια έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με τις δραστηριότητες της ΕΕ στον τομέα του αντιντάμπινγκ, των αντεπιδοτήσεων και των μέτρων διασφάλισης και σχετικά με τη χρήση μέσων εμπορικής άμυνας από τρίτες χώρες κατά της ΕΕ το 2021, Βρυξέλλες, 19.09.2022 COM(2022) 470 final.

26. Βλ. WTO, United States – Anti-dumping and countervailing duties on ripe olives from Spain, recourse to article 21.5 of the DSU by the European Union, report of the panel, WT/DS577/RW, 20 February 2024 και Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Η ΕΕ κερδίζει προσφυγή συμμόρφωσης κατά των ΗΠΑ σε διαφορά για τις ώριμες ελιές στο πλαίσιο του ΠΟΕ, Δελτίο τύπου, Βρυξέλλες, 20 Φεβρουαρίου 2024.

27. Χ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ, Εισαγωγή, σε Χ. Παμπούκης (επιμ.), Δίκαιο Διεθνών Συναλλαγών, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σ. 49.

28. Ομοιάζει, επομένως, περισσότερο με ανααιρετική διαδικασία παρά με έφεση. Το Μνημόνιο Συμφωνίας, στο άρθρο 17, προβλέπει ρητά ότι: «Η έφεση περιορίζεται σε νομικά ζητήματα που θίγονται στην έκθεση της ειδικής ομάδας, καθώς και στην ερμηνεία των νομικών εννοιών την οποία πραγματοποιεί η ειδική ομάδα».

29. Α. ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ / Α. ΓΟΥΡΓΟΥΡΙΝΗΣ, Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο, Το Δίκαιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σ. 224.

τείνουν και τρόπους για την καλύτερη εφαρμογή των συστάσεων³⁰. Εξάλλου, το Μνημόνιο προβλέπει την παροχή εύλογου χρονικού διαστήματος για την προσαρμογή στις συστάσεις και τις αποφάσεις. Εφόσον η εφαρμογή των συστάσεων και αποφάσεων δεν πραγματοποιείται σε εύλογο χρονικό διάστημα, μπορούν να υιοθετηθούν προσωρινά μέτρα υπό τη μορφή παροχής αντισταθμιστικών ανταλλαγμάτων και η αναστολή των παραχωρήσεων ή άλλων υποχρεώσεων³¹.

Η προσφυγή στον μηχανισμό του ΠΟΕ δεν προσφέρει μόνο έναν οιοειδί δικαστικό και, επομένως, σε μεγάλο βαθμό, αντικειμενικό τρόπο επίλυσης διαφορών των μελών του που αφορούν γενικά στην εφαρμογή και την ενδεχόμενη παραβίαση διατάξεων των συμφωνιών του ΠΟΕ. Συντελεί, μέσα από τις αποφάσεις των οργάνων και των δύο βαθμίδων, σε μία σημαντική και ομοιόμορφη ερμηνεία των διατάξεων αυτών ώστε να αποφευχθεί ένα μωσαϊκό διαφορετικών προσεγγίσεων και ερμηνειών ανάλογα με τα συμφέροντα των εμπλεκόμενων μερών. Κυρίως όμως, τόσο το πρωτοβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο, μέσα από τις εκθέσεις ομάδας των εμπειρογνομόνων, όπως και το Εφετειακό Σώμα, δημιουργούν ασφάλεια και προβλεψιμότητα³² και καθιερώνουν ένα είδος εμπορικής νομολογίας, μέσα από την ερμηνεία των εφαρμοστέων διατάξεων των συμφωνιών του ΠΟΕ. Διευκρινίζεται βέβαια ότι, καταρχήν, οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις τους είναι τυπικά δεσμευτικές μόνο για τα διάδικα μέρη της συγκεκριμένης υπόθεσης. Δημιουργούνται όμως «εύλογες προσδοκίες» ότι σε μεταγενέστερες διαφορές τα συγκεκριμένα νομικά ζητήματα θα επιλυθούν κατά τον ίδιο τρόπο³³. Επιπλέον, οι συστάσεις και αποφάσεις του Οργάνου Επίλυσης Διαφορών «δεν είναι δυνατόν να αυξήσουν ή να μειώσουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που προβλέπονται στις καλυπτόμενες συμφωνίες»³⁴, όπως η GATT, η GATS, η TRIPS, κ.λπ.

2.2.2. Η δεσμευτικότητα των συμφωνιών του ΠΟΕ και ο ρόλος του ΔΕΕ

Καταρχάς, έχει κριθεί από το ίδιο το ΔΕΕ ότι, «υπό ορισμένες συνθήκες, ο έλεγχος ο οποίος ασκείται στο πλαίσιο του συστήματος επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ ενδέχεται να καταλήξει στη διαπίστωση ότι τα μέτρα που έχουν ληφθεί από μέλος του ΠΟΕ δεν συμβιβάζονται με το δίκαιο του οργανισμού αυτού, με συνέπεια να μπορεί εν τέλει να στοιχειοθετηθεί, λόγω αδικοπραξίας, η διεθνής ευθύνη της Ένωσης, η

οποία είναι μέλος του»³⁵. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία εκπροσωπεί την Ένωση και τα μέλη της στους γύρους διαπραγματεύσεων, είναι και αυτή η οποία θα υπερασπιστεί τις ενωσιακές διεκδικήσεις κατά την εκδίκαση των υποθέσεων ενώπιον του οργάνου επίλυσης διαφορών του Οργανισμού. Καθώς μόνο κρατικές οντότητες μπορούν να παραστούν ως διάδικα μέρη, οι ιδιώτες, τόσο φυσικά όσο και νομικά πρόσωπα, αποκλείονται από τη διαδικασία. Η υπεράσπιση των συμφερόντων τους εναπόκειται στα κράτη που τα εκπροσωπούν. Εσωτερικές διατάξεις και διαδικασίες συνθέτουν το νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν οι ιδιώτες να αιτηθούν από το κράτος προέλευσής τους την προάσπιση των δικαιωμάτων και των οικονομικών συμφερόντων τους που θίγονται από τις πράξεις ή παραλείψεις άλλου κράτους μέλους του ΠΟΕ. Τίθεται, επομένως, το ζήτημα της άμεσης επίκλησης των διατάξεων των πολυμερών συμφωνιών του ΠΟΕ ενώπιον εθνικών δικαστηρίων και της δυνατότητας προσβολής εθνικών διατάξεων και πράξεων εθνικών ή υπερεθνικών οργάνων. Στα πλαίσια της Ένωσης, ως υπερεθνικής οντότητας η οποία διαθέτει αποκλειστική αρμοδιότητα στην άσκηση της εμπορικής πολιτικής με τα τρίτα κράτη, οι σχετικές πράξεις παράγωγου δικαίου που αφορούν στην άσκηση της εμπορικής πολιτικής μπορούν να προσβληθούν ενώπιον του ενωσιακού δικαστή.

Αν το Δικαστήριο της ΕΕ έχει επανειλημμένως αποφανθεί «ότι κάθε διεθνής συμφωνία η οποία συνάπτεται από την Ένωση συνιστά, από την έναρξη της ισχύος της, αναπόσπαστο μέρος του δικαίου της Ένωσης»³⁶, αρνείται να αναγνωρίσει στις διεθνείς συμφωνίες, όπως οι πολυμερείς του ΠΟΕ, άμεσο αποτέλεσμα³⁷, προσέγγιση που αποδίδεται περισσότερο σε πολιτικούς παρά σε νομικούς λόγους³⁸.

35. Σκ. 84.

36. Βλ. ΔΕΚ C-181/73, *Haegeman*, 30.04.1974, ECLI:EU:C:1974:41, σκ. 5-6, ΔΕΕ C-366/10, *Air Transport Association of America κ.λπ.*, 21.12.2011, ECLI:EU:C:2011:864, σκ. 73, ΔΕΕ C-66/18, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Ουγγαρία*, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:792, σκ. 69-71, Γνωμοδότηση 1/17, *Accord ECG UE-Canada (ΣΟΕΣ ΕΕ-Καναδά)*, 30.04.2019, ECLI:EU:C:2019:341, σκ. 117.

37. Το Δικαστήριο είχε ήδη καταλήξει ότι η ΓΣΔΕ (GATT) στερείται αμέσου αποτελέσματος και, επομένως, ότι οι ιδιώτες δεν μπορούν να την επικαλεστούν ενώπιον εθνικών δικαστηρίων (βλ. ΔΕΚ C-280/93, *Γερμανία/Συμβούλιο*, 05.10.1994, ECLI:EU:C:1994:367, σκ. 103-112). Στη συνέχεια, υιοθέτησε τον ίδιο συλλογισμό σχετικά με τις πολυμερείς συμφωνίες του ΠΟΕ που υπεγράφησαν με το κλείσιμο του κύκλου της Ουρουγουάης. Πιο συγκεκριμένα, διευκρίνισε ότι «οι συμφωνίες ΠΟΕ, ερμηνευόμενες υπό το φως του αντικειμένου και του σκοπού τους, δεν προσδιορίζουν τα νομικά μέσα που θα μπορούσαν να διασφαλίσουν την καλόπιστη εκτέλεση τους στην εσωτερική έννομη τάξη των συμβαλλομένων μερών». (βλ. ΔΕΚ C-149/96, *Πορτογαλία/Συμβούλιο*, 23.11.1999, ECLI:EU:C:1999:574, σκ. 41).

38. G. ORGA-DUMITRIU, *CJEU and WTO Dispute Settlement Mechanism – Convergence or Divergence?*, *International Investment*

30. Άρθρο 19 του Μνημονίου Συμφωνίας.

31. *Ibid*, άρθρο 22.

32. Α. ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ / Α. ΓΟΥΡΓΟΥΡΙΝΗΣ, *Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο, Το Δίκαιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου*, ό.π., σ. 226.

33. *Ibid*.

34. Άρθρο 3 παρ. 2 του Μνημονίου Συμφωνίας.

Μία διαφορετική ερμηνεία θα μπορούσε να αποδυναμώσει τη διαπραγματευτική θέση της Ένωσης ενώπιον του Οργανισμού. Υποστηρίχθηκε όμως η δυνατότητα αναγνώρισης κατ' εξαίρεση άμεσου αποτελέσματος στη νομοθεσία του Οργανισμού μέσα από δύο προγενέστερες δικαστικές αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, τις *Fediol*³⁹ και *Nakajima*⁴⁰. Κατ' εφαρμογή της πρώτης, το ΔΕΕ θα μπορούσε να ελέγξει τη νομιμότητα μίας ενωσιακής πράξης υπό το φως των συμφωνιών του ΠΟΕ, εφόσον η πράξη αυτή αναφέρεται σε ειδική διάταξη των συμφωνιών αυτών, ενώ, σύμφωνα με τη δεύτερη απόφαση, θα μπορούσε προβεί σε έλεγχο εφόσον η συγκεκριμένη πράξη επρόκειτο να ενσωματώσει συγκεκριμένη υποχρέωση που θα πήγαζε από τη νομοθεσία του ΠΟΕ.

Αρχικά, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι, παρά τις αιτιάσεις των εμπλεκόμενων μερών περί του αντιθέτου, συγκεκριμένες υποθέσεις που σχετίζονταν και με την ανάληψη διεθνών υποχρεώσεων από την Ένωση θεωρήθηκαν από τον ενωσιακό δικαστή ως αμιγώς εσωτερικές και κρίθηκε μόνο η ενδεχόμενη παραβίαση του ενωσιακού δικαίου. Μία τέτοια υπόθεση υπήρξε η *Microsoft κατά Επιτροπής*⁴¹, η οποία κρίθηκε ενώπιον του ΠΕΚ (πλέον ΓεΔΕΕ) και αφορούσε καταχρηστικές συμπεριφορές της αμερικανικής εταιρείας οι οποίες παραβίαζαν το άρθρο 82 ΣΕΚ (πλέον 102 ΣΛΕΕ). Προκειμένου να αμφισβητήσει τις αποδιδόμενες παραβιάσεις και τις κυρώσεις που της επιβλήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η *Microsoft* επικαλέστηκε παραβίαση δύο συμφωνιών του ΠΟΕ, ήτοι της Συμφωνίας για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας στον τομέα του εμπορίου (ΔΠΙΤΕ/TRIPS)⁴² και της Συμφωνίας περί των τεχνικών εμποδίων στο εμπόριο (ΤΕΕ/TBT)⁴³.

Law Journal, February 2021, σ. 26. Θα πρέπει να αναφερθεί, στο σημείο αυτό, η ελβετική πρόταση που είχε τεθεί στα πλαίσια του γύρου της Ουρουγουάης να αναγνωριστεί άμεσο αποτέλεσμα της νομοθεσίας του ΠΟΕ στο εθνικό δίκαιο. Βλ., για το ζήτημα αυτό, Κ. STOYANOV, *Three Decades of the Nakajima Doctrine in EU Law: Where Are We Now?*, *Journal of International Economic Law*, 2021, σσ. 724-737, DOI: <https://doi.org/10.1093/jiel/jgab042>.

39. ΔΕΚ C-70/87, *Fédération de l'industrie de l'huilerie de la CEE (Fediol)/Επιτροπή*, 22.06.1989, ECLI:EU:C:1989:254.

40. ΔΕΚ C-69/89, *Nakajima All Precision/Συμβούλιο*, 07.05.1991, ECLI:EU:C:1991:186.

41. ΠΕΚ T-201/04, *Microsoft Corp./Επιτροπή*, 17.09.2007, ECLI:EU:T:2007:289.

42. Πολυμερής Συμφωνία του ΠΟΕ η οποία υπεγράφη στα πλαίσια του Γύρου της Ουρουγουάης και η οποία έχει ως στόχο την προστασία των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας από τη σκοπιά της απελευθέρωσης του εμπορίου.

43. Πολυμερής Συμφωνία του ΠΟΕ η οποία περιελήφθη και αυτή στις εργασίες του Κύκλου της Ουρουγουάης και αφορά στην εξασφάλιση ότι τεχνικοί κανονισμοί και πρότυπα δεν πρόκειται να αποτελέσουν εμπόδιο στο ελεύθερο εμπόριο.

Το Δικαστήριο όμως έκρινε ότι, «κατά πάγια νομολογία, οι συμφωνίες ΠΟΕ, λαμβανομένης υπόψη της φύσεως και της οικονομίας τους, δεν συγκαταλέγονται καταρχήν στους κανόνες βάσει των οποίων ο κοινοτικός δικαστής ελέγχει τη νομιμότητα των πράξεων των κοινοτικών οργάνων»⁴⁴. Επανάλαβε δε τις δύο περιπτώσεις κατά τις οποίες ο ενωσιακός δικαστής μπορεί να ελέγξει τη νομιμότητα πράξης των οργάνων της Ένωσης υπό το φως των κανόνων του ΠΟΕ, ήτοι σε περίπτωση εκτέλεσης ιδιαίτερης υποχρέωσης στα πλαίσια του Οργανισμού ή σε περίπτωση που η επίμαχη ενωσιακή πράξη παραπέμπει ρητά σε συγκεκριμένες διατάξεις των εν λόγω συμφωνιών⁴⁵.

Διαφορετική υπήρξε η προσέγγιση του Δικαστηρίου στην υπόθεση της προσφυγής της Επιτροπής κατά της Ουγγαρίας σχετικά με τα αλλοδαπά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα και την εφαρμογή της Γενικής Συμφωνίας για τις συναλλαγές στον τομέα των υπηρεσιών (GATS)⁴⁶. Πιο συγκεκριμένα, η συγγκική νομοθεσία για την τριτοβάθμια εκπαίδευση έθετε ως προϋπόθεση για την παροχή εκπαιδευτικών υπηρεσιών εντός της Ουγγαρίας από αλλοδαπά εκπαιδευτικά ιδρύματα εγκατεστημένα εκτός του ΕΟΧ, τη σύναψη διεθνούς σύμβασης και να παρέχουν αυτά υπηρεσίες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και στη χώρα προέλευσής τους. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στην προσφυγή της ενώπιον του ΔΕΕ, υποστήριξε, μεταξύ άλλων, την παραβίαση διατάξεων της GATS (όπως και την παραβίαση εσωτερικών διατάξεων του ίδιου του ενωσιακού δικαίου). Η Ουγγαρία προέβαλε ένσταση αναρμοδιότητας του Δικαστηρίου θεωρώντας, μεταξύ άλλων, ότι μόνο οι ειδικές ομάδες (panels) και το δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο του ΠΟΕ έχουν αποκλειστική αρμοδιότητα να κρίνουν αν η Ουγγαρία παραβιάζει τις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει από τη συγκεκριμένη συμφωνία του Οργανισμού. Επίσης, υποστήριξε ότι η Επιτροπή έχει αρμοδιότητα να εξετάζει την εφαρμογή μίας συμφωνίας του ΠΟΕ ως αναπόσπαστο τμήμα του δικαίου της ΕΕ μόνο στο πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ κρατών μελών και θεσμικών οργάνων της Ένωσης και όχι σε σχέση με τρίτες χώρες⁴⁷.

Το Δικαστήριο, αφού επιβεβαίωσε ότι η GATS αποτελεί, ως διεθνής συμφωνία, αναπόσπαστο μέρος του δικαίου της Ένωσης και οι δεσμεύσεις της άπτονται της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής⁴⁸ και, επομένως, εμπίπτουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης, εξέτασε αν η ύπαρξη του συστήματος επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ στερεί την αρμοδιότητά του να ελέγξει ενδεχόμενη πα-

44. Σκ. 1189.

45. Σκ. 1190.

46. ΔΕΕ C-66/18, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Ουγγαρία*, ό.π.

47. Βλ. σκ. 60-61.

48. Σκ. 73.

ραβίαση από κράτος μέλος της συμφωνίας GATS. Το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι προηγούμενη νομολογία του αφορούσε είτε στη συμβατότητα πράξης του παράγωγου δικαίου της Ένωσης με το δίκαιο του ΠΟΕ⁴⁹ είτε σε ενδεχόμενη στοιχειοθέτηση της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης και άσκησης του δικαιώματος αποκατάστασης της ζημίας που προξενήθηκε⁵⁰. Κατέληξε ότι, στα πλαίσια της υποχρέωσης της Ένωσης να τηρεί τις διεθνείς δεσμεύσεις της, είχε αρμοδιότητα να ελέγξει αν η Ουγγαρία, ως κράτος μέλος, τηρεί τις διατάξεις της GATS ώστε να αποφευχθεί η διεθνής ευθύνη της ΕΕ. Διευκρίνισε, μάλιστα, ότι, κατά την κρίση του, δεσμεύεται από υφιστάμενες ερμηνείες του Οργάνου Επίλυσης Διαφορών και, σε περίπτωση που δεν υπάρχει ερμηνεία των σχετικών διατάξεων, εναπόκειται στο ίδιο το ΔΕΕ να το πράξει με σεβασμό προς τους εθιμικούς κανόνες ερμηνείας του διεθνούς δικαίου που δεσμεύουν την Ένωση⁵¹. Πρόκειται για απόφαση η οποία θεωρείται ότι μεταβάλλει το νομικό καθεστώς του δικαίου του ΠΟΕ στα πλαίσια της ΕΕ, καθώς για πρώτη φορά ο ενωσιακός δικαστής εφάρμοσε τη συγκεκριμένη νομοθεσία ως αυθύπαρκτο σύνολο κανόνων που γεννά συγκεκριμένες και αυτόνομες υποχρεώσεις στα κράτη μέλη και όχι ως ερμηνευτικό εργαλείο⁵².

3. Η στροφή προς άλλες μορφές επίλυσης εμπορικών διαφορών της ΕΕ

Καταρχάς, θα πρέπει να επισημανθεί ότι δεν υπάγονται δυναμικά όλες οι διαφορές των κρατών επί εμπορικών ζητημάτων στην δικαιοδοτική σφαίρα του μηχανισμού επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ. Ενδεικτικά, θα αναφερθούμε στις πλειομερείς συμφωνίες, όπως αυτή για τις δημόσιες συμβάσεις, οι οποίες δεσμεύουν συγκεκριμένο αριθμό μελών του ΠΟΕ, ώστε μία διαφορά σχετικά με την πρόσβαση επιχειρήσεων ενός κράτους στους διαγωνισμούς ενός άλλου, να προϋποθέτει ότι και οι δύο αυτές χώρες έχουν υπογράψει τη συγκεκριμένη συμφωνία, προκειμένου να εισαχθεί ενώπιον του οργάνου επίλυσης του ΠΟΕ. Καθώς το ευρύτερο σύστημα του ΠΟΕ διάγει μία μακρά περίοδο αμφισβήτησης και τροχοπέδη, παρατηρείται μία στροφή προς διμερείς συμφωνίες και προσεγγίσεις, εξέλιξη που αναμφισβήτητα επηρεάζει και τη διευθέτηση των διεθνών εμπορικών διενέξεων. Υποστηρίχθηκε όμως ότι η αυξανόμενη διμεροποίηση ή

περιφερειοποίηση του διεθνούς εμπορίου, ακόμα και αν παρουσιάζεται ως μία δελεαστική προοπτική έναντι ανεπάρκειας του μηχανισμού επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ, στην πραγματικότητα δεν αποτελεί μία αποτελεσματική εναλλακτική λύση⁵³.

3.1. Αδυναμίες του συστήματος του ΠΟΕ: από την πολυμεροποίηση στη διμεροποίηση του συστήματος και ο μηχανισμός επίλυσης σε ημιθανή κατάσταση

3.1.1. Ο μηχανισμός επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ υπό αμφισβήτηση

Το πολυμερές σύστημα απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου που για χρόνια υποστήριξε και προώθησε ο ΠΟΕ τελεί για μεγάλο διάστημα υπό καθεστώς στασιμότητας και αδιεξόδου και επηρεάζεται αρνητικά από γεωπολιτικές εντάσεις, οδηγώντας έτσι «σε ένα πιο κατακερματισμένο και λιγότερο προβλέψιμο πλαίσιο για την εμπορική πολιτική», ενώ αυξάνεται ταυτόχρονα η οξεία επισιτιστική ανασφάλεια⁵⁴. Σε αυτή την εικόνα συνέβαλε αναμφισβήτητα και η οικονομική κρίση του 2008, με τον Οργανισμό να μην έχει προετοιμαστεί κατάλληλα για μία τέτοια συγκυρία, η πανδημία COVID-19 και, πιο πρόσφατα, ο πόλεμος Ρωσίας-Ουκρανίας, ο οποίος λειτουργήσε διχαστικά ακόμα και στο εσωτερικό του Οργανισμού, με κράτη μέλη του να επιβάλουν κυρώσεις για τη ρωσική εισβολή, ενώ άλλα να αρνούνται να πραγματοποιήσουν κάτι τέτοιο⁵⁵. Μονομέρεια, απομονωτισμός και πρακτικές αθέμιτου ανταγωνισμού ενισχύουν το διεθνές κλίμα αβεβαιότητας⁵⁶. Η ετερογένεια που αποτελούσε άλλοτε το μεγάλο πλεονέκτημα του νομικού πλαισίου GATT-ΠΟΕ, καθώς μέσα από τη συναίνεση και την αμοιβαιότητα κατάφερνε να φέρει σε συνεννόηση αναπτυσσόμενες και αναπτυσσόμενες χώρες και να συμβιβάζει αντικρουόμενα συμφέροντα, έχει μετατραπεί πλέον στον Δούρειο Ίππο του και η στροφή σε διμερείς συμφωνίες ελεύθερων συναλλαγών ή ελεύθερου εμπορίου (FTA's) δείχνει να αποτελεί πλέον μονόδρομο.

Το σύστημα επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ, παρά τον όγκο των υποθέσεων που έχει διαχειριστεί ως τώρα, διάγει πε-

49. Αναφορά ΔΕΚ C-377/02, *Van Parys*, 01.03.2005, ECLI:EU:C:2005:121, σκ. 1 και 39.

50. Αναφορά ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-120/06 P και C-121/06 P, *FIAMM κ.λπ./Συμβούλιο και Επιτροπή*, 09.09.2008, ECLI:EU:C:2008:476, σκ. 1 και 107.

51. Σκ. 92.

52. C.I. NAGY, Case C-66/18. *American Journal of International Law*, 2021 σσ. 700-706. doi:10.1017/ajil.2021.45.

53. I. MAH / A. TIM, *Dispute settlement system under attack: A move away from multilateralism?*, *Indian Journal of International Economic Law*, Vol. 12, Article 6, 2020, σ. 154, <https://repository.nls.ac.in/ijiel/vol12/iss1/6>.

54. Βλ. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της 8ης Φεβρουαρίου 2024, σχετικά με τις πολυμερείς διαπραγματεύσεις ενόψει της 13ης υπουργικής διάσκεψης του ΠΟΕ στο Αμπού Ντάμπι, 26-29 Φεβρουαρίου 2024 (2023/2868(RSP)).

55. P. MAVROIDIS, *The WTO Dispute Settlement System. How, Why and Where?*, Edward Elgar Publishing, Northampton, MA, 2022, σ. 5.

56. Ο. ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Η επίδραση του στόχου της ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας στο Δίκαιο των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων της ΕΕ, *TNP QUALEX*, *EuΔικ*, 4/2023, σ. 203.

ρίοδο κρίσης και αμφισβήτησης, όπως και η γενικότερη λειτουργία του Οργανισμού. Οι Ηνωμένες Πολιτείες που είχαν ηγηθεί της δημιουργίας ενός πολυμερούς συστήματος απελευθέρωσης και ρύθμισης του παγκόσμιου εμπορίου, παρουσιάζονται πλέον ως επικριτές και πρωτοστατούν σε κινήσεις που διαταράσσουν την ομαλή διεξαγωγή των διαδικασιών ενώπιον του ΠΟΕ. Μέσα από μία τακτική αναδίπλωσης, ο παλιός μπροστάρης της απελευθέρωσης του εμπορίου προσάπτει αδυναμία στο δικαιοδοτικό σύστημα του ΠΟΕ να ελέγξει και να καταστείλει τις επιθετικές εμπορικές πρακτικές της Κίνας⁵⁷, προβαίνοντας σε μέτρα που θίγουν το κύρος και την αποτελεσματικότητα του μηχανισμού επίλυσης διαφορών. Μία τέτοια ενέργεια αποτελεί η απόφαση των ΗΠΑ να παρεμποδίσουν τον διορισμό των απαραίτητων για τη λειτουργία του μελών του Δευτεροβάθμιου Δικαιοδοτικού Οργάνου (Appellate Body)⁵⁸. Καθώς το όργανο επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ από το 2019 αδυνατεί να πληρώσει τις κενές θέσεις στο δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο, αυτό το τελευταίο θεωρείται ότι δεν είναι πλέον σε θέση να επιτελέσει τη λειτουργία του από τη στιγμή που εναπομένουν λιγότερα από τρία μέλη του⁵⁹. Στις 30 Νοεμβρίου 2020 έληξε η θητεία και του τελευταίου μέλους του Εφετειακού Σώματος, με αποτέλεσμα αυτό να καταστεί πλήρως ανενεργό, γεγονός που έχει χαρακτηριστεί από τον αρμόδιο για την εμπορική πολιτική ευρωπαϊκό επίτροπο ως «ένα λυπηρό και πολύ σοβαρό πλήγμα στο διεθνές εμπορικό σύστημα»⁶⁰.

Υπό αυτές τις συνθήκες, αν μέλος του ΠΟΕ ασκήσει έφεση ενώπιον του μη λειτουργούντος δευτεροβάθμιου δικαιοδοτικού οργάνου του ΠΟΕ, η επίλυση της διαφοράς ουσιαστικά παγώνει. Δεν εξετάζονται ούτε εφέσεις που ασκήθηκαν παλαιότερα αλλά δεν ολοκληρώθηκαν έως τις αρχές του 2020. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τα διάδικα κράτη που πέτυχαν ευνοϊκή προς αυτά πρωτοβάθμια απόφαση να μην μπορούν ουσιαστικά να επιτύχουν την εφαρμογή της και ουσιαστική προστασία των νόμιμων διεκδικήσεών τους. Μία τέτοια εξέλιξη προβλέπεται να οδηγήσει την Ένωση σε αδυναμία επιβολής της τήρησης των υποχρεώσεων από τις συμφωνίες που έχει υπογράψει με τους εταίρους της.

Όπως είναι αναμενόμενο, και η ίδια η ΕΕ έχει ασκήσει έφεση προκειμένου να προσβάλει αποφάσεις-εκθέσεις ομάδας εμπειρογνομόνων οι οποίες θεωρεί ότι εμπεριέχουν εσφαλμένη ερμηνεία των διατάξεων των σχετικών συμφωνιών του ΠΟΕ⁶¹. Ο αποκλεισμός μίας τέτοιας δυνατότητας θα αποστερούσε, εξάλλου, από τον μηχανισμό επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ τις απαραίτητες νομικές δικλίδες ασφαλείας που πρέπει να περιβάλουν ένα σύγχρονο δικαιοδοτικό όργανο. Με τις πολιτικές φύσεως όμως εξελίξεις που οδηγούν σε αυτό που ο μηχανισμός είχε στόχο να αποτρέψει, δηλαδή τις μονομερείς ενέργειες, απομακρυνόμαστε τελικά από ένα σύστημα κράτους δικαίου. Οι ΗΠΑ, μέσα από μία σειρά εφέσεων ενώπιον ενός δευτεροβάθμιου οργάνου που αυτή τη στιγμή ουσιαστικά δεν υπάρχει, επιτυγχάνουν σε μεγάλο βαθμό, αν όχι την ανατροπή, σίγουρα τη στασιμότητα του δικαίου πολυμερούς συστήματος του Οργανισμού. Εντούτοις, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι δεν είναι μόνο η τακτική συγκεκριμένων κρατών που οδήγησε στην κρίση. Το ίδιο το Εφετειακό Σώμα έχει δεχθεί κριτική για «νομικό ακτιβισμό» υιοθετώντας ερμηνείες που διαφεύγουν των αρμοδιοτήτων του, επιτρέποντάς του να μετατρέπεται από ερμηνευτή σε δημιουργό δικαίου⁶².

Θα πρέπει να αναφερθεί, στο σημείο αυτό, ότι οι ίδιοι ο ΠΟΕ, λειτουργώντας με κάποιον ρεαλισμό, με την προσαρμοστικότητα που χαρακτηρίζει το σύστημά του ως συνέχεια της GATT 1947 και παρά τις ατέλειές του, δημιούργησε εναλλακτικές και πιο ευέλικτες μορφές επίλυσης εμπορικών διαφορών των μελών του μέσα από τις επιτροπές του (WTO committees). Ευνόησε δηλ. ένα σύστημα που λειτουργεί μέσα στα πλαίσιά του, αλλά

57. Ρ. MAVROIDIS, ό.π., σσ. xxvii, 6 και 7. Ειδικά για την πανδημία, ο συγγραφέας πολύ εύστοχα παρατηρεί ότι, μπορεί το εμπόριο να μην αποτέλεσε τη γενεσιουργό αιτία του κορωνοϊού, βοήθησε όμως στην εξάπλωσή του. Είναι άποψη που συμεριζόμαστε θεωρώντας ότι οι κυβερνήσεις δεν πήραν άμεσα μέτρα περιορισμού της κυκλοφορίας, ειδικά από και προς χώρες που παρουσίασαν πρώτες τα κρούσματα, προκειμένου να μην επηρεαστούν αρνητικά οι εμπορικές συναλλαγές. Παράλληλα, οι περιορισμοί που ακολούθησαν στις εξαγωγές υγειονομικού υλικού λόγω της πανδημίας και η χορήγηση επιδοτήσεων αποσταθεροποίησαν ακόμα περισσότερο την οργάνωση του διεθνούς εμπορίου.

58. Το Δευτεροβάθμιο Δικαιοδοτικό Όργανο συστάθηκε το 1995, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 17 του Μνημονίου Συμφωνίας σχετικά με τους κανόνες και τις διαδικασίες που διέπουν την επίλυση των διαφορών.

59. Βλ. σκ. 3 του Προοιμίου του Κανονισμού (ΕΕ) 2021/167 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 10ης Φεβρουαρίου 2021, για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 654/2014 περί ασκήσεως των δικαιωμάτων της Ένωσης για την εφαρμογή και την επιβολή των διεθνών εμπορικών κανόνων, ΕΕ 2021 L 49/1.

60. Δήλωση 19/6712 του επιτρόπου Εμπορίου κ. Φιλ Χόγκαν σχετικά με την αναστολή λειτουργίας του δευτεροβάθμιου δικαιοδοτικού οργάνου του ΠΟΕ, Βρυξέλλες, 10 Δεκεμβρίου 2019, διαθέσιμη στο: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/statement_19_6712.

61. Βλ., για παράδειγμα, την έφεση που άσκησε η ΕΕ στην υπόθεση «Ευρωπαϊκές Κοινότητες και ορισμένα κράτη μέλη – Μέτρα που επηρεάζουν το εμπόριο μεγάλων αεροσκαφών της πολιτικής αεροπορίας», WT/DS316/43 (December 2019: Notification of Appeal by the European Union in DS316: EC and certain member States — Large Civil Aircraft (Article 21.5 – EU) (WT/DS316/43)).

62. Ι. MAH / Α. TIM, Dispute settlement system under attack: A move away from multilateralism?, ό.π., σ. 159.

παράλληλα με το θεσμικό δικαιοδοτικό όργανό του, το οποίο όμως στηρίζεται περισσότερο στην οικονομική διπλωματία παρά στην αυστηρή εφαρμογή και ερμηνεία κανόνων δικαίου⁶³. Ήδη όμως παρατηρείται μία ποικιλία μέτρων και διαδικασιών τα οποία αναπτύχθηκαν εκτός της εμβέλειας του ΠΟΕ, ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνονται και οι μηχανισμοί των διμερών εμπορικών συμφωνιών, καθώς αυτές αποτελούν πλέον αδιαμφισβήτητο τμήμα του θεσμικού πλαισίου του παγκόσμιου εμπορίου.

3.1.1.1. Μέτρα αντιμετώπισης στρεβλώσεων από τους θεσμούς της Ένωσης

Η δράση της Ένωσης κατά πρακτικών άλλων κρατών προς προστασία των συμφερόντων της και εξασφάλιση των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων περιλαμβάνει ένα πλαίσιο νομοθετημάτων και εκτελεστικών πράξεων. Η αδυναμία επίλυσης των διαφορών που ενδέχεται να προκύψουν από περιοριστικά μέτρα τρίτων κρατών ενώπιον του ΠΟΕ ή εναλλακτικού δικαιοδοτικού μηχανισμού δημιουργεί για την ΕΕ αδήριτη ανάγκη ανάπτυξης ιδίων μέσων προς υποστήριξη των οικονομικών συμφερόντων της και της σταθερότητας του διεθνούς εμπορίου⁶⁴. Ο ενωσιακός νομοθέτης θεώρησε σκόπιμο να αναπτύξει έναν πλήρη και διαφανή νομικό μηχανισμό ικανό να εξασφαλίσει τη δυνατότητα επέμβασης των αρμόδιων θεσμικών οργάνων όταν προκύπτουν εμπόδια και στρεβλώσεις για το εμπόριο, πάντα όμως με σεβασμό στους ισχύοντες κανόνες του διεθνούς εμπορίου, κατόπιν νομικής αναλύσεως και στη βάση συγκεκριμένων πληροφοριών επί γεγονότων. Οι μονομερείς δράσεις ή αλλιώς αυτόνομα μέτρα υιοθετούνται από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ σε αντιδιαστολή προς τα συμβατικά μέτρα που υιοθετούνται με τη μορφή διεθνών συμφωνιών ανάμεσα στην ΕΕ και τρίτες χώρες ή διεθνείς οργανισμούς⁶⁵. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η Ένωση εγγυάται ότι όλες οι προβλεπόμενες δράσεις της δεν θα είναι αυθαίρετες, αλλά στο πλαίσιο των διεθνών δικαιωμάτων και υποχρεώσεών της και μόνον όταν τα συμφέροντά της απαιτούν παρέμβαση των οργάνων της⁶⁶.

Ο Κανονισμός 654/2014⁶⁷ έχει υιοθετηθεί προκειμένου

να θέσει κανόνες και συγκεκριμένες διαδικασίες για μία αποτελεσματική και έγκαιρη άσκηση των δικαιωμάτων της Ένωσης μέσα από την εφαρμογή διεθνών εμπορικών συμφωνιών, ώστε να εγγυηθεί τη διαφύλαξη των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Η νομοθετική αυτή πράξη επιτρέπει στην Ένωση να αναστέλλει παραχωρήσεις ή άλλες υποχρεώσεις στο πλαίσιο διεθνών εμπορικών συμφωνιών μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας επίλυσης διαφορών. Η διαδικασία αυτή μπορεί να διεξάγεται είτε στα πλαίσια του μηχανισμού τον οποίο προβλέπει η συμφωνία για την ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ)⁶⁸ είτε στα πλαίσια μηχανισμού που εμπεριέχεται σε κάποια από τις περιφερειακές ή διμερείς διεθνείς εμπορικές συμφωνίες που η Ένωση έχει υπογράψει με τρίτες χώρες. Καλύπτει επίσης περιπτώσεις κατά τις οποίες η προσπάθεια της Ένωσης να επιτύχει δεσμευτική επίλυση εμπορικής διαφοράς είναι ανεπιτυχής για λόγους πέραν της ευθύνης της Ένωσης. Η Επιτροπή, για ακόμα μία φορά, είναι το εκτελεστικό όργανο που καλείται να θεσπίζει, να τροποποιεί, να αναστέλλει και να καταργεί μέτρα εμπορικής πολιτικής εφόσον συντρέχουν οι ως άνω προϋποθέσεις. Από τη στιγμή που θα εκδοθεί εκτελεστικός Κανονισμός από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή με τον οποίο θα λαμβάνονται μέτρα εμπορικής πολιτικής κατά εισαγωγών από άλλα κράτη, οι θιγόμενες επιχειρήσεις μπορούν να προσβάλουν τη συγκεκριμένη πράξη ενώπιον του ενωσιακού δικαστή.

Ο Κανονισμός αυτός, ο οποίος μάλιστα αναφέρεται εν συντομία ως «κανονισμός επιβολής», έλαβε μία πρώτη σημαντική τροποποίηση⁶⁹ ώστε να μην περιορίζεται, όπως γινόταν αρχικά, στο εμπόριο αγαθών και την πρόσβαση

Συμβουλίου, της 15ης Μαΐου 2014, περί άσκησης των δικαιωμάτων της Ένωσης για την εφαρμογή και την επιβολή των διεθνών εμπορικών κανόνων και τροποποίησης του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 3286/94 του Συμβουλίου που καθορίζει κοινοτικές διαδικασίες στον τομέα της κοινής εμπορικής πολιτικής για να διασφαλιστεί η άσκηση των δικαιωμάτων της Κοινότητας στο πλαίσιο των κανόνων του διεθνούς εμπορίου, ιδίως αυτών που έχουν θεσπιστεί στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, ΕΕ 2014 L 189/50.

63. G. MESSENGER, Mitigating the rise of unilateralism: lessons from forestry management, *Journal of International Economic Law*, 2024, σ. 225.

64. Βλ. Ο. ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Η επίδραση του στόχου της ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας στο δίκαιο των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων της ΕΕ, *ό.π.*, σ. 205. Ο συγγραφέας αναφέρει: «...η ΕΕ πρέπει να έχει την ικανότητα να εφαρμόζει μονομερώς μέτρα με τα οποία επιδιώκεται να συμμορφώνονται οι τρίτες χώρες με τους κανόνες των διεθνών συμφωνιών έτσι ώστε να αποκομίζουν όλα τα μέρη αμοιβαίο όφελος από αυτές».

65. Γ. ΓΡΥΛΟΣ, Άρθρο 207, *ό.π.*, σ. 929.

66. Βλ. σκ. 13 του προοιμίου του Κανονισμού 2015/1843.

67. Κανονισμός (ΕΕ) 654/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του

68. Έγινε χρήση των διατάξεων του Κανονισμού στην υπόθεση που εκδικάστηκε ενώπιον του οργάνου επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ για τις επιδοτήσεις προς την εταιρεία κατασκευής αεροσκαφών Boeing. Τα μέτρα μέσω του εκτελεστικού Κανονισμού 2020/1646 της Επιτροπής, της 7ης Νοεμβρίου 2020, ελήφθησαν μετά την έκθεση του δευτεροβάθμιου δικαιοδοτικού οργάνου το οποίο επιβεβαίωσε ότι οι επιδοτήσεις των Ηνωμένων Πολιτειών προς την Boeing εξακολούθησαν να προκαλούν σημαντική ζημία στην ευρωπαϊκή Airbus.

69. Κανονισμός (ΕΕ) 2021/167 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 10ης Φεβρουαρίου 2021, για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 654/2014 περί άσκησης των δικαιωμάτων της Ένωσης για την εφαρμογή και την επιβολή των διεθνών εμπορικών κανόνων, ΕΕ 2021 L 49/1.

στις δημόσιες συμβάσεις, αλλά να περιλαμβάνει επίσης μέτρα σχετικά με τις συναλλαγές στον τομέα των υπηρεσιών και ορισμένες πτυχές των σχετικών με το εμπόριο δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται αδήριτη η ανάγκη για νέα επικαιροποίηση ώστε να υπάρξει ανάλογη πρόληψη για τις εξελίξεις σχετικά με την αδυναμία λειτουργίας της δεύτερης βαθμίδας του μηχανισμού επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ. Ο Κανονισμός 654/2014, αν και δεν χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα, θεωρήθηκε επιτυχημένο νομοθέτημα και ότι ανταποκρίθηκε τους στόχους που τέθηκαν για τη διασφάλιση των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Η Επιτροπή τον χαρακτήρισε ως «ουσιαστικό και κατάλληλο μέσο για την αντίδραση σε ενέργειες τρίτων χωρών υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις». Έκρινε ότι λειτούργησε αποτρεπτικά μέσα από την περιορισμένη εφαρμογή του καταδεικνύοντας «ικανότητα της Ένωσης να διεκδικεί αποτελεσματικά τα δικαιώματά της στο πλαίσιο εμπορικών συμφωνιών ή σε περίπτωση παραβίασής τους»⁷⁰.

3.1.1.2. Εναλλακτικές διαδικασίες επίλυσης διαφορών μέσα από τις εμπορικές συμφωνίες της ΕΕ

Η ίδια η Ένωση, παρά τη συστηματική χρήση του μηχανισμού επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ, επιδεικνύει μία στροφή και προς διαφορετικές οδούς προκειμένου να επιτύχει επαρκή και αποτελεσματική διευθέτηση των εμπορικών και οικονομικών διαφορών της σε διεθνές επίπεδο. Παρόλο που εξακολουθεί να θεωρείται «ένας από τους μεγαλύτερους χρήστες του μηχανισμού επίλυσης διαφορών» του ΠΟΕ, η Ένωση υιοθετεί πρωτοβουλίες για τη δημιουργία νέων δικαιοδοτικών οργάνων επίλυσης διασυνοριακών διαφορών. Το ότι μέχρι αρκετά πρόσφατα η ΕΕ έδειχνε προσήλωση στον μηχανισμό επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ προτού περάσει στη χρήση διμερών μηχανισμών που προβλέπονται στις εμπορικές της συμφωνίες καταδεικνύει το τέλμα στο οποίο έχει περιέλθει το πολυμερές σύστημα του Οργανισμού. Επιπροσθέτως, δεν μπορούν όλες οι εμπορικές φύσεως διαφορές να υπαχθούν στον μηχανισμό επίλυσης του ΠΟΕ, καθώς αυτός στηρίζεται μόνο στις συγκεκριμένες συμφωνίες του Οργανισμού. Η Ένωση διασαφηνίζει στις σχετικές νομοθετικές πράξεις της ότι οι κανόνες του ΠΟΕ έχουν μεν την πρωτοκαθεδρία στην οργάνωση του διεθνούς εμπορίου, όμως δεν έχουν την αποκλειστικότητα στη ρύθμιση αυτή καθώς εφαρμόζονται εξίσου κανόνες που περιλαμβάνονται σε εμπορικές συμφωνίες που έχει συνάψει η Ένωση με τρίτες χώρες⁷¹.

70. Βλ. Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Επανεξέταση του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού αριθ. 654/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαΐου 2014, Βρυξέλλες, 01.3.2022 COM(2022) 74 final.

71. Βλ. σκ. 4 του Προοιμίου του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/1843 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Οκτω-

βρίου 2015, που καθορίζει ενωσιακές διαδικασίες στον τομέα της κοινής εμπορικής πολιτικής για να διασφαλιστεί η άσκηση των δικαιωμάτων της Ένωσης στο πλαίσιο των κανόνων του διεθνούς εμπορίου, ιδίως αυτών που έχουν θεσπιστεί στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, ΕΕ 2015 L 272/1.

Η Ένωση φροντίζει, εξάλλου, να περιληφθεί σε κάθε διμερή εμπορική συμφωνία της με τρίτη χώρα ρύθμιση σχετικά με την επίλυση ενδεχόμενης διαφοράς. Οι συμφωνίες αυτές δεν διευρύνθηκαν μόνο σε αριθμό αλλά και σε περιεχόμενο, περιλαμβάνοντας, πέρα από το στενό πλαίσιο της ρύθμισης της κυκλοφορίας αγαθών και υπηρεσιών, ζητήματα ευρύτερα που σχετίζονται με την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού, την ανάπτυξη, την απασχόληση, την προστασία του περιβάλλοντος και τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όσο ανοίγει όμως το περιεχόμενο των διμερών συμφωνιών ελεύθερου εμπορίου τόσο πιθανή είναι μία διένεξη ανάμεσα στα μέρη⁷². Αυτή η εξέλιξη θα κρίνει και τη βιωσιμότητα της πολιτικής διμερών εμπορικών συμφωνιών που εφαρμόζει η ΕΕ, η οποία μάλιστα σταδιακά τροποποίησε τον τρόπο επίλυσης των διμερών εμπορικών διαφορών με τους εταίρους της, περνώντας από τη διπλωματική οδό σε ένα σύστημα δικαιοδοτικού χαρακτήρα⁷³ κατά το πρότυπο του ΠΟΕ⁷⁴.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η υιοθέτηση από την ΕΕ ενός δικαιοδοτικού συστήματος επίλυσης δεν απέβαλε εντελώς τη χρήση της διπλωματίας, η οποία παραμένει ως ένα προκαταρκτικό στάδιο φιλικού διακανονισμού στηριζόμενου στη συναίνεση πριν τα μέρη προχωρήσουν, σε περίπτωση μη εξεύρεσης αμοιβαίας λύσης, στην υπαγωγή της διαφοράς τους ενώπιον του αρμόδιου δικαιοδοτικού οργάνου⁷⁵. Κατά συνέπεια, τα μέρη συμφωνούν εκ των προτέρων να καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για να καταλήξουν σε αμοιβαία ικανοποιητική επίλυση της διαφοράς, συνήθως μέσω συμβιβασμού ή της διαδικασίας της διαμεσολάβησης⁷⁶.

βρίου 2015, που καθορίζει ενωσιακές διαδικασίες στον τομέα της κοινής εμπορικής πολιτικής για να διασφαλιστεί η άσκηση των δικαιωμάτων της Ένωσης στο πλαίσιο των κανόνων του διεθνούς εμπορίου, ιδίως αυτών που έχουν θεσπιστεί στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, ΕΕ 2015 L 272/1.

72. J. WEINBERGER / S. VAN KERCKHOVEN, The EU's Trade Dispute Settlement Mechanism: An Alternative to the WTO DSU? (October 20, 2022). Διαθέσιμο στο SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4253946> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4253946>.

73. J. WEINBERGER / S. VAN KERCKHOVEN, ό.π.

74. Αυτή η μετάβαση της ΕΕ προς ένα οιοσδήποτε δικαστικό σύστημα επίλυσης εμπορικών διαφορών αποτελεί σαφή επιρροή του ΠΟΕ και είναι μία ένδειξη ότι το πολυμερές σύστημα του Οργανισμού, ακόμα και αν διάγει περίοδο κρίσης, επέδειξε αποτελεσματικότητα και αποδοχή.

75. J. WEINBERGER / S. VAN KERCKHOVEN, ό.π.

76. Η συνδρομή ενός διαμεσολαβητή στην επίλυση συνίσταται στην πρόταση μίας κοινώς αποδεκτής λύσης και συνδυάζει την ελευθερία και αυτονομία των μερών όσον αφορά στην αποδοχή της προτεινόμενης λύσης όσο και σε σημαντικό βαθμό αντικειμενικότητας. Επιπλέον, η διαδικασία αυτή ευνοεί τη διατήρηση των εμπορικών σχέσεων και τη συνεργασία των μερών. Βλ. J. LEE, Long-Term Relationship over Litigation: Mediation in WTO Dis-

Η ΕΕ παραμένει ο κυριότερος εμπορικός εταίρος της Αλγερίας⁷⁷. Ήδη από το 2005, έχει υπογραφεί μεταξύ ΕΕ και Αλγερίας ειδική Συμφωνία Σύνδεσης⁷⁸, η οποία επεκτεινόταν σε όλους σχεδόν τους τομείς οικονομικής συνεργασίας και προέβλεπε σταδιακή κατάργηση δασμών έως το 2017 και διευκόλυνση πρόσβασης των επιχειρήσεων της ΕΕ στην αλγερινή αγορά⁷⁹. Η Συμφωνία προέβλεπε τη σύσταση Συμβουλίου Σύνδεσης με εξουσία λήψης αποφάσεων για την επίτευξη των στόχων της Συμφωνίας. Μεταξύ άλλων, το Συμβούλιο Σύνδεσης διέθετε, δυνάμει του άρθρου 100 της Συμφωνίας, αρμοδιότητα επίλυσης της διαφοράς που θα μπορούσε να προκύψει ανάμεσα στα δύο μέρη σχετικά με την εφαρμογή και ερμηνεία της Συμφωνίας. Από το 2009, η Αλγερία έλαβε περιοριστικά μέτρα και εμπόδια (ανάμεσα στα οποία συμπληρωματικοί δασμοί και ποσοτικοί περιορισμοί) επιβαρύνοντας την εισαγωγή των ευρωπαϊκών προϊόντων και παραβιάζοντας κατά την ΕΕ τη Συμφωνία Σύνδεσης⁸⁰.

Τον Ιούνιο του 2020, η ΕΕ και η Αλγερία συμμετείχαν σε διαδικασία επίλυσης διαφορών ενώπιον του Συμβουλίου Σύνδεσης στο πλαίσιο της Συμφωνίας Σύνδεσης για την επίλυση της διαφοράς σχετικά με τα εμπορικά μέτρα που θέσπισε η Αλγερία από το 2015. Όπως προέκυψε, δεν στάθηκε δυνατή η επίλυση της διαφοράς, με αποτέλεσμα η ΕΕ να ζητήσει, δυνάμει της παρ. 4 του άρθρου 100, την υπαγωγή της διαφοράς με την Αλγερία ενώπιον ενός διαιτητικού δικαστηρίου. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, κάθε μέρος ορίζει έναν διαιτητή, ενώ ο τρίτος διαιτητής διορίζεται από το Συμβούλιο Σύνδεσης. Οι αποφάσεις

των διαιτητών λαμβάνονται με πλειοψηφία. Η Συμφωνία επιβάλλει στα μέρη την υποχρέωση να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για την εφαρμογή της διαιτητικής απόφασης. Ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά που γίνεται στο κείμενο της ρηματικής διακοίνωσης στις διαδικασίες του ΠΟΕ όσον αφορά στην αμοιβή και την κάλυψη των εξόδων των διαιτητών. Επισημαίνεται ότι η συγκεκριμένη διαφορά, λόγω του περιεχομένου και της φύσης της, θα μπορούσε να υπαχθεί στη διαδικασία επίλυσης του ΠΟΕ⁸¹.

Η διαιτησία, ως εναλλακτικός τρόπος επίλυσης διαφορών, φαίνεται να επικρατεί και στις εμπορικές υποθέσεις μεταξύ κρατών μελών του ΠΟΕ. Το ίδιο το Μνημόνιο Συμφωνίας για την επίλυση διαφορών του ΠΟΕ προβλέπει στο άρθρο 25 ως εναλλακτικό τρόπο επίλυσης μίας διαφοράς που θα εισαχθεί στο Όργανο Επίλυσης Διαφορών (ΟΕΔ) τη διαιτησία⁸². Εξάλλου, προκειμένου να υπάρξει μία έστω και προσωρινή λύση στο αδιέξοδο της κατάλυσης του δευτεροβάθμιου δικαιοδοτικού οργάνου του ΠΟΕ, η ΕΕ ανέλαβε πρωτοβουλία από κοινού με τα κράτη μέλη της και άλλα 26⁸³ μέλη του Οργανισμού προκειμένου να λειτουργήσει ένας εναλλακτικός μηχανισμός με την ονομασία «πολυμερής προσωρινή ρύθμιση διαιτητικού δευτεροβάθμιου οργάνου (ΜΡΙΑ)», ο οποίος περιλαμβάνει μία λίστα από δέκα διαιτητές⁸⁴ που θα εξετάζουν τις προσφυγές κατά των εκθέσεων των ομάδων εμπειρογνομόνων (panels)⁸⁵. Η συγκεκριμένη διαδικασία, η οποία είναι σύμφωνη με τη διάταξη του άρθρου 25 του ως άνω αναφερόμενου Μνημονίου, τέθηκε σε ισχύ στις 30 Απριλίου 2020. Από την ως άνω αναφερόμενη λίστα, τρία μέλη της ομάδας επιλέγονται τυχαία για να εκδικάσουν προσφυγή στο πλαίσιο του διακανονισμού.

Η εν λόγω εναλλακτική δευτεροβάθμια διαιτητική δια-

pute Settlement Proceedings, World Trade Review (2024), σ. 5. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1017/S1474745624000417>.

77. Έκθεση 2022 Γραφείου Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων στο Αλγέρι για την Οικονομία της Αλγερίας και την Ανάπτυξη των Οικονομικών & Εμπορικών Σχέσεων Ελλάδας-Αλγερίας, Αλγέρι, Αύγουστος 2023, σ. 6, διαθέσιμο στο: https://agora.mfa.gr/infofiles/2022_annual%20report%20dz.pdf.

78. Η ευρωμεσογειακή συμφωνία συνδέσεως μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των κρατών μελών της, αφενός, και της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλγερίας, αφετέρου (συμφωνία σύνδεσης), υπεγράφη στις 22 Απριλίου 2002 και τέθηκε σε ισχύ την 1η Σεπτεμβρίου 2005. Η συγκεκριμένη συμφωνία σύνδεσης αποτελεί τη νομική βάση για τις διμερείς σχέσεις μεταξύ της ΕΕ και της Αλγερίας. Βλ. Απόφαση του Συμβουλίου, της 18ης Ιουλίου 2005, για τη σύναψη ευρωμεσογειακής συμφωνίας συνδέσεως μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των κρατών μελών της, αφενός, και της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλγερίας, αφετέρου, ΕΕ 2005 L 265/1.

79. Η Ευρωπαϊκή Ένωση εισήγαγε από την Αλγερία το 2022 προϊόντα αξίας 42 δισ. € και εξήγαγε προς αυτήν προϊόντα αξίας 13,9 δισ. € (βλ. Έκθεση 2022, ό.π.).

80. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Ρηματική διακοίνωση για την παρομπή του θέματος στο Συμβούλιο Σύνδεσης ΕΕ-Αλγερίας (Note Verbale referring the matter to the EU-Algeria Association Council), 24.06.2020.

81. J. WEINBERGER / S. VAN KERCKHOVEN, ό.π.

82. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Ρηματική διακοίνωση για την έναρξη διαιτησίας βάσει του άρθρου 100 της συμφωνίας σύνδεσης ΕΕ-Αλγερίας (Note Verbale initiating arbitration under Article 100 of the EU-Algeria Association Agreement), 19.03.2021.

83. Αρχικά είχαν εισχωρήσει 19 κράτη. Πλέον καλύπτονται από τη ΜΡΙΑ οι εξής χώρες: Αυστραλία, Μπενίν, Βραζιλία, Καναδάς, Κίνα, Χιλή, Κολομβία, Κόστα Ρίκα, Ισημερινός, ΕΕ (με τα 27 κράτη μέλη της, τα οποία είναι επίσης μέλη του ΠΟΕ), Γουατεμάλα, Χονγκ Κονγκ, Ισλανδία, Μακάο, Μεξικό, Μαυροβούνιο, Νέα Ζηλανδία, Νικαράγουα, Νορβηγία, Πακιστάν, Περού, Σιγκαπούρη, Ελβετία, Ουκρανία, Ουρουγουάη και Φιλιππίνες.

84. Βλ. WTO, Statement on a mechanism for developing, documenting and sharing practices and procedures in the conduct of WTO disputes, JOB/DSB/1/Add.12/Suppl.5.

85. Βλ. Θεματολογικό Δελτίο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Η Ευρωπαϊκή Ένωση και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, 04/2024, διαθέσιμο στο: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/161/the-european-union-and-the-world-trade-organization>.

δικασία χρησιμοποιήθηκε⁸⁶ στην υπόθεση της προσφυγής που άσκησε αρχικά η ΕΕ κατά της Τουρκίας για τα φαρμακευτικά προϊόντα⁸⁷. Το δευτεροβάθμιο διαιτητικό δικαστήριο, που κλήθηκε να αποφανθεί επί των ισχυρισμών της Τουρκίας εξέτασε τα νομικά ζητήματα και την ερμηνεία που υιοθέτησε η ομάδα εμπειρογνομόνων στη συγκεκριμένη υπόθεση. Εν τέλει, επικύρωσε τα συμπεράσματά της έκθεσης υπέρ της ΕΕ απορρίπτοντας τις αιτιάσεις της Τουρκίας. Η Τουρκία, επομένως, είχε εισάγει διακρίσεις εις βάρος αλλοδαπών φαρμακευτικών προϊόντων που δεν δικαιολογούνταν κατά τις διατάξεις των άρθρων III και XX της ΓΣΔΕ/GATT 1994 εφαρμόζοντας το μέτρο της τοπικής παραγωγής ως προϋπόθεση για την κάλυψη των εξόδων από τα τουρκικά ασφαλιστικά ταμεία.

Ήταν όμως στην υπόθεση των δασμών που επέβαλε η Κολομβία στις εισαγωγές κατεψυγμένων τηγανιτών πατατών από τρία κράτη μέλη της ΕΕ, ήτοι το Βέλγιο, τη Γερμανία και τις Κάτω Χώρες, που εφαρμόστηκε πλήρως η διαδικασία της «πολυμερούς προσωρινής ρύθμισης διαιτητικού δευτεροβάθμιου οργάνου (ΜΡΙΑ)». Σημειώνεται ότι η πρωτόδικη απόφαση της ειδικής ομάδας ήταν υπέρ της ΕΕ⁸⁸. Οι διαιτητές, μετά από προσφυγή της Κολομβίας, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι όντως η Κολομβία είχε παραβεί διατάξεις της Συμφωνίας του ΠΟΕ κατά του ντάμπινγκ⁸⁹ και ότι «η έρευνα αντιντάμπινγκ της Κολομβίας ήταν πλημμελής από πολλές απόψεις, συμπεριλαμβανομένου του υπολογισμού του περιθωρίου ντάμπινγκ και της ανάλυσης της ζημίας»⁹⁰.

Το διμερές σύστημα επίλυσης διαφορών που περιλαμβάνεται στις εμπορικές συμφωνίες της ΕΕ ομοιάζει αρκετά με το αντίστοιχο πολυμερές του ΠΟΕ, παρουσιάζει όμως

και κάποιες σημαντικές διαφοροποιήσεις. Για παράδειγμα, το σύστημα επίλυσης επενδυτικών διαφορών που υιοθετεί η Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία (ΣΟΕΣ/CETA) έχει χαρακτηριστεί ως υβριδικό συνδυάζοντας στοιχεία που παραπέμπουν τόσο σε κρατική δικαστική διαδικασία όσο και σε παραδοσιακή διαιτησία⁹¹. Διευκρινίζεται ότι, καθώς πρόκειται για μικτή συμφωνία, ο εν λόγω μηχανισμός επίλυσης αφορά επενδυτικές διαφορές τόσο μεταξύ επενδυτών και κρατών όσο και μεταξύ Καναδών επενδυτών και της Ένωσης⁹². Ο μηχανισμός περιλαμβάνει και δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας, με το εν λόγω Εφετείο να δύναται να «επικυρώσει, να τροποποιήσει ή να αναιρέσει την απόφαση του δικαστηρίου»⁹³.

Στο ζήτημα συμβατότητας του συγκεκριμένου μηχανισμού επίλυσης διαφορών με το δίκαιο της ΕΕ που τέθηκε από το Βέλγιο, το ΔΕΕ έδωσε θετική γνωμοδότηση συμπεραίνοντας ότι το σχετικό τμήμα της Συμφωνίας συνάδει με το πρωτογενές δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁹⁴. Ο ενωσιακός δικαστής έκρινε ότι ο εν λόγω δικαιοδοτικός μηχανισμός περιορίζεται στην ερμηνεία και εφαρμογή της συγκεκριμένης Συμφωνίας χωρίς να επεκτείνεται σε περαιτέρω θέματα του ενωσιακού δικαίου⁹⁵, χωρίς να θίγει την αυτονομία του⁹⁶ και χωρίς να θίγει ειδικότερα την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού⁹⁷.

Επιπλέον, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι το υπό εξέταση σύστημα επίλυσης επενδυτικών διαφορών, ανεξάρτητα από την ονομασία του, αποτελεί δικαιοδοτικό μηχανισμό με κατ' ουσίαν δικαιοδοτικά καθήκοντα, ο οποίος καλύπτει τις απαιτήσεις της ανεξαρτησίας, της αμεροληψίας και της δυνατότητας πρόσβασης για όλες τις επιχειρήσεις και τα φυσικά πρόσωπα⁹⁸. Το δικαιοδοτικό σύστημα που

86. Ad hoc όμως και όχι στα πλαίσια της ΜΡΙΑ. Για τον λόγο αυτό, ενσωμάτωσε συγκεκριμένα στοιχεία της ΜΡΙΑ και όχι το σύνολο της διαδικασίας που αυτή προβλέπει.

87. WTO, Turkey – Certain measures concerning the production, importation and marketing of pharmaceutical products arbitration under article 25 of the DSU award of the arbitrators, WT/DS583/ARB25, 25 July 2022.

88. Η ΕΕ είχε κινήσει τη διαδικασία κατά της Κολομβίας τον Νοέμβριο 2019 καθώς η τελευταία ήδη από το Νοέμβριο 2018 είχε επιβάλει δασμούς ως μέτρο αντιντάμπινγκ σχεδόν στο σύνολο των εξαγωγών κατεψυγμένων τηγανιτών πατατών με προέλευση από την ΕΕ (Υπόθεση DS591: Colombia – Anti-Dumping Duties on Frozen Fries from Belgium, Germany and the Netherlands).

89. Βλ. Colombia – Anti-dumping duties on frozen fries from Belgium, Germany and the Netherlands, arbitration under article 25 of the DSU, Award of the arbitrators, WT/DS591/ARB2521, December 2022.

90. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Αντιπροσωπεία στην Ελλάδα, Η ΕΕ κερδίζει προσφυγή στο πλαίσιο του ΠΟΕ κατά των δασμών αντιντάμπινγκ της Κολομβίας για τις κατεψυγμένες τηγανητές πατάτες, Ειδησεογραφικό άρθρο, 22 Δεκεμβρίου 2022.

91. Γ. ΚΑΡΥΔΗΣ, Πλαίσιο επίλυσης επενδυτικών διαφορών που απορρέουν από μικτές διεθνείς συνθήκες ΕΕ και κρατών μελών με τρίτες χώρες, ΕυΔικ, 2023, σ. 3.

92. Γ. ΚΑΡΥΔΗΣ, Ο μηχανισμός της ΣΟΕΣ (CETA) για την επίλυση επενδυτικών διαφορών υπό το φως της γνωμοδότησης 1/17 του Δικαστηρίου Ε.Ε., ΕυΔικ, 2019, σ. 246.

93. Άρθρο 8.28 της Συμφωνίας.

94. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/17, *Accord ECG UE-Canada*, 30.04.2019, ECLI: EU:C:2019:341.

95. Βλ. σκ. 136.

96. Σκ. 161.

97. Σκ. 188.

98. Η συγκεκριμένη αυτή γνωμοδότηση αποτελεί ουσιαστικά μία απόκλιση του ΔΕΕ από τη θέση που είχε εκφράσει στη Γνωμοδότηση 2/13 σχετικά με την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ. Επίσης, θεωρήθηκε ότι προσκρούει στη διάταξη του άρθρου 8.31 παρ. 2, εδάφιο γ' της CETA, όπου επιβεβαιώνεται το ενδεχόμενο ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου. Υποστηρίχθηκε, όμως, ότι ορθά έγινε αυτή η ερμηνεία ώστε να διαφυλαχθεί η αποτελεσματική άσκηση της εξωτερικής αρμοδιότητας της Ένωσης

θεσπίζει η ΣΟΕΣ/CETA αποτελεί ένα πρώτο βήμα πριν από τη δημιουργία ενός Διεθνούς Επενδυτικού Δικαστηρίου, και για τον λόγο αυτό έχει χαρακτηριστεί ως μεταβατικό⁹⁹. Το ίδιο το άρθρο της 8.29 προβλέπει «τη σύσταση πολυμερούς επενδυτικού δικαστηρίου και δευτεροβάθμιου μηχανισμού για την επίλυση επενδυτικών διαφορών».

3.1.2. Προς τη δημιουργία Διεθνών Δικαστηρίων Εμπορικών Διαφορών: Το Σχέδιο για το Πολυμερές Επενδυτικό Δικαστήριο (ΠΕΔ)

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ειδικά για τον ευαίσθητο τομέα των ξένων επενδύσεων, προωθεί τη δημιουργία ενός Πολυμερούς Επενδυτικού Δικαστηρίου (ΠΕΔ) το οποίο θα είναι μόνιμο, θα απολαμβάνει ανεξαρτησία¹⁰⁰ και θα απαρτίζεται από δικαστές υψηλής ειδίκευσης. Επομένως, προωθείται σταδιακά η στροφή από τις διμερείς διαιτητικές ή έστω υβριδικές διαδικασίες επίλυσης προς έναν σταθερό και πολυμερές διεθνές δικαιοδοτικό μηχανισμό. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας διευρύνθηκε το περιεχόμενο της Κοινής Εμπορικής Πολιτικής της ΕΕ περιλαμβάνοντας πλέον τον τομέα των άμεσων ξένων επενδύσεων. Αναγνωρίστηκε η σημασία τους στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας, της εισαγωγής κεφαλαίων στις αγορές της ΕΕ αλλά και το άνοιγμα νέων αγορών τρίτων χωρών για ευρωπαϊκές επιχειρήσεις¹⁰¹.

Δημιουργούνται οπωσδήποτε σκέψεις σχετικά με την αναγκαιότητα μίας τέτοιας πρωτοβουλίας τη στιγμή που υπάρχουν ήδη διεθνώς ποικίλες μορφές επίλυσης διαφορών μεταξύ κρατών και ξένων επενδυτών, με πιο χαρακτηριστική τη διαιτητική διαδικασία που οργανώνει το Διεθνές Κέντρο για την Επίλυση Επενδυτικών Διαφορών (International Centre for Settlement of International Investment Disputes / ICSID). Η Επιτροπή προώθησε το συγκεκριμένο σχέδιο εστιάζοντας στις αδυναμίες που παρουσιάζουν διμερή συστήματα επενδυτικών δικαστηρίων, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγεται η περιορισμέ-

νη νομιμοποίηση ή η έλλειψη νομιμοποίησης, η συνοχή και η διαφάνεια, η αδυναμία ελέγχου και το κόστος που μπορεί να οδηγήσει σε διοικητική πολυπλοκότητα και δημοσιονομικές επιπτώσεις.

Η Ένωση φιλοδοξεί να αντικαταστήσει με τη δικαιοδοσία του εν λόγω δικαστικού μηχανισμού τα διμερή συστήματα επίλυσης επενδυτικών διαφορών που προβλέπουν οι εμπορικές συμφωνίες με τους εταίρους της. Το προτεινόμενο δικαιοδοτικό όργανο ως μόνιμο, ανεξάρτητο και νόμιμο, θα εγκαθιδρύει ένα σταθερό και νομικά ασφαλές πλαίσιο για την επίλυση των διεθνών επενδυτικών διαφορών. Η αρμοδιότητα του δικαστηρίου θα εκτείνεται σε δικονομικά ζητήματα, ενώ ουσιαστικά ζητήματα, όπως το εφαρμοστέο δίκαιο ή τα πρότυπα ερμηνείας, θα προκύπτουν από τις επενδυτικές συμφωνίες επί των οποίων θα δικάζει το δικαιοδοτικό αυτό σώμα.

Σημαντική είναι η πρόβλεψη για αντικατάσταση όλων των διμερών συστημάτων επενδυτικών δικαστηρίων από το πολυμερές δικαστήριο. Παρατηρείται πάντως επιφυλακτικότητα όσον αφορά στην αποτελεσματικότητα του προτεινόμενου αυτού μηχανισμού και κριτική από τους υπέρμαχους των διαιτητικών λύσεων, κάτι που αποδεικνύει ότι το σχέδιο αυτό, ακόμα και αν υλοποιηθεί τελικά, είναι αμφίβολο αν θα αποτελέσει άμεσα πρότυπο για έναν πολυμερή δικαιοδοτικό μηχανισμό ανταγωνιστικό του συστήματος του ΠΟΕ.

4. Συμπεράσματα

Διαπιστώνεται μία τάση απομάκρυνσης από μία δικαιοδοτική προσέγγιση οργάνωσης του διεθνούς εμπορίου και επίλυσης των όποιων διαφορών μπορούν να προκύψουν ανάμεσα στα κράτη, εν μέρει λόγω και των αδυναμιών ή των δυσλειτουργιών του δικαιοδοτικού συστήματος του ΠΟΕ, και μία στροφή προς πολιτικής χροιάς λύσεις και διαδικασίες με προσαρμογή στις απαιτήσεις και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε υπόθεσης και κάθε διμερούς σχέσης μπορεί να δείχνει, με μία πρώτη ματιά, πιο ευέλικτη και περισσότερο προσαρμοσμένη στις σύγχρονες απαιτήσεις. Μία τέτοια εξέλιξη, όμως, μειώνει τον βαθμό αντικειμενικότητας και προβλεψιμότητας. Πολύ περισσότερο, εκθέτει τις μικρότερες ή αναπτυσσόμενες χώρες οι οποίες, μακριά από τη σταθερότητα, την έκδοση αποφάσεων βάσει συγκεκριμένων ουσιαστικών και διαδικαστικών κανόνων και το αίσθημα ίσης μεταχείρισης που προσέφερε ο μηχανισμός επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ, κινδυνεύουν να ολισθήσουν σε πολιτικές λύσεις για εμπορικές διενέξεις που θα τους επιβάλουν οι ισχυροί της παγκόσμιας αγοράς. Παρά τις αδυναμίες του, που μάλιστα ενισχύθηκαν προς εξυπηρέτηση πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων συγκεκριμένων κρατών, το σύστημα του Οργανισμού, στο οποίο εντάσσεται και ο μηχανισμός επίλυσης διαφορών, στηρίζεται σε ευρέως

υπό καθεστώς αμοιβαιότητας (Γ. ΚΑΡΥΔΗΣ, ό.π., σ. 4).

99. Γ. ΚΑΡΥΔΗΣ, Πλαίσιο επίλυσης επενδυτικών διαφορών που απορρέουν από μικτές διεθνείς συνθήκες ΕΕ και κρατών μελών με τρίτες χώρες, ό.π., σ. 247.

100. Στην πρότασή της, η Επιτροπή θέτει ως προϋπόθεση για την κατοχύρωση της ανεξαρτησίας του Δικαστηρίου την ύπαρξη ανεξάρτητων των δικαστών των οποίων η θητεία θα είναι πλήρους απασχόλησης και χωρίς δυνατότητα ανανέωσης. Βλ. Σύσταση για Απόφαση του Συμβουλίου με την οποία εγκρίνεται η έναρξη διαπραγματεύσεων με σκοπό τη σύναψη σύμβασης για τη δημιουργία πολυμερούς δικαστηρίου για την επίλυση επενδυτικών διαφορών, Βρυξέλλες 13.09.2017, COM(2017) 493 final.

101. Βλ. σκ. 1, προοίμιο Κανονισμού 2019/452 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 19ης Μαρτίου 2019, για τη θέσπιση πλαισίου για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων στην Ένωση, ΕΕ 2019 L 79/1.

αποδεκτούς κανόνες και στην ιδέα ενός ανοικτού εμπορίου μακριά από στρεβλώσεις και μικροπολιτικούς κρατικούς παρεμβατισμούς.

Οι διμερείς εμπορικές συμφωνίες δέχτηκαν κριτική με την έννοια ότι μπορούν να δημιουργήσουν διάκριση εις βάρος αναπτυσσόμενων οικονομιών οι οποίες, αν δεν υποκύψουν σε συγκεκριμένες δεσμεύσεις ισχυρών κρατών, θα μείνουν οι παρίες του διεθνούς εμπορίου. Οφείλουμε να επισημάνουμε, όμως, ότι η Ένωση, από την πλευρά της, έχει να επιδείξει μία σειρά συμφωνιών με χώρες της Αφρικής και της Ασίας, δίνοντάς τους κίνητρο για μία πιο δυναμική παρουσία στις διεθνείς αγορές αλλά και καθοδηγώντας τις μακριά από αθέμιτες και βλαπτικές του διεθνούς εμπορίου πρακτικές.

Το ότι η Ένωση, παρά τη στροφή της σε διμερείς συμφωνίες και εναλλακτικούς τρόπους επίλυσης εμπορικών διαφορών, υπερασπίζεται σθεναρά τη συγκεκριμένη διαδικασία του ΠΟΕ μας επιτρέπει να αντιληφθούμε τα οφέ-

λη αλλά και τις προοπτικές της. Ενάντια στις αντιξοότητες που παρουσιάστηκαν, εργάζεται ώστε ο μηχανισμός, όχι μόνο να μην εκλείψει, αλλά να καταστεί πλήρως αποτελεσματικός. Εξάλλου, όπως διαφαίνεται και από τις πράξεις του παράγωγου δικαίου για την άσκηση της εμπορικής πολιτικής και τη λήψη των αναγκαίων μέτρων προς διασφάλιση των ενωσιακών συμφερόντων, δεν παραλείπονται οι αναφορές στη νομοθεσία και τις διαδικασίες του ΠΟΕ και η εναρμόνιση με αυτές. Οι εξελίξεις, πολιτικές και οικονομικές, θα δείξουν αν ο Οργανισμός και το νομικό πλαίσιο που τον απαρτίζει θα εξακολουθήσουν να αποτελούν τον βασικό πόλο ρύθμισης του παγκόσμιου εμπορίου και διευθέτησης των εμπορικών διαφορών των κρατών. Σε κάθε περίπτωση, δέον είναι να συνεχίσει η Ένωση τις πρωτοβουλίες, έστω και σε διμερές επίπεδο, προς μία νομική διευθέτηση εμπορικών ζητημάτων με διεθνή διάσταση που θα μπορούσαν ενδεχομένως να συνεισφέρουν και σε μία παγκόσμια αποκλιμάκωση σε μία περίοδο έντονης κρίσης και συγκρούσεων.

Η Διεθνής Σύμβαση Εργασίας υπ' αριθμ. 158/1982 της Δ.Ο.Ε. περί τη λύση της σύμβασης εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη: ένας αναλυτικός οδηγός ερμηνείας*

Ελένη Αντωνιάδου**

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται η αναλυτική ερμηνεία των διατάξεων της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας (Δ.Σ.Ε.) υπ' αριθμ. 158/1982 της Δ.Ο.Ε. περί τη λύση της σύμβασης εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη. Η ανάλυση αυτή κρίθηκε σκόπιμη, καθώς η εν λόγω Σύμβαση εισήγαγε για πρώτη φορά στο διεθνές δίκαιο την αρχή της αντικειμενικά δικαιολογημένης καταγγελίας, αποτελώντας το πρότυπο θέσπισης του μεταγενέστερου άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (Α.Ε.Κ.Χ.). Το γεγονός δε ότι το τελευταίο πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως των αντίστοιχων – περισσότερο λεπτομερών – ρυθμίσεων της Δ.Σ.Ε. 158/1982 ανάγει την τελευταία σε ένα πολύτιμο εργαλείο ζωτικής σημασίας για την εξεύρεση του αληθούς νοήματος της επίμαχης διάταξης του Χάρτη, με αποτέλεσμα να παύει να βαρύνει τελικά η ενδεχόμενη μη κύρωση της Σύμβασης από τα συμβαλλόμενα στον Α.Ε.Κ.Χ. κράτη μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η χώρα μας, καθώς με έμμεσο τρόπο δεσμεύονται και αυτά από τις προβλέψεις της. Συνεπώς, η Ελλάδα μπορεί να μην έχει υιοθετήσει τη Σύμβαση 158, αποδεχόμενη όμως με τον ν. 4359/2016 τη διάταξη του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., υπόκειται κατ' ουσίαν στις επιταγές και του εν λόγω κειμένου. Ακόμη επιτακτικότερη καθίσταται δε η ανάγκη ερμηνευτικής ανάλυσης των διατάξεων της Δ.Σ.Ε., λαμβανομένου υπόψη ότι από την κύρωσή του το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. έχει προκαλέσει έντονη διαμάχη μεταξύ των θεωρητικών του ελληνικού εργατικού δικαίου αναφορικά με το ακριβές του περιεχόμενο. Στο πλαίσιο αυτό λοιπόν, η παρούσα επιχειρεί να προσεγγίσει ερμηνευτικά τις διατάξεις της Σύμβασης, με γνώμονα τις θέσεις που έχει υιοθετήσει σχετικώς η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων για την Εφαρμογή των Συμβάσεων και των Συστάσεων στην επίσημη έκθεσή της. Ειδικότερα, τα θέματα που εξετάζονται είναι εκείνα της αρχής του βάσιμου λόγου απόλυσης, των διαδικαστικών εγγυήσεων που πρέπει να τηρούνται υπέρ των υπό απόλυση εργαζομένων, του δικαιώματος προσφυγής ενώπιον αμερόληπτου οργάνου, της κατανομής του βάρους απόδειξης του νόμιμου χαρακτήρα της καταγγελίας, των εννόμων συνεπειών της αδικαιολόγητης λύσης της εργασιακής σχέσης, της περιόδου προειδοποίησης του εργαζομένου και της αποζημίωσης νόμιμης απόλυσης.

εργοδοτική καταγγελία – προστασία από την απόλυση – διεθνής οργάνωση εργασίας – επιτροπή εμπειρογνομόνων για την εφαρμογή των συμβάσεων και των συστάσεων – αναθεωρημένος ευρωπαϊκός κοινωνικός χάρτης – βάσιμος λόγος απόλυσης – έννομες συνέπειες της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης – δικαίωμα ενημέρωσης για τους λόγους της απόλυσης – δικαίωμα υπεράσπισης – βάρος απόδειξης της νομιμότητας της απόλυσης – περίοδος προειδοποίησης – αποζημίωση νόμιμης απόλυσης

I. Προλογικές παρατηρήσεις: η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας και η Διεθνής Σύσταση υπ' αριθμ. 119/1963

A. Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (εφεξής Δ.Ο.Ε.) συνιστά έναν διεθνή οργανισμό παγκόσμιας εμβέλειας που ιδρύθηκε μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, με σκοπό την από κοινού μεταξύ των κρατών αντιμετώπιση των προβλημάτων των εργαζομένων. Τη βάση για τη δημιουργία της Δ.Ο.Ε. αποτέλεσε ειδικότερα η ιδέα πραγμάτωσης της κοινωνικής δικαιοσύνης με την υιοθέτηση μίας διεθνούς νομοθεσίας εργασίας, η οποία θα καθιέρωνε ένα κοινωνικό κατώτατο όριο εφαρμοστέο σε όλα τα κράτη μέλη¹. Το 1944 στη λεγόμενη «Διακήρυξη της

Φιλαδέλφειας» τροποποιήθηκε το κατασταστικό της Οργάνωσης, με αποτέλεσμα τη διεύρυνση της αρμοδιότητάς της στο γενικότερο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων², ώσπου το 1946 αναγορεύτηκε ως η πρώτη Ειδικευμένη

απόλυση» και επιβλέποντα τον Καθηγητή Δημήτρη Ζερδελή.

** Δ.Ν., Νομική Σχολή ΑΠΘ

1. Έτσι, η υιοθέτηση των διεθνών κανόνων εργασίας δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να επηρεάζει τις τυχόν ευνοϊκότερες διατάξεις των εθνικών νομοθεσιών ή ακόμη και των εθίμων. Βλ. ενδεικτικά PICARD, Οικουμενικά κοινωνικά δικαιώματα: Ο ρόλος της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας στην εφαρμογή του, σε Αλιπράντης (επιμ.), Τα κοινωνικά δικαιώματα σε υπερεθνικό επίπεδο ανά τον κόσμο (εφεξής Τα κοινωνικά δικαιώματα), 2008, σσ. 175, 179.

2. Βλ. ενδεικτικά με τις εκεί αναφερόμενες παραπομπές στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, Οι διεθνείς κανόνες κοινωνικού δικαίου στη νομολογία του ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας, σε Αλιπράντης (επιμ.), Τα κοινωνικά δικαιώματα, σ. 393. Ως προς το ειδικότερο ζήτημα της ενασχόλησης της Δ.Ο.Ε. με την κοινωνική ασφάλιση/ασφάλεια, βλ. αναλυτικά ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Δίκαιο Κοινωνικής Ασφάλισης, 2017, σ. 325 επ.

* Η παρούσα μελέτη αποτελεί τμήμα του περιεχομένου της προσφάτως εκπονηθείσας διδακτορικής διατριβής της γράφουσας (με ημερομηνία υποστήριξης την 12η.12.2023), με τίτλο «Η προστασία από την απόλυση κατά το εθνικό και ευρωπαϊκό δίκαιο – Η επίδραση του άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη στη διαμόρφωση του εθνικού δικαίου προστασίας από την

Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών. Έκτοτε, η Δ.Ο.Ε. – στην προσπάθειά της να εξασφαλίσει δίκαιες και ανθρώπινες συνθήκες εργασίας για κάθε εργαζόμενο ανεξάρτητα από το φύλο και την ηλικία του – έχει επιδείξει πλούσιο δικαιοπαραγωγικό έργο. Μέχρι σήμερα, έχει καταφέρει να εισαγάγει ποικίλους διεθνείς κανόνες εργασίας³, καθώς έχει υιοθετήσει συνολικά 190 Συμβάσεις και 200 Συστάσεις, καλύπτοντας έτσι ένα μεγάλο εύρος ζητημάτων σχετικών με τη ρύθμιση του καθεστώτος εργασίας των εργαζομένων⁴. Το Διοικητικό Συμβούλιο της Οργάνωσης έχει χαρακτηρίσει οχτώ εξ αυτών των Συμβάσεων ως θεμελιώδεις, με το σκεπτικό ότι αυτές εκπροσωπούν έναν σκληρό πυρήνα αρχών και εργασιακών δικαιωμάτων που πρέπει να δεσμεύει κάθε κράτος.

Β. Συγκεκριμένα, το ζήτημα προστασίας των εργαζομένων από την απόλυση, το οποίο και αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας, απασχόλησε τη Δ.Ο.Ε. για πρώτη φορά το 1950. Κατά το έτος αυτό, υιοθετήθηκε από το Διεθνές Συνέδριο Εργασίας (εφεξής ILC) μία απόφαση που επεσήμαινε την απουσία διεθνών κανονιστικών προτύπων επί του ζητήματος και καλούσε σε προετοιμασία μίας έκθεσης σχετικά με το εθνικό δίκαιο καταγγελίας των διαφόρων κρατών, με σκοπό τη σχετική ενασχόληση της Δ.Ο.Ε. σε μελλοντική συνεδρία του ILC. Στη συνέχεια,

3. Ανακύπτει εν προκειμένω η ευρύτερη προβληματική του άμεσου αποτελέσματος (direct effect) των εν λόγω διεθνών κανόνων εργασίας. Ερωτάται ειδικότερα αν οι κανόνες που περιλαμβάνονται σε μία Διεθνή Σύμβαση μπορούν να εφαρμοστούν ευθέως από τα εθνικά δικαστήρια ενός κράτους-μέλους στις εργατικές διαφορές με μόνη την κύρωση της Δ.Σ.Ε., χωρίς να έχουν ληφθεί πρόσθετα μέτρα ενσωμάτωσης ή εφαρμογής τους από τη νομοθετική ή εκτελεστική εξουσία του κράτους αυτού. Πρόκειται για ένα αρκετά περίπλοκο ζήτημα του δημοσίου διεθνούς δικαίου, η ανάλυση του οποίου περιττεύει στο σημείο αυτό. Αρκεί να σημειωθεί ότι ένας διεθνής κανόνας απολαμβάνει πράγματι εκδικασιμότητα (justiciabilité), εφόσον πληρούνται τόσο το αντικειμενικό όσο και το υποκειμενικό κριτήριο, δηλ. εφόσον (α) η διατύπωση της εκάστοτε κρίσιμης διάταξης είναι σαφής, ορισμένη και απροϋπόθετη και (β) οι συντάκτες της εν λόγω διεθνούς συνθήκης είχαν τη βούληση οι τιθέμενοι κανόνες να δεσμεύουν όχι μόνο τα κράτη αλλά και τους ιδιώτες, χωρίς να απαιτείται η λήψη πρόσθετων μέτρων. Συνεπώς, η απάντηση για τον βαθμό της εκδικασιμότητας μίας Διεθνούς Σύμβασης θα πρέπει να δοθεί κατά περίπτωση, ανάλογα δηλ. με την επίμαχη διάταξη που ενδιαφέρει και τη συγκεκριμένη διατύπωσή της, λαμβανομένης υπόψη και της ευρύτερης πρόθεσης των συντακτών της Σύμβασης.

4. Παρατηρείται πάντως ότι παρά τον εντυπωσιακό ποσοτικό απολογισμό της κανονιστικής δραστηριότητας της Δ.Ο.Ε. και τον εξίσου εντυπωσιακό συνολικό αριθμό των κυρώσεων (περισσότερες από 8000), υφίστανται σημαντικές ανομοιότητες στην κύρωση των κειμένων της Οργάνωσης ανά περιοχές (λίγες είναι οι κυρώσεις στην Ασία), αλλά και διαφοροποίηση του αριθμού των κυρώσεων ανάλογα με το είδος της Σύμβασης (λίγες είναι οι κυρώσεις των «τεχνικών» Συμβάσεων, σε αντίθεση με αυτές που αφορούν τις «θεμελιώδεις» Συμβάσεις).

το Διεθνές Γραφείο Εργασίας (εφεξής Δ.Γ.Ε.) διενήργησε μία σειρά μελετών επί του θέματος της προστασίας έναντι των απολύσεων, διαμορφώνοντας έτσι τη βάση συζήτησης στις τεχνικές συναντήσεις που πραγματοποιήθηκαν στη συνέχεια. Παράλληλα, τον Νοέμβριο του 1960 το Δ.Σ. του Δ.Γ.Ε. αποφάσισε να θέσει το ζήτημα της λύσης της εργασιακής σχέσης στην ατζέντα της 46ης συνεδρίας του ILC που θα λάμβανε χώρα το 1962, με σκοπό την πιθανή θέσπιση μίας διεθνούς ρύθμισης του ζητήματος⁵. Οι ως άνω διαδικασίες κατέληξαν πράγματι στην υιοθέτηση από το Διεθνές Συνέδριο Εργασίας το 1963 της Διεθνούς Σύστασης υπ' αριθμ. 119/1963 περί τη λύση της σύμβασης εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη⁶. Δεδομένης της αντικατάστασης της εν λόγω Σύστασης από τη χρονικά μεταγενέστερη Διεθνή Σύμβαση 158/1982, η οποία είναι και η σήμερα ισχύουσα, παρέλκει η περαιτέρω ανάλυση του περιεχομένου της⁷.

Παρά την απουσία νομικής δεσμευτικότητας, η Σύσταση 119/1963 ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Και τούτο, διότι συνιστούσε το πρώτο διεθνές κείμενο παγκόσμιου μάλιστα βεληνεκούς, το οποίο εισήγαγε την αρχή της αντικειμενικά δικαιολογημένης απόλυσης⁸, ορίζοντας ρητά και με

5. Οι εν λόγω πληροφορίες έχουν αντληθεί από επίσημη έκθεση της ίδιας της Δ.Ο.Ε. Βλ. ILO, Termination of Employment, General Survey of the reports relating to the Termination of Employment Recommendation, 1963 (No. 119), International Labour Conference, 59th Session 1974, Report III (Part 4b), 1974, σ. 1, με τίτλο BACKGROUND TO THE SURVEY.

6. Το πεδίο εφαρμογής της Διεθνούς αυτής Σύστασης, σύμφωνα με την 3η παρ. του Προοιμίου της, κάλυπτε όχι μόνο την εν στενή έννοια απόλυση, αλλά και κάθε λύση της εργασιακής σχέσης που λάμβανε χώρα με πρωτοβουλία του εργοδότη. Η εν λόγω αρχή διατηρήθηκε και υπό το καθεστώς της μεταγενέστερης και σήμερα ισχύουσας Διεθνούς Σύμβασης 158/1982. Για τον λόγο αυτό, σημειώνεται ότι κάθε φορά που χρησιμοποιείται για λόγους συντομίας στην παρούσα ο όρος «απόλυση», εννοείται η λύση της εργασιακής σχέσης με πρωτοβουλία του εργοδότη και όχι η απόλυση με την στενή έννοια της εργοδοτικής καταγγελίας που γίνεται δεκτή από το ελληνικό δίκαιο.

7. Σημειωτέον ότι το εν λόγω διεθνές κείμενο συνέστησε για πρώτη φορά στα κράτη μέλη την υιοθέτηση συγκεκριμένων θεμελιωδών προτύπων προστασίας αναφορικά με τη δικαιολόγηση της καταγγελίας, την προθεσμία προειδοποίησης, το δικαίωμα προσφυγής σε αμερόληπτο όργανο και τα διάφορα είδη αποζημίωσης απόλυσης, συμπεριλαμβάνοντας μάλιστα προβλέψεις σχετικές και με τη μείωση του προσωπικού των επιχειρήσεων ενόψει οικονομικοτεχνικών λόγων.

8. Δύο έτη πριν την υιοθέτηση της εν λόγω Διεθνούς Σύστασης, είχε θεσπιστεί ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (εφεξής Ε.Κ.Χ.), ο οποίος όμως – εκτός από το στοιχείο της περιφερειακής του εφαρμογής μόνο σε ευρωπαϊκά κράτη – δεν περιελάμβανε στην αρχική του μορφή ένα ειδικό δικαίωμα για την προστασία των εργαζομένων από την αντικειμενικά αδικαιολόγητη λύση της εργασιακής τους σχέσης. Την παράλειψη αυτή διόρθωσαν οι συντάκτες του Χάρτη αρκετά έτη αργότερα, όταν προχώρησαν στην αναθεώρη-

σαφήνεια ότι η καταγγελία της εργασιακής σχέσης χωρεί μόνο για βάσιμο λόγο, συνδεδεμένο είτε με την καταλληλότητα και τη συμπεριφορά του εργαζομένου είτε με τις λειτουργικές ανάγκες της επιχείρησης⁹. Εν ολίγοις, με τη Σύσταση 119/1963 αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά σε διεθνές επίπεδο η ιδέα ότι όλοι οι εργαζόμενοι πρέπει να προστατεύονται επαρκώς έναντι της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης και των επακόλουθων οικονομικών και κοινωνικών συνεπειών της¹⁰. Έτι περισσότερο, η αναγνώριση της θεμελιώδους αυτής ιδέας συνοδεύτηκε από την αναλυτική ρύθμιση των ζητημάτων που ανακύπτουν σε περίπτωση αβάσιμης απόλυσης. Η αξία της εν λόγω Σύστασης έγκειται παράλληλα και στην απήχηση που είχε στα εθνικά δίκαια των συμβαλλόμενων κρατών. Πολλά εξ αυτών, παρότι δεν έφεραν τη νομική υποχρέωση ενσωμάτωσης του περιεχομένου της Σύστασης στο εσωτερικό τους δίκαιο, προχώρησαν πράγματι σε μεταρρύθμιση του προϊσχύσαντος δικαίου της καταγγελίας, εναρμονιζόμενα έτσι με την αρχή του βάσιμου λόγου απόλυσης¹¹.

ση του τελευταίου και την εισαγωγή του Αναθεωρημένου Ε.Κ.Χ., στο άρθρο 24 του οποίου συμπεριλήφθηκε η αρχή του βάσιμου λόγου απόλυσης.

9. Σύμφωνα δε με την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε. για την εφαρμογή των Συμβάσεων και των Συστάσεων (εφεξής Επιτροπή Εμπειρογνομόνων), κατά την υιοθέτηση της Σύστασης 119/1963 αποτελούσε ήδη κοινό τόπο ότι ο κάθε εργαζόμενος πρέπει να προστατεύεται έναντι της αυθαίρετης και αδικαιολόγητης λύσης της εργασιακής του σχέσης, καθότι η προστασία της θέσης εργασίας αποτελεί την άλλη όψη του δικαιώματος εργασίας, το οποίο τελικά σχετίζεται τόσο με την πρόσβαση στην απασχόληση όσο και με την ασφάλεια της τελευταίας, ενώ προστατεύεται πολλαπλώς στο διεθνές δίκαιο. Έτσι, η Σύσταση 119/1963 υιοθέτησε ουσιαστικά τις διεθνώς αναγνωρισμένες αρχές που οφείλουν να ρυθμίζουν την ειδική αυτή εκδήλωση του δικαιώματος εργασίας. Πρβλ. ILO, Termination of Employment, General Survey of the reports relating to the Termination of Employment Recommendation, 1974, σ. 2
10. Τα υπόλοιπα διεθνή κείμενα που εισήχθησαν την περίοδο εκείνη είχαν αρκестεί απλώς στη γενική κατοχύρωση του δικαιώματος εργασίας, το οποίο εμπερικλείει βέβαια και την προστασία από την αυθαίρετη απόλυση, ωστόσο ιδιαίτερη σημασία εξακολουθεί να έχει η ρητή αποτύπωση μίας τέτοιας ειδικής ρύθμισης, τόσο για λόγους ασφάλειας δικαίου όσο και για την καλύτερη αντιμετώπιση των πολλαπλών ζητημάτων που ανακύπτουν σε περιπτώσεις αδικαιολόγητης απόλυσης.
11. Συγκεκριμένα, το αντικειμενικό σύστημα προστασίας από την απόλυση εισήχθη νομοθετικά ενόψει της Σύστασης 119/1963 στην Ιταλία το 1966, στο Ηνωμένο Βασίλειο το 1971, στη Γαλλία το 1973 και στη Σουηδία το 1974. Σημειώνεται ότι το εν λόγω σύστημα είχε ήδη υιοθετηθεί, πριν τη Σύσταση 119, από το νορβηγικό δίκαιο μόλις το 1936 και από το γερμανικό δίκαιο το 1951. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 80.

II. Η Διεθνής Σύμβαση Εργασίας υπ' αριθμ. 158/1982 και η Διεθνής Σύσταση υπ' αριθμ. 166/1982: η υιοθέτηση και η ανάγκη ερμηνείας των διατάξεών τους

Α. Σχεδόν μία εικοσαετία μετά την υιοθέτηση της Διεθνούς Σύστασης 119/1963 και ενόψει της μεγάλης επιτυχίας της τελευταίας, θεσπίστηκε το 1982 από τη Δ.Ο.Ε. μία δεσμευτική πλέον διεθνής συνθήκη σχετικά με το ζήτημα της προστασίας των εργαζομένων από την απόλυση. Πρόκειται για τη Διεθνή Σύμβαση Εργασίας υπ' αριθμ. 158/1982 περί τη λύση της σύμβασης εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη, η οποία συνοδεύτηκε από τη Διεθνή Σύσταση υπ' αριθμ. 166/1982¹² που αντικατέστησε την προϊσχύουσα Σύσταση 119¹³. Παρότι η εν λόγω Δ.Σ.Ε. δεν συγκαταλέγεται στον σκληρό πυρήνα των οχτώ θεμελιωδών Συμβάσεων της Δ.Ο.Ε., η σημασία της παραμένει μεγάλη¹⁴. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η Σύμβαση

12. Σημειωτέον ότι τα κράτη μέλη που έχουν κυρώσει τη Δ.Σ.Ε. 158 δεν έχουν τη νομική υποχρέωση εφαρμογής της Σύστασης 166/1982, καθότι η τελευταία στερείται δεσμευτικότητας. Πρβλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, σ. 1, υποσ.1.

13. Για την ορθή ερμηνεία των διατάξεων τόσο της Διεθνούς Σύμβασης 158/1982 όσο και της Διεθνούς Σύστασης 166/1982, απαραίτητη κρίνεται η παραπομπή στα επίσημα έγγραφα που έχει σχετικώς εκδώσει η ίδια η Δ.Ο.Ε. Βλ. αναλυτικά ILO, Termination of employment instruments, Background paper for the Tripartite Meeting of Experts to Examine the Termination of Employment Convention, 1982 (No 158), and the Termination of Employment Recommendation, 1982 (No 166), 2011· ILO, Final Report, Tripartite Meeting of Experts to Examine the Termination of Employment Convention, 1982 (No 158), and the Termination of Employment Recommendation, 1982 (No 166), 2011· ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, by the International Labour Standards Department, the Employment Analysis and Research Unit and the Social Dialogue, Labour Law and Labour Administration Branch, 2008· ILO, Protection against unjustified dismissal, General Survey on the Termination of Employment Convention (No 158) and Recommendation (No 166) 1982, International Labour Conference, 82nd Session 1995, Report III (Part 4b), 1995.

14. Ενδεικτικό είναι ότι το ενδιαφέρον της ίδιας της Δ.Ο.Ε. για την εν λόγω Σύμβαση διατηρήθηκε αμείωτο και στο πέρασμα των ετών. Έτσι, το Δ.Σ. του Δ.Γ.Ε. αποφάσισε στην 251η συνεδρία του τον Νοέμβριο του 1991 να καλέσει τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών που δεν είχαν ακόμη κυρώσει τη Δ.Σ.Ε. 158/1982 να υποβάλουν ενώπιον του αναφορά, παράλληλα με την αναφορά που όφειλαν να υποβάλουν όλα τα κράτη μέλη σχετικά με τη Σύσταση 166/1982. Η υποβολή των εθνικών αυτών αναφορών έδωσε τη δυνατότητα στην Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε. να διεξαγάγει πλήρη έρευνα επί του θέματος (βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, 1995). Αρκετά έτη αργότερα, το Δ.Σ. του Δ.Γ.Ε. στην 300η συνεδρία του τον Νοέμβριο του 2007 αποφάσισε την επανέναρξη των συζητήσεων με αναφορά στη Σύμβαση και τη Σύσταση περί τη λύση της εργασιακής σύμβασης. Το αποτέλεσμα δε της σχετικής 79ης συνεδρίας

αυτή αποτέλεσε πρότυπο και πηγή έμπνευσης για την υιοθέτηση της αρχής της αντικειμενικά δικαιολογημένης καταγγελίας από διάφορες ευρωπαϊκές συνθήκες προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁵ και ειδικότερα από το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ε.Κ.Χ. (εφεξής Α.Ε.Κ.Χ.) και το άρθρο 30 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε.

Για τους λόγους αυτούς, κρίθηκε σκόπιμο η παρούσα μελέτη να αφοσιωθεί στην αναλυτική παρουσίαση των ρυθμίσεων της Δ.Σ.Ε. 158/1982, όπως αυτές συμπληρώθηκαν από τη συνοδευτική Σύσταση 166. Επισημαίνεται βέβαια ότι η Ελλάδα δεν ανήκει στα 36 κράτη που έχουν κυρώσει την εν λόγω Σύμβαση. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν φαίνεται να επηρεάζει ούτε την αδιαμφισβήτητη αξία της¹⁶, αλλά ούτε και τη δυνατότητα εφαρμογής της στις

έννομες σχέσεις εργοδοτών-εργαζομένων στην εσωτερική έννομη τάξη¹⁷. Και τούτο, διότι και η Σύμβαση αυτή

Cour de cassation). Την ίδια στάση μάλιστα είχε υιοθετήσει και το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας (βλ. την υπ' αριθμ. 283471 απόφαση της 19ης.10.2005 του Conseil d'Etat). Τέλος, πρόσφατα μία μεγάλη μερίδα των δικαστηρίων της ουσίας στηρίχθηκε με άμεσο μάλιστα τρόπο είτε αυτοτελώς στο άρθρο 10 της Σύμβασης είτε στον συνδυασμό του με το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ., προκειμένου να παραμερίσουν τον νεοεισαχθέντα με την κλίμακα Μακρόν μηχανισμό υπολογισμού του ύψους της αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης και τα προβλεπόμενα πλαφόν, επιδικάζοντας έτσι το ποσό που αποκαθιστά πράγματι την επελευθέρωση στον απολυθέντα βλάβη. Μάλιστα, τόσο η πλειονότητα των γαλλικών εργατοδικείων και εφετείων όσο και το κοινωνικό τμήμα του Ακυρωτικού δέχονται παγίως το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 10 της Διεθνούς Σύμβασης σχετικά με τις έννομες συνέπειες της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης, παρότι αρνούνται πλέον ρητά την εκδικασιμότητα του συναφούς εδ. β' του άρθρου 24 του Χάρτη, κρίνοντας βέβαια τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου ως σύμφωνες με τη Σύμβαση. Βλ. τις αποφάσεις υπ' αριθμ. 21-24857 της 11ης.10.2023 και 21/14490 και 20/15247 της 11ης.5.2022 του Cour de cassation (chambre sociale), στην ίδια κατεύθυνση με τις προγενέστερες γνωμοδοτήσεις υπ' αριθμ. 15012 και 15013 της 17ης.7.2019. Από τις πρόσφατες δε εφετειακές αποφάσεις, βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις των Εφετείων της Λυών 26ης.1.2024 και της 28ης.6.2024 (υπ' αριθμ. 21-00435 και 21-05308) των Βερσαλλιών της 14ης.3.2024 (υπ' αριθμ. 22-00455) του Μπορντώ της 20ης.3.2024 και της 12ης.6.2024 (υπ' αριθμ. 21-02780 και 24-02414) του Σαμπερί της 28ης.3.2024 (υπ' αριθμ. 22-01680) της Ρενς της 17ης.4.2024 (υπ' αριθμ. 21-00722) των Παρισίων της 24ης.4.2024, 5ης.6.2024 και 3ης.7.2024 (υπ' αριθμ. 21-01681, 21-03923 και 21-06552) της Λυών της 26ης.1.2024 και της 28ης.6.2024 (υπ' αριθμ. 21-00435 και 21-05308) της Αμιάν της 11ης.6.2024 (υπ' αριθμ. 23-00007). Οι ανωτέρω αποφάσεις είναι δημοσιευμένες στην ΤΝΠ Dalloz.

της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε. αποτυπώθηκε στο επίσημο κείμενο Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, by the International Labour Standards Department, the Employment Analysis and Research Unit and the Social Dialogue, 2008. Ακολούθως, τον Νοέμβριο του 2009 αποφασίστηκε η διενέργεια συνάντησης μίας τριμερούς ομάδας εμπειρογνομόνων, η οποία και έλαβε χώρα τον Απρίλιο του 2011, με σκοπό την εξέταση της Σύμβασης και της Σύστασης για τη λύση της εργασιακής σχέσης, τη διαπίστωση τυχόν εμποδίων στην κύρωση και την εφαρμογή τους, καθώς και άλλα σχετικά ζητήματα που ανέκυψαν στο εθνικό δίκαιο και στην πρακτική των κρατών. Βλ. αναλυτικά ILO, Termination of employment instruments, Background paper for the Tripartite Meeting of Experts to Examine the Termination of Employment Convention, 1982 (No 158), and the Termination of Employment Recommendation, 1982 (No 166), 2011 (ιδίως το κεφάλαιο: A. Historical review of the termination of employment instruments)· ILO, Final Report, Tripartite Meeting of Experts to Examine the Termination of Employment Convention, 1982 (No 158), and the Termination of Employment Recommendation, 1982 (No 166), 2011.

15. Έτσι και ο ΓΑΒΑΛΑΣ, Η προστασία από την αδικαιολόγητη απόλυση ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, ΕΕργΔ, 2017, 509, υποσ. 25.
16. Χαρακτηριστικά, η αξία της Δ.Σ.Ε. 158/1982 έχει αναδειχθεί πολλάκις στο πλαίσιο της γαλλικής έννομης τάξης. Πρώτον, όταν τα γαλλικά εργατοδικεία αξιοποίησαν τις διατάξεις της, προκειμένου να ακυρώσουν τις απολύσεις των εργαζομένων που είχαν προσληφθεί στο πλαίσιο των «συμβάσεων νέων προσλήψεων» οι οποίες προέβλεπαν μία περίοδο δοκιμασίας που δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως εύλογη, σύμφωνα με το πνεύμα της Σύμβασης. Πράγματι, κατόπιν προσφυγής που ασκήθηκε από τη Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας της Γαλλίας, το Δ.Σ. του Δ.Γ.Ε. δικαίωσε τα γαλλικά δικαστήρια τον Νοέμβριο του 2005, συστήνοντας την επανεξέταση των διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που δεν ήταν σύμφωνες με τη Δ.Σ.Ε. 158/1982. Δεύτερον, όταν το γαλλικό Ακυρωτικό αποδέχθηκε το άμεσο αποτέλεσμα της Δ.Σ.Ε. 158/1982 στο σύνολό της και ιδίως του άρθρου 11 αυτής, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα ευθείας επίκλησης των εν λόγω ρυθμίσεων ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων (βλ. την υπ' αριθμ. 04-46499 απόφαση της 29ης.03.2006 του κοινωνικού τμήματος του

17. Βλ. ενδεικτικά PICARD σε: Αλιπράντης (επιμ.), Τα κοινωνικά δικαιώματα, σσ. 183-184· RODRIGUEZ-PINERO σε Αλιπράντης (επιμ.), Τα κοινωνικά δικαιώματα, σ. 202 επ. Πρβλ. και ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟ σε Αλιπράντης (επιμ.), Τα κοινωνικά δικαιώματα, σ. 388, υποσ. 5, ο οποίος επισημαίνει κατά την ερμηνεία του άρθρου 28 παρ. 1 Σ., ακόμη και οι μη κυρωθείσες από τη χώρα διεθνείς συμβάσεις «γενικότερης διεθνούς αποδοχής, όπως είναι η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της ελληνικής έννομης τάξης, ως διεθνώς αναγνωρισμένοι κανόνες δικαίου». Ερωτάται έτσι αν η Δ.Σ.Ε. 158/1982 μπορεί πράγματι να θεωρηθεί «σύμβαση γενικότερης διεθνούς αποδοχής», ώστε να μπορέσει να αποτελέσει τμήμα του εσωτερικού δικαίου ως διεθνώς αναγνωρισμένος κανόνας. Είναι σαφές ότι η Σύμβαση 158 δεν αποτελεί μία διεθνή συνθήκη ευρύτερης προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου ή των εργαζομένων με οικουμενικό χαρακτήρα και αποδοχή, όπως είναι π.χ. η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, ο Ε.Κ.Χ. και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Πρόκειται για μία διεθνή συνθήκη, η οποία έχει υιοθετηθεί στο πλαίσιο της κανονιστικής δραστηριότητας της Δ.Ο.Ε. και αφορά ένα πολύ συγκεκριμένο ζήτημα, εκείνο της προστασίας των εργαζομένων από την απόλυση. Δεν υπάρχει όμως αμφιβολία ότι πρόκειται για ένα ζήτημα

τελεί ως συνθήκη προστασίας των ανθρωπίνων και συγκεκριμένα των εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων υπό την εγγύηση του Κράτους, καθώς το άρθρο 25 παρ. 1 Σ. δεν διακρίνει μεταξύ κυρωθεισών και μη διεθνών συνθηκών. Συνεπώς, η εν λόγω συνταγματική διάταξη εγγυάται την ακώλυτη άσκηση εκ μέρους των εργαζομένων και των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η κρίσιμη για την απόλυση τους Διεθνής Σύμβαση¹⁸. Εκτός αυτού όμως, απαραίτητη είναι η αναφορά στις προβλέψεις της Δ.Σ.Ε. 158/1982, καθώς αποτέλεσαν το πρότυπο για τη σύνταξη του πράγματι κυρωθέντος από το ελληνικό κράτος άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

Β. i) Αναλυτικότερα, σύμφωνα με την παρ. 86 εδ. α' της επεξηγηματικής του Χάρτη έκθεσης, το δικαίωμα του άρθρου 24 σχετικά με την προστασία των εργαζομένων σε περιπτώσεις λύσης της εργασιακής τους σχέσης έχει ως άμεσο πρότυπο την εν λόγω Σύμβαση της Δ.Ο.Ε. Παρατηρείται μάλιστα ότι ορισμένες από τις προβλέψεις της λεπτομερέστερης Δ.Σ.Ε. αναπαράγονται αυτολεξεί στο σώμα του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.¹⁹. Συνεπώς, προκύπτει μεθοδολογικά η ανάγκη ερμηνείας της τελευταίας αυτής διάταξης σύμφωνα με τη Δ.Σ.Ε. 158 και τη συνοδευτική της Σύσταση 166/1982, αλλά και σύμφωνα με την κατα-

τοπιστική «νομολογία», δηλ. τα σχετικά πορίσματα της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε. για την Εφαρμογή των Συμβάσεων και των Συστάσεων (εφεξής Επιτροπή Εμπειρογνομόνων)²⁰. Δεδομένου δε του αρκετά λεπτομερειακού χαρακτήρα των ρυθμίσεων της εν λόγω Διεθνούς Σύμβασης, η οποία και αποτελείται από 22 ολόκληρα άρθρα αφιερωμένα αποκλειστικά στο ζήτημα της προστασίας από την αντικειμενικά αδικαιολόγητη απόλυση, εκτός από αναγκαία καθίσταται και ιδιαίτερα βοηθητική η προσφυγή στις ρυθμίσεις αυτές, προκειμένου να διασαφηνιστούν οι λιγότερο εύγλωπτες προβλέψεις του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

Κατ' αποτέλεσμα, το γεγονός ότι το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως των αναλυτικών ρυθμίσεων της συναφούς Δ.Σ.Ε. 158/1982 ανάγει τελικά την τελευταία σε ένα πολύτιμο εργαλείο ζωτικής σημασίας για την εξεύρεση του αληθούς νοήματος της επίμαχης διάταξης του Χάρτη. Έτσι, παύει να βαρύνει τελικά η ενδεχόμενη μη κύρωση της Σύμβασης από τα συμβαλλόμενα στον Α.Ε.Κ.Χ. κράτη μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η χώρα μας, καθώς με έμμεσο τρόπο δεσμεύονται και αυτά από τις προβλέψεις της. Για τον λόγο αυτό λοιπόν, δικαιολογείται μία ενδελεχής ανάλυση του περιεχομένου τόσο της Σύμβασης 158 και της Σύστασης 166/1982 όσο και των ερμηνευτικών πορισμάτων του αρμόδιου –από τον καταστατικό χάρτη της Οργάνωσης– διεθνούς οργάνου, ήτοι της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων. Η Ελλάδα επομένως μπορεί να μην έχει υιοθετήσει τα προαναφερθέντα διεθνή κείμενα της Δ.Ο.Ε. περί την απόλυση, αποδεχόμενη όμως με τον ν. 4359/2016 τη διάταξη του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., υπόκειται κατ' ουσίαν στις επιταγές και των εν λόγω κειμένων, αφού είναι εκείνα που ενέπνευσαν και επηρέασαν τη διαμόρφωση του κανονιστικού περιεχομένου του άρθρου 24.

ii) Ακόμη επιτακτικότερη καθίσταται δε η ανάγκη ερμηνευτικής ανάλυσης των διατάξεων της Δ.Σ.Ε., αν λάβει κανείς υπόψη ότι από την κύρωσή του το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. έχει προκαλέσει έντονη διαμάχη μεταξύ των θεωρητικών του ελληνικού εργατικού δικαίου αναφορικά με το ακριβές του περιεχόμενο. Μάλιστα, η εν λόγω αντιπα-

ζωτικής σημασίας για τα συμφέροντα των εργαζομένων και για τον λόγο αυτό το σχετικό δικαίωμα τυγχάνει ρητής κατοχύρωσης σε διεθνή και ενωσιακά κείμενα προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων (συγκεκριμένα στον Α.Ε.Κ.Χ. και στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε.). Δεδομένης της κρισιμότητας του θέματος της προστασίας από την απόλυση και της οικουμενικής προστασίας του εν λόγω δικαιώματος των εργαζομένων, μπορεί να γίνει δεκτό ότι η Δ.Σ.Ε. 158/1982 υπάγεται στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 28 παρ. 1 Σ., αν και δεν έχει κυρωθεί από τη χώρα. Ισχυρότερο γίνεται δε το επιχείρημα με την συνεπίκληση του άρθρου 25 παρ. 1 Σ., το οποίο δεν διακρίνει καν μεταξύ κυρωθεισών και μη διεθνών συμβάσεων.

18. Έτσι και ο ΓΑΒΑΛΑΣ, ΕΕργΔ 2017, 509.

19. Αναλυτικότερα, το άρθρο 2 παρ. 2 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 αποτυπώνεται αυτολεξεί στην παρ. 2 του Παραρτήματος υπό το άρθρο 24 του Α.Ε.Κ.Χ.· το άρθρο 3 της Δ.Σ.Ε. στην παρ. 1 του Παραρτήματος του Χάρτη· το άρθρο 5 της Σύμβασης, συμπληρούμενο από την πρώτη παρ. του άρθρου 6 στην παρ. 3 του Παραρτήματος υπό το άρθρο 24. Εκτός όμως από τις εν λόγω περιπτώσεις, υπάρχουν και περιπτώσεις προβλέψεων του άρθρου 24, οι οποίες βασίζονται σε παράφραση κάποιου άρθρου της Σύμβασης, παράγοντας όμοια εν τέλει αποτελέσματα. Έτσι, η πεμπτοσύνη του άρθρου 4 της Δ.Σ.Ε. αποτυπώνεται καθαρά στο άρθρο 24 εδ. α' Α.Ε.Κ.Χ., καθώς επίσης το άρθρο 8 παρ. 1 της Σύμβασης αντιστοιχεί στη λακωνικότερη βέβαια διατύπωση του τελευταίου εδαφίου του άρθρου 24 του Χάρτη. Εξάλλου, σύμφωνα και με τη ρητή διατύπωση του εδ. β' της παρ. 86 της επεξηγηματικής του Α.Ε.Κ.Χ. έκθεσης, «(ω)ς προς τη φύση του αμερόληπτου οργάνου της τελευταίας παραγράφου του άρθρου 24 του Χάρτη, θα πρέπει να γίνει παραπομπή στο αντίστοιχο άρθρο 8 της Δ.Σ.Ε. 158/1982». Τέλος, το άρθρο 10 της Δ.Σ.Ε. 158 έχει σαφώς επηρεάσει τη διαμόρφωση του άρθρου 24 εδ. β' του Χάρτη.

20. Σύμφωνα και οι ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και η επίδραση του στο ελληνικό δίκαιο της καταγγελίας, ΕΕργΔ, 2017, σ. 886· ΓΑΒΑΛΑΣ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 511· ΠΑΤΣΟΥΡΑΚΗΣ / ΣΤΟΦΟΡΟΥ, Η πρόσφατη τροποποίηση του δικαίου της καταγγελίας και η έννοια του «βασίμου λόγου», ΔΕΝ, 2019, σ. 804· ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ, Αρχή του τέλους για την «αναπιώδη» εργοδοτική καταγγελία; Το Πρωτοδικείο Πειραιώς εφαρμόζει το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ε.Κ.Χ. και εγκαινιάζει μια νέα εποχή για το ελληνικό δίκαιο των απολύσεων, ΕΕργΔ, 2017, σσ. 1405-1406· SCHMITT, Article 24, The right to Protection in Cases of Termination of Employment, σε: Bruun ... [et al.] (επιμ.), The European Social Charter and the Employment Relation, 2017, σ. 416.

ράθεση, η οποία συνοψίζεται στο ερώτημα περί τυχόν ασυμβατότητας του ελληνικού δικαίου της καταγγελίας με το σύστημα προστασίας του Χάρτη, μεταφέρθηκε και στον χώρο της νομολογίας, με την τελική απάντηση να έχει δοθεί από τον Άρειο Πάγο²¹, γεγονός που κινητοποίησε πάντως μια σειρά από νομοθετικές μεταβολές και εν τέλει παλινδρομήσεις στο ισχύον καθεστώς της καταγγελίας της σύμβασης εργασίας²². Συνεπώς, δεδομένου του έντονου αντικτύπου που είχε η κύρωση του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. στην εθνική έννομη τάξη, εμφανής είναι η ανάγκη αναλυτικής εξέτασης της Σύμβασης, μέσω της οποίας και μόνο μπορεί να ανευρεθεί το πραγματικό νόημα της επίμαχης διάταξης. Μόνο με τον τρόπο αυτό, είναι δυνατή η εκτίμηση των υποστηρικθεισών από την ελληνική επιστήμη και νομολογία απόψεων για την ερμηνεία του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., αλλά και η συστηματική αξιολόγηση της τυχόν συμφωνίας των εν ισχύ προβλέψεων του άρθρου 66 ν. 4808/2021 προς τον Χάρτη²³.

21. Βλ. ΑΠ 1512/2018, ΕΕργΔ, 2019, σ. 409 (σχ. Τσιμπούκη) = ΕΠολΔ 2019, σ. 323 = ΝοΒ 2019, σ. 1047 (σχ. Βλασσόπουλου). Το ίδιο σκεπτικό υιοθέτησε το Ακυρωτικό και στις μεταγενέστερες αποφάσεις του υπ' αριθμ. 366/2020, 521/2022 και 1561/2023, δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

22. Ως γνωστόν, τον Μάιο του 2019 εκδόθηκε το άρθρο 48 ν. 4611/2019, εισάγοντας στο εθνικό δίκαιο την αρχή του βásiμου λόγου απόλυσης ως θετική προϋπόθεση κύρους της εργοδοτικής καταγγελίας, μεταβάλλοντας με τον τρόπο αυτό άρδην το καθεστώς του «αναιτιώδους». Τρεις μόλις μήνες αργότερα, η εν λόγω διάταξη καταργήθηκε – και μάλιστα με αναδρομικό τρόπο – από εκείνη του άρθρου 117 παρ. 2 ν. 4623/2019, με το επιχείρημα ότι προκάλεσε σύγχυση και στρέβλωση του πνεύματος και του γράμματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. (βλ. αναλυτικά την αιτιολογική έκθεση του ν. 4623/2019, δημοσιευθείσα σε ΕΕργΔ, 2019, σ. 779 επ., ιδίως 780). Έπειτα από δύο σχεδόν έτη, ψηφίστηκε ο πολυσυζητημένος ν. 4808/2021, στο άρθρο 66 του οποίου συμπεριληφθήκαν ορισμένες προβλέψεις σχετικά με την προστασία από την απόλυση, καμία από τις οποίες ωστόσο δεν κάνει αναφορά στο κυρωθέν άρθρο 24 του Χάρτη. Η καταγγελία της σύμβασης εργασίας παραμένει λοιπόν υπό το ισχύον καθεστώς μία «αναιτιώδης» δικαιοπραξία που δεν απαιτείται να δικαιολογείται αντικειμενικά από τον εργοδότη με την επίκληση και απόδειξη ορισμένου βásiμου λόγου. Το στοιχείο αυτό τονίζουν και όσες αποφάσεις έχουν εκδοθεί μετά τη θέση σε ισχύ του νέου νομοθετικού πλαισίου. Πρβλ. ενδεικτικά ΜΠρΑθ 195/2023, ΜΠρΑθ 280/2023 και ΜΠρΧαλκ/κής 279/2022, δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

23. Για την αξιολόγηση της συμβατότητας του ελληνικού δικαίου της καταγγελίας προς το εδ. α' του άρθρου 24 του Χάρτη, βλ. αναλυτικά ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, Η συστηματική αξιολόγηση της συμβατότητας του ελληνικού δικαίου της καταγγελίας με το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς την απαίτηση συνδρομής βásiμου λόγου απόλυσης, ΕΕργΔ, 2024, 477 επ. Για τη δε αξιολόγηση της συμβατότητας προς το εδ. β' του άρθρου 24, βλ. αναλυτικά ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, Η συστηματική αξιολόγηση της συμβατότητας του ελληνικού δικαίου της καταγγελίας με το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς τις έννομες συνέπειες της αντικειμενικά αδικαιολόγητης

III. Το Προοίμιο και το Πρώτο Μέρος της Δ.Σ.Ε. 158/1982: η ανάγκη θέσπισης, οι μέθοδοι και το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης

A. Η Διεθνής Σύμβαση 158/1982 αποτελείται από το Προοίμιο και τέσσερα ακόμη μέρη, εκ των οποίων το τελευταίο περιλαμβάνει τις τελικές διατάξεις. Στο Προοίμιο σημειώνεται ότι λόγω της επέλευσης σημαντικών εξελίξεων στο δίκαιο και την πρακτική των συμβαλλομένων κρατών από την υιοθέτηση της Σύστασης 119/1963 και εφεξής, κρίθηκε αναγκαία η θέσπιση νέων διεθνών κανονιστικών προτύπων στο κρίσιμο ζήτημα της λύσης της εργασιακής σχέσης, ενόψει ιδίως των σοβαρών προβλημάτων που επέφερε στις οικονομικές ανάγκες των επιχειρήσεων η τεχνολογική εξέλιξη.

B. Στο πρώτο μέρος της Σύμβασης αναφέρονται οι μέθοδοι, με τις οποίες τα κράτη μέλη που την έχουν κυρώσει μπορούν να την εφαρμόσουν στο εσωτερικό τους δίκαιο (άρθρο 1)²⁴, καθώς επίσης ορίζεται και το πεδίο εφαρμογής της Δ.Σ.Ε. Επισημαίνεται σχετικά ότι ο όρος «λύση της σύμβασης εργασίας» ταυτίζεται με κάθε περίπτωση λύσης που επέρχεται με την πρωτοβουλία του εργοδότη (άρθρο 3)²⁵. Το υλικό έτσι πεδίο εφαρμογής της εν λόγω Σύμβασης καλύπτει όλες τις περιπτώσεις, όπου μία σύμβαση εργασίας λύεται με μονομερή ενέργεια του εργοδότη. Συνακόλουθα, περιπτώσεις λύσης λόγω παραίτησης ή συνταξιοδότησης του εργαζομένου ή ως αποτέλεσμα πραγματικής συμφωνίας της βούλησης των μερών κατόπιν ελεύθερων διαπραγματεύσεων δεν υπάγονται στο προστατευτικό πεδίο της Σύμβασης Εργασίας²⁶.

απόλυσης, ΕΕργΔ, 2024, σ. 630 επ., 642 επ.

24. Κατά το άρθρο 1, τρόποι εφαρμογής των προβλέψεων της Δ.Σ.Ε. 158/1982 αποτελούν οι συλλογικές συμφωνίες, δηλ. κυρίως οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, οι διαιτητικές αποφάσεις, οι δικαστικές αποφάσεις, οι νόμοι και οι κανονισμοί.

25. Έχει πάντως σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη έννοια της λύσης της σύμβασης εργασίας που γίνεται δεκτή από τη Δ.Σ.Ε. 158/1982 δεν απαιτεί από τα κράτη μέλη να τροποποιήσουν την ορολογία που χρησιμοποιούν στα εθνικά τους δίκαια, εφόσον οι ουσιώδεις προβλέψεις στα δίκαια αυτά καλύπτουν το εύρος των περιπτώσεων που προστατεύονται υπό τη Σύμβαση. Βλ. ILC, 67th Session, 1981, Report Vm (2), σ. 29- ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 21.

26. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 20, 22, όπου όμως η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων έχει σημειώσει ότι η εσφαλμένη-ψευδής χρήση εκ μέρους του εργοδότη εννοιών, όπως παραίτηση ή οικειοθελής αποχώρηση του εργαζομένου, ή ακόμη και η παραβίαση ή τροποποίηση της σύμβασης εργασίας, με σκοπό τη συγκάλυψη περιπτώσεων που συνιστούν λύση της σχέσης με πρωτοβουλία του εργοδότη, δεν μπορεί να δίνει στον τελευταίο το δικαίωμα να μειώνει την προστασία που πρέπει να παρέχεται στον εργαζόμενο. Έτσι, θα πρέπει να παρέχεται πάντα στο εθνικό δικαστήριο η δυνατότητα εξέτασης των περιστάσεων, ώστε να μην υπάρξει το περιθώριο καταχρη-

Παράλληλα, πρόβλεψη υπάρχει αναφορικά και με το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης. Σύμφωνα με το άρθρο 2, η τελευταία εφαρμόζεται στο προσωπικό των επιχειρήσεων όλων των ειδών της οικονομικής δραστηριότητας. Συγκεκριμένα, δικαιούχοι της παρεχόμενης έναντι της απόλυσης προστασίας είναι όλοι οι εργαζόμενοι που εργάζονται δυνάμει σύμβασης εξαρτημένης εργασίας ανεξαρτήτως ιθαγένειας, είτε δηλ. είναι πολίτες του συγκεκριμένου κράτους που έχει κυρώσει τη Δ.Σ.Ε. 158/1982 είτε όχι²⁷. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η Σύμβαση δεν έχει εφαρμογή επί ανεξάρτητων επαγγελματιών²⁸, ενώ καλύπτει καταρχήν²⁹ και τους δημοσίου υπαλλήλους³⁰. Παρότι το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης είναι πράγματι ιδιαίτερα ευρύ, οι παρ. 2-6 του άρθρου 2 παρέχουν στα συμβαλλόμενα κράτη αρκετά μεγάλη ευελιξία. Έτσι, τα κράτη που προβαίνουν στην κύρωση της Σύμβασης μπορούν να αποκλείσουν από το πεδίο εφαρμογής της ορισμένους εργαζομένους είτε στη βάση του είδους της εργασιακής σχέσης υπό την οποία αυτοί τελούν, είτε ενόψει της κατηγορίας στην οποία ανήκουν.

i) Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο 2 παρ. 2, ένα κράτος μπορεί να αποκλείσει από την εφαρμογή της Σύμβασης (α) όσους απασχολούνται με σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου ή σύμβαση έργου· (β) όσους βρίσκονται σε δοκιμαστική περίοδο απασχόλησης, υπό την προϋπόθεση ότι η περίοδος αυτή καθορίζεται εκ των προτέρων και είναι εύλογης χρονικής διάρκειας και (γ) όσους απασχολού-

νται περιστασιακά για μικρή χρονική περίοδο. Κατά την παρ. 3 βέβαια επισημαίνεται ότι θα πρέπει να παρέχονται επαρκείς δικλείδες ασφαλείας, ώστε η προσφυγή των εργοδοτών στους αναφερόμενους συμβατικούς τύπους και ιδίως στις συμβάσεις ορισμένου χρόνου να μην γίνεται καταχρηστικά, με σκοπό δηλ. την καταστρατήγηση του πλέγματος προστασίας που παρέχει η Σύμβαση έναντι της λύσης της εργασιακής σχέσης. Για τον λόγο αυτό εξάλλου, η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε. παρακολουθεί πολύ στενά την πρακτική των συμβαλλόμενων κρατών ως προς τη χρήση από τις επιχειρήσεις των συμβάσεων ορισμένου χρόνου, βάσει των εθνικών αναφορών που υποβάλλονται³¹. Αναλυτικότερη ρύθμιση του κρίσιμου αυτού ζητήματος χωρεί στη Σύσταση 166/1982 στο άρθρο 2 παρ. 3, όπου και γίνεται λόγος για ορισμένες ενδεικτικές δικλείδες ασφαλείας που συνιστάται να συνοδεύουν την προσφυγή των εργοδοτών στις συμβάσεις ορισμένου χρόνου³².

ii) Οι παρ. 4 και 5 του άρθρου 2 της Σύμβασης προβλέπουν τη δεύτερη κατηγορία εξαιρέσεων από το προσωπικό πεδίο εφαρμογής, στην οποία μπορεί να προβεί ένα κράτος. Σύμφωνα με την παρ. 4 λοιπόν, μπορούν να αποκλειστούν κατηγορίες εργαζομένων, των οποίων η εργασιακή σχέση ρυθμίζεται από ειδικές συμφωνίες που τους παρέχουν προστασία έναντι της λύσης, τουλάχιστον όμοια με αυτή που παρέχει η Δ.Σ.Ε. Επιπλέον, κατά την παρ. 5, ο αποκλεισμός μπορεί να αφορά κατηγορίες εργαζομένων, σχετικά με τους οποίους προκύπτουν ειδικά ζητήματα ουσιώδους φύσης λόγω των ειδικών συνθηκών, υπό τις οποίες παρέχουν την εργασία τους, ή ενό-

στικής στέρησης από τον εργαζόμενο της προστασίας που του δίνει η Σύμβαση. Συνεπώς, αν ο εργοδότης τροποποιήσει τους όρους εργασίας του εργαζομένου με τρόπο, κατά τον οποίο να μην μπορεί η μεταβολή να γίνει ανεκτή από τον τελευταίο, με αποτέλεσμα να μην του μείνει άλλη επιλογή παρά να παραιτηθεί, τότε μπορεί να θεωρηθεί ότι πρόκειται για λύση με πρωτοβουλία του εργοδότη και να αξιώσει την ένδικη προστασία που ορίζει η Δ.Σ.Ε.

27. Βλ. τις παρατηρήσεις της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων σε CEACR observation: Gabon (2002): ILO, Termination of employment instruments, παρ. 44.

28. Βέβαια, η Επιτροπή είχε επισημάνει ήδη από το 1995 την τάση των εργοδοτών να αντικαθιστούν τη σύμβαση εξαρτημένης εργασίας με άλλες μορφές ψευδο-ανεξάρτητης απασχόλησης, με σκοπό την αποφυγή της δέσμευσής τους από τις προστατευτικές προβλέψεις της Σύμβασης 158/1982, φαινόμενο που έχει λάβει ακόμη μεγαλύτερη έκταση σήμερα, κατόπιν της εμφάνισης και της λεγόμενης «ψηφιακής εργασίας». Βλ. ILO, Termination of employment instruments, παρ. 44· ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 56.

29. Οι δημόσιοι υπάλληλοι μπορούν να εξαιρεθούν από το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της Διεθνούς Σύμβασης με πρωτοβουλία του κράτους που προβαίνει στην κύρωση της τελευταίας, υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 2 παρ. 6.

30. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 34· ILC, 68th Session, 1982, Report V(2), σ. 16.

31. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 35 επ.· ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 4. Βλ. και τις παρατηρήσεις της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων για το φινλανδικό και το ισπανικό δίκαιο: CEACR observation – Finland (2007): CEACR direct request – Spain (1995), όπου τονίστηκε ο ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει ο τριμερής κοινωνικός διάλογος ως προς τη θέσπιση αναχώματος έναντι της καταχρηστικής χρησιμοποίησης συμβάσεων ορισμένου χρόνου. Σημειωτέον ότι μέχρι το 2008, οπότε και δημοσιεύτηκε το έγγραφο της Δ.Ο.Ε. με τις εν λόγω πληροφορίες, τουλάχιστον 23 κράτη μέλη είχαν δηλώσει εξαιρέσεις από το πεδίο εφαρμογής της Δ.Σ.Ε. 158/1982, δυνάμει του άρθρου 2 παρ. 2 (ποσοστό πολύ υψηλότερο του 50%).

32. Συγκεκριμένα, οι προτεινόμενες ασφαλιστικές δικλείδες είναι τρεις και συνίστανται: (α) στην προσφυγή σε συμβάσεις ορισμένου χρόνου μόνο σε περιπτώσεις στις οποίες είτε λόγω της φύσης της προς εκτέλεση εργασίας, είτε λόγω των συνθηκών υπό τις οποίες πρόκειται να πραγματοποιηθεί η εργασία, είτε λόγω των συμφερόντων του εργαζομένου, η εργασιακή σχέση δεν μπορεί να είναι αόριστης διάρκειας· (β) στη θεώρηση ότι οι συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου, εκτός των περιπτώσεων του εδ. α', είναι αόριστης χρονικής διάρκειας· (γ) στη θεώρηση ότι οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου, όταν ανανεώνονται μία ή περισσότερες φορές, εκτός των περιπτώσεων του εδ. α', είναι συμβάσεις εργασίας αορίστου χρόνου.

ψει του μεγέθους ή της φύσης της επιχείρησης που τους απασχολεί. Ο αποκλεισμός εργαζομένων, δυνάμει των ανωτέρω προβλέψεων, μπορεί να είναι είτε ολικός είτε μερικός, να αναφέρεται δηλ. σε ορισμένες μόνο προβλέψεις της Διεθνούς Σύμβασης. Απαραίτητη προϋπόθεση δε για την ενεργοποίηση της εν λόγω δυνατότητας αποκλεισμού κατηγοριών εργαζομένων είναι η προηγούμενη διαβούλευση της επιχείρησης με τους εκπροσώπους των εργαζομένων, όπου φυσικά αυτοί υφίστανται. Περαιτέρω, τονίζεται ότι σε αντίθεση με την παρ. 2, το κράτος που επιθυμεί να αποκλείσει – σύμφωνα με τις παρ. 4 και 5 – ορισμένες κατηγορίες εργαζομένων, οφείλει να το δηλώσει στην πρώτη κιόλας αναφορά που θα υποβάλει στη Δ.Ο.Ε. και όχι σε μεταγενέστερο χρονικό σημείο³³.

IV. Τα άρθρα 4-6 του Δεύτερου Μέρους της Δ.Σ.Ε. 158/1982: η αρχή του βάσιμου λόγου και οι απαγορευμένοι λόγοι λύσης της εργασιακής σχέσης

A. Το δεύτερο μέρος της Διεθνούς Σύμβασης 158/1982 είναι το πιο σημαντικό, καθώς είναι εκείνο που θέτει τις βασικές αρχές που πρέπει να διέπουν το καθεστώς της λύσης της εργασιακής σχέσης, ρυθμίζοντας έτσι με αναλυτικό τρόπο τα ουσιαστικά ζητήματα που ανακύπτουν. Κατά το άρθρο 4 λοιπόν, η σύμβαση εργασίας ενός εργαζομένου δεν επιτρέπεται να λυθεί, εκτός κι αν συντρέχει βάσιμος λόγος (valid reason) που να δικαιολογεί τη λύση, ο οποίος πρέπει να συνδέεται με την ικανότητα (capacity) ή τη συμπεριφορά του εργαζομένου (conduct of the worker) ή να βασίζεται στις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης, της εγκατάστασης ή της υπηρεσίας (operational requirements of the undertaking, establishment or service)³⁴. Πρόκειται για την κρισιμό-

τερη διάταξη της Σύμβασης, η οποία μάλιστα όχι μόνο αποτέλεσε το πρότυπο θέσπισης της μεταγενέστερης διάταξης του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., αλλά μεταφέρθηκε σχεδόν αυτούσια στο κείμενο της τελευταίας. Συνεπώς, η ερμηνεία του άρθρου 4 είναι αναγκαία για την ορθή κατανόηση του νοήματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., ζήτημα που έχει ποικιλοτρόπως απασχολήσει την εσωτερική έννομη τάξη.

Καταρχάς, όπως έχει επανειλημμένως τονίσει η Επιτροπή Εμπειρογνομώνων της Δ.Ο.Ε., η ανάγκη στήριξης της λύσης της εργασιακής σχέσης στην ύπαρξη ενός βάσιμου λόγου, συνδεδεμένου είτε με τον εργαζόμενο είτε με τις οικονομικοτεχνικές ανάγκες της επιχείρησης, αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της Δ.Σ.Ε. 158/1982³⁵. Η υιοθέτηση της εν λόγω αρχής από τη Σύμβαση στερεί στην ουσία από τον εργοδότη τη δυνατότητα να λύσει αδικαιολόγητα μία σύμβαση εργασίας, τηρώντας απλώς ορισμένη προθεσμία προειδοποίησης ή καταβάλλοντας απλώς αποζημίωση απόλυσης στον θιγόμενο μισθωτό. Το αν λοιπόν συντρέχει βάσιμος λόγος λύσης της εργασιακής σχέσης είναι ένα ζήτημα τελείως διακριτό από το δικαίωμα του εργαζομένου για τήρηση προθεσμίας και καταβολή αποζημίωσης. Συνεπώς, αν το δικαίωμα ενός κράτους-μέλους απαιτεί την ύπαρξη σοβαρού λόγου που να δικαιολογεί την απόλυση μόνο για τις περιπτώσεις, όπου δεν προβλέπεται η τήρηση εκ μέρους του εργοδότη προθεσμίας προειδοποίησης ή η καταβολή αποζημίωσης, και δεν απαιτεί κάτι τέτοιο στις αντίστροφες περιπτώσεις, δεν είναι συμβατό με τις ρυθμίσεις της Διεθνούς Σύμβασης³⁶. Πρόκειται για μία επισήμανση, ιδιαίτερα χρήσιμη κατά την ανάλυση του πλαισίου προστασίας που παρέχει ο Α.Ε.Κ.Χ.³⁷.

tified dismissal, παρ. 77.

33. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 57 επ.· ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 5. Βλ. και τις παρατηρήσεις της Επιτροπής Εμπειρογνομώνων σχετικά με την Αυστραλία και την Τουρκία: CEACR observation – Australia (2007)· CEACR observation – Turkey (2007). Σημειωτέον ότι μέχρι το 2008, οπότε και δημοσιεύτηκε το έγγραφο της Δ.Ο.Ε. με τις εν λόγω πληροφορίες, τουλάχιστον 16 κράτη μέλη είχαν δηλώσει στην πρώτη τους εθνική αναφορά ενώπιον της Δ.Ο.Ε. εξαίρεση ως προς ορισμένες κατηγορίες εργαζομένων, δυνάμει του άρθρου 2 παρ. 4 και 5 της Σύμβασης (ποσοστό άνω του 50%).

34. Ασφαλώς, το άρθρο 4 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 αναφέρεται στην ανάγκη συνδρομής ενός βάσιμου λόγου μόνο στις περιπτώσεις, όπου ο εργοδότης είναι εκείνος που προβαίνει στη λύση της εργασιακής σχέσης. Συνεπώς, η υποχρέωση δικαιολόγησης της λύσης υφίσταται μόνο ως προς τον εργοδότη που είναι ο ισχυρότερος διαπραγματευτικά και δομικά συμβαλλόμενος, και όχι ως προς τον εργαζόμενο ο οποίος διατηρεί την ουσιαστική ελευθερία να λύσει τη Σύμβαση εργασίας για οποιοδήποτε λόγο επιθυμεί ο ίδιος, υποκείμενος μονάχα σε ενδεχόμενη προθεσμία προειδοποίησης έναντι του εργοδότη. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 77.

35. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 76· ILC, 67th Session, σ. 7. Βλ. επίσης τις παρατηρήσεις της Επιτροπής ως προς το γαλλικό δίκαιο και το δίκαιο του Λουξεμβούργου: CEACR observation – France (2007)· CEACR direct request – Luxembourg (2007).

36. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 76.

37. Ειδικότερα, το ερώτημα που έχει απασχολήσει στην ελληνική έννομη τάξη αφορά τη σχέση υπό την οποία τελούν τα εδάφια α' και β' του άρθρου 24 του Χάρτη. Διερωτάται συγκεκριμένα αν η εν λόγω διάταξη εισάγει δύο διαφορετικά και αλληλοαποκλειόμενα μεταξύ τους συστήματα προστασίας από την απόλυση, με αποτέλεσμα να καταλείπεται στους εθνικούς νομοθέτες σχετική ευχέρεια επιλογής, ή αντίθετα αν τα δύο εδάφια έχουν ενιαίο χαρακτήρα και μπορούν να λειτουργήσουν μόνο συμπληρωματικά. Η δεύτερη αυτή θέση κρίνεται ως ορθότερη και δογματικά συνεπέστερη τόσο προς τη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 24 όσο και προς το πνεύμα αυτής και τον σκοπό που επιτελεί. Προς επίρρωση δε της εν λόγω άποψης λειτουργεί και η ως άνω παρατήρηση της Επιτροπής Εμπειρογνομώνων της Δ.Ο.Ε., κατά την οποία το σύστημα προστασίας από την απόλυση θεμελιώνεται κυρίως στην αρχή του βάσιμου λόγου, με την εργοδοτική

Σε ό,τι αφορά την ερμηνεία του όρου «βάσιμος λόγος» λύσης της εργασιακής σχέσης σημειώνεται ότι σύμφωνα με το Διεθνές Γραφείο Εργασίας της Δ.Ο.Ε., προκειμένου να θεωρηθούν ως βάσιμοι λόγοι που συνδέονται με τη συμπεριφορά και την ικανότητα του εργαζομένου πρέπει να επιφέρουν δυσμενή επίδραση είτε στην εκτέλεση της εργασίας εκ μέρους του τελευταίου είτε γενικότερα στο εργασιακό περιβάλλον³⁸, κατ' εφαρμογή της αρχής της αρνητικής πρόγνωσης³⁹. Επιπλέον, η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε. έχει επισημάνει ότι η ερμηνεία της έννοιας του βάσιμου λόγου επαφίεται στις μεθόδους εφαρμογής που διαθέτουν τα συμβαλλόμενα κράτη, βάσει του άρθρου 1 της Σύμβασης⁴⁰. Η νομοθεσία δε των κρατών-μελών, υιοθετώντας την αρχή της αντικειμενικά δικαιολογημένης καταγγελίας, δύναται είτε να προβεί σε αναλυτική ρύθμιση των βάσιμων λόγων είτε να χρησιμοποιήσει ορισμένη αόριστη νομική έννοια, κάνοντας λόγο απλώς για ανάγκη ύπαρξης ενός «βάσιμου ή σοβαρού λόγου», με τη συνδρομή του οποίου νομιμοποιείται η λύση της σύμβασης εκ μέρους του εργοδότη.

Πάντως, την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων έχουν ασχολήσει και οι χώρες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η Ελλάδα, όπου η προστασία έναντι της αδικαιολόγητης απόλυσης διαπλάστηκε νομολογιακά στη βάση της απαγόρευσης καταχρηστικής άσκησης του εργοδοτικού δικαιώματος καταγγελίας, δυνάμει μία ευρύτερης ισχύος γενικής ρήτρας του αστικού δικαίου, όπως είναι η ΑΚ 281 στην ελληνική έννομη τάξη⁴¹. Η Επιτροπή τονί-

ζει ότι στις περιπτώσεις αυτές το νομολογιακό σύστημα προστασίας της θέσης εργασίας του εργαζομένου πρέπει να καλύπτει όλους τους πιθανούς βάσιμους λόγους λύσης της εργασιακής σχέσης, όπως αυτοί εμπεριέχονται στο νόημα του άρθρου 4 της Σύμβασης 158/1982. Σε διαφορετική περίπτωση, ένα τέτοιο σύστημα στο οποίο ελλείπει ειδική ρύθμιση περί απαγόρευσης της αδικαιολόγητης λύσης της σύμβασης με πρωτοβουλία του εργοδότη, δεν εφαρμόζει ορθώς το άρθρο 4 της Σύμβασης και είναι συνεπώς ασύμβατο με αυτήν⁴².

ι) Οι βάσιμοι λοιπόν λόγοι που δικαιολογούν τη λύση της εργασιακής σχέσης εκ μέρους του εργοδότη χωρίζονται, σύμφωνα με το άρθρο 4 αλλά και με τη νομοθεσία των περισσότερων κρατών που υιοθετούν το αντικειμενικό σύστημα προστασίας, σε δύο κατηγορίες: πρόκειται για τους λόγους που συνδέονται με τον εργαζόμενο και εκείνους που συνδέονται με την εργοδοτική επιχείρηση. Στην πρώτη κατηγορία των –άλλως αναφερόμενων ως– «ατομικών λόγων καταγγελίας» ανήκουν καταρχάς οι λόγοι που αναφέρονται στη συμπεριφορά του εργαζομένου. Σύμφωνα με την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων, η ανάρμοστη συμπεριφορά του μισθωτού μπορεί να συνίσταται είτε στην ανεπαρκή εκτέλεση των συμβατικών του καθηκόντων, όπως είναι π.χ. η παραβίαση των κανόνων εργασίας, η καθυστέρηση προσέλευσης στην εργασία χωρίς σοβαρή αιτία και η μη συμμόρφωση στις εντολές που δίνει ο εργοδότης κατ' ανάσκηση του διευθυντικού δικαιώματος, είτε σε διάφορες μορφές απρεπούς συμπεριφοράς, όπως π.χ. είναι η βία, η επίθεση, η χρήση υποτιμητικής γλώσσας, η κατανάλωση απαγορευμένων ουσιών κατά το ωράριο εργασίας, η απάτη, η κλοπή, η

υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης να μην εισαγάγει εναλλακτική επιλογή υπέρ των συμβαλλομένων κρατών, αλλά να φέρει καθαρά κυρωτικό χαρακτήρα. Βλ. την παρ. 84 της επεξηγηματικής του Α.Ε.Κ.Χ. έκθεσης. Πρβλ. αντί άλλων και ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 614 επ.

38. Βλ. ILC, 67th Session, σ. 33.

39. Για τη σημασία και το περιεχόμενο της αρχής αυτής, βλ. αναλυτικά αντί άλλων ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Εργατικό Δίκαιο, σ. 1436 επ. Ο ΙΔΙΟΣ, Το δίκαιο της καταγγελίας της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας, 2002, σσ. 98, 393.

40. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 79.

41. Επισημαίνεται ότι κατόπιν της εισαγωγής του άρθρου 66 ν. 4808/2021, η μία εκ των δύο κατηγοριών εργοδοτικών καταγγελιών που κρινόταν παγιώς από τα εθνικά δικαστήρια ως καταχρηστικές, ήτοι οι εκδικητικές απολύσεις, απαγορεύονται πλέον ρητά από τον νόμο και συγκεκριμένα από το εδ. β' της παρ. 1 του άρθρου 66. Με τον τρόπο αυτό, τα σημαντικά νομολογιακά πορίσματα των τελευταίων δεκαετιών ανήχθησαν σε κανόνα του θετού δικαίου, παρέχοντας υψηλότερο επίπεδο προστασίας υπέρ των εργαζομένων, αλλά και μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι κάτι τέτοιο δεν συνέβη με την έτερη κατηγορία των καταχρηστικών οικονομικοτεχνικών απολύσεων, δηλ. εκείνων που δικαιολογούνται μεν από την ύπαρξη ορισμένης επιχειρησιακής ανάγκης, έλαβαν ωστόσο χώρα κατά παράβαση είτε της αρχής της ultima ratio είτε των αντικειμενικών κριτηρίων ορθής επιλογής του απολυτέου προσώπου. Οι

περιπτώσεις αυτές, υπαγόμενες στην παρ. 3 του άρθρου 66, εξακολουθούν να ελέγχονται ακόμη και σήμερα σύμφωνα με την αστικοδικαική γενική ρήτρα της απαγόρευσης κατάχρησης. Για αυτά τα ζητήματα, βλ. ενδελεχώς με τον εκεί υπομνηματισμό ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η ελαττωματική καταγγελία, σσ. 59 επ., 84 επ., 111 επ. Τέλος, τονίζεται ότι ο πρόσφατος εργατικός νομοθέτης διέυρνε μεν τη λίστα των απαγορευμένων λόγων απόλυσης, δεν προχώρησε όμως στην υιοθέτηση της αρχής του βάσιμου λόγου, με αποτέλεσμα η εργοδοτική καταγγελία να παραμένει στην εθνική έννομη τάξη μία «αναπιώδης» δικαιοπραξία. Βλ. αναλυτικά ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 485 επ.

42. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 83, όπου γίνεται λόγος για την περίπτωση της Ελλάδας, η οποία όμως δεν πρέπει να λησμονεί κανείς ότι βρισκόταν σε μία περίοδο (δεκαετία 1990), όπου τα μεν δικαστήρια της ουσίας πράγματι κατάφεραν να παράσχουν ικανοποιητικά επίπεδα προστασίας έναντι της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης, βασισμένα στην έννοια του «καλώς εννοούμενου συμφέροντος της επιχείρησης», ο δε Άρειος Πάγος δεν είχε υιοθετήσει ακόμη πλήρως τη σήμερα πάγια νομολογία του περί τον μη καταχρηστικό χαρακτήρα της αντικειμενικά αδικαιολόγητης καταγγελίας. Για το σχολιασμό της νομολογιακής τάσης της περιόδου εκείνης, βλ. ενδεικτικά με τον εκεί υπομνηματισμό ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 488 επ.

πρόκληση υλικών ζημιών σε περιουσιακά στοιχεία του εργοδότη και η διατάραξη της ειρήνης και της αρμονίας του εργασιακού χώρου⁴³. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η Επιτροπή τονίζει ότι λαμβανομένης υπόψη και της φύσης της συγκεκριμένης ανάρμοστης συμπεριφοράς του εργαζομένου⁴⁴, ο εργοδότης οφείλει κατ' εφαρμογή της αρχής του εσχάτου μέσου (ultima ratio) να λάβει προηγουμένως άλλα –ηπιότερα της λύσης της εργασιακής σχέσης– μέτρα πειθαρχικού χαρακτήρα⁴⁵.

ii) Στη δεύτερη κατηγορία των ατομικών λόγων απόλυσης ανήκουν εκείνοι που αφορούν την ικανότητα του εργαζομένου, η έλλειψη της οποίας μπορεί να λάβει δύο μορφές· είτε να οφείλεται σε έλλειψη των απαιτούμενων για την εκτέλεση των συμβατικών του καθηκόντων δεξιοτήτων, γεγονός που οδηγεί σε μη ικανοποιητική εργασιακή απόδοση του μισθωτού, είτε να πρόκειται για ελλιπή επίδοση του τελευταίου που δεν προκλήθηκε όμως με πρόθεση αυτού για ανάρμοστη συμπεριφορά ή μπορεί ακόμη και να οφείλεται σε επαγγελματική ή μη ασθένεια ή εργατικό ατύχημα που υπέστη⁴⁶. Χαρακτηριστικό είναι ότι η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων έχει επισημάνει και ως προς τη συγκεκριμένη κατηγορία βάσιμου λόγου τη σημασία της αρχής της ultima ratio η οποία πρέπει να δεσμεύει τον εργοδότη, υποχρεώνοντάς τον να υιοθετήσει άλλα μέτρα προτού προβεί στη λύση της σύμβασης λόγω έλλειψης ικανοτήτων του μισθωτού. Γίνεται έτσι δεκτό ότι ο εργοδότης πρέπει να προβαίνει σε προσεχτική αξιολόγηση της εργασίας του εργαζομένου, να τον προειδοποιεί δε σχετικά με τις πιθανές επιπτώσεις της μη βελτίωσης της ποιότητας της απόδοσής του, καθώς και να του επιτρέπει να αναπτύσσει τις δικές του δεξιότητες⁴⁷.

iii) Η δεύτερη ομάδα βάσιμων λόγων λύσης που προβλέπονται στο άρθρο 4 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 αφορά τους λεγόμενους οικονομικοτεχνικούς λόγους. Το γράμμα

της διάταξης κάνει συγκεκριμένα λόγο για λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης, εγκατάστασης ή υπηρεσίας, ωστόσο πρόκειται αναμφίβολα για τους ίδιους λόγους που η νομοθεσία πολλών κρατών, όπως και η ελληνική νομολογία, χαρακτηρίζει ως «οικονομικοτεχνικούς». Ιδιαιτέρα χρήσιμη αναδεικνύεται και πάλι η «νομολογία» της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων η οποία φωτίζει την ερμηνεία της κρίσιμης έννοιας, ελλείψει αναλυτικού ορισμού στο κείμενο της Σύμβασης. Σύμφωνα λοιπόν με την Επιτροπή αλλά και με το Δ.Γ.Ε. της Δ.Ο.Ε., η συγκεκριμένη κατηγορία βάσιμων λόγων περιλαμβάνει γενικώς λόγους οικονομικής, τεχνολογικής, διαρθρωτικής ή παρόμοιας φύσης. Οι απολύσεις δε που οφείλονται σε τέτοιους λόγους μπορεί να είναι είτε ομαδικές είτε ατομικές και μπορεί να συνεπάγονται τη μείωση του εργατικού δυναμικού ή ακόμη και το κλείσιμο της επιχείρησής⁴⁸.

Παραδείγματα τέτοιων λόγων αποτελούν ο εξορθολογισμός, η αναδιάρθρωση ή ο εκσυγχρονισμός της επιχείρησης, εγκατάστασης ή υπηρεσίας, η μείωση της παραγωγικότητας, οι μεταβληθείσες οικονομικές συνθήκες ή οι συνθήκες της αγοράς που απαιτούν την απόλυση ενός ή περισσοτέρων εργαζομένων και η συνακόλουθη αποτυχία του εργαζομένου να προσαρμοστεί στις νέες αυτές συνθήκες εργασίας⁴⁹. Ο ορισμός της έννοιας «λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης» μπορεί, κατά την Επιτροπή, να προκύψει και με αρνητικό/αποθετικό τρόπο, συμπεριλαμβάνοντας όλους εκείνους τους λόγους που είναι το αποτέλεσμα οικονομικών, τεχνολογικών ή διαρθρωτικών απαιτήσεων και δεν συνδέονται με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά του εργαζομένου. Η δε εθνική νομοθεσία ενός κράτους ενδέχεται να συνδέει τις οικονομικοτεχνικές απολύσεις με την εφαρμογή ειδικών διαδικασιών, όπως είναι π.χ. η υποχρέωση του εργοδότη να αποδείξει ότι η λύση της εργασιακής σχέσης επιβάλλεται από τέτοιου είδους λόγους σχετικούς με την επιχείρηση, η θέσπιση ενός περιορισμού στον ανώτατο αριθμό των απολύσεων στις οποίες επιτρέπεται να προβεί ο εργοδότης σε χρονικό διάστημα ενός έτους, καθώς και η εργοδοτική υποχρέωση λήψης υπόψη κοινωνικών παραγόντων –ενδεχομένως με τη μορφή κοινωνικού πλάνου– πριν την πραγματοποίηση της απόλυσης⁵⁰.

B. i) Το άρθρο 5 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 συμπληρώνει ερμη-

43. Πρβλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 89 επ.

44. Η Επιτροπή έχει ασχοληθεί και με το ζήτημα της φυλάκισης του εργαζομένου ως ενδεχόμενου βάσιμου λόγου λύσης της εργασιακής σχέσης. Έχει σχετικώς κρίνει ότι εκτός αν η διακοπή της εργασίας ενόψει της φυλάκισης του μισθωτού πρόκειται να διαρκέσει τόσο πολύ ώστε να αποκλείεται η διατήρηση του συμβατικού δεσμού, θα ήταν προτιμητέο ο εργοδότης να προχωρήσει σε αναστολή της εργασιακής σύμβασης, με σκοπό την επάνοδο του εργαζομένου στην απασχόληση, αλλά και ευρύτερα στον κοινωνικό βίο μετά την αποφυλάκισή του. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 92.

45. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 93.

46. Βλ. αναλυτικά ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 2· ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 94-95.

47. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 95.

48. Βλ. ILC, 67th Session, σ. 23· ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 96. Βλ. και τη θέση της Επιτροπής στην παλαιότερη έκθεση της, ILO, Termination of Employment, 1974, παρ. 34· ILC, 59th Session, 1974.

49. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 97.

50. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 98, όπου η Επιτροπή εξηγεί αναλυτικά την περίπτωση του γερμανικού δικαίου.

νευτικά τη βασική αρχή που θέτει το άρθρο 4⁵¹, καθώς προβλέπει μία σειρά από λόγους που δεν μπορούν να αποτελέσουν σε καμία περίπτωση βάσιμο λόγο λύσης της εργασιακής σχέσης⁵², αντανακλώντας την ειδικότερη προστασία που παρέχεται υπέρ του εργαζομένου από πλήθος άλλων Διεθνών Συμβάσεων Εργασίας⁵³. Σύμφωνα με τη γραμματική ερμηνεία της εν λόγω διάταξης⁵⁴, η λίστα των αναφερόμενων απαγορευμένων λόγων καταγγελίας είναι ενδεικτική, με αποτέλεσμα τα συμβαλλόμενα κράτη να έχουν τη δυνατότητα – αλλά όχι την υποχρέωση – να υιοθετήσουν στο δίκαιό τους και άλλους λόγους ως μη βάσιμους⁵⁵, συμπεριλαμβανο-

μένων και αυτών που απαριθμεί η παρ. 5 της Σύστασης 166/1982⁵⁶.

ii) Παρατηρείται τέλος ότι το άρθρο 6 της Σύμβασης προβλέπει αυτοτελώς έναν έκτο απαγορευμένο λόγο απόλυσης, συμπληρώνοντας τη λίστα του άρθρου 5. Πρόκειται συγκεκριμένα για την προσωρινή απουσία του εργαζομένου από την εργασία λόγω ασθένειας ή τραυματισμού. Παρότι η επίμαχη διάταξη δεν προβαίνει στον ορισμό της έννοιας «ασθένεια ή τραυματισμός», γίνεται ευρέως δεκτό ότι ο όρος περιλαμβάνει τόσο τις επαγγελματικές ασθένειες και τα εργατικά ατυχήματα, όσο και τις ασθένειες και τους τραυματισμούς του εργαζομένου που δεν συνδέονται με την εκτέλεση της εργασίας. Στο άρθρο 6 δεν προσδιορίζεται ούτε η έννοια της προσωρινότητας της απουσίας του εργαζομένου από την εργασία, η οποία αποτελεί προϋπόθεση ώστε η αποχή να μην θεωρείται βάσιμος λόγος απόλυσης, με αποτέλεσμα η ρύθμισή της να επαφίεται στον εθνικό νομοθέτη. Έτσι, η επιτρεπόμενη διάρκεια της απουσίας μπορεί να ποικίλλει από χώρα σε χώρα και να κυμαίνεται από ορισμένους μήνες σε αρκετά έτη⁵⁷. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων έχει επισημάνει ότι η νομοθετική επιλογή ως προς την διάρκεια της επιτρεπόμενης αποχής του μισθωτού από τα καθήκοντά του πρέπει να είναι συμβατή με τον σκοπό που επιδιώκει το άρθρο 6, που δεν είναι άλλος από την παροχή προστασίας υπέρ της θέσης εργασίας του εργαζομένου σε μία περίοδο όπου για λόγους ανωτέρας βίας αυτός δεν μπορεί να εκτελέσει τις συμβατικές του υποχρεώσεις.

Γίνεται επιπλέον δεκτό ότι στην περίπτωση των επαγγελματικών ασθενειών και των εργατικών ατυχημάτων, θα πρέπει η προστασία που παρέχεται από τις εθνικές ρυθμίσεις υπέρ του εργαζομένου να είναι ακόμη ισχυρότερη, καθώς η ανικανότητα παροχής εργασίας προκλήθηκε από καθαυτή την εκτέλεση της σύμβασης εργασίας. Ένα ακόμη σημαντικό ερμηνευτικό στοιχείο που έχει επισημάνει η Επιτροπή είναι ότι αν εν τέλει ο εργαζόμενος, μετά τη λήξη του χρόνου αναστολής της σύμβασής του,

51. Έτσι και ILO, Termination of employment instruments, 2011, παρ. 51.

52. Πρόκειται για τους εξής λόγους: (α) η συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση ή σε συνδικαλιστικές δραστηριότητες εκτός ωραρίου εργασίας ή, με τη συναίνεση του εργοδότη, εντός ωραρίου εργασίας· (β) η αναζήτηση αξιώματος με την ιδιότητα του προσώπου που ενεργεί ή έχει ενεργήσει ως εκπρόσωπος των εργαζομένων· (γ) η υποβολή καταγγελίας ή η συμμετοχή σε νομικές διαδικασίες κατά ενός εργοδότη που αφορούν σε ενδεχόμενη παράβαση νομοθετικών ή κανονιστικών διατάξεων ή προσφυγή στις αρμόδιες διοικητικές αρχές· (δ) η φυλή, το χρώμα, το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση, οι οικογενειακές υποχρεώσεις, η εγκυμοσύνη, το θρήσκευμα, οι πολιτικές πεποιθήσεις, η εθνική προέλευση ή η κοινωνική καταγωγή· (ε) η απουσία από την εργασία κατά τη διάρκεια άδειας μητρότητας. Για την ερμηνευτική ανάλυση των εν λόγω απαγορευμένων λόγων, βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 105 επ.

53. Πρόκειται για τις Διεθνείς Συμβάσεις υπ' αριθμ. 3/1919, 98/1949, 103/1952, 111/1958, 135/1971 και 156/1981.

54. «The following, inter alia (δηλ. μεταξύ άλλων), shall not constitute valid reasons for termination ...».

55. Ενδεικτικά παραδείγματα άλλων τέτοιων μη βάσιμων λόγων καταγγελίας αποτελούν η υπηκοότητα, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, το μορφωτικό επίπεδο, η συμμετοχή σε απεργία, η μη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, η άρνηση υποβολής σε τεστ ανίχνευσης της αλήθειας, η κατάσταση της υγείας, η αναπηρία, κ.ά. Το ερώτημα δε σε ποια έκταση συνιστούν όντως μη βάσιμους λόγους λύσης της εργασιακής σχέσης τα γεγονότα που η νομοθεσία του κάθε κράτους θεσπίζει ως τέτοιους, απαντάται σε τελική ανάλυση από τα όργανα που είναι κάθε φορά επιφορτισμένα με την ερμηνεία και την εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας, δηλ. κατά βάση από τα δικαστήρια της κάθε χώρας και τη νομολογία που θα αναπτύξουν επί των κρίσιμων ζητημάτων. Πράγματι, τα περισσότερα κράτη έχουν εισαγάγει στη νομοθεσία τους έναν ή περισσότερους από τους αναφερόμενους στη Δ.Σ.Ε. 158/1982 απαγορευμένους λόγους λύσης της εργασιακής σχέσης, ανεξαρτήτως μάλιστα από το αν έχουν υιοθετήσει την αρχή του βάσιμου λόγου ή ακόμη και προτού θεσπίσουν ένα σύστημα «αιτιώδους» καταγγελίας. Είναι εμφανές ότι στα κράτη, όπου δεν ισχύει η αρχή του βάσιμου λόγου απόλυσης, η θέσπιση τέτοιων λόγων που αποκλείουν τη νομιμότητα της απόλυσης παρέχει ένα πρωταρχικό έστω επίπεδο προστασίας έναντι των αυθαίρετων απολύσεων. Έτσι και η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε., σε

ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 101 επ., σσ. 121, 134 επ.· ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 8.

56. Οι λόγοι που προβλέπει το άρθρο 5 της Σύστασης είναι οι εξής: (α) η ηλικία, που υπόκειται στο δίκαιο και την πρακτική των κρατών μελών σχετικά με τη συνταξιοδότηση και (β) η απουσία από την εργασία λόγω υποχρεωτικής στράτευσης ή άλλης υποχρέωσης έναντι του κράτους, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο και πρακτική. Βλ. αναλυτικά για την ερμηνευτική τους ανάλυση ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 129 επ.

57. Έχει βέβαια παρατηρηθεί ότι πολύ συχνή επιλογή των εθνικών νομοθετών αποτελεί το εξάμηνο. Στην πράξη, η προσωρινή αποχή από την εργασία οδηγεί σε αναστολή της εργασιακής σχέσης για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, κατά τη διάρκεια του οποίου θεσπίζεται απαγόρευση απόλυσης.

παραμένει ακατάλληλος να επιστρέψει στα προηγούμενα καθήκοντά του που είναι και τα συμβατικώς συμφωνηθέντα, τότε ο εργοδότης πρέπει να τον τοποθετήσει σε μία θέση εργασίας που μπορεί να ανταπεξέλθει βάσει της κατάστασης της υγείας του και να μην προβεί απευθείας στην απόλυσή του. Πρόκειται για ακόμη μία μορφή εφαρμογής της κρίσιμης αρχής του εσχάτου μέσου, την οποία φαίνεται να αξιοποιεί πολλαπλώς για την ερμηνεία των διατάξεων της Δ.Σ.Ε. 158/1982 η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε.⁵⁸

V. Τα άρθρα 7-9 του Δεύτερου Μέρους της Δ.Σ.Ε. 158/1982: οι διαδικαστικές ρυθμίσεις της Σύμβασης και η κατανομή του βάρους απόδειξης

A. Συνεχίζοντας την ερμηνεία των διατάξεων του δεύτερου μέρους της Δ.Σ.Ε. 158/1982, παρατηρείται ότι τα άρθρα 7 επ. ασχολούνται με διαδικαστικού-δικονομικού τύπου ζητήματα. Τα τελευταία δεν κατέχουν μικρότερη σημασία από τα θέματα ουσίας που ρυθμίζουν οι προηγούμενες διατάξεις, καθώς – όπως ορθώς επισημαίνει και η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων – η αποτελεσματικότητα ενός συστήματος προστασίας από τις απολύσεις εξαρτάται τόσο από την ανάγκη συνδρομής ενός βάσιμου λόγου λύσης, όσο και από την πρόβλεψη διαδικασιών οι οποίες διασφαλίζουν τη συμμόρφωση των εργοδοτών με την αρχή του βάσιμου λόγου⁵⁹. Πρόκειται συγκεκριμένα είτε για διαδικασίες που πρέπει να τηρηθούν πριν ή κατά τη διάρκεια της εργοδοτικής λύσης της σύμβασης εργασίας, είτε για διαδικασίες που ρυθμίζουν την προσφυγή του θιγόμενου εργαζομένου σε ένδικη προστασία, εφόσον κριθεί ότι δεν συνέτρεχε εν προκειμένω βάσιμος λόγος καταγγελίας.

i) Το άρθρο 7 λοιπόν αφορά τη διαδικασία που πρέπει να ακολουθηθεί πριν από τη διενέργεια της απόλυσης, προβλέποντας ότι «η σύμβαση ενός εργαζομένου δεν θα πρέπει να λύεται για λόγους σχετικούς με τη συμπεριφορά ή την απόδοση του τελευταίου, προτού του παρασχεθεί η ευκαιρία να υπερασπισθεί τον εαυτό του έναντι των γενομένων ισχυρισμών, εκτός αν δεν αναμένεται κατά την κοινή λογική από τον εργοδότη να παράσχει αυτή τη δυνατότητα»⁶⁰.

Σύμφωνα με την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων, η εν λόγω διάταξη κατοχυρώνει στην ουσία το δικαίωμα υπεράσπισης του εργαζομένου έναντι της επικείμενης λύσης της σύμβασής του με πρωτοβουλία του εργοδότη⁶¹. Έτσι, σκοπός της διαδικασίας του άρθρου 7 είναι να διασφαλίσει ότι κάθε εργοδοτική απόφαση λύσης της εργασιακής σχέσης έπεται του διαλόγου και της ανταλλαγής απόψεων μεταξύ των μερών της τελευταίας⁶². Βέβαια, η προβλεπόμενη διαδικασία ισχύει μόνο στις περιπτώσεις, όπου ο λόγος λύσης αφορά τη συμπεριφορά του εργαζομένου ή την εργασιακή του επίδοση και όχι στην περίπτωση των οικονομικοτεχνικών απολύσεων⁶³.

60. Παρατηρείται ότι σε αντίθεση με άλλες διατάξεις της Δ.Σ.Ε. 158/1982, η εν λόγω πρόβλεψη δεν έχει μεταφερθεί ούτε αυτολεξεί ούτε παραφρασμένη στο περιεχόμενο του συναφούς άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ε.Κ.Χ.

61. Βλ. σχετικώς ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 145· ILC, 68th Session, σ. 27. Μάλιστα, η Επιτροπή θεωρεί τόσο ουσιώδες το εν λόγω δικαίωμα του μισθωτού που σχολιάζει συνήθως το εν λόγω ζήτημα επί των εθνικών αναφορών αλλά και θέτει σχετικά ερωτήματα προς τα κράτη μέλη. Βλ. ενδεικτικά CEACR direct request: Antigua and Barbuda (2010)· CEACR direct requests: Central African Republic (2010)· Ethiopia (2010)· CEACR direct request: Malawi (2010)· CEACR direct request: Zambia (2010)· CEACR observation: Spain (1996)· CEACR direct request: Yemen (2000).

62. Έτσι και ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 148· ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 8.

63. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει ευθέως από τη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 7, έχει δε επισημανθεί και από την Επιτροπή σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 145. Πάντως, τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα να επεκτείνουν την παρεχόμενη από το άρθρο 7 προστασία και σε άλλες περιπτώσεις απολύσεων, πέραν αυτών που ορίζονται στη διάταξη. Πράγματι, σε ορισμένα κράτη το εν λόγω δικαίωμα του εργαζομένου εφαρμόζεται όχι μόνο στις περιπτώσεις που η επικείμενη λύση της εργασιακής σχέσης οφείλεται στην ανάρμοστη συμπεριφορά του μισθωτού, αλλά και όταν αυτή συνδέεται με άλλους λόγους περί το πρόσωπό του ή ακόμα και όταν συνδέεται με τις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης. Σε άλλα κράτη δε το δικαίωμα υπεράσπισης του εργαζομένου αναγνωρίζεται μόνο σε περίπτωση τέλεσης εκ μέρους του ορισμένης αντισυμβατικής συμπεριφοράς. Στις εν λόγω έννομες τάξεις, συνήθως είναι η πρόβλεψη λεπτομερούς πειθαρχικής διαδικασίας, βάσει της οποίας η απόλυση αποτελεί την πλέον αυστηρότερη ποινή. Έτσι, το δικαίωμα του μισθωτού να ακουστεί από τον εργοδότη πριν την λύση της σύμβασης του συνιστά επιπλέον στα δίκαια αυτά ουσιώδη φάση της ίδιας της πειθαρχικής διαδικασίας, η οποία στοχεύει στη διασφάλιση ότι ο εργαζόμενος θα μπορεί να προβάλει την δική του σκοπιά των γεγονότων, αλλά και ότι εν τέλει η ποινή που θα επιβληθεί θα είναι ανάλογη της ανάρμοστης συμπεριφοράς του. Σε ορισμένα κράτη τέλος προβλέπεται νομοθετικά και η μορφή που οφείλουν να λάβουν οι εργοδοτικοί ισχυρισμοί, όπως είναι για παράδειγμα η έγγραφη πληροφόρηση του εργαζομένου περί των λόγων λύσης της εργασιακής σχέσης, καθώς και η δυνατότητα του εργαζομέ-

58. Βλ. αναλυτικά ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 8· ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 136 επ., όπου η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων αναλύει την περίπτωση που ο εργαζόμενος νοσεί από τον ιό HIV-AIDS, εξετάζοντας αν οι συνεχόμενες αποχές του από την εργασία δικαιολογούν τη λύση της εργασιακής σχέσης, λόγω επίδρασης στην ομαλή λειτουργία της επιχείρησης. Πρβλ. και τη σχετική Διεθνής Σύσταση υπ' αριθμ. 200/2010.

59. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 143.

Αναλυτικότερα, με το άρθρο 7 τίθεται η αρχή ότι ο εργαζόμενος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να υπερασπιστεί τον εαυτό του (right to defend himself) έναντι των ισχυρισμών που προβάλλει ο εργοδότης, προτού ο τελευταίος προχωρήσει στη λύση της σύμβασης. Συνάγεται έτσι ότι το εν λόγω δικαίωμα του μισθωτού να «ακουστεί» («right to be heard») θα πρέπει να του παρέχεται, αφότου λάβει γνώση των εργοδοτικών ισχυρισμών και σε κάθε περίπτωση πριν από τη λύση της εργασιακής σχέσης, ανεξάρτητα μάλιστα από το αν έχει στη διάθεσή του και διαδικασίες αμφισβήτησης του κύρους της λύσης ή ακόμη κι αν η λύση δεν θεωρείται ακόμη οριστική λόγω μη παράδοσης των προθεσμιών προσφυγής σε ένδικη προστασία⁶⁴. Βέβαια, η Σύμβαση δεν παίρνει θέση σχετικά με τη μορφή που πρέπει να λάβει η «υπεράσπιση» του εργαζομένου, αλλά ούτε και με τη μορφή που πρέπει να περιβάλλονται οι ισχυρισμοί του εργοδότη, παρέχοντας με τον τρόπο αυτό μεγάλο βαθμό ευελιξίας στα κράτη μέλη. Ωστόσο, η Επιτροπή της Δ.Ο.Ε. τονίζει ότι οι εργοδοτικοί ισχυρισμοί πρέπει να εκφράζονται και να επικοινωνούνται με σαφήνεια, ενώ παράλληλα ο εργαζόμενος θα πρέπει να έχει πραγματική – και όχι μόνο θεωρητική – δυνατότητα να υπερασπιστεί τον εαυτό του⁶⁵.

ii) Σημαντική είναι στο σημείο αυτό η συμπλήρωση του περιεχομένου του άρθρου 7 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 από τη Σύσταση 166/1982, η οποία βέβαια δεν φέρει νομικά εξαναγκαστικό χαρακτήρα⁶⁶. Πράγματι, οι παρ. 7-13 της τελευταίας περιλαμβάνουν συμπληρωματικές προβλέψεις, αναγνωρίζοντας επιπρόσθετες διαδικασίες που συνιστάται να τηρηθούν πριν ή κατά τη διάρκεια της λύσης της σύμβασης εργασίας⁶⁷. Ειδικότερα, η Σύσταση προβλέπει μεταξύ άλλων ότι ο εργοδότης «συνιστάται» («should») να γνωστοποιήσει εγγράφως στον εργαζόμενο την απόφασή του να προχωρήσει σε λύση της μεταξύ τους

σύμβασης εργασίας (παρ. 12). Πρόκειται για την –ήδη γνωστή στο ελληνικό δίκαιο– αρχή του εγγράφου τύπου της καταγγελίας της σύμβασης εργασίας⁶⁸, η οποία προφυλάσσει σαφώς τα μέρη από πρόχειρες ή βεβιασμένες αποφάσεις, δημιουργώντας επιπλέον και μεγαλύτερη σαφήνεια ως προς τη βούληση του καταγγέλλοντος⁶⁹. Συναφής είναι και η πρόβλεψη της Σύστασης, βάσει της οποίας ο εργαζόμενος μπορεί μετά από αίτημά του να λάβει από τον εργοδότη γραπτή δήλωση σχετικά με τους λόγους της απόλυσης (παρ. 13 αριθμ. 1). Αδιαμφισβήτητη είναι η σημασία της εν λόγω υποχρέωσης πληροφόρησης του απολυθέντος μισθωτού για την ικανοποιητική του προστασία από τις αυθαίρετες και αδικαιολόγητες απολύσεις⁷⁰.

Σε περίπτωση δε λύσης της εργασιακής σχέσης λόγω της συμπεριφοράς ή της απόδοσης του εργαζομένου, η Σύσταση προβλέπει τη δυνατότητα παροχής βοήθειας από ορισμένο άλλο πρόσωπο, όταν ο εργαζόμενος αποφασίσει να ασκήσει το δικαίωμα υπεράσπισης έναντι των εργοδοτικών ισχυρισμών (παρ. 9). Το πρόσωπο αυτό μπορεί να είναι είτε εκπρόσωπος του προσωπικού της επιχείρησης ή του σωματείου των εργαζομένων, είτε συνάδελφος ή ακόμη και σύμβουλος εκτός επιχείρησης τον οποίο δύναται να επιλέξει ο εργαζόμενος⁷¹. Εκτός αυτών, η Σύσταση 166/1982 επεκτείνει την εργοδοτική υποχρέωση ενημέρωσης και διαβούλευσης με τους αντιπροσώπους των εργαζομένων και στις περιπτώσεις των ατομικών απολύσεων, προτού ληφθεί η τελική απόφαση καταγγελίας εκ μέρους του εργοδότη (παρ. 11). Με τον τρόπο αυτό, ενισχύεται η προστασία των εργαζομένων, καθώς αποτρέπονται πράγματι οι αβασάνιστες και χωρίς βάσιμο λόγο απολύσεις μισθωτών⁷².

68. Αποτυπώνεται νομοθετικά στα άρθρο 1 παρ. 1 ν. 2112/1920 και άρθρο 5 παρ. 3 ν. 3198/1955.

69. Βλ. ενδεικτικά ΖΕΡΔΕΛΗ, Εργατικό Δίκαιο, σ. 1318 επ.· ΛΕΒΕΝΤΗ / ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ατομικό εργατικό δίκαιο, 2011, σ. 832.

70. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου το γεγονός ότι η εν λόγω πρόβλεψη θεωρήθηκε ως ουσιώδους σημασίας αρχή από αρκετά κράτη, κατά τη δεύτερη συζήτηση στο Διεθνές Συνέδριο Εργασίας, και αποτελούσε αρχικά περιεχόμενο του προτεινόμενου κειμένου της Διεθνούς Σύμβασης 158/1982. Ωστόσο, τελικά ενσωματώθηκε στη Σύσταση 166, με σκοπό να καταστεί η Δ.Σ.Ε. περισσότερο ευέλικτη και να τύχει κύρωσης από περισσότερα κράτη, μεταξύ των οποίων και κράτη που δεν επιθυμούσαν την υιοθέτηση της αρχής περί πληροφόρησης του απολυθέντος για τους λόγους της καταγγελίας. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 172 επ.

71. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 157-158.

72. Σε ορισμένα κράτη ο εργοδότης υποχρεούται να ενημερώσει και να συμβουλευτεί τους εκπροσώπους των εργαζομένων πριν προχωρήσει σε οποιαδήποτε απόλυση, ενώ σε άλλα η σύμβαση εργασίας επιτρέπεται να λυθεί, μόνο αν έχει προηγουμένως ενημερωθεί σχετικώς το σωματείο των εργαζομένων ή αν έχει

νου να αιτηθεί συνάντηση με τον εργοδότη όπου θα ενημερωθεί σχετικώς. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 152 επ.

64. Έτσι και ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 150-151, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 9.

65. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 146-147, όπου παρατηρείται ότι από τις προπαρασκευαστικές εργασίες συνάγεται ότι η προβλεπόμενη δυνατότητα του εργαζομένου να υπερασπιστεί τον εαυτό του συνδέεται άρρηκτα με το δικαίωμά του να ακουστεί από τον εργοδότη, χωρίς να είναι ανάγκη να είναι θεσμοθετημένη ορισμένη διαδικασία αντιδικίας.

66. Η έλλειψη νομικά δεσμευτικής ισχύος των διατάξεων της Σύστασης 166/1982 αποτυπώνεται και στον χρησιμοποιούμενο ρηματικό όρο που δεν είναι άλλος από το «should», τον οποίο μεταφράζεται στην ελληνική γλώσσα ως «συνιστάται».

67. Βλ. ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 9.

Επιπλέον, η Σύσταση θεσπίζει και την εργοδοτική υποχρέωση προειδοποίησης του μισθωτού πριν τη λύση της εργασιακής σχέσης. Σε περίπτωση λοιπόν ανάρμοστης συμπεριφοράς του εργαζομένου, η οποία κατά το εθνικό δίκαιο του συμβαλλόμενου κράτους θα δικαιολογούσε την απόλυση μόνο αν επαναλαμβανόταν μία ή περισσότερες φορές, ο εργοδότης συνιστάται να προειδοποιήσει εγγράφως τον εργαζόμενο, προτού επέλθει η λύση της μεταξύ τους σχέσης (παρ. 7)⁷³. Σε περίπτωση δε μη ικανοποιητικής επίδοσης του εργαζομένου, η σύμβαση εργασίας δεν μπορεί να λυθεί, εκτός αν ο εργοδότης έχει παράσχει στον τελευταίο κατάλληλες οδηγίες και γραπτή προειδοποίηση και εκείνος εξακολουθεί να εκτελεί τα καθήκοντά του ανεπαρκώς, ενώ έχει παρέλθει ένα εύλογο χρονικό διάστημα για να επιδείξει βελτίωση (παρ. 8)⁷⁴. Η Σύσταση 166/1982, «επιβάλλοντας» στον εργοδότη την υποχρέωση προηγούμενης προειδοποίησης του μισθωτού, ενόψει της συνδρομής ενός βάσιμου λόγου λύσης σχετικού με τη συμπεριφορά και την ικανότητα του τελευταίου, υιοθετεί στην ουσία την αρχή του εσχάτου μέσου⁷⁵. Τέλος, σύμφωνα με τη Σύσταση, θεωρείται

ότι ο εργοδότης έχει παραιτηθεί του δικαιώματός του να προχωρήσει σε καταγγελία της εργασιακής σχέσης για λόγους συνδεόμενους με τη συμπεριφορά του εργαζομένου, αν παρήλθε εύλογος χρόνος από τη στιγμή που έλαβε γνώση της εκάστοτε κρίσιμης ανάρμοστης συμπεριφοράς (παρ. 10)⁷⁶.

Β. Επιστρέφοντας στις ρυθμίσεις της Δ.Σ.Ε. 158/1982, τα άρθρα 8-10 αφορούν την προβλεπόμενη διαδικασία προσφυγής του απολυθέντος εργαζομένου έναντι της λύσης της εργασιακής του σχέσης. Συγκεκριμένα, τα άρθρα 8 και 9 θεσπίζουν – ως θεμελιώδη αρχή του συστήματος προστασίας από την αδικαιολόγητη απόλυση – το δικαίωμα του θιγόμενου μισθωτού να προσφύγει σε ένδικη προστασία κατά της λύσης της σύμβασής του, για την οποία θεωρεί ότι δεν συνέτρεξε πράγματι βάσιμος λόγος κατά το άρθρο 4⁷⁷. Οι εν λόγω διατάξεις λοιπόν προβλέπουν το αρμόδιο όργανο στο οποίο μπορεί να προσφύγει ο εργαζόμενος, τις εξουσίες αυτού, καθώς και την κατανομή του βάρους απόδειξης κατά την ακολουθούμενη διαδικασία.

i) Αναλυτικότερα, το άρθρο 8 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 ορίζει ότι «(ο) εργαζόμενος που θεωρεί ότι η σύμβασή του έχει λυθεί αδικαιολόγητα, έχει το δικαίωμα να προσφύγει έναντι της λύσης αυτής ενώπιον ενός αμερόληπτου οργάνου, όπως για παράδειγμα ενώπιον ενός δικαστηρίου, ενός ειδικού εργατοδικείου, μίας επιτροπής διαιτησίας ή ενός διαιτητή»

δώσει τη συγκατάθεσή του στον εργοδότη, ιδίως όταν πρόκειται για απόλυση συνδικαλιστικού στελέχους, μέλους του συμβουλίου εργαζομένων ή αντιπροσώπου επαγγελματικής ασφάλειας και υγιεινής. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 167 επ.

73. Επαφίεται καθαρά στην ευχέρεια του κάθε κράτους να ορίσει στην εθνική του νομοθεσία πότε μία ανάρμοστη συμπεριφορά δικαιολογεί χωρίς άλλο τη λύση της εργασιακής σχέσης και πότε απαιτείται η επανάληψη αυτής ώστε να συντρέξει πράγματι βάσιμος λόγος καταγγελίας. Η Δ.Σ.Ε. δεν λαμβάνει θέση ως προς το ζήτημα αυτό, αρκείται απλώς στη θέσπιση υποχρέωσης έναντι του εργοδότη να προειδοποιεί σε πρώτη φάση τον μισθωτό που παρουσιάζει επαναλαμβανόμενη ανάρμοστη συμπεριφορά, προτού προβεί πράγματι στην απόλυσή του. Όσον αφορά τις διάφορες εθνικές νομοθεσίες, παρατηρείται ότι σε ορισμένα κράτη η καταγγελία για συγκεκριμένες μορφές ανάρμοστης εργασιακής συμπεριφοράς δικαιολογείται, μόνο όταν η τελευταία επαναλαμβάνεται και σε ορισμένες περιπτώσεις εξ αυτών μόνο αν ο εργοδότης έχει παράσχει στον εργαζόμενο προηγούμενη έγγραφη προειδοποίηση. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 160, 163.

74. Σε ορισμένα κράτη η λύση της εργασιακής σχέσης για λόγους μη ικανοποιητικής εργασιακής επίδοσης επιτρέπεται μόνο, αν η τελευταία έχει δυσμενή επίδραση στον χώρο εργασίας και αφότου μάλιστα έχει παρασχεθεί στον εργαζόμενο κατάλληλη επαγγελματική κατάρτιση και ένα εύλογο χρονικό διάστημα ένταξης στον εργασιακό χώρο. Σε άλλα, η σύμβαση εργασίας του εργαζομένου επιτρέπεται να λυθεί, αν αυτός παραμένει ακατάλληλος και χωρίς τις απαραίτητες δεξιότητες, ενώ έχει ήδη λάβει σχετική εκπαίδευση ή έχει μεταφερθεί σε άλλη θέση εργασίας. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 164.

75. Σύμφωνα με την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων, σκοπός των άρθρων 7 και 8 της Σύστασης 166/1982 είναι να διασφαλίσει ότι

παρέχεται στον εργαζόμενο που έχει επιδείξει είτε ανάρμοστη συμπεριφορά είτε ανεπαρκή εκτέλεση των καθήκόντων του, μία ευκαιρία να βελτιώσει την απόδοσή του προτού του επιβληθεί μία τόσο σοβαρή «τιμωρία», όπως είναι η λύση της εργασιακής του σύμβασης. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 162.

76. Όπως είχε τονιστεί κατά τις προπαρασκευαστικές της ψήφισης της Δ.Σ.Ε. εργασίες, το εν λόγω εύλογο χρονικό διάστημα ξεκινάει από τη στιγμή που ο εργοδότης λαμβάνει γνώση του περιστατικού της ανάρμοστης συμπεριφοράς του εργαζομένου, ενόψει της οποίας δικαιολογείται η απόλυσή του. Στις περιπτώσεις δε που απαιτείται η διενέργεια έρευνας σχετικά με τις συγκυρίες της κρίσιμης εργασιακής συμπεριφοράς, ο απαιτούμενος για την εν λόγω έρευνα χρόνος συμπεριλαμβάνεται στην έννοια του «εύλογου χρόνου» του άρθρου 10 της Σύστασης. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, αν ο εργοδότης αφήσει να παρέλθει άπρακτο ένα εύλογο χρονικό διάστημα χωρίς να δράσει ενώ έχει λάβει γνώση του βάσιμου λόγου καταγγελίας, σημαίνει ουσιαστικά ότι η κρίσιμη ανάρμοστη συμπεριφορά του μισθωτού δεν ήταν επαρκώς σοβαρή για να δικαιολογήσει την απόλυση ή ακόμη ότι ο πραγματικός λόγος της απόλυσης δεν στηρίζεται στην εν λόγω συμπεριφορά του εργαζομένου, πέραν του γεγονότος ότι με την πάροδο του χρόνου είναι πιθανή η εξασθένιση των κρίσιμων αποδείξεων. Βλ. αναλυτικά ILC, 67th Session, σ. 46, 53· ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 165-166.

77. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 175. Ομοίως ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 9.

(παρ. 1)⁷⁸. Η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων έχει επισημάνει ότι τυχόν νομοθετικές ρυθμίσεις ενός κράτους-μέλους, οι οποίες αποκλείουν υπό προϋποθέσεις το δικαίωμα του εργαζομένου να προσφύγει κατά της εργοδοτικής καταγγελίας, δεν είναι σε καμία περίπτωση συμβατές με το άρθρο 8⁷⁹.

Μεγάλης σημασίας είναι επίσης η απαίτηση να διασφαλίζεται ο αμερόληπτος χαρακτήρας του οργάνου, στο οποίο προσφεύγει ο απολυθείς εργαζόμενος. Έτσι, σύμφωνα με την Επιτροπή, μία διαδικασία ιεραρχικής διοικητικής προσφυγής δεν θεωρείται κατάλληλη μορφή προσφυγής κατά το άρθρο 8 και σε μία τέτοια περίπτωση θα πρέπει οπωσδήποτε να προβλέπεται και η δυνατότητα επακόλουθης προσφυγής σε ένα πράγματι αμερόληπτο όργανο, όπως είναι εκείνα που αριθμούνται στην εν λόγω διάταξη⁸⁰. Η επιλογή του αρμόδιου οργάνου ανήκει τελικώς στη διακριτική ευχέρεια κάθε συμβαλλόμενου κράτους, αρκεί να πληροί τον όρο την αμεροληψίας⁸¹. Έναν επιπλέον βαθμό ευελιξίας παρέχει

και η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 8 της Σύμβασης, στο μέτρο που επιτρέπει τη διαφοροποίηση της εφαρμογής του δικαιώματος προσφυγής σε αμερόληπτο όργανο, ανάλογα με το εθνικό δίκαιο και την πρακτική του κάθε κράτους, στις περιπτώσεις όπου η λύση της εργασιακής σχέσης έχει εγκριθεί από την εκάστοτε αρμόδια αρχή⁸². Βέβαια, η Επιτροπή έχει επισημάνει ότι η δυνατότητα που προβλέπει η εν λόγω διάταξη δεν επιτρέπει σε καμία περίπτωση τη χειροτέρευση του επιπέδου προστασίας που παρέχει η παρ. 1, δηλ. τη δυσχέραση καθαυτού του δικαιώματος προσφυγής, με αποτέλεσμα να διασφαλίζεται η άσκηση του τελευταίου υπό όλες τις ενδεχόμενες συνθήκες⁸³.

Τέλος, η τρίτη παράγραφος του άρθρου 8 της Δ.Σ.Ε. επιτρέπει στα συμβαλλόμενα κράτη τη θέσπιση ενός χρονικού ορίου (time-limit) για την άσκηση εκ μέρους του απολυθέντος του δικαιώματος προσφυγής σε ένδικη προστασία, με την άπρακτη πάροδο του οποίου θεωρείται ότι ο εργαζόμενος έχει παραιτηθεί του δικαιώματος του αυτού⁸⁴. Η ρύθμιση της παρ. 3, λαμβάνοντας υπόψη την ποικιλότητα των διαφόρων εθνικών συστημάτων, παρέχει τελικά σε κάθε έννομη τάξη την ευχέρεια να αποφασίσει η ίδια, αν επιθυμεί να επιβάλει προθεσμία για την άσκηση του δικαιώματος της παρ. 1⁸⁵. Πάντως, η πρόβλεψη ενός τέτοιου χρονικού περιθωρίου δικαιολογείται πράγματι από την –οφειλόμενη στην πάροδο μεγάλου διαστήματος– δυσκολία διακρίβωσης και απόδειξης των γεγονότων εκείνων, τα οποία είναι ουσιώδη για να εξαχθεί από τα δικαστήρια το ορθό συμπέρασμα και να εκδοθεί τελικά η σωστή απόφαση. Σαφής είναι και η ανάγκη για άρση της αβεβαιότητας σχετικά με το κύρος

78. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 176 επ.

79. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 177. Η Επιτροπή έχει βέβαια επισημάνει ότι ο εργαζόμενος έχει τη δυνατότητα να εμπιστευτεί την άσκηση του δικαιώματός του εκ του άρθρου 8 σε ένα τρίτο μέρος, όπως για παράδειγμα στη συνδικαλιστική οργάνωση στην οποία εντάσσεται. Κάτι τέτοιο δεν απαγορεύεται από τη Δ.Σ.Ε., αρκεί φυσικά να μην καταλήγει στην στέρηση του δικαιώματος του μισθωτού για προσφυγή σε ένδικη προστασία.

80. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 178, 181. Το άρθρο 8 της Δ.Σ.Ε. αντανάκλα στην ουσία την ποικιλία των διαφόρων διαδικασιών προσφυγής που είναι διαθέσιμες σε κάθε κράτος ή ενδεχομένως και στο πλαίσιο της ίδιας έννομης τάξης. Συνεπώς, οι εξουσίες που φέρει το εκάστοτε αρμόδιο αμερόληπτο όργανο προσδιορίζονται από τις εφαρμοστέες για τον εργαζόμενο προβλέψεις ή από αυτές που ο τελευταίος επικαλείται, ενώ υπάρχει περίπτωση να διαφοροποιούνται ενόψει διαφόρων κριτηρίων, όπως είναι η κατηγορία που εντάσσεται ο εργαζόμενος (δηλ. αν είναι ιδιωτικός ή δημόσιος υπάλληλος), το είδος της λύσης της εργασιακής σχέσης (δηλ. αν έχει τηρηθεί ή όχι προθεσμία προειδοποίησης ή αν έχει ληφθεί προηγουμένως άδεια ή όχι) και οι επικαλούμενες ρυθμίσεις (δηλ. αν πρόκειται για διατάξεις εργατικού, αστικού δικαίου, διατάξεις θεμελιωδών δικαιωμάτων ή διατάξεις που κατοχυρώνονται σε συλλογικές ρυθμίσεις).

81. Σε ορισμένα κράτη έχουν θεσπιστεί ειδικές διαδικασίες για την επίλυση των εργατικών διαφορών, τις οποίες τελικά επιλαμβάνονται ειδικά όργανα και όχι τα γενικά δικαστήρια πολιτικής δικαιοδοσίας. Χαρακτηριστικά της ακολουθούμενης σε αυτά διαδικασίας είναι η ταχύτητα στην απονομή της δικαιοσύνης ενόψει του λιγότερου αυστηρού και φορμαλιστικού χαρακτήρα της διαδικασίας. Τα ειδικά αυτά όργανα εκδίκασης υποθέσεων εργατικού δικαίου είναι συνήθως τα εργατοδικεία και τα «δικαστήρια εργασιακών σχέσεων» («industrial relations tribunal»), αλλά μπορεί να είναι και ορισμένη επιτροπή διαιτησίας ή διαιτητής. Τα εν λόγω όργανα αποτελούνται είτε από έναν δικαστικό λειτουργό και

εκπροσώπους τόσο των εργαζομένων όσο και των εργοδοτών, είτε μόνο από εκπροσώπους των μερών της εργασιακής σχέσης. Σε ορισμένα κράτη, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, ελλείπει ειδικής πρόβλεψης, η αρμοδιότητα εκδίκασης των εργατικών διαφορών, και συνεπώς και των διαφορών σχετικά με το κύρος της απόλυσης, ανήκει στα γενικής ύλης δικαστήρια αστικής φυσικά δικαιοδοσίας. Στα κράτη δε, στα οποία δεν έχει θεσπιστεί νομοθετικά η αρχή της αντικειμενικά δικαιολογημένης καταγγελίας, η κατάσταση ποικίλλει ανάλογα με το αν ο απολυθείς μισθωτός επικαλεστεί συγκεκριμένες ειδικότερες μορφές προστασίας, όπως αυτές που απορρέουν από τις συλλογικές συμφωνίες εργοδοτών-εργαζομένων (ιδίως συλλογικές συμβάσεις εργασίας) ή τις αρχές του κοινού δικαίου. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 182-183.

82. Βλ. και ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σσ. 9-10.

83. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 179.

84. Δηλ. ένας εργαζόμενος μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει παραιτηθεί του δικαιώματός του να προσφύγει κατά της λύσης της σύμβασής του, αν δεν έχει ασκήσει το εν λόγω δικαίωμα μέσα σε ένα εύλογο χρονικό διάστημα από τη στιγμή της λύσης.

85. Βλ. ILC, 68th Session· Provisional Record, σ. 30/9.

της καταγγελίας και εν γένει για ταχεία εκκαθάριση της κατάστασης που ανακύπτει⁸⁶.

Ωστόσο, επισημαίνεται από την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων ότι η τυχόν προθεσμία που θα θεσπιστεί από μία εθνική νομοθεσία θα πρέπει να έχει επαρκώς εύλογη διάρκεια, ώστε ο εργαζόμενος να έχει πραγματικά τη δυνατότητα να πληροφορηθεί τα σχετικά με την απόλυσή του δικαιώματα, όπως αυτά ορίζονται στον νόμο, τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας και την ατομική του σύμβαση, και να αποφασίσει νηφάλια και όχι βεβιασμένα αν αυτά έχουν όντως παραβιαστεί από τον εργοδότη και αν επιθυμεί ο ίδιος να προσφύγει στη δικαιοσύνη⁸⁷. Η Επιτροπή έχει επιπλέον τονίσει ότι από τη στιγμή που ο εργαζόμενος προσφύγει έναντι της απόλυσής του, συνιστάται και η διάρκεια της –ενώπιον του αμερόληπτου οργάνου– διαδικασίας να είναι εύλογη, καθώς και το κόστος που επιβαρύνει τον προσφεύγοντα να είναι το ελάχιστο, ώστε να μην λειτουργεί αποτρεπτικά από το να ασκήσει αυτός τα δικαιώματα που απολαμβάνει κατά τη Σύμβαση⁸⁸.

ii) Το άρθρο 8 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 συμπληρώνεται ερμηνευτικά από την παρ. 14 της Σύστασης 166/1982, η οποία προβλέπει τη δυνατότητα θεσμοθέτησης εκ μέρους ενός κράτους ορισμένης διαδικασίας συμφιλίωσης των μερών της εργασιακής σχέσης είτε προτού είτε παράλληλα με την εξέλιξη των διαδικασιών προσφυγής έναντι της απόλυσης, δίνοντας τόσο στον εργοδότη όσο και στον εργαζόμενο τη δυνατότητα να αξιολογήσουν –υπό την παρουσία ενός τρίτου μέρους– το ερώτημα περί συνδρομής βάσιμου λόγου λύσης και να εκτιμήσουν έτσι την πιθανότητα επιτυχίας ενός ενδεχόμενου δικαστικού αγώνα. Εξαιρετικά σημαντική είναι δε και η πιθανότητα επίτευξης πραγματικής συμφιλίωσης στο πλαίσιο τέτοιων διαδικασιών, όπου τελικά τα μέρη καταλήγουν σε από κοινού συμφωνία, με αποτέλεσμα την ελάφρυνση των αρμόδιων οργάνων, ιδίως των δικαστηρίων, από τον μεγάλο όγκο των συναφών υποθέσεων⁸⁹. Τέλος, δυνάμει

της παρ. 15 της Σύστασης, πρέπει να καταβάλλονται συντεταγμένες προσπάθειες από τις δημόσιες αρχές, τους εκπροσώπους των εργαζομένων και τα εργατικά συνδικάτα, με σκοπό να διασφαλίζεται ότι οι εργαζόμενοι έχουν πλήρη ενημέρωση των διαθέσιμων δικαιωμάτων τους για προσφυγή σε ένδικη προστασία.

iii) Εν συνεχεία, το άρθρο 9 της Σύμβασης περιέχει συμπληρωματικές ρυθμίσεις αναφορικά με τις εξουσίες που φέρει το εκάστοτε αρμόδιο ανά κράτος όργανο, το οποίο επιλαμβάνεται της έρευνας του αιτήματος του απολυθέντος μισθωτού. Σύμφωνα λοιπόν με την παρ. 1 της εν λόγω διάταξης, το όργανο αυτό έχει την εξουσία να εξετάσει τους λόγους για τους οποίους ο εργοδότης προέβη στη λύση της εργασιακής σχέσης, καθώς επίσης και τις λοιπές συνθήκες που συνδέονται με την υπόθεση και τέλος να εκδώσει μία απόφαση σχετικά με τον αντικειμενικά δικαιολογημένο ή μη χαρακτήρα της γενόμενης καταγγελίας. Κατά την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων, πρόκειται για μία ουσιώδη ρύθμιση, η οποία μάλιστα είχε υποστηριχθεί από τη μαζική πλειονότητα των συμβαλλομένων κρατών κατά τις προπαρασκευαστικές της ψήφισης της Δ.Σ.Ε. 158/1982 εργασίες⁹⁰.

Πιο εξειδικευμένη ρύθμιση των περιπτώσεων, όπου ο βάσιμος λόγος της εργοδοτικής καταγγελίας συνίσταται στις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης, παρέχει η τρίτη παράγραφος του άρθρου 9. Σύμφωνα με την τελευταία, στις εν λόγω περιπτώσεις το αρμόδιο όργανο του άρθρου 8 παρ. 1 έχει την εξουσία να ελέγξει αν η λύση της εργασιακής σχέσης έλαβε πράγματι χώρα εξαιτίας των επικαλούμενων οικονομικοτεχνικών λόγων. Ωστόσο, η έκταση κατά την οποία το όργανο αυτό δύναται να αποφασίσει αν οι λόγοι αυτοί είναι επαρκείς, ώστε να δικαιολογήσουν την λύση της σύμβασης εργασίας, προσδιορίζεται κατά τις μεθόδους εφαρμογής της Σύμβασης που ορίζει το πρώτο άρθρο αυτής⁹¹. Όπως έχει τονίσει η Επιτροπή, η διάταξη αυτή παρέχει στα κράτη μέλη έναν σαφή βαθμό ευελιξίας, καθώς επιτρέπει σε καθένα από αυτά να προσδιορίσει αυτόνομα την ακριβή έκταση της

86. Τις παρατηρήσεις αυτές έχει υποβάλει η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε., σε πλήρη συμφωνία με όσα γίνονται δεκτά ομόφωνα και από την ελληνική θεωρία. Βλ. ενδεικτικά ΖΕΡΔΕΛΗ, Εργατικό Δίκαιο, σ. 1518 επ.· ΛΕΒΕΝΤΗ / ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ατομικό εργατικό δίκαιο, σ. 946. Βλ. και ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 187.

87. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 187-188, όπου η Επιτροπή σημειώνει επιπλέον ότι σε ορισμένα κράτη τα δικαστήρια ενδέχεται να επιτρέψουν την προσφυγή του απολυθέντος εργαζομένου σε ένδικη προστασία, ακόμη και μετά την πάροδο της προβλεπόμενης προθεσμίας, εφόσον αυτός επικαλεστεί βάσιμο λόγο για την καθυστερημένη υποβολή του ένδικου βοηθήματος.

88. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 189.

89. Βλ. αναλυτικά για τα εν λόγω ζητήματα ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 190-195.

90. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 197.

91. Από τις προπαρασκευαστικές εργασίες της ψήφισης της Σύμβασης 158/1982, κατέστη εμφανής η επιθυμία των περισσότερων συμβαλλομένων κρατών να εξασφαλιστεί ευελιξία ως προς τις εξουσίες του οργάνου του άρθρου 8 παρ. 1 όταν πρόκειται περί οικονομικοτεχνικών απολύσεων. Η δε πρόταση ορισμένων κυβερνήσεων, βάσει της οποίας η δικαιολόγηση της απόλυσης ενόψει των λειτουργικών απαιτήσεων της επιχείρησης θα έπρεπε να ελέγχεται από τα αρμόδια όργανα πριν την επέλευση της λύσης της εργασιακής σχέσης, δεν έγινε αποδεκτή ως τμήμα του περιεχομένου της διάταξης του άρθρου 9. Σε κάθε περίπτωση βέβαια, μπορεί ένα συμβαλλόμενο κράτος να υιοθετήσει το ανωτέρω σύστημα, αν το θεωρεί κατάλληλο, κατά τη ρύθμιση των σχετικών ζητημάτων από την εθνική νομοθεσία. Βλ. ILC, 67th Session-ILC, 68th Session, σ. 35.

εξουσίας του αρμόδιου οργάνου ενώπιον του οποίου έχει προσφύγει ο μισθωτός⁹². Αυτό σημαίνει ότι ναι μεν είναι δεσμευτική για κάθε συμβαλλόμενο κράτος η ανάγκη συνδρομής βάσιμου λόγου καταγγελίας κατά την έννοια του άρθρου 4 της Σύμβασης, ωστόσο ειδικά όσον αφορά τις οικονομικοτεχνικές απολύσεις επαφίεται στην ευχέρεια κάθε έννομης τάξης να αποφασίσει τον βαθμό, κατά τον οποίο το αρμόδιο όργανο προσφυγής επιτρέπεται να κρίνει αν οι λόγοι που προβάλλονται από τον εργοδότη είναι επαρκώς σοβαροί, ώστε να καταστήσουν τη λύση της σύμβασης αντικειμενικά δικαιολογημένη. Συνεπώς, η νομοθετική επιλογή ενός κράτους-μέλους μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο περιοριστική των εξουσιών του οργάνου το οποίο εν τέλει θα κρίνει τον νόμιμο ή μη χαρακτήρα της απόλυσης⁹³.

Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 9 ασχολείται με ακόμη ένα υψίστης σημασίας ζήτημα που σχετίζεται με την αποτελεσματικότητα του συστήματος προστασίας από τις αδικαιολόγητες απολύσεις⁹⁴. Πρόκειται για το δικονομικό ζήτημα της κατανομής του βάρους απόδειξης του νόμιμου χαρακτήρα της λύσης της εργασιακής σχέσης με πρωτοβουλία του εργοδότη. Κρίνεται δε απαραίτητη η ανάλυση του περιεχομένου της εν λόγω διάταξης, κυρίως για τον λόγο ότι στον Α.Ε.Κ.Χ. ελλείπει αντίστοιχη ρύθμιση ενός τόσο ουσιώδους για τη διασφάλιση των εργασιακών δικαιωμάτων θέματος, με αποτέλεσμα να αναδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντική η παραπομπή στις αναλυτικές ρυθμίσεις της Δ.Σ.Ε. 158/1982. Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο 9 παρ. 2 της τελευταίας, προκειμένου ο απολυθείς εργαζόμενος να μην επιβαρυνθεί εξ ολοκλήρου ο ίδιος με την απόδειξη του αντικειμενικά αδικαιολόγητου χαρακτήρα της απόλυσής του, τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν στη διάθεση τους δύο δυνατότητες: είτε (α) να επιβάλλουν το βάρος απόδειξης της συνδρομής του βάσιμου λόγου λύσης αποκλειστικά στον εργοδότη, είτε

(β) να προβλέψουν ότι το αρμόδιο κατά το άρθρο 8 παρ. 1 όργανο θα έχει την εξουσία να καταλήξει στο συμπέρασμα του περί την ύπαρξη του βάσιμου λόγου, λαμβάνοντας υπόψη τις αποδείξεις που έχουν προσκομίσει και τα δύο μέρη της εργασιακής σχέσης και σε συμφωνία με τις προβλεπόμενες από το εκάστοτε εθνικό δίκαιο και την πρακτική του κάθε κράτους διαδικασίες.

Σκοπός της εν λόγω πρόβλεψης είναι να αποκλειστεί ενδεχόμενη εθνική ρύθμιση, η οποία να επιρρίπτει το βάρος απόδειξης της συνδρομής του βάσιμου λόγου λύσης αποκλειστικά στον απολυθέντα μισθωτό⁹⁵. Και τούτο, διότι το ζήτημα της κατανομής του βάρους απόδειξης σε μία δίκη σχετική με το κύρος της καταγγελίας συνδέεται άρρηκτα με την αποτελεσματικότητα της προστασίας που παρέχεται σε επίπεδο ουσιαστικού δικαίου. Έτσι, η επιτυχία του δικαστικού αγώνα του προσφεύγοντος εργαζομένου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητα του τελευταίου να πείσει το εκάστοτε αρμόδιο όργανο για τη βασιμότητα του αιτήματός του, πράγμα που με τη σειρά του στηρίζεται κυρίως στα αποδεικτικά στοιχεία που θα υποβληθούν ενώπιον του οργάνου αυτού. Τονίζει λοιπόν η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων ότι η εφαρμογή στις εργατικές διαφορές περί τη λύση της σύμβασης εργασίας του γενικού δικονομικού κανόνα, βάσει του οποίου η απόδειξη των κρίσιμων περιστατικών βαρύνει τον ενάγοντα διάδικο, δηλ. εν προκειμένω τον εργαζόμενο, θα καθιστούσε πρακτικά αδύνατη ή έστω ιδιαίτερος δυσχερή την απόδειξη εκ μέρους του τελευταίου ότι η απόλυση υπήρξε αδικαιολόγητη⁹⁶. Και τούτο διότι, τα στοιχεία που συνήθως αποδεικνύουν την έλλειψη συνδρομής ενός βάσιμου λόγου καταγγελίας εντάσσονται στη σφαίρα δράσης και ευθύνης του εργοδότη, με αποτέλεσμα να είναι απρόσιτα στον εργαζόμενο, καθώς ο εργοδότης ως το δομικά ισχυρότερο μέρος της σύμβασης κατέχει τον πλήρη έλεγχο των κρίσιμων πληροφοριών⁹⁷.

Ενόψει όλων αυτών και με σκοπό να μην ματαιωθεί σε δικονομικό επίπεδο η παρεχόμενη από τις ουσιαστικές διατάξεις της Σύμβασης προστασία, το άρθρο 9 παρ. 2 προτείνει διάφορες λύσεις προς υιοθέτηση από τα κράτη μέλη. Η πρώτη διαθέσιμη επιλογή συνίσταται στην επιβολή του βάρους απόδειξης της συνδρομής βάσιμου λόγου απόλυσης αποκλειστικά στον καταγγέλλοντα εργοδότη.

92. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 213 επ.

93. Έτσι, σε ορισμένα κράτη η έρευνα της συνδρομής οικονομικοτεχνικών λόγων καταγγελίας δεν ανήκει καν στην αρμοδιότητα του οργάνου ενώπιον του οποίου προσφεύγει ο εργαζόμενος που απολύθηκε, με το επιχείρημα ότι η τυχόν εργοδοτική απόφαση για μείωση του εργατικού δυναμικού μίας επιχείρησης δεν αποτελεί ζήτημα υπαγόμενο σε δικανική κρίση. Αντίθετα, σε άλλα κράτη το δικαστήριο είναι πράγματι αρμόδιο να ερευνησει τη βασιμότητα των οικονομικών λόγων που επικαλείται ο εργοδότης.

94. Για αυτόν εξάλλου τον λόγο, η Επιτροπή έχει πολλές φορές σχολιάσει την εθνική νομοθεσία κρατών ως προς την κατανομή του βάρους απόδειξης, ενώ έχει απευθύνει και σχετικά ερωτήματα. Βλ. CEACR direct requests: Ethiopia (2010); Luxembourg (2010); Lesotho (2007); Serbia (2007); Serbia and Montenegro (2006); Slovenia (2001). CEACR direct requests: Central African Republic (2010); Republic of Moldova (2001).

95. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 200· ILC, 68th Session, σ. 30/13.

96. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 199.

97. Η κατάσταση δυσχεραίνεται σε δικονομικό επίπεδο ακόμη περισσότερο για τον εργαζόμενο στις περιπτώσεις που το δίκαιο ενός συμβαλλόμενου κράτους δεν προβλέπει την υποχρέωση του εργοδότη να παράσχει στον εργαζόμενο γραπτή ενημέρωση σχετικά με τους λόγους της απόλυσής του. Πρβλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 199.

Το αρμόδιο όργανο λοιπόν αποφαίνεται σχετικά με τον δικαιολογημένο ή μη χαρακτήρα της λύσης, βασισμένο στις αποδείξεις που έχει προσκομίσει ο εργοδότης⁹⁸. Αν δε ο εθνικός νομοθέτης δεν επιθυμεί να προβεί στην εν λόγω αντιστροφή του βάρους απόδειξης από τον ενάγοντα στον εναγόμενο, διατίθεται από τη Δ.Σ.Ε. 158/1982 και μία δεύτερη επιλογή, βάσει της οποίας το βάρος απόδειξης του νομίμου χαρακτήρα της λύσης δεν θα βαρύνει κανένα από τα δύο μέρη της εργασιακής σχέσης εξ ολοκλήρου, αλλά το αρμόδιο όργανο προσφυγής θα καταλήγει στην κρίση του, στηριζόμενο στις αποδείξεις που έχουν προσκομίσει από μεριάς τους τόσο ο εργοδότης όσο και ο εργαζόμενος. Καθένα από τα μέρη λοιπόν έχει τη δυνατότητα να υποβάλει στο αρμόδιο όργανο τα αποδεικτικά στοιχεία που έχει στη διάθεσή του και τα οποία θεωρεί ότι θεμελιώνουν τα επιχειρήματά του. Το όργανο του άρθρου 8 παρ. 1 δύναται –εφόσον το θεωρήσει αναγκαίο– να αξιοποιήσει κάθε πιθανή εξουσία διερεύνησης της υπόθεσης, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο εκάστοτε εθνικό δίκαιο⁹⁹. Τέλος, το άρθρο 9 παρ. 2 της Σύμβασης

παρέχει και τη δυνατότητα συνδυασμού των δύο ανωτέρω επιλογών σωρευτικά¹⁰⁰.

VI. Το άρθρο 10 του Δεύτερου Μέρους της Δ.Σ.Ε. 158/1982: οι συνέπειες της αντικειμενικά αδικαιολόγητης λύσης της εργασιακής σχέσης

A. Το άρθρο 10 της Σύμβασης αναφέρεται στο ζήτημα των συνεπειών που επιφέρει η αντικειμενικά αδικαιολό-

επικαλούνταν ο εργοδότης ήταν πραγματικά και σοβαρά, εφόσον ο εργαζόμενος δεν είχε καταφέρει να πείσει το δικαστήριο για το αντίθετο. Γίνεται αντιληπτό ότι η νομολογία αυτή δεν επέτρεπε τη δίκαιη κατανομή του βάρους απόδειξης της νομιμότητας της εργοδοτικής καταγγελίας ανάμεσα στα διάδικα μέρη, αλλά επέφερε την – κατά κύριο λόγο – επιβάρυνση του ενάγοντος μισθωτού. Για την κριτική που είχε ασκηθεί εκ μέρους της επιστήμης, βλ. τελείως ενδεικτικά SYNAY, *Les difficultés d'ordre probatoire nées de la loi du 13 juillet 1989, Dr. soc.* 1978, σ. 22 επ. Για τα ζητήματα αυτά γενικότερα, βλ. αντί άλλων RAY, *Droit du travail*, 1996, σσ. 172-173.

98. Βλ. ILO, *Protection against unjustified dismissal*, παρ. 200, 204-207. Πράγματι, ορισμένα κράτη έχουν κάνει χρήση της εν λόγω πρώτης δυνατότητας που παρέχει το άρθρο 9 παρ. 2, επιβαρύνοντας αποκλειστικά τον εργοδότη με την υποχρέωση απόδειξης της συνδρομής ενός βάσιμου λόγου λύσης. Αρκετά άλλα κράτη θέτουν το βάρος απόδειξης στον καταγγέλλοντα εργοδότη, με έμμεσο ωστόσο τρόπο. Πρόκειται για τις περιπτώσεις, όπου η εθνική νομοθεσία κάνει λόγο όχι για ανάγκη συνδρομής βάσιμου λόγου απόλυσης, αλλά για «αυθαίρετη απόλυση» («unjust dismissal»). Οι εν λόγω νομοθεσίες προσδιορίζουν ως αυθαίρετη μία καταγγελία, για την οποία δεν συντρέχει ορισμένος νόμιμος λόγος (legitimate reason) και συγκεκριμένα όταν ο εργοδότης δεν είναι ικανός να αποδείξει τη συνδρομή του λόγου αυτού ή τη σοβαρότητά του. Επιπλέον, σε ορισμένες χώρες το βάρος απόδειξης εναποτίθεται στον εργοδότη, μόνο όταν η απόλυση αφορά συγκεκριμένες κατηγορίες εργαζομένων. Τέλος, ορισμένα κράτη έχουν υιοθετήσει το σύστημα των τεκμηρίων. Αυτό σημαίνει ότι τεκμαίρεται μαχητά ότι η απόλυση του εργαζομένου είναι αδικαιολόγητη, κάτι που μπορεί να αντιστρέψει ο εργοδότης, ανταποδεικνύοντας τον νόμιμο χαρακτήρα της καταγγελίας. Σύνηθες είναι να επιλέγεται το εν λόγω σύστημα για τις περιπτώσεις των απολύσεων λόγω ορισμένης απαγορευμένης διάκρισης.

99. Βλ. ILO, *Protection against unjustified dismissal*, παρ. 201, 210-211. Σε περιπτώσεις κρατών που έχουν υιοθετήσει τη δεύτερη επιλογή που παρέχει η Σύμβαση, ενδέχεται να προκύψει πρόβλημα αν το δικαστήριο δεν μπορεί να καταλήξει σε ορισμένη κρίση βάσει των αποδείξεων που έχουν προσκομίσει τα μέρη και παραμένει η αμφιβολία περί τη συνδρομή ή μη βάσιμου λόγου λύσης. Σε ορισμένα κράτη γίνεται δεκτό ότι σε περίπτωση αμφιβολίας, το βάρος απόδειξης οφείλει να φέρει εν τέλει ο εργοδότης, ενόψει της αρχής «εν αμφιβολία υπέρ του εργαζομένου». Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γαλλικό δίκαιο (βλ. το τελευταίο εδάφιο του άρθρου L.1235-1 του Κώδικα Εργασίας). Σημειώνεται συνοπτικά ότι η εισαγωγή της εν λόγω διάταξης κρίθηκε απαραίτητη από τον νομοθέτη της 2α/08/1989, καθώς έως τότε η πάγια νομολογία έκρινε ότι τα κίνητρα που

100. Βλ. ILO, *Protection against unjustified dismissal*, παρ. 202. Δεν λείπουν βέβαια και τα κράτη που δεν έχουν προβεί σε ειδική ρύθμιση του ζητήματος κατανομής του βάρους απόδειξης στις δίκες για το κύρος της καταγγελίας, με αποτέλεσμα να ισχύει ο γενικός δικονομικός κανόνας που είναι αναμφίβολα δυσμενής για τον απολυθέντα μισθωτό. Τέτοια ήταν μέχρι πρόσφατα και η περίπτωση της Ελλάδας. Ωστόσο, με την εισαγωγή του άρθρου 66 παρ. 2 ν. 4808/2021 μεταβλήθηκε το προγενέστερο δικονομικό καθεστώς, τουλάχιστον για τις περιπτώσεις των νομοθετικά απαγορευμένων εργοδοτικών καταγγελιών. Στις εν λόγω περιπτώσεις λοιπόν, υιοθετήθηκε μία αποδεικτική διευκόλυνση, κατά την οποία «(α)ν ο εργαζόμενος αποδείξει ενώπιον δικαστηρίου πραγματικά περιστατικά ικανά να στηρίξουν την πεποίθηση ότι η απόλυση έγινε για κάποιον από τους λόγους της παρ. 1, εναπόκειται στον εργοδότη να αποδείξει ότι η απόλυση δεν έγινε για τον προβαλλόμενο λόγο». Βλ. σχετικά ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Το βάρος επίκλησης και απόδειξης και ο αναρριτικός έλεγχος στη δίκη της καταγγελίας, ΕΕργΔ, 2022, σ. 947 επ. ΔΟΞΑΚΗ, Αντιστρέφοντας το βάρος απόδειξης στις εργατικές διαφορές του ν. 4808/2021, ΕΕργΔ, 2022, σ. 361 επ. ΖΕΡΔΕΛΗ, Ζητήματα κατανομής του βάρους απόδειξης στις εργατικές διαφορές, ΕΠολΔ, 2023, 1 επ. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟ, Η ελαττωματική καταγγελία, σ. 157 επ. Έτσι και οι ΜΠρΑθ 195/2023 και ΜΠρΧαλκ/ής 279/2022, αμφότερες δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Η εν λόγω αποδεικτική διευκόλυνση δεν παρέχεται στους εργαζομένους, η σύμβαση εργασίας των οποίων καταγγέλθηκε μεν επιτρεπτά για υπαρκτούς οικονομικοτεχνικούς λόγους, έπασχε ωστόσο σε ορισμένο σημείο λόγω παραβίασης εκ μέρους του εργοδότη των αρχών που οφείλουν να κατευθύνουν και να οριοθετούν τη σχετική διαδικασία. Οι απολύσεις αυτές, στις οποίες αναφέρεται η παρ. 3 του άρθρου 66, εξακολουθούν να υπάγονται στον έλεγχο της ΑΚ 281, ενώ οι απολυθέντες δεν μπορούν να επωφεληθούν της νέας ευνοϊκής ρύθμισης για την κατανομή του βάρους απόδειξης. Συνεπώς, αποτιμάται μεν θετικά η υιοθέτηση της παρ. 2, δεν πρέπει να παροράται όμως ότι η διάταξη αυτή δεν στερείται αδύναμων και προβληματικών στοιχείων.

γητη λύση της εργασιακής σχέσης, ρυθμίζοντας τα δικαιώματα που φέρει ο απολυθείς εργαζόμενος, σε περίπτωση που ο εργοδότης προβεί στην απόλυσή του χωρίς να συντρέχει βάσιμος – κατά το άρθρο 4 – λόγος. Συγκεκριμένα, η εν λόγω διάταξη προβλέπει ότι αν το αρμόδιο όργανο του άρθρου 8 παρ. 1 κρίνει ότι η λύση της εργασιακής σχέσης είναι αδικαιολόγητη και εφόσον δεν έχει την εξουσία – σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο και την πρακτική του εκάστοτε κράτους – να κηρύξει τη λύση άκυρη και/ή να επιβάλει ή να προτείνει την επαναπασχόληση του εργαζομένου ή δεν θεωρεί τη λύση αυτή εφαρμόσιμη, τότε πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επιβάλει την καταβολή επαρκούς αποζημίωσης ή άλλης επανόρθωσης, η οποία θεωρείται κατάλληλη¹⁰¹. Επιτακτική κρίνεται η ερμηνευτική ανάλυση του άρθρου 10 της Δ.Σ.Ε., λαμβανομένης υπόψη της ανάγκης κατανόησης της «νομολογίας» που έχει αναπτύξει για το αντίστοιχο περιεχομένου άρθρο 24 εδ. β' Α.Ε.Κ.Χ. η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (εφεξής Ε.Ε.Κ.Δ.)¹⁰².

ι) Όπως έχει επισημάνει η Επιτροπή Εμπειρογνομητών της Δ.Ο.Ε., από τη γραμματική διατύπωση της εν λόγω ρύθμισης καθίσταται εμφανής η προτίμηση των συντακτών της Διεθνούς Σύμβασης υπέρ της ακυρότητας της απόλυσης και της συνακόλουθης επαναπασχόλησης του μισθωτού ως καταλληλότερες και πιο αποτελεσματικές κυρώσεις της αντικειμενικά αδικαιολόγητης λύσης της εργασιακής σχέσης¹⁰³. Βέβαια, είναι γεγονός ότι το άρθρο 10 διαθέτει και έναν βαθμό ευελιξίας, ο οποίος συνίσταται στις εναλλακτικές δυνατότητες που παρέχει στα συμβαλλόμενα κράτη αναφορικά με την τελική κύρωση που θα επιλέξουν σε περίπτωση απουσίας βάσιμου λόγου απόλυσης. Η χρήση των εναλλακτικών αυτών πάντως εξαρτάται σε τελική ανάλυση πρώτον, από τις εξουσίες που φέρει – κατά το δίκαιο ενός κράτους – το αρμόδιο όργανο ενώπιον του οποίου προσφεύγει ο θιγόμενος εργαζόμενος και δεύτερον, από την «εφαρμοσιμότητα» («practicability») της τυχόν απόφασης του οργάνου αυτού περί κατάργησης της απόλυσης και επαναποθέτησης του εργαζομένου στη θέση που ήδη κατείχε¹⁰⁴.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί κανείς στα – επικαλούμενα από την ίδια την Επιτροπή – πλεονεκτήματα που συγκεντρώνει η κύρωση της επαναπασχόλησης ένα-

ντι εκείνης της καταβολής χρηματικής αποζημίωσης¹⁰⁵. Είναι λοιπόν αναμφίβολο ότι η επαναπασχόληση του εργαζομένου εγγυάται την ασφάλεια της απασχόλησης τόσο σε επίπεδο κοινωνικό ως διασφάλιση μιας σταθερότητας στην αγορά εργασίας, όσο και σε επίπεδο ατομικό ως κατοχύρωση της συγκεκριμένης θέσης εργασίας που κατέχει ο εκάστοτε εργαζόμενος. Σημαντικό είναι δε και το γεγονός ότι με τον τρόπο αυτό ο μισθωτός που απολύθηκε αυθαίρετα έχει τη δυνατότητα να διεκδικήσει την καταβολή των εκκρεμών του αποδοχών, αλλά και να διατηρήσει τα δικαιώματα τα οποία η εργατική νομοθεσία συνδέει με την αρχαιότητά του, δηλ. με τον χρόνο απασχόλησής του στον ίδιο εργοδότη¹⁰⁶. Δεν πρέπει να λησμονείται παράλληλα ότι ιδίως σε περιόδους οικονομικής ύφεσης και αυξημένης ανεργίας, η επαναποθέτηση στην προγενέστερη εργασιακή θέση συνιστά αποφασιστικής αξίας επιλογή, όταν ο απολυθείς ανήκει σε ορισμένη «ευάλωτη» ομάδα που τελεί υπό μειονεκτική στην αγορά εργασίας θέση, όπως συμβαίνει κυρίως με τις γυναίκες, τους εργαζομένους μεγάλης ηλικίας (old workers) και τα άτομα με αναπηρία (persons with disabilities).

Βέβαια, η αποτελεσματικότητα της παρεχόμενης μέσω της επαναπασχόλησης προστασίας εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως είναι για παράδειγμα η χρονική διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον του αρμοδίου οργάνου, η συγκεκριμένη φύση της εργασιακής σχέσης και η πρακτική αποτελεσματικότητα του μηχανισμού επιβολής των σχετικών με την επαναπασχόληση αποφάσεων του αρμοδίου οργάνου προσφυγής¹⁰⁷. Επιπλέον, στις πε-

101. Για την ερμηνευτική ανάλυση της διάταξης αυτής, βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 218 επ.

102. Για την ανάπτυξη και τον σχολιασμό της εν λόγω «νομολογίας» της Ε.Ε.Κ.Δ., βλ. αναλυτικά ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σσ. 618 επ., 632 επ.

103. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 219.

104. Έτσι και η Επιτροπή σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 219.

105. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 221 επ. Πάντως, ισχυρή είναι η σύγχρονη τάση των ευρωπαϊκών κρατών για επικράτηση του αποζημιωτικού συστήματος και περιορισμό του μέτρου της επαναπασχόλησης μόνο σε όσες απολύσεις απολαμβάνουν υψηλότερη ηθική απαξία, απαγορεύονται δηλ. από τον νόμο, διότι προσβάλλουν και ορισμένο άλλο –πέραν της θέσης εργασίας– έννομο αγαθό του εργαζομένου. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα της Ιταλίας (βλ. το ν.δ. 23/2015, γνωστό και ως «Renzi Law») και της Ελλάδας (βλ. το άρθρο 66 παρ. 3 ν. 4808/2021). Από την άλλη, στην επιλογή διαφοροποίησης των εννόμων συνεπειών της ελαττωματικής καταγγελίας, ανάλογα με το είδος και τη βαρύτητα του λόγου απόλυσης, είχε προβεί εξ αρχής ο Γάλλος νομοθέτης, ήδη με τον νόμο της 13ης Ιουλίου 1973.

106. Αυτό συμβαίνει ιδίως στις περιπτώσεις που το αρμόδιο όργανο προσφυγής κρίνει ότι η εργασιακή σχέση δεν έχει καν διακοπεί ενόψει της άκυρης εργοδοτικής καταγγελίας. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο εργαζόμενος έχει τη δυνατότητα να διατηρήσει τα αποκτηθέντα, καθ' όλη τη διάρκεια της σύμβασής του, δικαιώματα, όπως είναι για παράδειγμα τα συνταξιοδοτικά του δικαιώματα και οι προκριματικές περιόδους για διάφορους σκοπούς. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 222.

107. Έτσι, σύμφωνα και με την Επιτροπή, όταν είναι ιδιαίτερα μακρύ το χρονικό διάστημα μεταξύ της λύσης της σύμβασης και της τελικής απόφασης του αρμοδίου οργάνου, δεν ενοείται η επα-

ριπτώσεις που επιβάλλεται πράγματι η επαναπασχόληση του απολυθέντος εργαζομένου, ο τελευταίος έχει σωρευτικά δικαίωμα να του καταβληθούν και οι αποδοχές τις οποίες θα είχε λάβει αν δεν μεσολαβούσε η απόλυση, εκείνες δηλ. που αντιστοιχούν στο διάστημα μεταξύ της λύσης της εργασιακής σχέσης και της έκδοσης της κρίσιμης απόφασης ή ακόμη και της στην πράξη επανοποθέτησής του¹⁰⁸. Πρόκειται για τους –αποκαλούμενους στην ελληνική έννομη τάξη ως– μισθούς υπερημερίας¹⁰⁹. Πάντως, ενδέχεται η νομοθεσία ενός κράτους να προβλέψει την αφαίρεση από τους μισθούς αυτούς του ποσού το οποίο ο μισθωτός αποκόμισε στο μεσοδιάστημα, εφόσον κατάφερε να βρει εναλλακτική απασχόληση. Στην επιλογή αυτή έχει προβεί και το ελληνικό δίκαιο, θεσπίζοντας τη λεγόμενη ένσταση των αλλαχού κερδηθέντων, η οποία ερείδεται στο άρθρο 656 εδ. β' ΑΚ.

ii) Παρότι την προτεραιότητα φέρει, κατά τη βούληση των συμβαλλομένων στη Σύμβαση κρατών, η επιλογή της επαναπασχόλησης του απολυθέντος, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις ένα κράτος μπορεί να επιλέξει ως κύρωση της απουσίας βάσιμου λόγου απόλυσης την καταβολή επαρκούς αποζημίωσης ή άλλης κατάλληλης επανόρθωσης¹¹⁰. Στην περίπτωση αυτή βέβαια, όπως έχει τονίσει η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων σε συμφωνία και με τη γραμματική διατύπωση της διάταξης, η κατα-

βλητέα αποζημίωση πρέπει να είναι επαρκής ως προς το ύψος της, δεδομένης της αποτρεπτικής λειτουργίας που οφείλει να επιτελεί για τον εργοδότη¹¹¹. Εξαιρετικά κρίσιμη είναι και η επισήμανση της Επιτροπής ότι η εν λόγω αποζημίωση έχει τον χαρακτήρα κύρωσης έναντι της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης και για τον λόγο αυτό διακρίνεται τόσο από την αποζημίωση του άρθρου 11 η οποία παρέχεται αντί της τήρησης της προβλεπόμενης προθεσμίας προειδοποίησης, όσο και από εκείνη του άρθρου 12 η οποία έχει καθαρά αποζημιωτικό χαρακτήρα, παρεχόμενη σε κάθε περίπτωση νόμιμης λύσης της εργασιακής σχέσης, καθώς υπηρετεί διαφορετικούς – συγκριτικά με τα άλλα είδη αποζημίωσης – σκοπούς¹¹². Η αποσαφήνιση αυτή αποβαίνει ιδιαιτέρως χρήσιμη για την αξιολόγηση της βασιμότητας των επιχειρημάτων της κρατούσας νομολογίας των

ναπασχόληση του μισθωτού, καθώς αυτός έχει απομακρυνθεί τόσο από την εκτέλεση των καθηκόντων του όσο και από το εργασιακό περιβάλλον γενικότερα. Η δε επιλογή της επαναπασχόλησης είναι προτιμητέα ιδίως στις περιπτώσεις που η απόλυση αφορά εργαζόμενο μεγάλης επιχείρησης, στο πλαίσιο της οποίας είναι σχεδόν ανύπαρκτος ο προσωπικός του δεσμός με την εργοδοσία. Αντίθετα, όταν πρόκειται για μικρές επιχειρήσεις, η διαμάχη που προέκυψε περί το κύρος της καταγγελίας έχει αντίκτυπο και στις σχέσεις του απολυθέντος με τον εργοδότη, με τον οποίο τελεί σε στενή συνήθως σχέση κατά την εκτέλεση της εργασίας του. Τέλος, ως προς τον μηχανισμό επιβολής των αποφάσεων που εκδίδει το όργανο προσφυγής, έχει προταθεί από την Επιτροπή να επιβαρύνεται ο εργοδότης που δεν έχει συμμορφωθεί με την επιβληθείσα από την απόφαση επαναπασχόληση του μισθωτού με ορισμένη ποινική ρήτρα, βάσει της οποίας θα φέρει την υποχρέωση να αποκαταστήσει τις όποιες προκληθείσες στον απολυθέντα ζημιές. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 221.

108. Έτσι και η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 222.

109. Για τους μισθούς υπερημερίας στο ελληνικό δίκαιο της καταγγελίας, βλ. ενδεικτικά ΖΕΡΔΕΛΗ, Εργατικό Δίκαιο, σ. 1524 επ. ΚΟΥΚΙΑΔΗ, Εργατικό Δίκαιο: Ατομικές εργασιακές σχέσεις και το δίκαιο της ευελιξίας της εργασίας, 2021, σ. 974 επ.

110. Υπενθυμίζεται ότι ο θεσμός της λεγόμενης «πρόσθετης αποζημίωσης» εισήχθη για πρώτη φορά πρόσφατα και στο ελληνικό δίκαιο της καταγγελίας, με το άρθρο 66 παρ. 3 ν. 4808/2021. Για την ερμηνεία της εν λόγω διάταξης, βλ. αντί άλλων ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η ελαττωματική καταγγελία, σ. 110 επ.

111. Σύμφωνα με την Επιτροπή, το ποσό της χρηματικής αποζημίωσης πρέπει να προσδιορίζεται νομοθετικά από τα κράτη που έχουν επιλέξει τη λύση αυτή ως καταλληλότερη κύρωση της αδικαιολόγητης απόλυσης. Έτσι, συχνά νομοθεσίες κρατών συγκεκριμενοποιούν είτε το ύψος της οφειλόμενης αποζημίωσης, είτε την έκταση των ζημιών που πρέπει να απονεμηθούν βάσει ενός ή περισσότερων παραγόντων, όπως είναι για παράδειγμα η φύση της παρεχόμενης εργασίας, η προϋπηρεσία, η ηλικία, τα ήδη αποκτηθέντα δικαιώματα του μισθωτού ή οι συγκεκριμένες περιστάσεις της εκάστοτε υπόθεσης, ιδίως ο λόγος λύσης της εργασιακής σχέσης, η πιθανότητα εξεύρεσης νέας απασχόλησης, οι προοπτικές της επαγγελματικής πορείας, είτε οι προσωπικές περιστάσεις του κάθε εργαζομένου, όπως π.χ. η οικογενειακή του κατάσταση, είτε ακόμη και αυτές του εργοδότη, όπως π.χ. το μέγεθος ή το είδος της επιχείρησής του. Επιπλέον, ορισμένα κράτη προβλέπουν την αποκατάσταση – εκτός της υλικής – και της ηθικής βλάβης που υπέστη ο απολυθείς. Άλλα κράτη δε αποκαθιστούν και άλλες ζημιές που υπέστη ο εργαζόμενος επιπλέον της ορισθείσας αποζημίωσης, σε περίπτωση που ο εργοδότης έδρασε με απρόκλητο, απερίσκεπτο, κακόβουλο ή επαρκώς ειδεχθή τρόπο. Επίσης, ορισμένες νομοθεσίες προβαίνουν στη θέσπιση είτε κατώτατου είτε ανώτατου ορίου της αποζημίωσης που μπορεί να διαταχθεί τελικά από το δικαστήριο. Μεγάλη αναστάτωση έχουν προκαλέσει σχετικές οι νομοθετικές επεμβάσεις κατά την τελευταία δεκαετία στα κράτη της Γαλλίας, της Ιταλίας και πλέον πρόσφατα της Ελλάδας με την εισαγωγή ιδιαίτερα χαμηλών πλαφόν στο ύψος της επιδικαστέας αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης. Τέλος, μπορεί να προβλεφθεί η καταβολή ενός επιπλέον ποσού στην ήδη προβλεπόμενη αποζημίωση, αν η απόλυση οφειλόταν στην ιδιότητα του μισθωτού ως συνδικαλιστικού στελέχους ή αν στηριζόταν σε απαγορευμένο από τον νόμο λόγο διάκρισης. Πάντως, σε περίπτωση που ένα κράτος δεν έχει προσδιορίσει νομοθετικά το ύψος της αποζημίωσης του άρθρου 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982, το αρμόδιο – για την εξέταση του κύρους της εκάστοτε απόλυσης – δικαστήριο είναι εκείνο που καθορίζει ελεύθερα μεν το χρηματικό ποσό που επιδικάζεται εν προκειμένω, με την υποχρέωση όμως να αναφέρει τα κριτήρια που έλαβε υπόψη του, όπως και το αν επέλεξε την αποκατάσταση της ηθικής επιπλέον βλάβης του απολυθέντος.

112. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 220.

ελληνικών δικαστηρίων ως προς την ερμηνεία του άρθρου 24 εδ. β' Α.Ε.Κ.Χ.¹¹³.

Συνεπώς, το μέτρο της καταβολής χρηματικής αποζημίωσης στον απολυθέντα δεν είναι ικανό να παράσχει το ίδιο επίπεδο προστασίας με εκείνο της επαναπασχόλησης, καθώς αρκείται αποκλειστικά και μόνο στην παροχή ενός οικονομικού ανταλλάγματος στον θιγόμενο εργαζόμενο¹¹⁴. Σχετικά με την επιλογή που έχουν υιοθετήσει πράγματι τα διάφορα κράτη, σημειώνονται ευσύνοπτα τα εξής¹¹⁵. Ορισμένα κράτη αποδίδουν, κατά την άσκηση της διακριτικής τους ευχέρειας, προτεραιότητα σε καθαυτή τη βούληση των μερών της εργασιακής σχέσης. Έτσι, αφού θέσουν ως βασικό κανόνα την επαναπασχόληση του απολυθέντος, προβλέπουν άρση του κανόνα σε περίπτωση που το ένα ή και τα δύο μέρη της σύμβασης δηλώσουν την αντίθεσή τους στη συγκεκριμένη κύρωση. Σε άλλα κράτη, το αρμόδιο όργανο προσφυγής μπορεί να επιβάλει ή να προτείνει την επαναπασχόληση, μόνο κατόπιν σχετικού αιτήματος του εργαζόμενου ή εφόσον εργοδότης και εργαζόμενος έχουν από κοινού συμφωνήσει στην εν λόγω κύρωση¹¹⁶. Επιπλέον, ορισμένες έννομες τάξεις έχουν υιοθετήσει ένα ειδικά διαμορ-

φωμένο σύστημα που δεν χαρακτηρίζεται από τη σαφή επιλογή υπέρ της μίας ή της άλλης λύσης ή επιβάλλουν την επανατοποθέτηση του εργαζομένου, με τη σύγχρονη όμως θεσμοθέτηση της υποχρέωσης καταβολής στον τελευταίο και ορισμένης αποζημίωσης¹¹⁷.

Β. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο σε χώρες όπου η καταβολή αποζημίωσης αποτελεί τη μοναδική κύρωση της αδικαιολόγητης απόλυσης, όσο και σε εκείνες όπου η νομοθεσία ή η νομολογιακή πρακτική προσφέρει έναν βαθμό ευελιξίας μεταξύ της επαναπασχόλησης και της αποζημίωσης, η λύση της εργασιακής σχέσης που στηρίζεται σε έναν ή περισσότερους από τους απαγορευμένους – κατ' άρθρο 5 – λόγους, ιδίως εκείνη που αντιβαίνει στην αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων, θεωρείται συχνά άκυρη λόγω προσβολής της αξιοπρέπειας του εργαζομένου, με αποτέλεσμα να μην επιφέρει καμία έννομη συνέπεια, οδηγώντας έτσι στην επανατοποθέτηση του μισθωτού στην εργασιακή του θέση¹¹⁸. Τέλος, από τη συγκριτική επισκόπηση των εθνικών δικαίων των συμβαλλόμενων κρατών, η Επιτροπή έχει συναγάγει το συμπέρασμα ότι η ακυρότητα της απόλυσης και η επαναπασχόληση του απολυθέντος αποτελούν τον κανόνα, όταν ο εργαζόμενος φέρει την ιδιότητα του εκπροσώπου των εργαζομένων ή του συνδικαλιστικού στελέχους¹¹⁹. Πάντως, η Επιτροπή έχει τονίσει την προτίμησή της στο μέτρο της επαναπασχόλησης του μισθωτού, σε κάθε περίπτωση που η λύση της σύμβασης έχει προσβάλει ορισμένο θεμελιώδες δικαίωμά του, επισημαίνοντας παράλληλα ότι αν ένα κράτος-μέλος επιλέξει πάραυτα την κύρωση της καταβολής αποζημίωσης, οφείλει τουλάχιστον να αποκαταστήσει πλήρως τόσο υπό οικονομικούς όσο και υπό εργασιακούς όρους τη ζημία που υπέστη ο εργαζόμενος¹²⁰.

113. Βλ. αναλυτικά με τον εκεί υπομνηματισμό Αντωνιάδου, ΕΕργΔ, 2024, 615 επ.

114. Έτσι και η Επιτροπή σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 221.

115. Τα κριτήρια στα οποία βασίζεται ένα κράτος, προκειμένου να αποφασίσει αν θα επιλέξει το μέτρο της επαναπασχόλησης ή της καταβολής αποζημίωσης, ποικίλλουν. Έτσι, τα εν λόγω κριτήρια ενδέχεται να προβλέπονται στη νομοθεσία του εκάστοτε κράτους που ενίοτε περιλαμβάνει μια λίστα περιπτώσεων κατά τις οποίες δύναται να επιβληθεί ή να προταθεί η επαναπασχόληση του μισθωτού. Άλλοτε μπορεί να καθορίζονται νομοθετικά οι περιπτώσεις, όπου θεωρείται ότι η επαναπασχόληση του απολυθέντος δεν αποτελεί εφικτή λύση, ενώ τέλος μία εθνική νομοθεσία μπορεί να προβεί και σε γενική πρόβλεψη – ίσως με τη μορφή της γενικής ρήτρας – των περιπτώσεων που η επαναπασχόληση δεν θεωρείται κατάλληλη κύρωση. Σε ορισμένες έννομες τάξεις, η επιλογή της μορφής της επανόρθωσης του αδικώς απολυθέντα γίνεται με βάση κριτήρια που ορίζουν οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Σε κάθε περίπτωση, ενδέχεται η τελική επιλογή να επαφίεται στο αρμόδιο κατά το άρθρο 8 της Σύμβασης όργανο, ενώπιον του οποίου προσφεύγει ο θιγόμενος εργαζόμενος, το οποίο οφείλει έτσι να προσδιορίσει και τα κριτήρια στα οποία στήριξε την επιλογή του. Για τις παρατηρήσεις της Επιτροπής επί των ζητημάτων αυτών, βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 226-228.

116. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ενδέχεται να πρέπει να συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις, ώστε το αρμόδιο όργανο να μπορεί πράγματι να αρκестεί μόνο στην καταβολή αποζημίωσης, όπως για παράδειγμα να υπάρχουν ενδείξεις ότι το μέτρο της επαναπασχόλησης δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί επιτυχώς στην πράξη. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 224.

117. Σύμφωνα με την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων, στις έννομες τάξεις, όπως π.χ. στη Ελβετία, όπου επικρατεί η αρχή της ελευθερίας της εργοδοτικής καταγγελίας, η μόνη αποκατάσταση που προσφέρεται στον αυθαίρετα απολυθέντα εργαζόμενο είναι η καταβολή χρηματικής αποζημίωσης, ενώ η επαναπασχόλησή του συνήθως αποκλείεται. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν ίσχυε επί πολλές δεκαετίες στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου η ακυρότητα της καταγγελίας οδηγούσε αναγκαστικά, ενόψει των γενικών διατάξεων του ΑΚ, στην επαναπασχόληση του μισθωτού. Διαφορετικό είναι βέβαια το σήμερα ισχύον καθεστώς, δυνάμει του άρθρου 66 παρ. 3 ν. 4808/2021.

118. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 231, όπου αναφέρεται η περίπτωση της Γαλλίας και της Ιταλίας.

119. Η Επιτροπή και πάλι επικαλείται το παράδειγμα της Γαλλίας, σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 231.

120. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 232. Προκειμένου να επιτευχθεί ο ανωτέρω σκοπός, πρέπει το εκάστοτε αρμόδιο όργανο προσφυγής να διαθέτει όλες τις απαραίτητες εξουσίες, ώστε να αποφασίσει γρήγορα και με πλήρη ανεξαρτησία και ιδίως να αποφανθεί ως προς την καταλληλότερη μορφή αποκατάστασης του εργαζομένου, βάσει των ειδικών

VII. Το άρθρο 11 του Δεύτερου Μέρους της Δ.Σ.Ε. 158/1982: η περίοδος προειδοποίησης του μισθωτού πριν τη λύση της σύμβασης εργασίας

Η διάταξη του άρθρου 11 της Σύμβασης ασχολείται με το ζήτημα της προθεσμίας προειδοποίησης, προβλέποντας ότι κάθε εργαζόμενος, του οποίου η σύμβαση εργασίας πρόκειται να λυθεί, έχει δικαίωμα στην τήρηση εκ μέρους του εργοδότη ορισμένης εύλογης περιόδου προειδοποίησης (reasonable period of notice) ή στην καταβολή αποζημίωσης αντί τήρησης της εν λόγω προθεσμίας (compensation in lieu thereof), εκτός αν έχει διαπράξει σοβαρό παράπτωμα (serious misconduct), δηλ. παράπτωμα τέτοιας φύσης που θα ήταν παράλογο να απαιτήσει από τον εργοδότη τη συνέχιση της απασχόλησής του κατά τη διάρκεια της περιόδου προειδοποίησης¹²¹. Η εν λόγω διάταξη συμπληρώνεται από εκείνη της παρ. 16 της Σύστασης 166/1982.

Α. Σύμφωνα με την Επιτροπή Εμπειρογνομών της Δ.Ο.Ε., ο σκοπός τον οποίο επιδιώκει η Σύμβαση με την επιβολή στον καταγγέλλοντα εργοδότη της υποχρέωσης τήρησης περιόδου προειδοποίησης πριν τη λύση της εργασιακής σχέσης συνίσταται στην αποτροπή τυχόν αιφνιδιασμού του εργαζομένου που πρόκειται να απολυθεί, αλλά και στην κατά το δυνατόν άμβλυνση των επιζήμιων

περιστάσεων της κάθε περίπτωσης, έχοντας τη δυνατότητα να επιβάλει και την επαναπασχόλησή του. Βέβαια, όταν η τελευταία δεν αποτελεί διαθέσιμη σε ορισμένη έννομη τάξη επιλογή ή δεν είναι πρακτικά εφικτή ή επιθυμητή από τον ίδιο τον εργαζόμενο, τότε επιβάλλεται η επιδικασθείσα στον μισθωτό αποζημίωση να είναι ανάλογη προς τη ζημία που αυτός υπέστη λόγω της προσβολής ενός θεμελιώδους δικαιώματός του και σαφώς υψηλότερη από εκείνη που καταβάλλεται σε άλλες περιπτώσεις απόλυσης με μικρότερη ηθική απαξία.

121. Η μεγάλη πλειονότητα των κρατών έχει πράγματι προχωρήσει – είτε νομοθετικά είτε βάσει της συλλογικής αυτονομίας – στη θεσμοθέτηση της εργοδοτικής υποχρέωσης τήρησης περιόδου προειδοποίησης. Μάλιστα, πρόκειται για την πιο διαδεδομένη μορφή προστασίας στα εθνικά δίκαια καταγγελίας. Ιδίως δε στα κράτη που δεν έχουν υιοθετήσει την αρχή του βάσιμου λόγου καταγγελίας, η θέσπιση της εν λόγω υποχρέωσης σε βάρος του εργοδότη αποτελεί τη μόνη συχνά ασφαλιστική δικλείδα υπέρ του εργαζομένου. Ορισμένες έννομες τάξεις έχουν επιλέξει την επιβολή της υποχρέωσης του άρθρου 11 όχι ανεξαιρέτως σε όλες τις εργασιακές σχέσεις, αλλά μόνο στην περίπτωση που η σύμβαση εργασίας που πρόκειται να λυθεί είναι αορίστου χρόνου. Αντιθέτως, έχουν κρίνει ότι οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου ή οι συμβάσεις έργου λήγουν αυτοδικαίως, χωρίς να είναι ανάγκη να χωρήσει προειδοποίηση του εργαζομένου, μόλις παρέλθει η συμφωνημένη διάρκεια της σύμβασης ή μόλις ολοκληρωθεί το έργο που ανατέθηκε στον εργολάβο. Τέτοια είναι, όπως είναι γνωστό, και η περίπτωση της Ελλάδας. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 241.

συνεπειών της απόλυσης¹²². Έτσι, ο εργαζόμενος, έχοντας λάβει προειδοποίηση της επικείμενης λύσης της σύμβασης του, έχει τη δυνατότητα να προετοιμάσει κατάλληλα τον εαυτό του με στόχο την προσαρμογή του στα νέα δεδομένα και να αναζητήσει νέα απασχόληση παράλληλα. Σημειώνεται βέβαια ότι όσο διαρκεί η περίοδος προειδοποίησης, η σύμβαση εργασίας λειτουργεί κανονικά, με αποτέλεσμα και τα δύο μέρη της εργασιακής σχέσης να υποχρεούνται σε εκτέλεση των συμβατικών τους καθηκόντων¹²³.

Εξαιρετικής ερμηνευτικής σημασίας είναι ακόμη δύο επισημάνσεις, στις οποίες έχει προβεί η Επιτροπή, προλαμβάνοντας με τον τρόπο αυτό τυχόν παρερμηνεία του άρθρου 11. Πρώτον, τονίζει ότι η διαδικαστικού χαρακτήρα ανάγκη για τήρηση περιόδου προειδοποίησης πριν την απόλυση του εργαζομένου είναι τελείως ανεξάρτητη από την ουσιαστικού δικαίου ανάγκη συνδρομής βάσιμου λόγου¹²⁴. Συνεπώς, το γεγονός ότι ο εργοδότης προειδοποιεί πράγματι τον εργαζόμενο για την επικείμενη λύση της μεταξύ τους σχέσης, δεν καθιστά από μόνο του δικαιολογημένη τη λύση αυτή, αν δεν συντρέχει ταυτόχρονα και αντικειμενικός – κατ' άρθρο 4 – λόγος, συνδεδεμένος είτε με τον εργαζόμενο είτε με τις λειτουργικές ανάγκες της εργοδοτικής επιχείρησης. Αντιστρόφως, η ύπαρξη νόμιμου λόγου καταγγελίας δεν απαλλάσσει τον εργοδότη από την τήρηση της υποχρέωσής του για προειδοποίηση του μισθωτού που πρόκειται να απολυθεί, εκτός αν ο τελευταίος ευθύνεται για την τέλεση σοβαρού παραπτώματος. Δεύτερον, η Επιτροπή επισημαίνει πολλάκις ότι η αποζημίωση που προβλέπεται στο άρθρο 11, παρεχόμενη αντί της τήρησης της προθεσμίας προειδοποίησης, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αντικαταστήσει την τυχόν προβλεπόμενη – από την εθνική νομοθεσία ενός κράτους – αποζημίωση που καταβάλλεται στον αδικαιολόγητα απολυθέντα εργαζόμενο βάσει του άρθρου 10 της Δ.Σ.Ε., ως εναλλακτικό της επαναπασχόλησης μέτρο. Ούτε επιτρέπεται να συγχέεται με την αποζημίωση που αναφέρει το άρθρο 12 της Σύμβασης.

Εκτός αυτών, μεγάλο ενδιαφέρον έχει προκαλέσει και το ζήτημα της χρονικής διάρκειας της περιόδου προειδοποίησης. Το γράμμα της εν λόγω διάταξης έχει αρκεστεί απλώς στην απαίτηση η περίοδος αυτή να διαρκεί ένα εύλογο χρονικό διάστημα, χωρίς να προβαίνει σε κάποια

122. Έτσι η Επιτροπή σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 239. Ομοίως ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σσ. 2-3.

123. Σε ορισμένα κράτη, αντίγραφο της προειδοποίησης του μισθωτού πρέπει να δοθεί και στις αρμόδιες αρχές, όταν επίκειται η απόλυση συγκεκριμένων κατηγοριών μισθωτών. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 242.

124. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 240.

περαιτέρω διευκρίνιση της επίμαχης έννοιας¹²⁵. Έτσι, εναπόκειται στην ελευθερία του κάθε συμβαλλόμενου κράτους να προσδιορίσει αυτόνομα τη διάρκεια της περιόδου προειδοποίησης, βάσει της δικής του αντίληψης περί συνδρομής του στοιχείου του «ευλόγου»¹²⁶. Για τον λόγο αυτό εξάλλου, πράγματι οι σχετικές προβλέψεις των εθνικών δικαίων των κρατών-μελών ποικίλλουν σε σημαντικό βαθμό¹²⁷. Έχει δε παρατηρηθεί ότι συχνά οι νομοθετικές ρυθμίσεις του κάθε κράτους θέτουν ένα κατώτατο μόνο όριο, το οποίο μπορεί να διευρυνθεί από συλλογική σύμβαση εργασίας, από την ατομική σύμβαση του κάθε μισθωτού, αλλά και εθιμικά. Τον λόγο σε τελική ανάλυση φέρει το αρμόδιο εθνικό όργανο, στο οποίο προσφεύγει ο απολυθείς έναντι του κύρους της καταγγελίας¹²⁸.

Β. Εκτός όμως από την υποχρέωση τήρησης εκ μέρους του εργοδότη εύλογης περιόδου προειδοποίησης του εργαζομένου που επίκειται να απολυθεί, το άρθρο 11

αναφέρεται διαζευκτικά και στην υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης. Σε περίπτωση λοιπόν που ο εργοδότης δεν τηρήσει την προβλεπόμενη από το εθνικό δίκαιο προθεσμία προειδοποίησης, ο εργαζόμενος βρίσκεται αιφνιδιαστικά απροετοίμαστος ενόψει της επικείμενης απόλυσής του, χωρίς να διαθέτει πλέον τα απαραίτητα για τον βιοπορισμό του μέσα. Για τον λόγο αυτό, η Σύμβαση προβλέπει ότι σε μία τέτοια περίπτωση άτακτης – όπως λέγεται στο ελληνικό δίκαιο απολύσεων – καταγγελίας, ο εργοδότης οφείλει να καταβάλει στον απολυθέντα ένα ποσό χρηματικής αποζημίωσης αντί τήρησης της περιόδου προειδοποίησης¹²⁹. Η αποζημίωση αυτή πρέπει να αντιστοιχεί στις αποδοχές, τις οποίες θα λάμβανε ο συγκεκριμένος εργαζόμενος κατά τη διάρκεια της προθεσμίας του άρθρου 11, αν αυτή είχε πράγματι τηρηθεί από τον εργοδότη¹³⁰. Με άλλα λόγια, ο εργοδότης απαλλάσσεται από την υποχρέωση τήρησης μίας εύλογης διάρκειας περιόδου προειδοποίησης, σε περίπτωση που καταβάλλει στον εργαζόμενο το ποσό της αποζημίωσης που ορίζεται στο άρθρο 11 της Σύμβασης.

Γ. Σε κάθε περίπτωση πάντως, δεν υφίσταται καν υποχρέωση του εργοδότη να τηρήσει προθεσμία προειδοποίησης ή εναλλακτικά να καταβάλει αντί αυτής αποζημίωση στον απολυόμενο εργαζόμενο, σε περίπτωση που ο τελευταίος έχει διαπράξει κάποιο σοβαρό παράπτωμα¹³¹. Τέτοιο είναι εκείνο που δεν επιτρέπει κατά την κοινή λογική στον εργοδότη τη συνέχιση της απασχόλησης του εν λόγω εργαζομένου, όσο διαρκεί η περίοδος προειδοποίησης. Η ακριβής εννοιολόγηση του όρου «σοβαρό παράπτωμα» του εργαζομένου επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια του κάθε συμβαλλόμενου κράτους και για τον λόγο αυτό εξάλλου οι σχετικές εθνικές ρυθμίσεις αλλά και η νομολογιακή πρακτική των διαφόρων κρατών διαφοροποιούνται αρκετά¹³². Πάντως, εν τέλει τα αρμόδια

125. Μάλιστα, παρά την πρόταση ενός κράτους μέλους να προσδιοριστεί στο κείμενο της διάταξης η διάρκεια της περιόδου προειδοποίησης και συγκεκριμένα να εξαρτηθεί από την προϋπηρεσία του εργαζομένου και τις δεξιότητές του, προτιμήθηκε από την πλειονότητα των συμβαλλόμενων κρατών να αφεθεί ο ορισμός του εύλογου χαρακτήρα της προθεσμίας προειδοποίησης στη διακριτική ευχέρεια κάθε κράτους. Βλ. ILC, 67th Session, σ. 79.

126. Έτσι και η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 243 επ.

127. Μάλιστα, είναι δυνατόν η διάρκεια της επιβαλλόμενης περιόδου προειδοποίησης να διαφέρει ακόμη και στο πλαίσιο της ίδιας έννομης τάξης. Έτσι, η διάρκεια της εν λόγω προθεσμίας μπορεί να διαμορφώνεται στη βάση διαφόρων παραγόντων, όπως για παράδειγμα το είδος της απασχόλησης ή ο τομέας οικονομικής δραστηριότητας, στον οποίο εντάσσεται η εκάστοτε επιχείρηση. Επίσης, δύναται να διαφοροποιείται βάσει του τύπου της εργασιακής σχέσης ή της κατηγορίας στην οποία ανήκει ο μισθωτός που πρόκειται να απολυθεί. Συχνά δε κριτήριο για την αύξηση της διάρκειας της περιόδου προειδοποίησης αποτελεί η προϋπηρεσία του εργαζομένου στη συγκεκριμένη επιχείρηση ή ακόμη και η ηλικία του. Σε άλλα κράτη, η διάρκεια της προθεσμίας του άρθρου 11 της Δ.Σ.Ε. ποικίλλει αναλόγως προς την περίοδο πληρωμής, δηλ. ανάλογα με το αν ο εργαζόμενος πληρώνεται σε μηνιαία, εβδομαδιαία ή ημερήσια βάση. Υπάρχουν επιπλέον περιπτώσεις, όπου το κριτήριο προσδιορισμού της διάρκειας της εν λόγω προθεσμίας είναι ο επαγγελματικός βαθμός του εργαζομένου, με αποτέλεσμα η περίοδος προειδοποίησης να είναι μεγαλύτερη για τους μισθωτούς υπαλλήλους και τους εργαζομένους με υψηλές δεξιότητες συγκριτικά με αυτούς που αποκαλούνται «wage-earners». Τέλος, σε ορισμένες έννομες τάξεις τίθεται ένα κατώτατο όριο ως προς την απαιτούμενη διάρκεια της προθεσμίας προειδοποίησης, το οποίο είναι κοινό για όλους τους εργαζομένους και στη βάση του οποίου μπορούν να επέλθουν οι προαναφερθείσες ειδικές διαφοροποιήσεις. Βλ. αναλυτικά για τα διάφορα εθνικά συστήματα ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 244-246.

128. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 243.

129. Την εν λόγω πρόβλεψη έχουν πράγματι ενσωματώσει στα εθνικά τους δίκαια τα περισσότερα κράτη που αναγνωρίζουν την υποχρέωση τήρησης ορισμένης περιόδου προειδοποίησης, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η Ελλάδα.

130. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 247. Ομοίως ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 3.

131. Πράγματι, τα περισσότερα κράτη έχουν υιοθετήσει παρόμοια με εκείνη του άρθρου 11 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 νομοθετική ρύθμιση, προβλέποντας ότι δεν υφίσταται υποχρέωση για τήρηση προθεσμίας προειδοποίησης ή καταβολής αποζημίωσης, αν ο μισθωτός που πρόκειται να απολυθεί έχει διαπράξει ορισμένο σοβαρό παράπτωμα.

132. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 250, όπου η Επιτροπή παρατηρεί ότι η νομοθεσία ορισμένων κρατών κάνει λόγο για κατάφωρο/προφανές παράπτωμα του μισθωτού («gross misconduct»), ενώ η νομοθεσία άλλων χωρών διακρίνει μεταξύ σοβαρού και κατάφωρου παραπτώματος (όπως συμβαίνει π.χ. στη Γαλλία). Πάντως, δεν είναι λίγες και οι περιπτώσεις κρατών, των οποίων η νομοθεσία προβλέπει λε-

για την εφαρμογή των εν λόγω ρυθμίσεων σε κάθε κράτος όργανα είναι εκείνα που έχουν την ευθύνη να προσδιορίσουν ποια συγκεκριμένη εργασιακή συμπεριφορά συνιστά σοβαρό παράπτωμα, το οποίο και δικαιολογεί την άμεση και άτακτη λύση της εργασιακής σχέσης¹³³. Επομένως, δεδομένης και της γενικόλογης διατύπωσης του άρθρου 11 της Σύμβασης, κρίσιμη είναι η νομολογία του κάθε κράτους βάσει της οποίας θα κριθεί αν πράγματι το εν λόγω κράτος συμβιβάζεται ή όχι με τις διεθνείς υποχρεώσεις που απορρέουν από την σχετική πρόβλεψη της Σύμβασης¹³⁴.

Δ. Στο σημείο αυτό, οφείλει κανείς να αναφερθεί – έστω και συνοπτικά – στην παρ. 16 της Σύστασης 166/1982, καθώς η τελευταία συμπληρώνει ερμηνευτικά το περιεχόμενο του άρθρου 11 της Διεθνούς Σύμβασης. Σύμφωνα λοιπόν με την εν λόγω ρύθμιση, συνιστάται στα κράτη μέλη να προβλέψουν ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου

προειδοποίησης, ο εργαζόμενος που πρόκειται να απολυθεί δικαιούται να λάβει ορισμένη – εύλογης χρονικής διάρκειας – άδεια μετ' αποδοχών, σε χρόνο που να βολεύει και τα δύο μέρη της εργασιακής σχέσης. Στόχο αποτελεί βέβαια η διευκόλυνση του εργαζομένου προς εύρεση άλλης απασχόλησης, γεγονός αρκετά δυσχερές, λαμβανομένου υπόψη ότι η τρέχουσα σύμβαση εργασίας λειτουργεί κανονικά κατά τη διάρκεια της περιόδου προειδοποίησης¹³⁵. Για τον λόγο αυτό, υψίστης σημασίας είναι η ρύθμιση που εισάγει η Σύσταση 166/1982, παρότι στερείται αναγκαστικού χαρακτήρα¹³⁶.

Τέλος, σύμφωνα με την παρ. 17 της Σύστασης¹³⁷, ο απολυθείς εργαζόμενος δικαιούται να λάβει κατόπιν αιτήματός του από τον εργοδότη ένα πιστοποιητικό εργασίας, το οποίο θα προσδιορίζει μόνο τις ημερομηνίες έναρξης και λήξης της σύμβασης εργασίας, καθώς και το είδος των καθηκόντων και τη φύση της εργασίας για την οποία είχε προσληφθεί. Το εν λόγω πιστοποιητικό αρκεί έτσι στη συμπερίληψη αντικειμενικών μόνο στοιχείων και γεγονότων, προκειμένου να αποτραπεί ενδεχόμενη αρνητική αξιολόγηση του μισθωτού, η οποία ίσως να μειώσει τις πιθανότητες του τελευταίου να βρει νέα εργασία. Βέβαια, υπάρχει η δυνατότητα, εφόσον υπάρξει σχετική αίτηση, το εν λόγω – ή ένα ξεχωριστό – πιστοποιητικό να περιλαμβάνει και αξιολόγηση της συμπεριφοράς και της εργασιακής επίδοσης του εργαζομένου στη θέση εργασίας που κατείχε¹³⁸. Σε κάθε περίπτωση, το πιστοποιητικό της

πομορώς ποιες συμπεριφορές εργαζομένων δικαιολογούν την άτακτη καταγγελία της σύμβασης εργασίας. Έτσι, παρατηρείται ότι παραδείγματα τέτοιων κρίσιμων εργασιακών συμπεριφορών είναι τα εξής: κλοπή, απάτη, απιστία, επίθεση, προσβολή ή απειλή έναντι ιεραρχικά προϊστάμενων ή συναδέλφων, επαναλαμβανόμενη παραβίαση των κανόνων εργασίας, ιδίως των κανόνων ασφάλειας και υγιεινής, συνειδητή άρνηση εκτέλεσης ουσιωδών συμβατικών υποχρεώσεων, ανυπακοή σε νόμιμες εντολές και οδηγίες, συνήθης αμέλεια, πράξεις σοβαρής καταστροφής της εργοδοτικής περιουσίας, συνήθης απουσία από την εργασία χωρίς σχετική άδεια ή επαναλαμβανόμενη καθυστερημένη προσέλευση στην εργασία, συνήθης χρήση αλκοόλ ή ναρκωτικών ουσιών κατά τη διάρκεια του ωραρίου εργασίας, καταδίκη για ένα αδίκημα χαρακτηριζόμενο από ιδιαίτερα ανήθικο χαρακτήρα. Λιγότερο συχνές εργασιακές συμπεριφορές που δικαιολογούν την άτακτη καταγγελία είναι η παραβίαση της υποχρέωσης πίστης, η παραπλάνηση του εργοδότη κατά τη λύση της σύμβασης εργασίας με την υποβολή εσφαλμένων πληροφοριών και η προσωπική απασχόληση του εργαζομένου που επιφέρει δυσμενείς επιπτώσεις στην εργοδοτική επιχείρηση. Σε χώρες δε, όπου εφαρμόζεται το κοινό δίκαιο/common law, συνηθίζεται ο εργοδότης να απαλλάσσεται από την υποχρέωση τήρησης προθεσμίας προειδοποίησης, απλώς και μόνο αν συντρέχει εύλογη αιτία για απρόθεσμη λύση της σύμβασης (just cause). Για την μεγάλη αυτή περιπτώσιολογία, βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 251-252.

133. Έτσι και η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 250.

134. Η Επιτροπή αναφέρει στην επίσημη έκθεσή της την περίπτωση του γαλλικού δικαίου. Σύμφωνα λοιπόν με τη νομολογία των γαλλικών δικαστηρίων, ως σοβαρό παράπτωμα ορίζεται το αποτέλεσμα μίας ή περισσότερων πράξεων του εργαζομένου, οι οποίες συνιστούν παραβίαση των συμβατικών του υποχρεώσεων, καθιστώντας έτσι αδύνατη τη συνέχιση της εργασιακής σχέσης για τον εργοδότη, έστω και όσο διαρκεί η προθεσμία προειδοποίησης. Αναφορά γίνεται και σε ανάλογες νομολογιακές πρακτικές στη Γερμανία, την Ολλανδία, την Ελβετία. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 250.

135. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 253 επ.

136. Πάντως, πολλά είναι τα κράτη που έχουν εισαγάγει παρόμοια με αυτή της παρ. 16 της Σύστασης ρύθμιση στο δίκαιο τους. Έτσι, η νομοθεσία πολλών κρατών αναγνωρίζει το δικαίωμα των εργαζομένων σε εύλογης διάρκειας άδεια από την εργασία ή επιτρέπει στον εργαζόμενο να λαμβάνει κατάλληλο ή αναγκαίο ρεπό, με σκοπό την εξεύρεση άλλης απασχόλησης. Άλλα δε κράτη προβλέπουν συγκεκριμένα ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου προειδοποίησης, πρέπει να χορηγούνται στον εργαζόμενο είτε μία ή δύο ώρες δικαιολογημένης αποχής από την εργασία σε ημερήσια βάση είτε μία ή δύο ημέρες σε εβδομαδιαία βάση, προκειμένου να καταφέρει πράγματι να βρει άλλη θέση εργασίας. Στις περισσότερες περιπτώσεις, ο εργαζόμενος δικαιούται να λάβει πλήρεις αποδοχές κατά τη διάρκεια της άδειας ή του ρεπό του. Για τα ζητήματα αυτά, βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 255.

137. Βλ. την ανάλυση της εν λόγω διάταξης, βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 256-258.

138. Η νομοθεσία πολλών κρατών απαιτεί από τον εργοδότη κατά τη λήξη της εργασιακής σχέσης -είτε αυτόματα είτε μετά από αίτηση του εργαζομένου- την έκδοση ενός πιστοποιητικού που θα προσδιορίζει γενικά τις ημερομηνίες έναρξης και λήξης εργασίας, αλλά και τη φύση των καθηκόντων του εργαζομένου. Σε άλλες χώρες, το εν λόγω πιστοποιητικό οφείλει, με σχετικό αίτημα του εργαζομένου, να περιέχει και άλλες πληροφορίες είτε να προσδιορίζει τον λόγο της απόλυσης ή ακόμα

παρ. 17 μπορεί να είναι πράγματι χρήσιμο για τον εργαζόμενο ως προς την εύρεση νέας απασχόλησης ή ακόμα και για άλλους σκοπούς, ενόψει των οποίων απαιτούνται πληροφορίες σχετικές με την προγενέστερη επαγγελματική του δραστηριότητα¹³⁹.

VIII. Το άρθρο 12 του Δεύτερου Μέρους της Δ.Σ.Ε. 158/1982: η αποζημίωση απόλυσης και τα άλλα είδη κοινωνικής προστασίας του απολυθέντος μισθωτού

Το άρθρο 12 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 προσδιορίζει τα διάφορα οικονομικής φύσης δικαιώματα που φέρει ο εργαζόμενος ή άλλως τα διάφορα μέσα εισοδηματικής του προστασίας (income protection), σε κάθε περίπτωση που επέρχεται λύση της εργασιακής του σχέσης, δηλ. ακόμη και επί νόμιμης – ενόψει συνδρομής βάσιμου λόγου – απόλυσης. Σύμφωνα λοιπόν με την πρώτη παράγραφο της εν λόγω διάταξης, ο εργαζόμενος του οποίου η σύμβαση εργασίας έχει λυθεί δικαιούται, σε συμφωνία και προς το εθνικό δίκαιο και την πρακτική κάθε κράτους: είτε (α) αποζημίωση απόλυσης, το ύψος της οποίας εξαρτάται μεταξύ άλλων από τη διάρκεια της προϋπηρεσίας του απολυθέντος και το ύψος των αποδοχών του και, ή θα καταβάλλεται απευθείας από τον εργοδότη ή θα χορηγείται από ειδικό ταμείο που θα χρηματοδοτείται από εργοδοτικές εισφορές, είτε (β) επίδομα ανεργίας ή άλλου σχετικού βοηθήματος ή άλλων μορφών κοινωνικής ασφάλειας, όπως είναι για παράδειγμα οι παροχές γήρατος ή αναπηρίας, υπό τις συνθήκες συνθήκες στις οποίες υπόκεινται τέτοιου είδους βοηθήματα/παροχές είτε (γ) συνδυασμό αποζημίωσης απόλυσης και κοινωνικών επιδομάτων.

Α. Δεδομένου του κινδύνου παρερμηνείας της φύσης της αποζημίωσης του άρθρου 12 και του ενδεχομένου πρόκλησης σύγχυσης σχετικά με τη λειτουργία της, ιδίως σε σχέση με τις άλλες μορφές αποζημίωσης που προβλέπει η Δ.Σ.Ε. 158/1982, η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων είχε εξαρχής στην επίσημη έκθεσή της προβεί σε ορισμένες κρίσιμες επί του ζητήματος επισημάνσεις¹⁴⁰. Έτσι, σύμφωνα με την Επιτροπή, η αποζημίωση απόλυσης που προβλέπεται στο α' εδάφιο της πρώτης παραγράφου του άρθρου 12 αποτελεί μία από τις αναγνωρισμένες υπέρ του απολυθέντος μορφές εισοδηματικής-κοινωνικής προστασίας. Για τον λόγο αυτό, πρέπει να διακρίνεται πλήρως τόσο από την αποζημίωση που προβλέπεται στο

άρθρο 10 της Σύμβασης ως – εναλλακτική της επαναπασχόλησης – κύρωση της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης, όσο και από την αποζημίωση την οποία οφείλει κατά το άρθρο 11 να καταβάλει ο εργοδότης, αν δεν τηρήσει την προβλεπόμενη περίοδο προειδοποίησης του μισθωτού για την επικείμενη καταγγελία. Αυτό που πρέπει να γίνει κατανοητό, και ενόψει των παρατηρήσεων της Επιτροπής, είναι ότι πρόκειται για τρεις διακριτές μορφές αποζημίωσης, η καθεμία από τις οποίες αναπτύσσει διαφορετική λειτουργία.

Έτσι, εν προκειμένω η αποζημίωση του άρθρου 12 έχει καθαρά αποζημιωτικό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα να καταβάλλεται σε κάθε περίπτωση νόμιμης ή μη λύσης της σύμβασης εργασίας¹⁴¹. Ουδόλως συνδέεται λοιπόν με την παραβίαση εκ μέρους του εργοδότη της ανάγκης συνδρομής βάσιμου λόγου λύσης¹⁴². Αυτό εξάλλου είναι εμφανές και από τη διατύπωση της εν λόγω διάταξης, που κάνει λόγο γενικά για λύση της εργασιακής σχέσης (employment has been terminated). Σύμφωνα με την Επιτροπή, το ποσό της αποζημίωσης αυτής υπολογίζεται στη βάση διαφόρων κριτηρίων που ορίζει η κάθε έννο-

141. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί η αντίθεση που είχαν εκφράσει, κατά τις συζητήσεις ενόψει της έρευνας του 1995, οι εκπρόσωποι των εργοδοτών έναντι της προβλεπόμενης στο άρθρο 12 αποζημίωσης απόλυσης. Κατά την άποψη τους, η καταβολή αποζημίωσης σε κάθε περίπτωση νόμιμης λύσης της σύμβασης εργασίας συνιστά παράδειγμα ανεπαρκούς πρόβλεψης της Δ.Σ.Ε., η οποία είναι και μη ρεαλιστική ως προς την κατανομή των διαθέσιμων πόρων. Φυσικά, καμία τροποποίηση στην εν λόγω διάταξη δεν έχει επέλθει από τη στιγμή υιοθέτησης της Σύμβασης, γεγονός που αποδεικνύει ότι το σύστημα της αποζημίωσης απόλυσης λειτουργεί ομαλά και χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα στην πράξη. Βλ. αναλυτικά Provisional Record No. 24, σσ. 24/31-32, παρ. 87· Provisional Record No. 24, σσ. 24/32, παρ. 91· ILO, Termination of employment instruments, παρ. 63.

142. Μάλιστα, η Επιτροπή σημειώνει πως μπορεί η αποζημίωση απόλυσης του άρθρου 12 της Σύμβασης να λάβει τη μορφή «δωρεάς», η οποία χορηγείται από τον εργοδότη ως αντάλλαγμα για τη συνολικά παρασχεθείσα από τον εργαζόμενο εργασία υπέρ της εν λόγω επιχείρησης. Ήδη από το 1995 λοιπόν η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων είχε έμμεσα υιοθετήσει την ευρέως υποστηριζόμενη σήμερα άποψη περί οιονεί μισθολογικού χαρακτήρα της αποζημίωσης απόλυσης. Πρβλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 267. Η θέση αυτή υποστηρίζεται και από την ελληνική νομολογία. Βλ. σχετικώς ΟΛΑΠ 30/2005, ΕΕργΔ, 2005, σ. 1405· ΑΠ 62/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΟΛΑΠ 4/2012, ΕλλΔνη, 2012, σ. 652· ΑΠ 489 και 490/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΜΕΦΛάρ 109/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΕφΘεσο 2920/1988, ΔΕΝ, 1989, σ. 795· ΕφΘεσο 2269/1986, ΕΕργΔ, 1987, σ. 435. Από τη θεωρία σύμφωνοι ενδεικτικά και οι ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Εργατικό Δίκαιο, σσ. 1326 και 1421· ΜΠΟΥΜΠΟΥΧΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η καταβολή αποζημίωσης κατά τη λύση των συμβάσεων ορισμένου χρόνου, 2021, σ. 114· ΤΡΑΥΛΟΣ-ΤΖΑΝΕΤΑΤΟΣ, Η καθιέρωση ανώτατου ορίου αποζημίωσης (άρθρο 2 παρ. 2 α.ν. 173/1967) και το Σύνταγμα, σε: Γενέθλιον Απόστολου Σ. Γεωργιάδη, τόμος II, σ. 1777 επ. (ιδίως σ. 1782).

και το σύνολο των αποδοχών του απολυθέντος. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 258.

139. Έτσι και η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 257.

140. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 259 επ.

μη τάξη και ιδίως βάσει της διάρκειας της προϋπηρεσίας του απολυθέντος και του ύψους των αποδοχών του. Αντίθετα, η αποζημίωση του άρθρου 10 καταβάλλεται ξεκάθαρα μόνο στις περιπτώσεις της αδικαιολόγητης – κατ' άρθρο 4 – λύσης της εργασιακής σχέσης (termination is unjustified) και μάλιστα, εφόσον δεν είναι δυνατή η εφαρμογή του μέτρου της επαναπασχόλησης του απολυθέντος. Το δε ποσό της θα πρέπει να είναι επαρκώς υψηλό τόσο για να μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά για τον εργοδότη όσο και για να αποκαταστήσει την προκληθείσα στον αδικώς απολυθέντα εργαζόμενο ζημία.

Β. Εμφανής είναι παράλληλα η ευελιξία του άρθρου 12 παρ. 1 της Σύμβασης, γεγονός που την καθιστά εφαρμόσιμη σε κάθε συμβαλλόμενο κράτος. Η εν λόγω διάταξη είναι διατυπωμένη με τέτοιο τρόπο, ώστε να λαμβάνει υπόψη της τα διαφορετικά προγράμματα και συστήματα που διατίθενται από τα κράτη μέλη, με σκοπό την παροχή οικονομικής αρωγής στους εργαζομένους που έχουν χάσει την απασχόληση τους, ανεξαρτήτως του λόγου ή της νομιμότητας της απόλυσης τους¹⁴³. Συνεπώς, η ρύθμιση αυτή δύναται να εφαρμοστεί και σε αναπτυσσόμενες χώρες, οι οποίες αρκούνται νομοθετικά στην καταβολή αποζημίωσης απόλυσης, χωρίς όμως να προβλέπουν ευρύτερα προγράμματα κοινωνικής ασφάλειας στο πλαίσιο των οποίων θεσπίζεται η υποχρέωση παροχής επιδομάτων ανεργίας ή άλλων ωφελημάτων στους απολυθέντες εργαζομένους. Παράλληλα, το άρθρο 12 μπορεί να έχει εφαρμογή και στα βιομηχανοποιημένα κράτη που υιοθετούν γενικά συστήματα κοινωνικής ασφάλειας έναντι της ανεργίας, χωρίς ωστόσο να ρυθμίζουν το ζήτημα της αποζημίωσης απόλυσης, το οποίο επαφίεται αποκλειστικά στην κανονιστική εξουσία της συλλογικής αυτονομίας, ήτοι των κοινωνικών εταίρων. Τέλος, η επίμαχη πρόβλεψη μπορεί να ισχύσει και στα κράτη που θεσπίζουν σωρευτικά τόσο ορισμένο πρόγραμμα παροχής καταβολής επιδομάτων και ωφελημάτων ανεργίας όσο και την υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης απόλυσης¹⁴⁴.

143. Πράγματι, τα διάφορα θεσπιζόμενα από τα κράτη προγράμματα και συστήματα που στοχεύουν στην παροχή ορισμένου βαθμού εισοδηματικής προστασίας στους εργαζομένους που έχουν απωλέσει την εργασία τους ποικίλλουν ως προς τη φύση τους, τις μεθόδους χρηματοδότησης, τις προϋποθέσεις για την ενεργοποίηση της παρεχόμενης προστασίας και τον βαθμό ωφέλειας από τα επιδόματα και τις μεθόδους πληρωμής. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 266.

144. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 266-267. Σύμφωνα με την Επιτροπή, η αποζημίωση απόλυσης παίζει σημαντικό ρόλο για την κοινωνική προστασία και ασφάλεια των απολυθέντων εργαζομένων ιδίως στα κράτη, όπου τα διαθέσιμα προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης δεν παρέχουν πράγματι προστασία υπέρ των ανέργων ή δεν είναι ικανοποιητικός ο βαθμός της παρεχόμενης προστασίας. Παρατηρείται δε ότι ενώ τα προγράμματα κοινωνικής ασφάλειας χρηματοδοτούνται γενικά από εισφορές και των εργαζομένων και των

Η ευελιξία λοιπόν του άρθρου 12 της Σύμβασης επιτρέπει στα διάφορα κράτη να υιοθετήσουν διαβαθμισμένα προγράμματα κοινωνικής προστασίας των απολυμένων μισθωτών, ανάλογα με τις ειδικές περιστάσεις και συνθήκες που επικρατούν σε καθένα από αυτά¹⁴⁵. Έτσι, η εν λόγω διάταξη επιτρέπει μεν στις αναπτυσσόμενες χώρες να κινηθούν προοδευτικά και σταδιακά από την υιοθέτηση ενός συστήματος καταβολής αποζημίωσης απόλυσης στη θέσπιση ενός προγράμματος βάσει του οποίου η – παρεχόμενη μέσω της αποζημίωσης – προστασία θα συμπληρώνεται από την επιπλέον προστασία που θα παρέχεται μέσω διαφόρων επιδομάτων ανεργίας ή άλλων ωφελημάτων. Από την άλλη, τα κράτη που υιοθετούν προγράμματα ασφάλισης έναντι της ανεργίας μπορούν να προβλέψουν επιπλέον και την υποχρέωση για καταβολή αποζημίωσης απόλυσης¹⁴⁶. Πράγματι, η εθνική νομοθεσία των περισσότερων κρατών περιλαμβάνει ρυθμίσεις που είτε κατοχυρώνουν άμεσα το δικαίωμα των απολυθέντων εργαζομένων σε αποζημίωση απόλυσης, είτε προβλέπουν τη δυνατότητα θεσμοθέτησης του δικαιώματος αυτού μέσω της κανονιστικής αρμοδιότητας της συλλογικής αυτονομίας¹⁴⁷. Πάντως, ορισμένες έννομες τάξεις δεν προβλέπουν την υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης σε κάθε περίπτωση εργοδοτικής καταγγελίας, παρά μόνο στην περίπτωση των οικονομικοτεχνικών απολύσεων, ενόψει του ότι ο συγκεκριμένος λόγος λύσης εντάσσεται στη σφαίρα ευθύνης του εργοδότη¹⁴⁸. Άλλες δε χώρες θεσπίζουν την καταβολή μίας επιπλέον ειδικής αποζημίωσης, όταν η λύση της εργασιακής σχέσης οφείλεται στις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης¹⁴⁹.

ι) Πάντως, η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων έχει τονίσει ότι

εργοδοτών ή ακόμα και από τα δημόσια ταμεία, η αποζημίωση απόλυσης είναι μία υποχρέωση που βαρύνει αποκλειστικά τον καταγγέλλοντα εργοδότη.

145. Έτσι και η Επιτροπή σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 268. Ομοίως ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 11.

146. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 268.

147. Το ποσό της αποζημίωσης απόλυσης που προβλέπεται στα κράτη αυτά είτε καταβάλλεται απευθείας από τον εργοδότη είτε χορηγείται από ορισμένο ταμείο αποτελούμενο από εργοδοτικές εισφορές. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, σ. 269.

148. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 269.

149. Αναλυτικότερα, λόγοι που ενεργοποιούν την καταβολή της εν λόγω ειδικής αποζημίωσης είναι οι μειώσεις του εργατικού δυναμικού, ο περιορισμός των εξόδων της επιχείρησης, οι μειώσεις του προσωπικού ενόψει της εγκατάστασης νέου εξοπλισμού, η εφαρμογή νέων μεθόδων εργασίας, η διακοπή ορισμένων δραστηριοτήτων ή ακόμη και το κλείσιμο της επιχείρησης, εγκατάστασης ή υπηρεσίας. Για τα ζητήματα αυτά, βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 269.

το άρθρο 12 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 δεν επιτρέπει σε καμία περίπτωση την εξάρτηση της καταβολής ή μη της αποζημίωσης της παρ. 1 από το ύψος των αποδοχών ή τη διάρκεια της προϋπηρεσίας του εργαζομένου στον ίδιο εργοδότη¹⁵⁰. Διαφορετικό είναι το γεγονός ότι συχνά το ποσό της καταβληθείσας στον απολυθέντα αποζημίωσης συναρτάται πράγματι με τους ανωτέρω παράγοντες ή ακόμη μπορεί να προσδιορίζεται με βάση ορισμένη τιμή κατ' αποκοπήν (flat rate)¹⁵¹, δυνάμενο να αυξηθεί από συλλογική σύμβαση εργασίας¹⁵². Σε μερικά κράτη δε, τίθεται νομοθετικά ανώτατο όριο αποζημίωσης ή αντίστροφα θεσπίζεται ένα υποχρεωτικό κατώτατο όριο που συνιστά την ελάχιστη βάση προστασίας. Τέλος, αναφέρεται ότι υπάρχει περίπτωση ο απολυθείς εργαζόμενος να απωλέσει το δικαίωμά του προς χορήγηση της προβλεπόμενης αποζημίωσης απόλυσης, αν έχει διαπράξει ορισμένο σοβαρό παράπτωμα (serious misconduct)¹⁵³.

ii) Ωστόσο, η αποζημίωση απόλυσης συνιστά ένα μόνο από τα προβλεπόμενα μέτρα εισοδηματικής προστασίας του απολυθέντος εργαζομένου. Το άρθρο 12 παρ. 1 εδ. β' αναφέρεται και στα λεγόμενα επιδόματα ανεργίας (unemployment benefits). Στις περισσότερες περιπτώσεις, τα εν λόγω επιδόματα χορηγούνται στο πλαίσιο ορισμένου συστήματος υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης (compulsory unemployment insurance schemes), το οποίο συνήθως χρηματοδοτείται από εισφορές τόσο των εργοδοτών όσο και των ασφαλισμένων μισθωτών, μερικές δε φορές και από κρατικές επιδοτήσεις (state subsidies). Υφίστανται βέβαια και προγράμματα εθελοντικής ασφάλισης έναντι της ανεργίας (voluntary unemployment insurance schemes), αποτελούμενα από ταμεία (funds) που έχουν ιδρύσει συνδικαλιστικές συνήθως οργανώσεις και χρηματοδοτούνται από εισφορές των ασφαλισμένων και από κυβερνητικές επιδοτήσεις. Ορισμένα κράτη έχουν επίσης θεσπίσει συστήματα κοινωνικών παροχών/βοηθημάτων έναντι της ανεργίας (unemployment assistance schemes) που χρηματοδοτούνται από τα δημόσια ταμεία και λειτουργούν είτε συ-

μπληρωματικά της προστασίας του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, είτε ως μοναδική πηγή ωφελήματος κατά της ανεργίας. Προκειμένου να δικαιούται κάποιος τα διάφορα επιδόματα που χορηγούνται στα πλαίσια των τελευταίων αυτών συστημάτων, οφείλει να πληροί μία σειρά προϋποθέσεων, οι οποίες προσδιορίζονται ειδικά¹⁵⁴.

Γ. Προτού ολοκληρωθεί η ανάλυση του άρθρου 12 της Διεθνούς Σύμβασης, πρέπει να γίνει μνεία και στο περιεχόμενο των άλλων δύο παραγράφων της διάταξης. Σύμφωνα λοιπόν με την παρ. 2, στον εργαζόμενο που δεν πληροί τους όρους για τη λήψη επιδόματος ανεργίας ή άλλου σχετικού βοηθήματος, στο πλαίσιο ενός προγράμματος γενικού πεδίου εφαρμογής, δεν είναι υποχρεωτική η καταβολή οποιαδήποτε αποζημίωσης ή ωφελήματος του εδ. α' της παρ. 1 της διάταξης, μόνο εξαιτίας του γεγονότος ότι ο εν λόγω μισθωτός δεν λαμβάνει ορισμένο επίδομα ανεργίας βάσει του εδ. β' της παρ. 1. Τέλος, η παρ. 3 του άρθρου 12 ορίζει ότι δύναται να εισαχθεί πρόβλεψη, με βάση τις μεθόδους εφαρμογής που αναφέρονται στο άρθρο 1 της Σύμβασης, για απώλεια του δικαιώματος λήψης αποζημίωσης απόλυσης ή κάθε είδους επιδομάτων, αν η λύση της εργασιακής σχέσης οφείλεται σε σοβαρό παράπτωμα του εργαζομένου. Συμπληρωματική του άρθρου 12 της Σύμβασης είναι η παρ. 18 της Σύστασης 166/1982.

IX. Το Τρίτο και το Τέταρτο Μέρος της Δ.Σ.Ε. 158/1982: οι συμπληρωματικές ρυθμίσεις σχετικά με τις οικονομικοτεχνικές απολύσεις ομαδικού χαρακτήρα και οι τελικές διατάξεις της Σύμβασης

Το τρίτο μέρος της Σύμβασης, αποτελούμενο από τα άρθρα 13 και 14, φέρει τον τίτλο «Συμπληρωματικές προβλέψεις σχετικά με τις απολύσεις για οικονομικούς, τεχνολογικούς, διαρθρωτικούς ή άλλους παρόμοιους λόγους». Αυτό που ίσως δεν γίνεται αντιληπτό με την πρώτη ματιά είναι ότι οι διατάξεις του εν λόγω μέρους αναφέ-

150. Η Επιτροπή προέβη στην εν λόγω επισήμανση δεδομένου του ότι συχνά νομοθεσίες κρατών εξαρτούν την καταβολή της αποζημίωσης απόλυσης του άρθρου 12 από τη συμπλήρωση ορισμένης προκριματικής περιόδου, η οποία μπορεί να διαρκεί από ορισμένους μήνες μέχρι και μερικά έτη. Βλ. αναλυτικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 270.

151. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 272.

152. Τέτοια δυνατότητα παρέχει και το ελληνικό δίκαιο της καταγγελίας, οι ρυθμίσεις του οποίου είναι μονομερώς αναγκαστικού δικαίου, επιτρέποντας έτσι ευνοϊκότερες συμφωνίες των κρίσιμων ζητημάτων από ιεραρχικά κατώτερες πηγές του εργατικού δικαίου, όπως είναι η συλλογική και η ατομική σύμβαση εργασίας. Βλ. άρθρο 8 παρ. 1 ν. 2112/1920. Ομοίως και το άρθρο 10 β/δ της 16/18 Ιουλ. 1920 για τους εργατοτεχνίτες.

153. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 271.

154. Τέτοιες προϋποθέσεις είναι για παράδειγμα οι εξής: η ανεργία πρέπει να μην είναι οικειοθελής εκ μέρους του αιτούντος, δηλ. να έχει απολυθεί με πρωτοβουλία του εργοδότη του και μάλιστα όχι λόγω δικής του ανάρμοστης συμπεριφοράς, το αιτούν άτομο πρέπει να πληροί ένα μίνιμουμ συνθηκών ως προς τις εισφορές του ή την κατοικία του, πρέπει να είναι κατάλληλο και διαθέσιμο για εργασία και πρόθυμο να αποδεχτεί μία αρμόζουσα θέση εργασίας, πρέπει να είναι εγγεγραμμένο σε γραφείο ανεργίας και να υποβάλει τακτικές αναφορές όσο διαρκεί η καταβολή του χορηγηθέντος βοηθήματος. Σε κάθε περίπτωση, τα πρόσωπα που πληρούν όλες τις τίθεμενες προϋποθέσεις δικαιούνται τα σχετικά βοηθήματα συνήθως για ορισμένο μόνο χρονικό διάστημα. Για όλα αυτά τα ζητήματα, βλ. αναλυτικά τις πληροφορίες που έχει καταγράψει η Επιτροπή στην επίσημη έκθεση της, σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 273-274.

ρονται μόνο στις ομαδικές απολύσεις, με αποτέλεσμα να μην εφαρμόζονται σε κάθε περίπτωση ατομικής λύσης της σύμβασης εργασίας, οφειλόμενης στις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης¹⁵⁵. Βέβαια, είναι γεγονός ότι τα άρθρα αυτά δεν διασαφηνίζουν την έννοια των ομαδικών απολύσεων, δηλ. δεν παρέχουν ορισμένο ποσοτικό κριτήριο με την υπέρβαση του οποίου θεωρείται ότι οι πραγματοποιούμενες από τον εργοδότη οικονομικοτεχνικές απολύσεις είναι ομαδικές και εμπίπτουν στις απαιτήσεις των εν λόγω διατάξεων. Διατίθεται έτσι μεγάλος βαθμός ευελιξίας στα συμβαλλόμενα κράτη, καθένα από τα οποία έχει τη δυνατότητα να προσδιορίσει με μέτρα εθνικής εφαρμογής τα ποσοτικά όρια, στο πλαίσιο των οποίων ένας επιχειρηματίας-εργοδότης μπορεί να προβαίνει σε οικονομικές απολύσεις προσωπικού, χωρίς αυτές να θεωρούνται ομαδικές¹⁵⁶. Σε κάθε περίπτωση, οι ρυθμίσεις του τρίτου μέρους της Δ.Σ.Ε. έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα ως προς τις διατάξεις των προηγούμενων μερών κι έτσι πρέπει απαραίτητα να ερμηνεύονται αλλά και να εφαρμόζονται σε συνδυασμό με τις τελευταίες¹⁵⁷.

Δεδομένου ότι οι ομαδικές απολύσεις δεν εμπίπτουν στο πεδίο έρευνας της παρούσας, στο σημείο αυτό θα γίνει μια απλή αναφορά στο περιεχόμενο των σχετικών διατάξεων της Δ.Σ.Ε. Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο 13, σε περίπτωση που ο εργοδότης περιεργάζεται την πραγματοποίηση ομαδικού χαρακτήρα απολύσεων για λόγους οικονομικούς, τεχνικούς ή διαρθρωτικούς, οφείλει να παράσχει έγκαιρα στους εκπροσώπους των εργαζομένων τις συναφείς με τις απολύσεις πληροφορίες, μεταξύ των οποίων εντάσσονται οι λόγοι των επικείμενων καταγγελιών, ο αριθμός και οι κατηγορίες των εργαζομένων που ενδέχεται να πληγούν και η περίοδος που σχεδιάζεται να λάβουν χώρα οι εν λόγω απολύσεις. Παράλληλα, ο εργοδότης οφείλει να δώσει όσο το δυνατόν νωρίτερα τη δυνατότητα διαβούλευσης με τους εκπροσώπους των εργαζομένων, με στόχο τη λήψη μέτρων είτε για την αποτροπή ή τη μείωση του αριθμού των απολύσεων που θα πραγματοποιηθούν, είτε για την άμβλυνση των δυσμενών επιπτώσεων που θα έχουν οι απολύσεις στους εργα-

ζομένους, συμπεριλαμβανομένης και της εύρεσης νέας απασχόλησης για όσους επίκειται να απολυθούν.

Το δε άρθρο 14 της Σύμβασης προβλέπει μία ακόμη υποχρέωση έναντι του εργοδότη που σκέφτεται να προβεί σε ομαδικές απολύσεις οικονομικοτεχνικού χαρακτήρα. Οφείλει λοιπόν αυτός, σε συμφωνία και με το εθνικό δίκαιο και την πρακτική κάθε κράτους, να ενημερώσει σχετικώς την αρμόδια αρχή όσο πιο έγκαιρα γίνεται, παρέχοντας συναφείς με τις επικείμενες απολύσεις πληροφορίες, συμπεριλαμβανομένης και μίας έγγραφης δήλωσης των δικαιολογητικών των καταγγελιών λόγων, του αριθμού και των κατηγοριών των εργαζομένων που ενδέχεται να πληγούν και της περιόδου που σχεδιάζεται να λάβουν χώρα οι εν λόγω απολύσεις.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι οι παρ. 19-26 της Σύστασης 166/1982 παρέχουν κρισιμότητες και αναλυτικές εξειδικεύσεις του περιεχομένου των προαναφερθεισών διατάξεων της Σύμβασης, καθοδηγώντας έτσι σημαντικά τα συμβαλλόμενα κράτη κατά την εκπλήρωση των υποχρεώσεων τους εκ των άρθρων 13 και 14¹⁵⁸. Συμπερασματικά πάντως, μπορεί κανείς να επικαλεστεί την επισήμανση της Επιτροπής Εμπειρογνομώνων, βάσει της οποίας η συμμόρφωση με τις αρχές που τίθενται στα άρθρα 13 και 14 της Σύμβασης, διευκολύνει εν τέλει την ανάπτυξη μίας κοινωνικά υπεύθυνης οικονομικής δραστηριότητας, στις περιπτώσεις όπου ένας επιχειρηματίας αποφασίσει να προχωρήσει σε ομαδικές απολύσεις προσωπικού¹⁵⁹.

Το τέταρτο μέρος της Σύμβασης 158/1982 συγκροτείται από τα άρθρα 15-22, περιλαμβάνει δε ορισμένες τελικές προβλέψεις αναφορικά με τη διαδικασία κύρωσης της Δ.Σ.Ε. από τα συμβαλλόμενα κράτη, τη δεσμευτικότητα και την ισχύ της Σύμβασης κατόπιν της κύρωσης, τη δυνατότητα καταγγελίας της εκ μέρους ενός κράτους, καθώς και άλλα διαδικαστικά ζητήματα. Σημαντική είναι τέλος και η διάταξη της παρ. 27 της Σύστασης 166/1982, σύμφωνα με την οποία η εν λόγω Σύσταση καθώς και η συνο-

155. Βλ. σχετικά ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 276 επ.- ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 11 επ.

156. Έτσι ILO, Note on Convention No. 158 and Recommendation No. 166 concerning termination of employment, σ. 11.

157. Βλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 276, όπου επισημαίνεται ότι οι περιπτώσεις λύσης της εργασιακής σχέσης που εντάσσονται στο πεδίο των άρθρων 13 και 14, συνδεόμενες έτσι με λόγους οικονομικοτεχνικού χαρακτήρα, πρέπει απαραίτητα να συνοδεύονται από τις προβλεπόμενες στο δεύτερο μέρος διαδικασίες προσφυγής έναντι της καταγγελίας, καθώς και να βρίσκονται σε συμφωνία με τις απαιτήσεις του άρθρου 4 περί τη δικαιολόγηση της λύσης.

158. Υπογραμμίζεται η μεγάλη σημασία των εν λόγω παραγράφων της Σύστασης και η ανάγκη παραπομπής του αναγνώστη στην ερμηνεία των τελευταίων από την Επιτροπή, σε ILO, Protection against unjustified dismissal, παρ. 291 επ., 315 επ. Παρατηρείται ότι η Σύσταση προτείνει συγκεκριμένα μέτρα για την αποτροπή ή τη μείωση των επικείμενων απολύσεων που σχεδιάζει ο εργοδότης ή ακόμη και για την άμβλυνση των δυσμενών για τους μισθωτούς συνεπειών των απολύσεων που πράγματι θα λάβουν χώρα, όπως και διάφορα κριτήρια επιλογής των απολυτέων εργαζομένων από το σύνολο του προσωπικού της εργοδοτικής επιχείρησης. Εισάγει επίσης την αρχή, σύμφωνα με την οποία οι απολυθέντες στο πλαίσιο ομαδικών απολύσεων εργαζόμενοι πρέπει να έχουν προτεραιότητα και να επαναπροσληφθούν σε περίπτωση που παύσουν οι οικονομικοί λόγοι που είχαν καταστήσει τις απολύσεις αναγκαίες.

159. Βλ. τις παρατηρήσεις της Επιτροπής σε σχέση με το δικαίωμα του Καμερούν, σε CEACR observation – Cameroon (2007).

δευόμενη Σύμβαση 158/1982 αντικαθιστούν πλήρως την προισχύουσα, μη δεσμευτική, Σύσταση 119/1963.

Χ. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η προστασία των εργαζομένων από την αντικειμενικά αδικαιολόγητη απόλυση αποτελεί διαχρονικά ένα ζήτημα καίριας σημασίας, καθώς συνδέεται με καθαυτό το έννομο αγαθό της θέσης εργασίας και συνακόλουθα με τη βιοποριστική ικανότητα του εργαζομένου και της οικογένειάς του. Για τον λόγο αυτό, ήδη από τη δεκαετία του 1980 άρχισε να κατοχυρώνεται σε διεθνή κείμενα το δικαίωμα των εργαζομένων να μην χάνουν την εργασιακή τους θέση, χωρίς να συντρέχει ορισμένος επαρκώς σοβαρός προς τούτο λόγος. Χαρακτηριστικότερη είναι η υιοθέτηση της Διεθνούς Σύμβασης υπ' αριθμ. 158/1982 από τη Δ.Ο.Ε., η οποία – συνοδευόμενη από τη μη δεσμευτική Σύσταση 166 – κατάφερε όχι μόνο να θέσει τις βασικές αρχές του συστήματος προστασίας από την απόλυση, αλλά έτι περισσότερο να ρυθμίσει με ενδεδειγμένο τρόπο τα διάφορα ζητήματα που ανακύπτουν στην περίπτωση πραγματοποίησης μίας αδικαιολόγητης απόλυσης, όπως είναι οι έννομες συνέπειες που η τελευταία επιφέρει εις βάρος του εργοδότη, το βάρος απόδειξης της νομιμότητας της λύσης της εργασιακής σχέσης, την υποχρέωση προειδοποίησης του υπό απόλυση μισθωτού, αλλά και τα είδη κοινωνικής προστασίας του εργαζομένου που έχει ήδη απολυθεί, νόμιμα ή μη.

Στην πορεία, η αρχή της αντικειμενικά δικαιολογημένης λύσης της σύμβασης εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη κατοχυρώθηκε ρητά και σε άλλες διεθνείς συνθήκες σε ευρωπαϊκό ιδίως επίπεδο, με κυριότερη εκείνη του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη του 1996, καθώς και του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. του 2000. Αμφότερες στήριξαν το περιεχόμενο τους στις διατάξεις της Δ.Σ.Ε. 158/1982 σαφώς εμπνευσμένες από αυτήν, γεγονός που ρητά εξάλλου δηλώνεται στις επεξηγηματικές τους εκθέσεις. Παράλληλα, παρατηρείται ότι ήδη από τη δεκαετία του 1950, με πρωτοπόρα χώρα τη Γερμανία, ολοένα και περισσότερες νομοθεσίες ευρωπαϊκών κρατών άρχισαν να εισαγάγουν στο εθνικό δίκαιο της καταγγελίας την αρχή του βάσιμου λόγου απόλυσης, περιορίζοντας έτσι θεμιτά την επιχειρηματική ελευθερία των εργοδοτών και ορίζοντας συγκεκριμένα εχέγγυα προστασίας των εργαζομένων έναντι της αδικαιολόγητης απώλειας της εργασιακής τους θέσης. Από τα ανωτέρω προκύπτει αναπόδραστα η πολλαπλή κατοχύρωση του δικαιώματος προστασίας από την αντικειμενικά αδικαιολόγητη απόλυση σε διεθνές –ευρωπαϊκό ή μη–, αλλά και ενωσιακό επίπεδο, με αποτέλεσμα να μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι το εν λόγω δικαίωμα έχει πλέον αναχθεί σε θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου

υπό την ιδιότητά του εν προκειμένω ως εργαζομένου¹⁶⁰.

Δυστυχώς εξαίρεση από τον ανωτέρω κανόνα αποτελεί το ελληνικό κράτος, στη νομοθεσία του οποίου δεν έχει ακόμη εισαχθεί εν έτει 2024 ένα ολοκληρωμένο και ικανοποιητικό σύστημα προστασίας από τις αδικαιολόγητες απολύσεις. Αντίθετα, παρότι δόθηκε προσφάτως η ευκαιρία στον Έλληνα νομοθέτη, προτιμήθηκε να διατηρηθεί σε ισχύ το καθεστώς της «αναϊτιώδους» καταγγελίας, το οποίο – σε συνδυασμό με την πάγια νομολογία του Ακυρωτικού – δεν δύναται, κατά την άποψη μας, να αντιμετωπίσει τα προκύπτοντα στην πράξη ζητήματα, αλλά ούτε και να οδηγήσει σε μία δίκαιη στάθμιση των συμφερόντων και δικαιωμάτων των μερών της εργασιακής σχέσης, σύμφωνα με τη συνταγματικά επιβαλλόμενη προστασία της θέσης εργασίας των εργαζομένων¹⁶¹. Με σκοπό λοιπόν την κάλυψη του ελλείμματος προστασίας στο εθνικό δίκαιο της καταγγελίας, αναγκαία καθίσταται η παραπομπή στις διεθνείς πηγές προστασίας.

Το καταλληλότερο εν προκειμένω εργαλείο αποτελεί το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ., το οποίο απολαμβάνει ως κυρωθείσα διάταξη διεθνούς συνθήκης την υπερνομοθετική ισχύ του άρθρου 28 παρ. 1 Σ, καθώς επίσης έχει όλες τις αξιολογικές δυνατότητες ώστε να αξιοποιηθεί από τα εθνικά δικαστήρια στις διαφορές περί το κύρος της απόλυσης, από τη στιγμή που μπορεί να χαρακτηριστεί ως self-executing πρόβλεψη και να παραγάγει άμεσο αποτέλεσμα, χωρίς να είναι αναγκαία η λήψη περαιτέρω εφαρμοστικών μέτρων εκ μέρους της Πολιτείας¹⁶². Ως γνωστόν όμως, η κύρωση της εν λόγω διάταξης είχε επιφέρει μεγάλη αναστάτωση στον νομικό κόσμο της χώ-

160. Για την αναλυτικότερη επισκόπηση του ερωτήματος αν το δικαίωμα προστασίας από την αδικαιολόγητη απόλυση συνιστά θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου ή όχι, βλ. ενδεικτικά με τον εκεί υπομνηματισμό COLLINS, Η ανάδυση ενός δικαιώματος του ανθρώπου για προστασία από την απόλυση, ΕΕργΔ, 2022, σ. 1249 επ.· ΓΑΒΑΛΑΣ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 503 επ. Για την ευρύτερη προβληματική των προϋποθέσεων που πρέπει να πληρούνται ώστε ένα εργασιακό δικαίωμα να θεωρηθεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, βλ. ενδεικτικά με τον εκεί υπομνηματισμό ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ, Are labour rights human rights? European Labour Law Journal 2012, σ. 151 επ.· ΜcINTYRE, Are worker rights human rights? 2008.

161. Για τα ζητήματα που σχετίζονται με τη συνταγματική κατοχύρωση της θέσης εργασίας και τη στάθμισή της με την εργοδοτική ελευθερία καταγγελίας, βλ. τελείως ενδεικτικά ΖΕΡΔΕΛΗ, Η συνταγματικά επιβαλλόμενη προστασία της θέσης εργασίας και η πραγμάτωση της μέσω της Α.Κ. 281, ΕΕργΔ, 2001, σ. 1029 επ.· τον ίδιο, Καταχρηστική απόλυση και Σύνταγμα, ΕΕργΔ, 1997, σ. 1063 επ. Πρβλ. και τα παραπεμπόμενα έργα σε Αντωνιάδου, ΕΕργΔ, 2024, σ. 485, υποσ. 33.

162. Για τον τρόπο που μπορεί να αξιοποιηθούν στην πράξη τα δύο εδάφια της εν λόγω διάταξης από τα εθνικά δικαστήρια, βλ. αναλυτικά ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 517 επ.· ΤΗΝ ΙΔΙΑ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 648 επ.

ρας, διότι «κινδύνευε» να θέσει εκποδών το παγιωμένο σύστημα του «αναϊτιώδους», συναντώντας έτσι μεγάλη αντίσταση από μερίδα της θεωρίας αλλά και το σύνολο σχεδόν της νομολογίας, συμπεριλαμβανομένου και του Αρείου Πάγου. Επικράτησε έτσι μία ερμηνεία του άρθρου 24 του Χάρτη που δεν συμβαδίζει ούτε με το γράμμα και το πνεύμα του, αλλά ούτε και με τον επιδιωκόμενο από αυτό σκοπό.

Κρίσιμο ρόλο στην κατεύθυνση της ορθής ερμηνείας του εν λόγω διεθνούς κανόνα μπορεί να διαδραματίσουν οι λεπτομερείς προβλέψεις της Σύμβασης 158/1982 και της συνοδευτικής Σύστασης 166, στη λογική και τη διατύπωση των οποίων εξάλλου βασίστηκε η υιοθέτηση και η σύνταξη του περιεχομένου του άρθρου 24. Αναγκαία είναι επομένως η αναλυτική ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων, σε συμφωνία πάντοτε με τις αντίστοιχες κρίσεις της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε. για τις Συμβάσεις και τις Συστάσεις. Την ανάγκη αυτή επεδίωξε να καλύψει

η παρούσα μελέτη, αποδεικνύοντας στην πράξη ότι η απάντηση σε πλείονα ερωτήματα που έχουν προσφάτως απασχολήσει και διχάσει στην ελληνική έννομη μπορεί να δοθεί με γνώμονα τις θεμελιώδεις αρχές που έχει προ 50ετίας εγκαθιδρύσει η Δ.Ο.Ε. και τις κατατοπιστικές διευκρινίσεις που έχει παράσχει η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων περί την ερμηνεία της Σύμβασης 158. Η τελευταία συνεπώς έχει διαχρονική αξία, καθώς αφορά μία προβληματική που δεν παύει να αποτελεί αντικείμενο –δυσμενών ως επί το πλείστον – νομοθετικών επεμβάσεων, ιδίως σε περιόδους κρίσεων, οικονομικών, υγειονομικών, κ.ά. Τέλος, η προσεχτική μελέτη του περιεχομένου της Δ.Σ.Ε. και της Σύστασης 166/1982 θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτελέσει – σε ένα *de lege ferenda* επίπεδο – το πρότυπο μίας μελλοντικής ριζικής νομοθετικής μεταρρύθμισης του συνολικού πλαισίου νομιμότητας, αλλά και συνεπειών της καταγγελίας της σύμβασης αορίστου χρόνου στο εσωτερικό δίκαιο της καταγγελίας.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου, Βασιλική Στάθη

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► Brexit – Δυσχέρειες ως προς την εφαρμογή ορισμένων στοιχείων του πλαισίου του Ουίνσδορ (19.09.2024)

αποχώρηση – Πρωτόκολλο για την Βόρεια Ιρλανδία – τελωνειακές διαδικασίες – μεταφορές δεμάτων και φορτίων – καθυστέρηση στην εφαρμογή του πλαισίου Ουίνσδορ

Δύο βασικά σημεία του πλαισίου Ουίνσδορ, τα οποία επρόκειτο να λειτουργήσουν αρχής γενομένης τον Οκτώβριο του 2024, εν τέλει καθυστερούν τουλάχιστον μέχρι τον Μάρτιο του 2025. Ειδικότερα, πρόκειται για τις νέες τελωνειακές διαδικασίες οι οποίες αφορούν τις μεταφορές δεμάτων και φορτίων, ιδίως ανάμεσα σε επιχειρήσεις, οι οποίες είχαν ήδη εκφράσει ανησυχίες ως προς τον χρόνο που χρειάζονται προκειμένου να προετοιμαστούν για τις σχετικές αλλαγές.

Υπενθυμίζεται πως το πλαίσιο Ουίνσδορ ρυθμίζει τις εμπορικές σχέσεις της Μεγάλης Βρετανίας με τη Βόρεια Ιρλανδία μετά την αποχώρηση της πρώτης από την Ευρωπαϊκή Ένωση, και δεδομένου ότι η Βόρεια Ιρλανδία αποτελεί ακόμη μέρος της ενιαίας αγοράς της Ένωσης. Στην ουσία, πρόκειται για μία συμφωνία ανάμεσα στο Ηνωμένο Βασίλειο και την ΕΕ, επονομαζόμενη καταρχάς ως Πρωτόκολλο για τη Βόρεια Ιρλανδία (στη συνέχεια μετονομάστηκε σε πλαίσιο Ουίνσδορ), με στόχο τη λήψη μέτρων/διαδικασιών ελέγχων που θα εξασφαλίζουν ότι η ΕΕ δεν θα δέχεται παράνομα στην αγορά της αγαθά από τη Μεγάλη Βρετανία.

Παρά την απλοποίηση των τελωνειακών διαδικασιών εντός του πλαισίου Ουίνσδορ, οι επιχειρήσεις εξακολουθούν να εμφανίζονται αβέβαιες ως προς το περιεχόμενο των κρίσιμων ρυθμίσεων, ζητώντας παράλληλα μεγαλύτερη σαφήνεια και τη θέσπιση ενός επείγοντος σχεδίου.

Τέλος, καθίσταται σαφές πως η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι σύμφωνη με τις εν λόγω καθυστερήσεις, οι οποίες δεν αποτελούν συνακόλουθα μονομερή απόφαση της Μεγάλης Βρετανίας.

<https://www.bbc.com/news/articles/cx2kp4xdq3vo>

II. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► Τα προκαταρκτικά πορίσματα της Επιτροπής σχετικά με το μοντέλο «συγκατάθεση ή πληρωμή» (Pay or Consent) της Meta, για παραβίαση της πράξης για τις ψηφιακές αγορές (01.07.2024)

ψηφιακές αγορές – μέσα κοινωνικής δικτύωσης – δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα – διαφημίσεις

Η Επιτροπή γνωστοποίησε στη Meta τα προκαταρκτικά της πορίσματα με βάση τα οποία το διαφημιστικό μοντέλο «συγκατάθεση ή πληρωμή» που εφαρμόζει η Meta δεν συνάδει με την πράξη για τις ψηφιακές αγορές. Ειδικότερα, κατά την προκαταρκτική άποψη της Επιτροπής, αυτό το αναγκαστικό δίλημμα υποχρεώνει τους χρήστες και τις χρήστριες να συναινούν στον συνδυασμό των προσωπικών τους δεδομένων και τους στερεί τη δυνατότητα πρόσβασης σε μια λιγότερο εξοικονομημένη αλλά ισοδύναμη έκδοση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης της Meta.

Οι επιγραμμικές πλατφόρμες συχνά συλλέγουν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα μέσω δικών τους υπηρεσιών και υπηρεσιών τρίτων, για την παροχή επιγραμμικών διαφημιστικών υπηρεσιών. Λόγω της σημαντικής τους θέσης στις ψηφιακές αγορές, οι πυλωροί μπορούν να επιβάλλουν όρους υπηρεσιών στη μεγάλη βάση χρηστών και χρηστριών τους, με αποτέλεσμα να συλλέγουν τεράστιες ποσότητες δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Με τον τρόπο αυτό, έχουν αποκτήσει δυναμικά πλεονεκτήματα σε σύγκριση με τους ανταγωνιστές που δεν έχουν πρόσβαση σε τόσο μεγάλο όγκο δεδομένων, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται μεγάλοι φραγμοί στην παροχή επιγραμμικών υπηρεσιών διαφήμισης και υπηρεσιών κοινωνικής δικτύωσης.

Με βάση το άρθρο 5 παρ. 2 της πράξης για τις ψηφιακές αγορές, οι πυλωροί πρέπει να ζητούν τη συγκατάθεση των χρηστών και των χρηστών για να συνδυάσουν τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τους αφορούν μεταξύ καθορισμένων βασικών υπηρεσιών πλατφόρμας και άλλων υπηρεσιών και, εάν ο χρήστης ή η χρήστρια αρνηθεί να συγκατατεθεί, θα πρέπει να μπορεί να έχει πρόσβαση σε λιγότερο εξοικονομημένη αλλά ισοδύναμη εναλλακτική λύση. Οι πυλωροί δεν μπορούν να εξαρτούν τη χρήση της υπηρεσίας ή ορισμένων λειτουργιών της από τη συγκατάθεση των χρηστών ή των χρηστριών.

Τον Νοέμβριο του 2023, ανταποκρινόμενη στις κανονιστικές αλλαγές στην ΕΕ, η Meta εισήγαγε μια διλημματική προσφορά «συγκατάθεσης ή πληρωμής», στο πλαίσιο της οποίας οι χρήστες και οι χρήστριες του Facebook και του Instagram στην ΕΕ πρέπει να επιλέξουν ανάμεσα στα εξής: i) να γίνουν συνδρομητές ή συνδρομητρίες έναντι μηνιαίου τέλους σε μια έκδοση των εν λόγω μέσων κοινωνικής δικτύωσης που δεν περιέχει διαφημίσεις ή ii) να έχουν δωρεάν πρόσβαση σε μια έκδοση των εν λόγω μέσων κοινωνικής δικτύωσης που περιέχει εξατομικευμένες διαφημίσεις.

Η Επιτροπή διατυπώνει την προκαταρκτική άποψη ότι το διαφημιστικό μοντέλο «συγκατάθεση ή πληρωμή» της

Meta δεν συνάδει με την πράξη για τις ψηφιακές αγορές, διότι δεν πληροί τις αναγκαίες απαιτήσεις του άρθρου 5 παρ. 2. Ειδικότερα, το μοντέλο της Meta:

i. Δεν δίνει στους χρήστες και τις χρήστριες τη δυνατότητα να επιλέγουν μια υπηρεσία που να χρησιμοποιεί λιγότερα από τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τους/τις αφορούν και κατά τα άλλα να είναι ισοδύναμη με την υπηρεσία που βασίζεται σε «εξατομικευμένες διαφημίσεις».

ii. Δεν επιτρέπει στους χρήστες και τις χρήστριες να ασκούν το δικαίωμά τους να συγκατατίθενται ελεύθερα στον συνδυασμό των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που τους/τις αφορούν.

Για να υπάρχει συμμόρφωση με την πράξη για τις ψηφιακές αγορές, οι χρήστες και οι χρήστριες που δεν δίνουν τη συγκατάθεσή τους θα πρέπει και πάλι να μπορούν να έχουν πρόσβαση σε ισοδύναμη υπηρεσία, η οποία να χρησιμοποιεί λιγότερα από τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τους/τις αφορούν, εν προκειμένω για την εξατομίκευση των διαφημίσεων.

Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνάς της, η Επιτροπή λειτουργεί σε συντονισμό με τις αρμόδιες αρχές προστασίας δεδομένων.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_3582

► Ευρωπαϊκή πράξη για την τεχνητή νοημοσύνη (01.08.2024)

Τεχνητή νοημοσύνη – Υπηρεσία TN της Επιτροπής – Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Τεχνητής Νοημοσύνης

Τίθεται σε ισχύ η ευρωπαϊκή πράξη για την τεχνητή νοημοσύνη (πράξη για την TN), ήτοι ο πρώτος ολοκληρωμένος Κανονισμός για την τεχνητή νοημοσύνη στον κόσμο. Η πράξη για την TN έχει σχεδιαστεί για να διασφαλίσει ότι η TN που αναπτύσσεται και χρησιμοποιείται στην ΕΕ είναι αξιόπιστη, με διασφαλίσεις για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών. Ο Κανονισμός αποσκοπεί στη δημιουργία μιας εναρμονισμένης εσωτερικής αγοράς για την TN στην ΕΕ, ενθαρρύνοντας την υιοθέτηση αυτής της τεχνολογίας και δημιουργώντας ένα υποστηρικτικό περιβάλλον για την καινοτομία και τις επενδύσεις.

Η πράξη για την TN εισάγει έναν ορισμό της TN, με βάση την ασφάλεια των προϊόντων και την προσέγγιση βάσει κινδύνου στην ΕΕ.

Η πράξη για την TN θεσπίζει, επίσης, κανόνες για τα μοντέλα TN γενικού σκοπού, τα οποία είναι μοντέλα TN υψηλής ικανότητας που έχουν σχεδιαστεί για να εκτελούν ευρύ φάσμα καθηκόντων, όπως η δημιουργία κειμένου τύπου ανθρώπου. Τα μοντέλα TN γενικής χρήσης

χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο ως συστατικά στοιχεία εφαρμογών TN. Η πράξη για την TN θα διασφαλίσει τη διαφάνεια κατά μήκος της αξιακής αλυσίδας και θα αντιμετωπίσει πιθανούς συστημικούς κινδύνους των πλέον ικανών μοντέλων.

Τα κράτη μέλη έχουν προθεσμία μέχρι τις 2 Αυγούστου 2025 προκειμένου να ορίσουν εθνικές αρμόδιες αρχές, οι οποίες θα εποπτεύουν την εφαρμογή των κανόνων για τα συστήματα TN και θα διεξάγουν δραστηριότητες εποπτείας της αγοράς. Η Υπηρεσία TN της Επιτροπής θα είναι ο βασικός φορέας εφαρμογής της πράξης για την TN σε επίπεδο ΕΕ, καθώς και η αρχή επιβολής των κανόνων για τα μοντέλα TN γενικού σκοπού.

Η εφαρμογή των κανόνων θα στηριχθεί από τρία συμβουλευτικά όργανα. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Τεχνητής Νοημοσύνης θα διασφαλίσει την ομοιομορφία εφαρμογής της πράξης για την TN σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και θα ενεργεί ως ο κύριος φορέας συνεργασίας μεταξύ της Επιτροπής και των κρατών μελών. Μια επιστημονική ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων θα παρέχει τεχνικές συμβουλές και στοιχεία σχετικά με την επιβολή της νομοθεσίας. Ειδικότερα, η ομάδα αυτή μπορεί να εκδίδει προειδοποιήσεις στην Υπηρεσία TN σχετικά με κινδύνους που συνδέονται με μοντέλα TN γενικού σκοπού. Η Υπηρεσία TN μπορεί, επίσης, να λάβει καθοδήγηση από συμβουλευτικό φόρουμ, το οποίο αποτελείται από ευρύ φάσμα ενδιαφερόμενων μερών.

Στις εταιρείες που δεν συμμορφώνονται με τους κανόνες επιβάλλεται πρόστιμο. Τα πρόστιμα θα μπορούσαν να φθάσουν έως και το 7% του παγκόσμιου ετήσιου κύκλου εργασιών για παραβιάσεις απαγορευμένων εφαρμογών TN, έως και το 3% για παραβιάσεις άλλων υποχρεώσεων και έως και το 1,5% για την παροχή ανακριβών πληροφοριών.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_4123

III. ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

► Επιβολή από την Επιτροπή προσωρινών αντισταθμιστικών δασμών στις εισαγωγές από την Κίνα ηλεκτρικών οχημάτων με συσσωρευτή (04.07.2024)

Δασμοί – επιδοτήσεις – ηλεκτρικά οχήματα με συσσωρευτή – Κίνα

Εννέα μήνες μετά την έναρξη αυτεπάγγελτης έρευνας κατά των επιδοτήσεων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επέβαλε προσωρινούς αντισταθμιστικούς δασμούς στις εισαγωγές από την Κίνα ηλεκτρικών οχημάτων με συσσωρευτή. Με βάση την έρευνα, η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι στην Κίνα η αξιακή αλυσίδα των ηλεκτρικών οχημάτων με συσσωρευτή λαμβάνει αθέμιτες

επιδοτήσεις, γεγονός που απειλεί με οικονομική ζημία τους παραγωγούς τέτοιων οχημάτων στην ΕΕ. Η έρευνα εξέτασε, επίσης, τις πιθανές συνέπειες και τον αντίκτυπο των μέτρων στους εισαγωγείς, τους χρήστες και τους καταναλωτές ηλεκτρικών οχημάτων με συσσωρευτή στην ΕΕ.

Η Επιτροπή σκοπεύει να επιβάλει τους παρακάτω ατομικούς δασμούς στους τρεις Κινέζους παραγωγούς που εξετάστηκαν:

- BYD: 17,4%
- Geely: 19,9%
- SAIC: 37,6%

Άλλοι παραγωγοί ηλεκτρικών οχημάτων με συσσωρευτή στην Κίνα, οι οποίοι συνεργάστηκαν στην έρευνα και δεν συμπεριλήφθηκαν στο δείγμα, θα υπαχθούν στον σταθμισμένο μέσο δασμό ύψους 20,8%. Ο δασμός για τις άλλες εταιρείες, οι οποίες δεν συνεργάστηκαν, είναι 37,6%.

Οι προσωρινοί δασμοί θα εφαρμοστούν από τις 5 Ιουλίου 2024, για μέγιστη διάρκεια τεσσάρων μηνών. Εντός αυτού του διαστήματος πρέπει να ληφθεί τελική απόφαση αναφορικά με τους οριστικούς δασμούς με ψηφοφορία των κρατών μελών της ΕΕ. Η εν λόγω απόφαση, όταν εκδοθεί, θα καταστήσει τους δασμούς οριστικούς για περίοδο πέντε ετών.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_3630

IV. ΕΡΓΑΣΙΑ

► **Παραπομπή της Ελλάδας στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης λόγω μη συμμόρφωσης με τη νομοθεσία της ΕΕ σχετικά με την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων (25.07.2024)**

επαγγελματικά προσόντα – επαγγελματίες – διευθυντικά εκπαιδευτικά στελέχη

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να παραπέμψει την Ελλάδα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης λόγω μη συμμόρφωσης των εθνικών κανόνων με τη νομοθεσία της ΕΕ αναφορικά με την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων. Οι ενωσιακοί κανόνες έχουν συμβάλει στο να καθιερωθεί ένα σύγχρονο σύστημα για την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων στην ΕΕ. Διευκολύνουν τους επαγγελματίες να παρέχουν τις υπηρεσίες τους σε διάφορα κράτη μέλη.

Ειδικότερα, η Επιτροπή θεωρεί ότι οι ελληνικοί κανόνες δεν συμμορφώνονται με την Οδηγία 2005/36/ΕΚ, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2013/55/ΕΕ, αναφορικά με την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων, καθώς και με το άρθρο 45 ΣΛΕΕ.

Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, οι επαγγελματίες που έχουν αποκτήσει προσόντα διευθυντή σχολείου σε άλλα κράτη μέλη, όπως και άλλα παρόμοια διευθυντικά εκπαιδευτικά στελέχη, πρέπει να ακολουθήσουν μια διαδικασία πιο δύσκολη από εκείνη που προβλέπεται στην Οδηγία για την επαγγελματική αναγνώριση των τίτλων τους ώστε να είναι σε θέση να εργαστούν στην Ελλάδα. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την Οδηγία και δυσχεραίνει την πρόσβαση αυτών των επαγγελματιών της ΕΕ στην ελληνική αγορά εργασίας.

Η Επιτροπή απηύθυνε προειδοποιητική επιστολή στην Ελλάδα τον Σεπτέμβριο του 2022 και αιτιολογημένη γνώμη στις 19 Απριλίου 2023. Ωστόσο, η Ελλάδα δεν έχει ακόμη εξασφαλίσει τη συμμόρφωση των εθνικών της κανόνων με τη νομοθεσία της ΕΕ όσον αφορά την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_3751

V. ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

► **Επένδυση της ΕΕ ύψους 7 δισ. ευρώ σε υποδομές βιώσιμων, ασφαλών και έξυπνων μεταφορών (17.07.2024)**

επιχορηγήσεις – μεταφορές – διευρωπαϊκό δίκτυο μεταφορών

Η Επιτροπή επέλεξε 134 έργα μεταφορών, τα οποία θα λάβουν ενωσιακές επιχορηγήσεις ύψους άνω των 7 δισ. ευρώ από τον μηχανισμό «Συνδέοντας την Ευρώπη» (ΜΣΕ), το μέσο της ΕΕ για στρατηγικές επενδύσεις σε υποδομές. Αποτελεί την προκήρυξη με τον υψηλότερο προϋπολογισμό στο πλαίσιο του τρέχοντος προγράμματος «Συνδέοντας την Ευρώπη» για τις μεταφορές.

Περίπου το 83% της χρηματοδότησης θα στηρίξει έργα που υλοποιούν τους κλιματικούς στόχους της ΕΕ βελτιώνοντας και εκσυγχρονίζοντας το δίκτυο σιδηροδρόμων, εσωτερικών πλωτών οδών και θαλάσσιων διαδρομών κατά μήκος του διευρωπαϊκού δικτύου μεταφορών (ΔΕΔ-Μ) της ΕΕ. Το 80% των 7 δισ. ευρώ θα διατεθεί σε σιδηροδρομικά έργα. Επίσης, από 18 Ιουλίου θα ξεκινήσει να ισχύει ο αναθεωρημένος Κανονισμός ΔΕΔ-Μ.

Θα χρηματοδοτηθούν μεγάλα έργα για τη βελτίωση των διασυνοριακών σιδηροδρομικών συνδέσεων κατά μήκος του κεντρικού δικτύου ΔΕΔ-Μ στα κράτη μέλη της Βαλτικής (Rail Baltica), μεταξύ Γαλλίας και Ιταλίας (Λυόν-Τορίνο) και μεταξύ Δανίας και Γερμανίας (σήραγμα Fehmarnbelt).

Περίπου 20 θαλάσσιοι λιμένες στην Ιρλανδία, την Ισπανία, τη Φινλανδία, τις Κάτω Χώρες, τη Γερμανία, τη Μάλτα, τη Λιθουανία, την Κύπρο, την Κροατία, την Ελλάδα και την Πολωνία θα λάβουν χρηματοδότηση για την αναβάθμιση

των υποδομών τους, και κάποιιοι από αυτούς θα αποκτήσουν δυνατότητα από ξηράς ηλεκτροδότησης των πλοίων ή μεταφοράς ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές.

Τα έργα για τις υποδομές εσωτερικής ναυσιπλοΐας θα βελτιώσουν τις διασυννοριακές συνδέσεις στη λεκάνη Σηκουάνα-Σκάλδη μεταξύ Γαλλίας και Βελγίου και στον Δούναβη μεταξύ Ρουμανίας και Βουλγαρίας. Χρηματοδότηση θα λάβουν και λιμένες εσωτερικής ναυσιπλοΐας στην Αυστρία, τη Γερμανία και τις Κάτω Χώρες, προκειμένου να συνεχίσουν να προάγουν τις βιώσιμες μεταφορές μέσω του ευρωπαϊκού δικτύου ποταμών και διωρύγων.

Αναφορικά με τις οδικές μεταφορές, η δημιουργία συνεργατικών ευφών συστημάτων και υπηρεσιών μεταφορών (ITS) και νέων, ασφαλών και προστατευμένων χώρων στάθμευσης θα ενισχύσει την ασφάλεια τόσο των ιδιωτών όσο και των επαγγελματιών.

Τα έργα διαχείρισης της εναέριας κυκλοφορίας θα συνεχίσουν να αναπτύσσουν τον Ενιαίο Ευρωπαϊκό Ουρανό για αποδοτικότερες, ασφαλέστερες και πιο βιώσιμες αεροπορικές μεταφορές.

Τέλος, μέσα από διάφορα έργα θα ενισχυθεί η μεταφορική ικανότητα κατά μήκος των λωρίδων αλληλεγγύης ΕΕ-Ουκρανίας, οι οποίες δημιουργήθηκαν για να διευκολύνουν τις εισαγωγές και τις εξαγωγές μεταξύ Ουκρανίας και ΕΕ. Τα έργα αυτά καλύπτουν: i) βελτιώσεις στις υποδομές οδικών μεταφορών στα σημεία διέλευσης των συνόρων μεταξύ Ουκρανίας, Μολδαβίας και Ρουμανίας, ii) έργα για την αύξηση της μεταφορικής ικανότητας στο σιδηροδρομικό σημείο διέλευσης των συνόρων μεταξύ Ουγγαρίας και Ουκρανίας, iii) ένα νέο τμήμα οδού στην Πολωνία, το οποίο θα επεκταθεί ως τα σύνορα με την Ουκρανία, καθώς και μελέτες και έργα για την ενσωμάτωση του ουκρανικού σιδηροδρομικού συστήματος στην ΕΕ.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_3821

VI. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► **Παραπομπή της Ελλάδας στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης λόγω μη επαρκούς συλλογής και επεξεργασίας των αστικών λυμάτων (25.07.2024)**

■ **αστικά λύματα – ανθρώπινη υγεία – περιβάλλον**

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να παραπέμψει την Ελλάδα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης λόγω μη πλήρους συμμόρφωσης με τις υποχρεώσεις συλλογής και επεξεργασίας που προβλέπονται στην Οδηγία για την επεξεργασία των αστικών λυμάτων (Οδηγία 91/271/ΕΟΚ). Η Οδηγία αποσκοπεί στην προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος, απαιτώντας τη συλλογή και την επεξεργασία των αστικών λυμάτων πριν από την απόρριψή τους στο περιβάλλον. Οι πόλεις και οι

κωμοπόλεις υποχρεούνται να δημιουργήσουν τις απαραίτητες υποδομές για τη συλλογή και την επεξεργασία των αστικών λυμάτων τους. Τα ασύλλεκτα ή ανεπεξεργαστα λύματα μπορούν να αποτελέσουν κίνδυνο για την ανθρώπινη υγεία και να ρυπάνουν τις λίμνες, τα ποτάμια, το έδαφος, καθώς και τα παράκτια και τα υπόγεια ύδατα. Αποτελεί μέρος της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, η οποία, στο πλαίσιο της φιλοδοξίας της για μηδενική ρύπανση, στοχεύει στην αποτελεσματική προστασία της ανθρώπινης υγείας, στη διαφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος και στην επίτευξη κλιματικής ουδετερότητας.

Στην Ελλάδα, 153 οικισμοί παρουσιάζουν εκτεταμένες παραλείψεις συμμόρφωσης με την Οδηγία, με βάση τις πληροφορίες που συγκέντρωσε η Επιτροπή.

Και στους 153 αυτούς οικισμούς, η Ελλάδα πρέπει, επιπλέον, να διασφαλίσει ότι υπάρχουν συστήματα συλλογής λυμάτων και ότι, όταν δικαιολογείται η χρήση μεμονωμένων ή άλλων κατάλληλων συστημάτων (π.χ. σηπτικών δεξαμενών), τα συστήματα αυτά επιτυγχάνουν το ίδιο επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας.

Για 143 από αυτούς τους οικισμούς, η Ελλάδα συνεχίζει να μην παρέχει δευτεροβάθμια επεξεργασία πριν από την απόρριψη των λυμάτων. Επιπρόσθετα, σε έναν οικισμό, η Ελλάδα εξακολουθεί να μην παρέχει αυστηρότερη επεξεργασία πριν από την απόρριψη λυμάτων σε ευαίσθητες περιοχές. Για να συμμορφωθεί με τις απαιτήσεις της Οδηγίας, η Ελλάδα θα πρέπει να κατασκευάσει νέες υποδομές σε διάφορους οικισμούς και θα χρειαστεί να αναβαθμίσει τις υπάρχουσες υποδομές σε άλλους.

Η Επιτροπή απέστειλε στην Ελλάδα προειδοποιητική επιστολή τον Μάιο του 2020 και, εν συνεχεία, αιτιολογημένη γνώμη τον Δεκέμβριο του 2021. Παρά την πρόοδο που έχει επιτευχθεί, οι ελληνικές αρχές δεν έχουν ακόμη αντικρούσει πλήρως τις αιτιάσεις.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_3744

VII. ΔΗΜΟΣΙΑ ΥΓΕΙΑ

► **Μέτρα για περιβάλλον χωρίς καπνό για την καλύτερη προστασία της δημόσιας υγείας (17.09.2024)**

■ **καπνός – αερολύματα – δημόσια υγεία**

Η Επιτροπή υπέβαλε πρόταση αναθεώρησης της σύστασης του Συμβουλίου για περιβάλλον χωρίς καπνό, με σκοπό την καλύτερη προστασία των ανθρώπων από τις επιπτώσεις του δευτερογενούς καπνού και των δευτερογενών αερολυμάτων.

Η νέα πρωτοβουλία συνιστά στα κράτη μέλη να επεκτείνουν τις πολιτικές για περιβάλλον χωρίς καπνό, προκειμένου να καλύπτουν σημαντικούς υπαίθριους χώρους,

με σκοπό την καλύτερη προστασία των ανθρώπων στην ΕΕ, κυρίως των παιδιών και των νέων.

Οι χώροι αυτοί περιλαμβάνουν υπαίθριους χώρους αναψυχής όπου είναι πιθανό να συγκεντρώνονται παιδιά, όπως δημόσιες παιδικές χαρές, πάρκα αναψυχής και πισίνες, υπαίθριους χώρους που συνδέονται με χώρους υγειονομικής περίθαλψης και εκπαίδευσης, δημόσια κτίρια, εγκαταστάσεις παροχής υπηρεσιών, και στάσεις και σταθμούς μέσων μαζικής μεταφοράς.

Η πρωτοβουλία συνιστά, επίσης, στα κράτη μέλη να επεκτείνουν τις πολιτικές για περιβάλλον χωρίς καπνό στα αναδυόμενα προϊόντα, όπως θερμαινόμενα προϊόντα καπνού και ηλεκτρονικά τσιγάρα, τα οποία χρησιμοποιούνται με ολοένα και μεγαλύτερη συχνότητα από πολύ νεαρά άτομα. Ακολουθεί την έμφαση που δόθηκε, από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ), στις αρνητικές επιπτώσεις της έκθεσης σε δευτερογενείς εκπομπές από

αυτά τα αναδυόμενα προϊόντα, οι οποίες περιλαμβάνουν σοβαρά αναπνευστικά και καρδιαγγειακά προβλήματα.

Η Επιτροπή ενθαρρύνει, επίσης, τα κράτη μέλη να ανταλλάξουν βέλτιστες πρακτικές και να ενισχύσουν τη διεθνή συνεργασία για να μεγιστοποιηθεί η επίδραση των μέτρων που λαμβάνονται σε ολόκληρη την ΕΕ. Η Επιτροπή θα παράσχει στήριξη μέσω άμεσης επιχορήγησης ύψους 16 εκατ. ευρώ από το πρόγραμμα EU4Health, ενώ έχουν ήδη διατεθεί 80 εκατ. ευρώ από το πρόγραμμα «Ορίζων» για την ενίσχυση του ελέγχου του καπνού και της νικοτίνης, καθώς και για την πρόληψη του εθισμού. Η Επιτροπή θα αναπτύξει, επίσης, εργαλειαθήκη πρόληψης για τη στήριξη της προστασίας της υγείας των παιδιών και των νέων.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_4682

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Ψηφιακή πρόοδος της Ελλάδας βάσει DESI

Αξιοσημείωτη πρόοδος στην ψηφιοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών σημείωσε η Ελλάδα το 2023, ενώ συγχρόνως κατέγραψε και τη μεγαλύτερη βελτίωση στον τομέα αυτό με ποσοστό της τάξεως του 16% την τελευταία τετραετία. Συνολικά, μέσα σε δύο χρόνια, η Ελλάδα έχει προσεγγίσει και, σε πολλές περιπτώσεις, ξεπεράσει τον Ευρωπαϊκό Μέσο Όρο (Μ.Ο.). Η πρόοδος της χώρας μας αποτυπώνεται στην ετήσια έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Ψηφιακή Δεκαετία (δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας – DESI).

Άνοδο σημείωσε η Ελλάδα και στην ανάπτυξη υποδομών συνδεσιμότητας οπτικών ινών στις εγκαταστάσεις (FTTP). Αν και εξακολουθεί να υπολείπεται του ευρωπαϊκού Μ.Ο. που είναι 63.99% με αύξηση 7.63 ποσοστιαίων μονάδων, η χώρα μας σημείωσε αύξηση 10.56 ποσοστιαίων μονάδων φτάνοντας στο 38.41%. Πρόοδος επίσης κατέγραψε η Ελλάδα και στην κάλυψη του 5G που ανέρχεται στο 98%, σημειώνοντας άνοδο 14.5 ποσοστιαίων μονάδων, ενώ ο ευρωπαϊκός Μ.Ο. διαμορφώθηκε στο 89.3%, καταγράφοντας αύξηση 9.8 ποσοστιαίων μονάδων.

Πιο συγκεκριμένα, στους δείκτες:

Χρήστες Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης: Η χώρα μας έχει καταφέρει να φτάσει το 79.66% σε χρήστες υπηρεσιών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης που παρέχονται από το κράτος, ξεπερνώντας τον ευρωπαϊκό Μ.Ο. σταθερά από το 2023.

Προσυμπληρωμένα έντυπα: Η Ελλάδα αξιολογήθηκε με ποσοστό της τάξης του 79%, υπερβαίνοντας τον ευρωπαϊκό Μ.Ο. του 70.8%. Πρόκειται για αύξηση 24.6 ποσοστιαίων μονάδων την ώρα που ο ρυθμός αύξησης του ευρωπαϊκού Μ.Ο. ήταν 3.26 μονάδες.

Ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες για πολίτες: Η Ελλάδα σημειώνει πρόοδο σε ποσοστό 75.9%, προσεγγίζοντας τον ευρωπαϊκό Μ.Ο. του 79.4%, καταγράφοντας αύξηση 11.3 ποσοστιαίων μονάδων. Πρόκειται για πολλαπλάσια πρόοδο σε σχέση με τις 2.41 ποσοστιαίες μονάδες που είναι ο μέσος ρυθμός αύξησης στην Ευρώπη, γεγονός που δείχνει την ενίσχυση των ψηφιακών υπηρεσιών για τους πολίτες.

Ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες για επιχειρήσεις: Η Ελλάδα καταγράφει ποσοστό 86.2%, υπερβαίνοντας τον ευρωπαϊκό Μ.Ο. του 85.4%.

Υποστήριξη χρηστών: Η χώρα μας πλησιάζει τον ευρωπαϊκό Μ.Ο. του 86.4%, με ποσοστό της τάξεως του 85.1% και αύξηση 10 ποσοστιαίων μονάδων. Πρόκειται για πρό-

οδο σημαντικά μεγαλύτερη από την αντίστοιχη ευρωπαϊκή που είναι της τάξης των 2.85 ποσοστιαίων μονάδων.

Υπηρεσίες φιλικές προς κινητές συσκευές: Με ποσοστό 98.32%, η Ελλάδα ξεπερνά τον ευρωπαϊκό Μ.Ο. του 95.3%, σημειώνοντας αύξηση 13.6 ποσοστιαίων μονάδων.

Ωστόσο, εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικές προκλήσεις σε άλλους τομείς. Η έλλειψη επαγγελματιών ΤΠΕ στην αγορά εργασίας αποτελεί ένα παράδειγμα, για το οποίο έχουν δρομολογηθεί πρωτοβουλίες αναβάθμισης ψηφιακών δεξιοτήτων για εργαζομένους, όπως η Εθνική Συμμαχία για τις Ψηφιακές Δεξιότητες και την Απασχόληση και η Ακαδημία Ψηφιακών Ικανοτήτων. Ειδικότερα, πρόσφατα εκδόθηκε η νέα πρόσκληση του Προγράμματος «Ψηφιακός Μετασχηματισμός 2021-2027» του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης, συνολικού προϋπολογισμού 62.5 εκατ. ευρώ, για υλοποίηση προγραμμάτων αναβάθμισης ψηφιακών δεξιοτήτων (upskilling) σε καινοτόμες ψηφιακές τεχνολογίες με βάση τις ανάγκες της αγοράς και τις τρέχουσες τάσεις των ΤΠΕ.

Σε ό,τι αφορά την αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών από τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜμΕ) για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητάς τους, αλλά και τη χρήση των δυνατοτήτων που παρέχουν οι υποδομές υπολογιστικού νέφους, η ανάλυση δεδομένων και η τεχνητή νοημοσύνη, έχουν συσταθεί κόμβοι ψηφιακού καινοτομίας συνολικού προϋπολογισμού 32 εκατ. ευρώ. Επιπλέον, στο πλαίσιο του Εθνικού Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας Ελλάδα 2.0 με τη χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης – NextGenerationEU, υλοποιούνται τα προγράμματα «Ψηφιακά Εργαλεία ΜμΕ», «Ανάπτυξη Ψηφιακών Προϊόντων και Υπηρεσιών» και «Ψηφιακές Συναλλαγές», συνολικού προϋπολογισμού 372.5 εκατ. ευρώ.

Σχετικά links:

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/factpages/greece-2024-digital-decade-country-report>

► Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ερευνά Temu και Shein

Περί τα τέλη Ιουνίου 2024, η Επιτροπή απέστειλε στις επιγραμμικές αγορές Temu και Shein επίσημες αιτήσεις παροχής πληροφοριών (RFI) στο πλαίσιο του νόμου για τις ψηφιακές υπηρεσίες (DSA).

Η Επιτροπή ζητεί από την Temu και τη Shein να παράσχουν περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα μέτρα που έχουν λάβει για τη συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις DSA που σχετίζονται με τον λεγόμενο «μηχανισμό ανακοίνωσης και δράσης» (που επιτρέπει στους χρήστες να

κοινοποιούν παράνομα προϊόντα), τις επιγραμμικές διεπαφές (οι οποίες θα πρέπει να σχεδιάζονται κατά τρόπο που να μην παραπλανά ή να χειραγωγεί τους χρήστες μέσω των λεγόμενων «σκοτεινών προτύπων»), την προστασία των ανηλίκων, τη διαφάνεια των συστημάτων συστάσεων, την ιχνηλασιμότητα των εμπορών και τη συμμόρφωση εκ σχεδιασμού.

Η εν λόγω δράση επιβολής βασίζεται επίσης σε καταγγελία που υποβλήθηκε στην Επιτροπή από οργανώσεις καταναλωτών.

Τόσο η Temu όσο και η Shein κλήθηκαν να παράσχουν τις ζητούμενες πληροφορίες έως τις 12 Ιουλίου 2024. Με βάση την αξιολόγηση των απαντήσεων, η Επιτροπή θα αξιολογήσει τα επόμενα βήματα. Αυτό θα μπορούσε να συνεπάγεται την επίσημη έναρξη διαδικασίας σύμφωνα με το άρθρο 66 του νόμου για τις ψηφιακές υπηρεσίες.

Σύμφωνα με το άρθρο 74 παρ. 2 του νόμου για τις ψηφιακές υπηρεσίες, η Επιτροπή μπορεί να επιβάλει πρόστιμα για ανακριβείς, ελλιπείς ή παραπλανητικές πληροφορίες κατόπιν αιτήματος παροχής πληροφοριών. Σε περίπτωση μη απάντησης, η Επιτροπή μπορεί να αποφασίσει να ζητήσει τις πληροφορίες με απόφαση. Στην περίπτωση αυτή, η μη απάντηση εντός της προθεσμίας θα μπορούσε να οδηγήσει στην επιβολή περιοδικών χρηματικών ποινών.

Μετά τον χαρακτηρισμό τους ως πολύ μεγάλων επιγραμμικών πλατφορμών (VLOPs), η Temu και η Shein υπόκεινται στην εποπτεία της Επιτροπής, μεταξύ άλλων όσον αφορά τις γενικές υποχρεώσεις της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 17 Φεβρουαρίου 2024, και στο αίτημα παροχής πληροφοριών που απεστάλη στις 28 Ιουνίου 2024. Η Temu και η Shein εξακολουθούν επίσης να εποπτεύονται από το Coimisiún na Meán και την Επιτροπή Ανταγωνισμού και Προστασίας των Καταναλωτών ως αρμόδιες αρχές της Ιρλανδίας όσον αφορά τις γενικές υποχρεώσεις τους βάσει του νόμου για τις ψηφιακές υπηρεσίες. Η Temu και η Shein έχουν στη διάθεσή τους τέσσερις μήνες από τον χαρακτηρισμό για να συμμορφωθούν με τους αυστηρότερους κανόνες της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες, ιδίως την υποχρέωση να αξιολογούν δεόντως και να μετριάσουν τυχόν συστημικούς κινδύνους που απορρέουν από τις υπηρεσίες τους, όπως η διάδοση μη ασφαλών και παραποιημένων προϊόντων.

Σχετικά links:

<https://www.beuc.eu/reports/taming-temu-why-fast-growing-online-marketplace-fails-comply-eu-digital-services-act>

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-requests-information-online-marketplaces-temu-and-shein-compliance-digital-services-act>

► Κατάρτιση δημοσίων υπαλλήλων στην Τεχνητή Νοημοσύνη

Το Υπουργείο Εσωτερικών ξεκινά την κατάρτιση των δημοσίων υπαλλήλων σε θέματα Τεχνητής Νοημοσύνης σε συνεργασία με την Google. Αύξηση της παραγωγικότητας μέσω της Τεχνητής Νοημοσύνης, επίλυση προβλημάτων αλλά και η ηγεσία στην ψηφιακή εποχή είναι η θεματολογία της πρώτης ενότητας της εκπαιδευτικής πρωτοβουλίας της Google για τον δημόσιο τομέα.

Εκπαίδευση σε θέματα Τεχνητής Νοημοσύνης ξεκίνησαν ήδη 500 εργαζόμενοι στον δημόσιο τομέα, με στόχο την εξοικείωσή τους με αυτή και την ενίσχυση των γνώσεών τους. Η συγκεκριμένη εκπαιδευτική πρωτοβουλία, με τίτλο «AI for All», πραγματοποιείται από το Υπουργείο Εσωτερικών, σε συνεργασία με την Google και το Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (Ε.Κ.Δ.Δ.Α.) και αποτελεί μόνο την αρχή ενός προγράμματος που θα επεκταθεί από τον Σεπτέμβριο του 2024 σε όλες τις υπηρεσίες του δημοσίου τομέα.

Το πρώτο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Υπουργείου Εσωτερικών και της Google περιλαμβάνει τρεις ημερίδες από εξειδικευμένους και έμπειρους εκπαιδευτές της Google. Οι δύο από αυτές θα απευθύνονται στους δημόσιους υπαλλήλους συνολικά και ξεδιπλώνονται μέσα από τις θεματικές ενότητες «Ενισχύστε την Παραγωγικότητά σας με την Τεχνητή Νοημοσύνη (AI)» και «Μέθοδοι επίλυσης Προβλημάτων». Η τρίτη ημερίδα, με θέμα «Ηγεσία για την Ψηφιακή Εποχή», αφορά στελέχη που έχουν θέσεις ευθύνης στον δημόσιο τομέα.

Η συνεργασία της Google με το Υπουργείο Εσωτερικών, που είναι μέρος μιας ευρύτερης πρωτοβουλίας αναφορικά με την εκπαίδευση σε θέματα AI στην Ελλάδα (AI Skilling Initiative in Greece) και ανακοινώθηκε στο 9ο Οικονομικό Φόρουμ των Δελφών, στοχεύει στην επιτάχυνση της ψηφιακής μετάβασης μέσω της Τεχνητής Νοημοσύνης καθώς και στη διασφάλιση ίσων ευκαιριών, προσβάσιμων σε όλους, ενώ το εν λόγω εκπαιδευτικό πρόγραμμα θα είναι διαθέσιμο μέσω της πλατφόρμας Grow with Google. Αφορμή για αυτό το πρόγραμμα ήταν η οικονομική έκθεση που διεξήγαγε η Implement Consulting Group για λογαριασμό της εταιρείας, η οποία κατέγραψε ότι η εκτενής υιοθέτηση της παραγωγικής τεχνητής νοημοσύνης (Generative AI) έχει τη δυνατότητα να αυξήσει το ετήσιο ΑΕΠ της Ελλάδας κατά 10-12 δισεκατομμύρια ευρώ ετησίως. Πρόκειται για μια συνεισφορά που θα αποτυπωθεί σε περίπου δέκα χρόνια από τώρα, όταν η συγκεκριμένη τεχνολογία αναμένεται να έχει ενσωματωθεί πλήρως στην παραγωγική διαδικασία και οικονομία.

Σχετικά links:

<https://www.ypes.gr/to-ypourgeio-esoterikon-xekina-tin-katartisi-ton-dimosion-ypallilon-se-themata-technitis-noimosynis-se-synergasia-me-tin-google>

► Διαδικασία αναγνώρισης trusted flaggers από την ΕΕΤΤ

Στις 23 Ιουλίου 2024, η ΕΕΤΤ δημοσίευσε τη διαδικασία για την αναγνώριση της ιδιότητας της «Αξιόπιστης πηγής επισήμανσης παράνομου περιεχομένου (trusted flagger)» σε ενδιαφερόμενους φορείς που εδρεύουν στην Ελλάδα, στο πλαίσιο της Πράξης για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες.

Η ιδιότητα του trusted flagger αναγνωρίζεται σε φορείς που εξειδικεύονται στον εντοπισμό ορισμένων τύπων παράνομου περιεχομένου στο Διαδίκτυο (π.χ. ρητορική μίσους ή τρομοκρατικό περιεχόμενο) και στην υποβολή ειδοποιήσεων στις επιγραμμικές (διαδικτυακές) πλατφόρμες. Οι ειδοποιήσεις που υποβάλλονται από trusted flaggers πρέπει να εξετάζονται κατά προτεραιότητα από τους παρόχους πλατφορμών, καθώς διακρίνονται από μεγαλύτερη ακρίβεια σε σχέση με τις ειδοποιήσεις που υποβάλλουν χρήστες υπηρεσιών.

Το άρθρο 22 της Πράξης για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες προβλέπει τη δυνατότητα φορέων να αναγνωρίζονται από τον αρμόδιο Συντονιστή Ψηφιακών Υπηρεσιών ως trusted flagger, θέτει τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν και ορίζει τις υποχρεώσεις τους. Στην Ελλάδα, ο ρόλος του Συντονιστή Ψηφιακών Υπηρεσιών έχει ανατεθεί στην ΕΕΤΤ.

Οι φορείς που είναι εγκατεστημένοι στην Ελλάδα μπορούν να υποβάλουν αίτηση στη διεύθυνση: DSC_Greece@eett.gr. Η αίτηση πρέπει να συνοδεύεται από όλα τα απαραίτητα έγγραφα που να αποδεικνύουν ότι πληρούνται οι απαιτούμενες προϋποθέσεις, όπως αναφέρονται ρητά στις οδηγίες για την υποβολή της αίτησης.

Σχετικά links:

<https://www.eett.gr/wp-content/uploads/2024/07/Οδηγίες-Αίτησης-Trusted-Flagger.pdf>

► Οδηγός Προστασίας Δεδομένων για Μικρές Επιχειρήσεις

Στα τέλη Απριλίου του 2023, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προστασίας Δεδομένων, στο οποίο συμμετέχει και η Ελληνική Αρχή ως μέλος, ανακοίνωσε τη δημιουργία Οδηγού Προστασίας Δεδομένων για μικρές επιχειρήσεις (αρχικά διαθέσιμου στα αγγλικά).

Στις 24.07.2024, στο πλαίσιο του διαδικτυακού διεθνούς συνεδρίου που οργάνωσε η Αρχή Προστασίας Δεδομένων με αφορμή την ολοκλήρωση και την παρουσίαση των αποτελεσμάτων του έργου byDefault, παρουσιάστηκε από την επικεφαλής του Τομέα Επικοινωνίας και Ενημέρωσης του ΕΣΠΔ, Greet Gysen, η έκδοση του Οδηγού του ΕΣΠΔ και στην ελληνική γλώσσα.

Ο Οδηγός καλύπτει διάφορες πτυχές του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων, όπως βασικές πληροφορίες για την προστασία δεδομένων, τα δικαιώματα των υποκειμένων, τα περιστατικά παραβίασης κ.ά. Περιλαμβάνει ενημερωτικά βίντεο, διαγράμματα ροής, διαδραστικά γραφήματα, χρηστικά παραδείγματα και χρήσιμες συμβουλές με σκοπό να συνδράμει τις μικρές επιχειρήσεις στην προσπάθειά τους για συμμόρφωση με τον ΓΚΠΔ.

Σχετικά links:

Ο Οδηγός ως microsite:

https://www.edpb.europa.eu/sme-data-protection-guide/home_el

https://www.edpb.europa.eu/news/news/2023/edpb-launches-data-protection-guide-small-business_en

<https://www.dpa.gr/el/enimerwtiko/deltia/diaktyako-syn-edrio-gia-ta-apotelesmata-toy-ergoy-bydefault-stis-247-enimerosi>

► Σε ισχύ η ευρωπαϊκή πράξη για την Τεχνητή Νοημοσύνη

Την 1η Αυγούστου 2024 τέθηκε σε ισχύ η ευρωπαϊκή πράξη για την τεχνητή νοημοσύνη (πράξη για την ΤΝ), ο πρώτος ολοκληρωμένος Κανονισμός για την τεχνητή νοημοσύνη στον κόσμο. Η πράξη για την ΤΝ έχει σχεδιαστεί για να διασφαλίσει ότι η ΤΝ που αναπτύσσεται και χρησιμοποιείται στην ΕΕ είναι αξιόπιστη, με διασφαλίσεις για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών. Ο Κανονισμός αποσκοπεί στη δημιουργία μιας εναρμονισμένης εσωτερικής αγοράς για την ΤΝ στην ΕΕ, ενθαρρύνοντας την υιοθέτηση αυτής της τεχνολογίας και δημιουργώντας ένα υποστηρικτικό περιβάλλον για την καινοτομία και τις επενδύσεις.

Η πράξη για την ΤΝ εισάγει έναν μακρόπνοο ορισμό της ΤΝ, με βάση την ασφάλεια των προϊόντων και την προσέγγιση βάσει κινδύνου στην ΕΕ:

- Ελάχιστος κίνδυνος: Τα περισσότερα συστήματα ΤΝ, όπως τα συστήματα συστάσεων που λειτουργούν βάσει ΤΝ και τα φίλτρα ανεπιθύμητων μηνυμάτων, εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία. Τα συστήματα αυτά δεν υπόκεινται σε υποχρεώσεις στο πλαίσιο της πράξης για την ΤΝ λόγω του ελάχιστου κινδύνου για τα δικαιώματα και την ασφάλεια των πολιτών. Οι εταιρείες μπορούν οικειοθελώς να υιοθετήσουν πρόσθετους κώδικες δεοντολογίας.

- Ειδικός κίνδυνος διαφάνειας: Τα συστήματα ΤΝ, όπως τα διαλογικά ρομπότ (chatbots), πρέπει να γνωστοποιούν σαφώς στους χρήστες ότι αλληλεπιδρούν με μηχανή. Ορισμένα περιεχόμενα που παράγονται από ΤΝ, συμπεριλαμβανομένων των βαθιά ψευδών πληροφοριών, πρέπει να επισημαίνονται ως τέτοια και οι χρήστες

πρέπει να ενημερώνονται όταν χρησιμοποιούνται συστήματα βιομετρικής κατηγοριοποίησης ή αναγνώρισης συναισθημάτων. Επιπλέον, οι πάροχοι θα πρέπει να σχεδιάζουν συστήματα κατά τρόπο ώστε το συνθετικό περιεχόμενο ήχου, βίντεο, κειμένου και εικόνων να επισημαίνεται σε μηχαναγνώσιμο μορφότυπο και να είναι ανιχνεύσιμο ως τεχνητά παραγόμενο ή παραποιημένο.

- **Υψηλός κίνδυνος:** Τα συστήματα TN που χαρακτηρίζονται ως υψηλού κινδύνου θα πρέπει να συμμορφώνονται με αυστηρές απαιτήσεις, συμπεριλαμβανομένων συστημάτων μετριάσμου του κινδύνου, υψηλής ποιότητας συνόλων δεδομένων, καταγραφής δραστηριοτήτων, λεπτομερούς τεκμηρίωσης, σαφών πληροφοριών για τους χρήστες, ανθρώπινης εποπτείας και υψηλού επιπέδου αξιοπιστίας, ακρίβειας και κυβερνοασφάλειας. Τα ρυθμιστικά δοκιμαστήρια θα διευκολύνουν την υπεύθυνη καινοτομία και την ανάπτυξη συμμορφούμενων συστημάτων TN. Τα εν λόγω συστήματα TN υψηλού κινδύνου περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, συστήματα TN που χρησιμοποιούνται για προσλήψεις ή για την αξιολόγηση του κατά πόσον κάποιος δικαιούται να λάβει δάνειο ή να χρησιμοποιεί αυτόνομα ρομπότ.

- **Απαράδεκτος κίνδυνος:** Τα συστήματα TN που θεωρούνται σαφής απειλή για τα θεμελιώδη δικαιώματα των ανθρώπων θα απαγορευτούν. Αυτό περιλαμβάνει συστήματα ή εφαρμογές TN που χειραγωγούν την ανθρώπινη συμπεριφορά για την παράκαμψη της ελεύθερης βούλησης των χρηστών, όπως παιχνίδια που χρησιμοποιούν φωνητική βοήθεια που ενθαρρύνει την επικίνδυνη συμπεριφορά των ανηλίκων, συστήματα που επιτρέπουν την «κοινωνική βαθμολόγηση» από κυβερνήσεις ή εταιρείες, και ορισμένες εφαρμογές προληπτικής αστυνόμευσης. Επιπλέον, θα απαγορευτούν ορισμένες χρήσεις βιομετρικών συστημάτων, για παράδειγμα συστήματα αναγνώρισης συναισθημάτων που χρησιμοποιούνται στον χώρο εργασίας και ορισμένα συστήματα κατηγοριοποίησης ατόμων ή εξ αποστάσεως βιομετρικής ταυτοποίησης σε πραγματικό χρόνο για σκοπούς επιβολής του νόμου σε δημόσια προσβάσιμους χώρους (με περιορισμένες εξαιρέσεις).

Για τη συμπλήρωση του εν λόγω συστήματος, η πράξη για την TN θεσπίζει επίσης κανόνες για τα λεγόμενα μοντέλα TN γενικού σκοπού, τα οποία είναι μοντέλα TN υψηλής ικανότητας που έχουν σχεδιαστεί για να εκτελούν ευρύ φάσμα καθηκόντων, όπως η δημιουργία κειμένου τύπου ανθρώπου. Τα μοντέλα TN γενικής χρήσης χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο ως συστατικά στοιχεία εφαρμογών TN. Η πράξη για την TN θα διασφαλίσει τη διαφάνεια κατά μήκος της αξιακής αλυσίδας και θα αντιμετωπίσει πιθανούς συστημικούς κινδύνους των πλέον ικανών μοντέλων.

Τα κράτη μέλη έχουν προθεσμία έως τις 2 Αυγούστου 2025 για να ορίσουν εθνικές αρμόδιες αρχές, οι οποίες θα εποπτεύουν την εφαρμογή των κανόνων για τα συστήματα TN και θα διεξάγουν δραστηριότητες εποπτείας της αγοράς. Η Υπηρεσία TN της Επιτροπής θα είναι ο βασικός φορέας εφαρμογής της πράξης για την TN σε επίπεδο ΕΕ, καθώς και η αρχή επιβολής των κανόνων για τα μοντέλα TN γενικού σκοπού.

Τρία συμβουλευτικά όργανα θα στηρίξουν την εφαρμογή των κανόνων. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Τεχνητής Νοημοσύνης θα διασφαλίσει την ομοιομορφή εφαρμογή της πράξης για την TN σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και θα ενεργεί ως ο κύριος φορέας συνεργασίας μεταξύ της Επιτροπής και των κρατών μελών. Μια επιστημονική ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομώνων θα παρέχει τεχνικές συμβουλές και στοιχεία σχετικά με την επιβολή της νομοθεσίας. Ειδικότερα, η ομάδα αυτή μπορεί να εκδίδει προειδοποιήσεις στην Υπηρεσία TN σχετικά με κινδύνους που συνδέονται με μοντέλα TN γενικού σκοπού. Η Υπηρεσία TN μπορεί επίσης να λάβει καθοδήγηση από συμβουλευτικό φόρουμ, το οποίο αποτελείται από ευρύ φάσμα ενδιαφερόμενων μερών.

Στις εταιρείες που δεν συμμορφώνονται με τους κανόνες επιβάλλεται πρόστιμο. Τα πρόστιμα θα μπορούσαν να φθάσουν έως και το 7% του παγκόσμιου ετήσιου κύκλου εργασιών για παραβιάσεις απαγορευμένων εφαρμογών TN, έως και το 3% για παραβιάσεις άλλων υποχρεώσεων και έως και το 1,5 % για την παροχή ανακριβών πληροφοριών.

Η πλειονότητα των κανόνων της πράξης για την TN θα αρχίσει να εφαρμόζεται την 2η Αυγούστου 2026. Ωστόσο, οι απαγορεύσεις των συστημάτων TN που θεωρείται ότι ενέχουν απαράδεκτο κίνδυνο θα εφαρμόζονται ήδη μετά από έξι μήνες, ενώ οι κανόνες για τα λεγόμενα μοντέλα TN γενικού σκοπού θα εφαρμοστούν μετά από 12 μήνες.

Για να γεφυρωθεί η μεταβατική περίοδος πριν από την πλήρη εφαρμογή, η Επιτροπή δρομολόγησε το σύμφωνο για την TN. Η παρούσα πρωτοβουλία καλεί τους προγραμματιστές TN να εγκρίνουν οικειοθελώς βασικές υποχρεώσεις της πράξης για την TN πριν από τις νόμιμες προθεσμίες.

Η Επιτροπή καταρτίζει επίσης κατευθυντήριες γραμμές για τον καθορισμό και τη λεπτομερή περιγραφή του τρόπου με τον οποίο θα πρέπει να εφαρμόζεται η πράξη για την TN και τη διευκόλυνση μέσων συρρύθμισης, όπως πρότυπα και κώδικες πρακτικής. Η Επιτροπή δημοσίευσε πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη συμμετοχή στην κατάρτιση του πρώτου κώδικα ορθής πρακτικής για την TN γενικού σκοπού, καθώς και πολυμερή διαβούλευση, δίνοντας σε όλα τα ενδιαφερόμενα

νομικής πληροφορικής

μέρη την ευκαιρία να εκφράσουν τη γνώμη τους σχετικά με τον πρώτο κώδικα δεοντολογίας στο πλαίσιο της πράξης για την ΤΝ.

Σχετικά links:

Ο Οδηγός ως microsite:

<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_21_1683

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-office>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2024)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Όλγα Μιχαλοπούλου

► Υποχρέωση συμμόρφωσης του κράτους μέλους προς προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου σχετικά με την κοινή πολιτική ασύλου

Η μη συμμόρφωση της Ουγγαρίας προς προηγούμενη απόφαση του ΔΕΕ αφορώσα τις ενωσιακές διατάξεις για τις διαδικασίες χορήγησης διεθνούς προστασίας σε πολίτες τρίτων χωρών και ανιθαγενείς συνιστά ιδιαίτερα σοβαρή παράβαση

παράβαση κράτους μέλους – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – Οδηγίες 2008/115/ΕΚ, 2013/32/ΕΚ και 2013/33/ΕΕ – διαδικασία χορήγησης διεθνούς προστασίας – πραγματική πρόσβαση – διαδικασία στα σύνορα – διαδικαστικές εγγυήσεις – επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών – προσφυγές που ασκούνται κατά των διοικητικών αποφάσεων περί απόρριψης αίτησης διεθνούς προστασίας – δικαίωμα διανομής στην επικράτεια – απόφαση του Δικαστηρίου με την οποία διαπιστώνεται παράβαση – μη εκτέλεση – άρθρο 260 παρ. 2 ΣΛΕΕ – χρηματικές κυρώσεις – αναλογικός και αποτρεπτικός χαρακτήρας – κατ' αποκοπήν ποσό – χρηματική ποινή

ΔΕΕ C-123/22, Επιτροπή/Ουγγαρία (Accueil des demandeurs de protection international II), 13.06.2024, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: P. Riikmäe, ECLI:EU:C:2024:493 – Προσφυγή κατά παράλειψης ενέργειας

Η προσφυγή παράλειψης ασκήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά της Ουγγαρίας, ζητώντας την επιβολή οικονομικών κυρώσεων στο εν λόγω κράτος μέλος εξαιτίας μη συμμόρφωσής του με προηγούμενη απόφαση του ΔΕΕ, και συγκεκριμένα με την απόφαση C-808/18 του 2020, *Επιτροπή κατά Ουγγαρίας (Υποδοχή αιτούντων διεθνή προστασία I)*, η οποία αφορούσε παραβιάσεις της Ουγγαρίας σχετικά με τους κανόνες της ΕΕ για τις διαδικασίες χορήγησης διεθνούς προστασίας και την επιστροφή των παράνομα διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών.

Στη σημερινή απόφαση, το Δικαστήριο, αφού έκανε δεκτή την προσφυγή, ακολουθώντας την πάγια νομολογία του αναφορικά με το άρθρο 120, στοιχείο γ' του Κανονισμού Διαδικασίας, έκρινε ότι πράγματι η Ουγγαρία δεν είχε λάβει τα απαραίτητα μέτρα προς συμμόρφωση με την προγενέστερη απόφαση, παραβίασε δηλαδή τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 260 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, όπως πρότεινε και η Επιτροπή, το κράτος μέλος δεν συμμορφώθηκε όσον αφορά τις επιταγές του ενωσιακού δικαίου σχετικά με την πρόσβαση στη διαδικασία διεθνούς προστασίας, την απομάκρυνση των υπηκόων τρίτων χωρών και το δικαίωμα των αιτούντων διεθνή προστασία, σε περίπτωση που δεν συντρέχει κατάσταση κρίσης λόγω μαζικής μετανάστευσης, να παραμείνουν στο συγγικό έδαφος, δηλαδή σε όσα ορίζονται σύμφωνα με τις Οδηγίες 2013/32, 2013/33 και 2008/115.

Το Δικαστήριο μάλιστα έκρινε ότι η εν λόγω παράβαση είναι ιδιαίτερα αυξημένης σοβαρότητας, συνεκτιμώντας σειρά παραγόντων. Πιο συγκεκριμένα, η παρατεταμένη άρνηση εκτέλεσης αποφάσεως του Δικαστηρίου συνιστά σοβαρή παραβίαση της αρχής νομιμότητας και του δεδικασμένου της Ένωσης, ενώ η σκόπιμη μη εφαρμογή κοινής πολιτικής στο σύνολό της συνιστά σημαντική απειλή για την ενότητα του δικαίου της Ένωσης και για την αρχή της ισότητας των κρατών μελών, του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ. Θίγεται επίσης η αρχή της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής ευθυνών μεταξύ των κρατών μελών, του άρθρου 80 ΣΛΕΕ, αρχή θεμελιώδους αξίας της Ένωσης. Επίσης, δυνάμει της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, η επίκληση από κράτος μέλος των διατάξεων εθνικού δικαίου, ακόμα και του συνταγματικού, όπως προέβλεπε η Ουγγαρία, δεν είναι δυνατόν να υπονομεύσει την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης και την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας του άρθρου 4 παρ. 3 ΣΕΕ. Τέλος, σημαντικός παράγοντας που λήφθηκε υπόψη από το Δικαστήριο ήταν το γεγονός ότι βλάπτονται ιδιαίτερα σοβαρά θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, και συγκεκριμένα τα συμφέροντα των υπηκόων τρίτων χωρών και ανιθαγενών που επιθυμούν να υποβάλουν αίτηση διεθνούς προστασίας, όπως αυτά κατοχυρώνονται από τις διατάξεις 18, 19 και 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο υποχρεώνει την Ουγγαρία να καταβάλει στην Επιτροπή κατ' αποκοπήν ποσό 200 εκατ. ευρώ και ημερήσια ποινή ύψους 1 εκατ. ευρώ ανά ημέρα καθυστέρησης.

► Το άρθρο 19 ΣΕΕ απαγορεύει την παρεμβολή προσώπων εκτός του δικαστικού σχηματισμού στην έκβαση μίας υπόθεσης

Ο δικαστικός σχηματισμός στον οποίο έχει ανατεθεί μία υπόθεση πρέπει να λαμβάνει αυτός και μόνον την απόφαση που περατώνει τη δίκη, προκειμένου να τη-

ρούνται οι θεμελιώδεις αρχές της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης και του κράτους δικαίου

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 19 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο ΣΕΕ – αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης – ανεξαρτησία των δικαστών – δικαστήριο που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως – δίκαιη δίκη – υπηρεσία καταχώρισης δικαστικών αποφάσεων – εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει τον ορισμό αρμόδιου για την καταχώριση δικαστή στα δευτεροβάθμια δικαστήρια, ο οποίος έχει, στην πράξη, την εξουσία να αναστέλλει τη δημοσίευση δικαστικής απόφασης, να δίνει οδηγίες στους δικαστικούς σχηματισμούς και να ζητεί τη σύγκληση σύσκεψης τομέα – εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει την εξουσία των συσκέψεων τομέα ή των συσκέψεων του συνόλου των δικαστών ενός δικαστηρίου να διατυπώνουν δεσμευτικές «νομικές θέσεις», μεταξύ άλλων και για υποθέσεις για τις οποίες έχει ήδη ολοκληρωθεί η διάσκεψη

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-554/21, C-622/21 και C-727/21, Hann-Invest, 11.07.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: I. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2024:594 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Α. Ζήση, σ. 402.

► **Εθνικό στάδιο πρότασης υποψηφίου δικαστή του ΓεΔΕΕ υπό το πρίσμα του άρθρου 19 παρ. 2, τρίτο εδάφιο, ΣΕΕ και του άρθρου 254, δεύτερο εδάφιο, ΣΛΕΕ**

Κράτος μέλος μπορεί να προτείνει ως δικαστή του ΓεΔΕΕ, μεταξύ υποψηφίων που περιλαμβάνονται σε πίνακα καταρτιζόμενο από εθνική ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων, υποψήφιο άλλον από εκείνον που έχει καταταγεί στην πρώτη θέση, υπό την προϋπόθεση ότι ο προτεινόμενος αυτός υποψήφιος πληροί τις απαιτήσεις που προβλέπουν οι Συνθήκες

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 19 παρ. 2, τρίτο εδάφιο ΣΕΕ – άρθρο 254, δεύτερο εδάφιο ΣΛΕΕ – διορισμός δικαστών του ΓεΔΕΕ – εγγυήσεις ανεξαρτησίας – απαιτούμενη ικανότητα για την άσκηση υψηλών δικαστικών καθηκόντων – εθνική διαδικασία πρότασης υποψηφίου για τη θέση δικαστή του ΓεΔΕΕ – ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων επιφορτισμένη με την αξιολόγηση των υποψηφίων – πίνακας κατάταξης των υποψηφίων που πληρούν τις απαιτήσεις του άρθρου 19 παρ. 2, τρίτο εδάφιο ΣΕΕ και του άρθρου 254, δεύτερο εδάφιο ΣΛΕΕ – πρόταση, μεταξύ των υποψηφίων που περιλαμβάνονται στον εν λόγω πίνακα, υποψηφίου άλλου από εκείνον που έχει καταταγεί στην πρώτη θέση – γνωμοδότηση της επι-

τροπής που προβλέπει το άρθρο 255 ΣΛΕΕ σχετικά με την επάρκεια των υποψηφίων

ΔΕΕ C-119/23, Valančius, 29.07.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: L.S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2024:653 – Προδικαστική παραπομπή

Ο V. Valančius διετέλεσε δικαστής του ΓεΔΕΕ έως το 2019. Μετά το τέλος της θητείας του, τον Μάρτιο του 2021 δημοσιεύθηκε πρόσκληση υποψηφιοτήτων με σκοπό την επιλογή νέου υποψηφίου της Δημοκρατίας της Λιθουανίας για τη θέση δικαστή του ΓεΔΕΕ. Ο Valančius κατετάγη στην πρώτη θέση του πίνακα κατάταξης. Ωστόσο, η Λιθουανική Κυβέρνηση, αφού έλαβε τη σύμφωνη γνώμη του Προέδρου της Δημοκρατίας της Λιθουανίας και του Λιθουανικού Κοινοβουλίου, πρότεινε ως υποψήφιο για τη θέση το πρόσωπο που είχε καταταγεί στη δεύτερη θέση του πίνακα κατάταξης και, τελικά, το 2022 ζήτησε τη σύμφωνη γνώμη τους ως προς την υποψηφιότητα του προσώπου που είχε καταταγεί στην τρίτη θέση του πίνακα κατάταξης, ήτοι του Saulius Lukas Kalėda, για τη θέση δικαστή του ΓεΔΕΕ.

Το Περιφερειακό Διοικητικό Δικαστήριο Βίλνιους, ήτοι το αιτούν δικαστήριο, διατηρεί αμφιβολίες όσον αφορά την ερμηνεία του άρθρου 19 παρ. 2, τρίτο εδάφιο, ΣΕΕ και του άρθρου 254, δεύτερο εδάφιο, ΣΛΕΕ, ιδίως σε σχέση με την επιρροή που ασκούν οι διατάξεις αυτές στις εθνικές διαδικασίες πρότασης υποψηφίου για τη θέση δικαστή του ΓεΔΕΕ, σχετικά δηλαδή με τις απαιτήσεις περί ανεξαρτησίας και αμεροληψίας των εθνικών δικαστών και της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης.

Πιο συγκεκριμένα, διερωτάται κατά πόσον είναι συμβατή με τις απαιτήσεις των εν λόγω άρθρων η δυνατότητα κυβέρνησης κράτους μέλους, η οποία έχει συγκροτήσει ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων επιφορτισμένη με την αξιολόγηση των υποψηφίων για τη θέση δικαστή του ΓεΔΕΕ και με την κατάρτιση πίνακα κατάταξης των υποψηφίων που πληρούν τις απαιτήσεις των διατάξεων αυτών, να προτείνει, μεταξύ των υποψηφίων που περιλαμβάνονται στον εν λόγω πίνακα, υποψήφιο άλλον από εκείνον που έχει καταταγεί στην πρώτη θέση.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, όσον αφορά το εθνικό στάδιο της πρότασης υποψηφίου για τη θέση δικαστή του ΓεΔΕΕ, ελλείψει σχετικών ειδικών διατάξεων στο δίκαιο της Ένωσης, εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να ρυθμίσει τους όρους της εν λόγω διαδικασίας πρότασης υποψηφίου, υπό την προϋπόθεση να μην μπορούν οι όροι αυτοί να δημιουργήσουν στους πολίτες εύλογες αμφιβολίες ως προς το εάν ο προτεινόμενος υποψήφιος πληροί τις απαιτήσεις του άρθρου 19 παρ. 2, τρίτο εδάφιο, ΣΕΕ και του άρθρου 254, δεύτερο εδάφιο, ΣΛΕΕ. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το γεγονός και μόνον ότι η κυβέρνηση του εν λόγω κράτους

μέλους αποφάσισε να προτείνει υποψήφιο ο οποίος περιλαμβάνεται στον ως άνω πίνακα αλλά δεν είναι εκείνος που έχει καταταγεί στην πρώτη θέση δεν αρκεί, αφ' εαυτού, για να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η πρόταση αυτή δύναται να δημιουργήσει εύλογες αμφιβολίες ως προς το εάν ο προτεινόμενος υποψήφιος πληροί τις οικείες απαιτήσεις.

Συνεπώς, κάθε κράτος μέλος είναι ελεύθερο να προβλέπει ή όχι διαδικασία επιλογής και πρότασης υποψηφίου για τη θέση δικαστή του ΓεΔΕΕ, με αποτέλεσμα να μην απαγορεύεται μια εθνική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην εν λόγω υπόθεση, υπό την προϋπόθεση ότι ο προτεινόμενος από την κυβέρνηση του κράτους μέλους υποψήφιος πληροί τις απαιτήσεις του άρθρου 19 παρ. 2, τρίτο εδάφιο, ΣΕΕ και του άρθρου 254, δεύτερο εδάφιο, ΣΛΕΕ.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Συμπράξεις

Το άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι μια ευρεία ανταλλαγή πληροφοριών, υπό όρους αμοιβαιότητας και επί μηνιαίας βάσεως, μεταξύ ανταγωνιστικών πιστωτικών ιδρυμάτων, η οποία λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο ιδιαίτερως συγκεντρωμένων αγορών με φραγμούς εισόδου και η οποία αφορά τους όρους που διέπουν τις πραγματοποιούμενες εντός των εν λόγω αγορών συναλλαγές, ιδίως δε τα περιθώρια επιτοκίων πιστώσεων και τις τρέχουσες και μελλοντικές μεταβλητές κινδύνου, καθώς και τα εξατομικευμένα αριθμητικά στοιχεία παραγωγής των συμμετεχόντων στην ανταλλαγή, στο μέτρο που, τουλάχιστον, τα κατ' αυτόν τον τρόπο ανταλλασσόμενα περιθώρια επιτοκίων είναι εκείνα που προτίθενται να εφαρμόσουν τα πιστωτικά ιδρύματα στο μέλλον, πρέπει να χαρακτηρίζεται ως περιορισμός του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου

προδικαστική παραπομπή – ανταγωνισμός – συμπράξεις – νόθευση του ανταγωνισμού – απαγόρευση των συμπράξεων – άρθρο 101 ΣΛΕΕ – συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων – περιορισμός του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου – ανταλλαγές πληροφοριών μεταξύ πιστωτικών ιδρυμάτων – πληροφορίες σχετικές με τους εμπορικούς όρους και τις αξίες παραγωγής – πληροφορίες στρατηγικής σημασίας

ΔΕΕ C-298/22, Banco BPN/BIC Português κ.λπ., 29.07.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:638 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ διαφόρων πιστωτικών ιδρυμάτων και της πορτογαλικής αρχής ανταγωνισμού (Autoridade da Concorrência, στο εξής: AdC) σχετικά με την απόφαση της τελευταίας να επιβάλει στα εν λόγω πιστωτικά ιδρύματα πρόστιμο λόγω παράβασης των εθνικών διατάξεων του δικαίου του ανταγωνισμού και του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Η προσαπτόμενη παράβαση συνίστατο στη συμμετοχή των πιστωτικών ιδρυμάτων σε εναρμονισμένη πρακτική με τη μορφή της ευρείας ανταλλαγής ευαίσθητων πληροφοριών σχετικών με τις αγορές των στεγαστικών, των καταναλωτικών και των επιχειρηματικών δανείων. Η ανταλλαγή των πληροφοριών λάμβανε χώρα σε τακτική (μηνιαία) βάση και υπό όρους αμοιβαιότητας. Οι ανταλλασσόμενες πληροφορίες αφορούσαν τους τρέχοντες και μελλοντικούς όρους που διέπουν τις συναλλαγές, ιδίως δε τα περιθώρια επιτοκίων και τις μεταβλητές κινδύνου, καθώς και τα εξατομικευμένα στοιχεία παραγωγής των συμμετεχόντων στη συγκεκριμένη ανταλλαγή.

Η AdC θεώρησε την επίμαχη ανταλλαγή πληροφοριών ως «αυτοτελή», με την έννοια ότι επρόκειτο για ανταλλαγή για την οποία δεν υποστηρίχθηκε ότι ήταν παρεπόμενη περιοριστικής του ανταγωνισμού εναρμονισμένης πρακτικής, καθώς και ως «περιορισμό του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου», δηλαδή αρκούντως σοβαρή ώστε να μην απαιτείται η εξέταση των ενδεχόμενων αποτελεσμάτων της στην αγορά. Η πλειονότητα των πιστωτικών ιδρυμάτων άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης της AdC ενώπιον του πορτογαλικού δικαστηρίου υποθέσεων ανταγωνισμού, ρυθμίσεως και εποπτείας και υποστήριξε ότι η επίμαχη ανταλλαγή πληροφοριών δεν μπορούσε, αυτή καθεαυτήν, να θεωρηθεί αρκούντως επιβλαβής για τον ανταγωνισμό ώστε να χαρακτηριστεί ως περιορισμός ως εκ του αντικειμένου. Κατά την άποψή τους, απαιτείτο εξέταση των αποτελεσμάτων της ανταλλαγής. Επιπλέον, προσήψαν στην AdC ότι δεν έλαβε υπόψη το οικονομικό, νομικό και κανονιστικό πλαίσιο εντός του οποίου πραγματοποιήθηκε η ανταλλαγή, μολονότι αυτό ήταν απαραίτητο πριν κριθεί ότι υφίσταται περιορισμός ως εκ του αντικειμένου. Στο πλαίσιο αυτό, το πορτογαλικό δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο ΔΕΕ δύο προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ ανταγωνιστικών επιχειρήσεων μπορεί να χαρακτηριστεί ως «περιορισμός του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου».

Το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι μια αυτοτελής ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ ανταγωνιστών μπορεί να συνιστά περιορισμό του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου, κατά την έννοια του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Αρκεί η εν λόγω ανταλλαγή να αποτελεί μορφή συντονισμού η οποία θε-

ωρείται, ως εκ της φύσεώς της, επιβλαβής για την ομαλή λειτουργία του ανταγωνισμού στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ανταλλαγής από την άποψη ότι δύναται να έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία συνθηκών ανταγωνισμού που δεν συμβαδίζουν με τις συνθήκες συνθήκες της σχετικής αγοράς. Σύμφωνα με τη νομολογία, προκειμένου μια αγορά να λειτουργεί υπό κανονικές συνθήκες, κάθε επιχείρηση πρέπει, αφενός, να υποχρεούται να καθορίζει αυτόνομα την πολιτική που προτίθεται να ακολουθήσει στην ενιαία αγορά και, αφετέρου, να μην είναι βέβαιη όσον αφορά, τουλάχιστον, την ημερομηνία, το εύρος και τους λεπτομερείς όρους μελλοντικής μεταβολής της συμπεριφοράς των ανταγωνιστών της στην αγορά. Συνεπώς, μια ανταλλαγή πληροφοριών μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστά μορφή συντονισμού μεταξύ επιχειρήσεων η οποία είναι, ως εκ της φύσεώς της, επιβλαβής για την ομαλή λειτουργία του ανταγωνισμού, όταν η εν λόγω ανταλλαγή καθιστά δυνατή την εξάλειψη αυτής της αβεβαιότητας. Στην περίπτωση αυτή, δεν απαιτείται να διαπιστωθεί ότι οι ανταλλασσόμενες πληροφορίες οδηγούν κατ' ανάγκην τους ευλόγως ενεργούς και ορθολογικούς, από οικονομικής απόψεως, συμμετέχοντες να υιοθετήσουν σιωπηρά ίδια συμπεριφορά όσον αφορά μία εκ των παραμέτρων βάσει των οποίων αναπτύσσεται ο ανταγωνισμός στη σχετική αγορά. Αρκεί οι ανταλλασσόμενες πληροφορίες να είναι εμπιστευτικού χαρακτήρα, δηλαδή να μην είναι ήδη γνωστές σε όλες τις επιχειρήσεις οι οποίες δραστηριοποιούνται εντός της οικείας αγοράς, και στρατηγικής σημασίας, δηλαδή να είναι σε θέση να καταδείξουν τη στρατηγική την οποία ορισμένοι από τους εν λόγω συμμετέχοντες προτίθενται να θέσουν σε εφαρμογή όσον αφορά στοιχείο που συνιστά μία ή πλείονες παραμέτρους βάσει των οποίων αναπτύσσεται ο ανταγωνισμός στη σχετική αγορά.

Εν προκειμένω, το ΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των συμμετεχόντων πιστωτικών ιδρυμάτων μπορεί να συνιστά περιορισμό του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου, δεδομένου ότι από την περιγραφή που παρέθεσε το αιτούν δικαστήριο προκύπτει ότι οι ανταλλασσόμενες πληροφορίες αφορούσαν, μεταξύ άλλων, τις μελλοντικές προθέσεις των εν λόγω πιστωτικών ιδρυμάτων να τροποποιήσουν τα περιθώρια επιτοκίων πιστώσεων βάσει των οποίων καθορίζεται το προτεινόμενο στους πελάτες τους επιτόκιο. Από την άποψη αυτή, κάθε τέτοια πληροφορία πρέπει να θεωρείται στρατηγικής σημασίας καθόσον τα περιθώρια επιτοκίων αφορούν μία εκ των παραμέτρων βάσει των οποίων αναπτύσσεται ο ανταγωνισμός εντός ορισμένης αγοράς. Το ίδιο ισχύει και για τις πληροφορίες σχετικά με τις μελλοντικές τροποποιήσεις των μεταβλητών κινδύνου οι οποίες εφαρμόζονται στα περιθώρια επιτοκίων που επιβάλλονται αναλόγως του ατομικού προφίλ κινδύνου των πελατών. Επομένως, η περιγραφόμενη από το αιτούν δικαστήριο ανταλλαγή πληροφοριών

δεν θα μπορούσε παρά να επιδιώκει αποκλειστικά τη νόθευση του ανταγωνισμού στη συγκεκριμένη αγορά. Σε κάθε περίπτωση, απόκειται στο πορτογαλικό δικαστήριο να κρίνει αν η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης ανταλλαγή αποτελεί μορφή συντονισμού μεταξύ επιχειρήσεων που πρέπει να θεωρηθεί, ως εκ της φύσεώς της, επιβλαβής για την ομαλή λειτουργία του ανταγωνισμού και να προβεί στις αναγκαίες προς τούτο εκτιμήσεις περί των πραγματικών περιστατικών.

Το ΔΕΕ απορρίπτει αίτηση αναίρεσης σε υπόθεση επιβολής προστίμου λόγω συμμετοχής σε σύμπραξη στην αγορά του προεντεταμένου χάλυβα

αίτηση αναίρεσης – ανταγωνισμός – συμπράξεις – ευρωπαϊκή αγορά του προεντεταμένου χάλυβα – απόφαση με την οποία διαπιστώνεται παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ) – απόφαση του ΓεΔΕΕ με την οποία ακυρώνεται εν μέρει η απόφαση και καθορίζεται πρόστιμο ισόποσο με το αρχικώς επιβληθέν – συμψηφισμός των προσωρινώς πραγματοποιηθεισών πληρωμών – απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με το ποσό του προστίμου που δεν έχει ακόμη καταβληθεί – ημερομηνία κατά την οποία καθίσταται απαιτητό πρόστιμο το ύψος του οποίου έχει καθοριστεί από τον δικαστή της Ένωσης στο πλαίσιο της ασκήσεως της πλήρους δικαιοδοσίας του

ΔΕΕ C-70/23 P, Westfälische Drahtindustrie κ.λπ./Επιτροπή, 04.07.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: Z. Csehi, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:580 – Αίτηση αναίρεσης

Η απόφαση του πέμπτου τμήματος του ΔΕΕ αφορά την αίτηση αναίρεσης που άσκησαν τρεις γερμανικές εταιρείες κατά της απόφασης του ΓεΔΕΕ της 23ης Νοεμβρίου 2022, *Westfälische Drahtindustrie κ.λπ./Επιτροπή* (T-275/20). Με την απόφαση αυτή είχε απορριφθεί η προσφυγή-αγωγή τους με την οποία ζητούσαν: πρώτον, την ακύρωση, βάσει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, του εγγράφου της Επιτροπής, της 2ας Μαρτίου 2020, με το οποίο η τελευταία τις όχλησε καλώντας τις να της καταβάλουν το ποσό των 12.236.931,69 ευρώ που αντιστοιχούσε, κατά την άποψη της Επιτροπής, στο οφειλόμενο υπόλοιπο του προστίμου που τους είχε επιβάλει στις 30 Σεπτεμβρίου 2010, δεύτερον, να διαπιστωθεί ότι το πρόστιμο εξοφλήθηκε πλήρως στις 17 Οκτωβρίου 2019 με την καταβολή του ποσού των 18.149.636,24 ευρώ, τρίτον, να υποχρεωθεί η Επιτροπή να καταβάλει σε μία εξ αυτών το ποσό των 1.633.085,17 ευρώ, πλέον τόκων, λόγω αδικαιολόγητου πλουτισμού. Οι ανωτέρω κυρώσεις απορρέουν από την απόφαση C(2010) 4387 τελικό, της 30ής Ιουνίου 2010, σχετικά με διαδικασία βάσει του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ (υπόθεση

COMP/38344 – Προεντεταμένος χάλυβας), όπως τροποποιήθηκε με την απόφαση C(2010) 6676 τελικό, της 30ής Σεπτεμβρίου 2010, με την οποία η Επιτροπή επέβαλε πρόστιμο σε πολλές επιχειρήσεις, μεταξύ των οποίων και στις αναιρεσείουσες, οι οποίες είναι προμηθεύτριες προεντεταμένου χάλυβα, λόγω της συμμετοχής τους σε σύμπραξη στην αγορά του προεντεταμένου χάλυβα.

Η ως άνω ένδικη διαφορά ανέκυψε κατόπιν έκδοσης της απόφασης της 15ης Ιουλίου 2015, *Westfälische Drahtindustrie κ.λπ./Επιτροπή* (T-393/10), με την οποία το ΓεΔΕΕ ακύρωσε την επίμαχη απόφαση της Επιτροπής κατά το μέρος που επέβαλε πρόστιμο στις νυν αναιρεσείουσες. Εν συνεχεία, στο πλαίσιο άσκησης της πλήρους δικαιοδοσίας του, το ΓεΔΕΕ τις υποχρέωσε να καταβάλουν πρόστιμο ισόποσο με εκείνο που τους είχε επιβληθεί με την επίδικη απόφαση. Για να καταλήξει στην απόφαση αυτή, διαπίστωσε κατ' αρχάς ότι η Επιτροπή είχε υποπέσει σε σφάλματα κατά την εκτίμηση της ικανότητάς τους προς καταβολή προστίμου. Ακολούθως, έκρινε ότι από διάφορες ενδείξεις προέκυπτε εντούτοις ότι η αξίωσή τους για μείωση του προστίμου λόγω αδυναμίας τους να το καταβάλουν δεν ήταν βάσιμη.

Προς στήριξη της εδώ εξεταζόμενης αίτησης αναίρεσης, οι αναιρεσείουσες προέβαλαν τρεις λόγους. Με τον πρώτο λόγο αναίρεσης, προσάπτουν στο ΓεΔΕΕ πλάνη περί το δίκαιο λόγω μη συμμόρφωσης προς την απόφαση της 15ης Ιουλίου 2015 καθώς και εσφαλμένη και αντιφατική αιτιολογία της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης σε σχέση με την απόφαση της 15ης Ιουλίου 2015. Με τον δεύτερο λόγο αναίρεσης, προβάλλουν παράβαση του άρθρου 266 ΣΛΕΕ λόγω μη τήρησης του κανόνα δικαίου που προκύπτει από τον συνδυασμό του ακυρωτικού αποτελέσματος της απόφασης της 15ης Ιουλίου 2015 και της νομικής φύσης της κρίσης που περιέχεται στην απόφαση αυτή, η οποία νομική φύση έχει τον χαρακτήρα υποκατάστασης. Τέλος, με τον τρίτο λόγο αναίρεσης, οι αναιρεσείουσες προσάπτουν στο ΓεΔΕΕ ότι προσέβαλε το δικαίωμά τους για δίκαιη δίκη.

Με την απόφασή του, το ΔΕΕ επισήμανε ότι ούτε ο τρόπος με τον οποίο το ΓεΔΕΕ καθόρισε το ποσό του προστίμου ούτε η φύση των στοιχείων που έλαβε υπόψη, όταν υποκατέστησε την εκτίμηση της Επιτροπής με τη δική του εκτίμηση στην απόφαση της 15ης Ιουλίου 2015, μπορούν να οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι το πρόστιμο αυτό, όπως μεταρρυθμίστηκε, συνιστά νέο πρόστιμο, νομικώς διάφορο εκείνου που επέβαλε η Επιτροπή με την επίμαχη απόφαση. Συναφώς, διευκρίνισε ότι, όταν, στο πλαίσιο της άσκησης της πλήρους δικαιοδοσίας του, ο δικαστής της Ένωσης υποκαθιστά με τη δική του εκτίμηση την εκτίμηση της Επιτροπής και επιβάλλει πρόστιμο διαφορετικού ύψους, η υποκατάσταση αυτή συνεπάγεται κατ' ανάγκην την ακύρωση του ποσού του αρχικού προστίμου που επιβλήθηκε από την Επιτροπή, είτε γίνεται

ρητή αναφορά στην εν λόγω ακύρωση με την απόφασή του είτε όχι. Ως εκ τούτου, απέρριψε τους δύο πρώτους λόγους αναίρεσης ως αβάσιμους χωρίς να εξετάσει λεπτομερέστερα τις προβαλλόμενες από τις αναιρεσείουσες αιτιάσεις, καθόσον αμφότεροι οι λόγοι στηρίζονταν σε μια παραδοχή η οποία κρίθηκε εσφαλμένη.

Ακολούθως, απέρριψε και τον τρίτο λόγο αναίρεσης ως αβάσιμο. Στο πλαίσιο αυτό, υπενθύμισε ότι η υποχρέωση αιτιολόγησης των αποφάσεων, την οποία υπέχει το ΓεΔΕΕ από το άρθρο 36 και το άρθρο 53 εδάφιο α' του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν του επιβάλλει να παραθέτει αιτιολογία η οποία να ακολουθεί σε όλη τους την έκταση και έναν προς έναν όλους τους συλλογισμούς που διατύπωσαν οι διάδικοι. Σύμφωνα με τη νομολογία, η αιτιολογία μπορεί να συνάγεται εμμέσως, υπό την προϋπόθεση ότι παρέχει στους μεν ενδιαφερομένους τη δυνατότητα να λάβουν γνώση των λόγων στους οποίους στηρίζεται η αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, στο δε ΔΕΕ επαρκή στοιχεία για να ασκήσει τον αναιρετικό έλεγχό του. Εν προκειμένω, οι αναιρεσείουσες δεν ισχυρίστηκαν ότι η αιτιολογία της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης στέρησε από αυτές τη δυνατότητα να λάβουν γνώση των λόγων στους οποίους στηρίχθηκε το ΓεΔΕΕ. Ακόμη, η εν λόγω αιτιολογία παρέσχε στο ΔΕΕ επαρκή στοιχεία για να ασκήσει τον αναιρετικό του έλεγχο.

Κατόπιν των ανωτέρω, το ΔΕΕ απέρριψε την αίτηση αναίρεσης στο σύνολό της.

Το άρθρο 7, σημείο 2, του Κανονισμού (ΕΕ) 1215/2012 έχει την έννοια ότι ο όρος «τόπος όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός» δεν καταλαμβάνει την καταστατική έδρα της μητρικής εταιρείας η οποία ασκεί αγωγή με αίτημα την αποκατάσταση των ζημιών που υπέστησαν αποκλειστικώς οι θυγατρικές της λόγω της αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφοράς τρίτου, η οποία συνιστά παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, ακόμη και αν υποστηρίζεται ότι η εν λόγω μητρική εταιρεία και οι εν λόγω θυγατρικές ανήκουν στην ίδια οικονομική ενότητα

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις – διεθνής δικαιοδοσία, αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 – άρθρο 7, σημείο 2 – δικαιοδοσία ως προς τις ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας – τόπος επέλευσης της ζημίας – σύμπραξη η οποία κηρύχθηκε αντίθετη προς το άρθρο 101 ΣΛΕΕ και το άρθρο 53 της Συμφωνίας για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο – θυγατρικές εγκατεστημένες σε διαφορετικά κράτη μέλη – άμεση ζημία την οποία υπέστησαν αποκλειστικώς οι θυγατρικές – αγωγή αποζημίωσης της μητρικής εταιρείας – έννοια της «οικονομικής ενότητας»

ΔΕΕ C-425/22, MOL, 04.07.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2024:578 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της MOL Magyar Olaj-és Gázipari Nyrt. (στο εξής: MOL) και της Mercedes-Benz Group AG, σχετικά με αγωγή αποζημίωσης που άσκησε η MOL για τη ζημία την οποία εκτιμά ότι υπέστη λόγω αντίθετων προς τον ανταγωνισμό πρακτικών της Mercedes-Benz Group οι οποίες εφαρμόστηκαν κατά παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (στο εξής: ΣΕΟΧ).

Η MOL, συγγρική εταιρεία, κατέχει πλειοψηφικές συμμετοχές σε πλείονες θυγατρικές εταιρείες εγκατεστημένες σε διάφορα κράτη μέλη της Ένωσης. Το 2016, η Επιτροπή με απόφασή της διαπίστωσε ότι η Mercedes-Benz Group και δεκαπέντε διεθνείς κατασκευαστές φορτηγών μετείχαν, από τις 17 Ιανουαρίου 1997 έως τις 18 Ιανουαρίου 2011, σε σύμπραξη η οποία είχε ως αντικείμενο την εναρμόνιση των μεικτών τιμών καταλόγου για τα μεσαία και βαρέα φορτηγά και κάλυπτε ολόκληρο τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο. Οι θυγατρικές της MOL απέκτησαν εμμέσως από τη Mercedes-Benz Group, κατόπιν αγοράς ή στο πλαίσιο χρηματοδοτικής μίσθωσης, συνολικά 71 φορτηγά κατά τη διάρκεια της εν λόγω παράβασης.

Στις 14 Οκτωβρίου 2019, η MOL άσκησε αγωγή αποζημίωσης κατά της Mercedes-Benz Group ενώπιον του δικαστηρίου περιφέρειας Βουδαπέστης, υποστηρίζοντας ότι, λόγω της αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφοράς της τελευταίας, οι θυγατρικές της (και, άρα, εμμέσως η ίδια) υπέστησαν ζημία. Η MOL στηρίχθηκε στην έννοια της «οικονομικής ενότητας» και ισχυρίστηκε ότι τα συγγρικά δικαστήρια είχαν διεθνή δικαιοδοσία βάσει του άρθρου 7, σημείο 2, του Κανονισμού 1215/2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, καθώς η καταστατική της έδρα είναι ο τόπος όπου συνέβη το «ζημιογόνο γεγονός» κατά την έννοια της διάταξης αυτής. Η Mercedes-Benz Group ήγειρε ένσταση έλλειψης διεθνούς δικαιοδοσίας, την οποία έκανε δεκτή το επιληφθέν δικαστήριο. Το δικαστήριο αυτό έκρινε ότι ο κανόνας ειδικής δωσιδικίας του άρθρου 7 παρ. 2 του Κανονισμού 1215/2012 πρέπει να ερμηνεύεται στενά, μπορεί δε να εφαρμοσθεί μόνον σε περίπτωση ύπαρξης ιδιαίτερου στενού συνδέσμου μεταξύ του επιληφθέντος δικαστηρίου και του αντικείμενου της διαφοράς. Διαπίστωσε συναφώς ότι από την επίμαχη στρέβλωση του ανταγωνισμού είχαν ζημιωθεί οι θυγατρικές της MOL, και όχι η ίδια η MOL, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να θεμελιωθεί διεθνή δικαιοδοσία για τα συγγρικά δικαστήρια. Η κρίση αυτή επικυρώθηκε από το εφετείο περιφέρειας Βουδαπέστης το οποίο

επεσήμανε ότι, κατά τη νομολογία του ΔΕΕ, η θεωρία της οικονομικής ενότητας έχει εφαρμογή μόνον για τη στοιχειοθέτηση ευθύνης λόγω παράβασης του δικαίου του ανταγωνισμού και όχι για τη θεμελίωση διεθνούς δικαιοδοσίας.

Ακολούθως, η MOL άσκησε αναίρεση ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας, υποστηρίζοντας ότι η θεωρία της οικονομικής ενότητας είναι κρίσιμη για την εκτίμηση της διεθνούς δικαιοδοσίας των συγγρικών δικαστηρίων καθόσον η ίδια ασκεί αποκλειστικό έλεγχο επί των θυγατρικών της και επηρεάζεται άμεσα από την κερδοφόρα ή μη λειτουργία τους. Το Ανώτατο Δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο ΔΕΕ δύο προδικαστικά ερωτήματα, ζητώντας, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί εάν η έδρα μιας μητρικής εταιρείας μπορεί να θεωρηθεί ως ο τόπος όπου «συνέβη το ζημιογόνο γεγονός», κατά την έννοια του άρθρου 7 παρ. 2 του Κανονισμού 1215/2012, σε περίπτωση που η μητρική εταιρεία ασκεί αγωγή λόγω αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφοράς άλλης εταιρείας με αίτημα την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν αποκλειστικά και μόνον οι θυγατρικές της. Το εν λόγω δικαστήριο διερωτήθηκε επίσης αν η απάντηση στο προηγούμενο προδικαστικό ερώτημα επηρεάζεται από το γεγονός ότι, κατά τον χρόνο της αγοράς των επίμαχων αγαθών από τις θυγατρικές, ορισμένες από αυτές δεν ανήκαν ακόμη στον όμιλο εταιρειών της MOL.

Το ΔΕΕ αναφέρθηκε στους σκοπούς της εγγύτητας και της προβλεψιμότητας των κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας, καθώς και της σύνδεσης μεταξύ του επιλαμβανόμενου της υπόθεσης δικαστηρίου και του εφαρμοστέου δικαίου. Ακόμη, επικαλέστηκε πάγια νομολογία, σύμφωνα με την οποία ζημία η οποία αποτελεί απλώς έμμεση συνέπεια της ζημίας που υπέστησαν άμεσα τρίτοι σε τόπο διαφορετικό από εκείνο όπου ο εμμέσως ζημιωθείς υπέστη εν συνεχεία τη ζημία, δεν δύναται να θεμελιώσει διεθνή δικαιοδοσία βάσει του άρθρου 7, σημείο 2, του Κανονισμού 1215/2012. Συνεπώς, έκρινε ότι ο όρος «τόπος όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός», που περιέχεται στο άρθρο 7, σημείο 2, του Κανονισμού 1215/2012, έχει την έννοια ότι δεν καταλαμβάνει την καταστατική έδρα της μητρικής εταιρείας η οποία ασκεί αγωγή με αίτημα την αποκατάσταση των ζημιών που υπέστησαν αποκλειστικώς οι θυγατρικές της λόγω της αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφοράς τρίτου. Τούτο δε ακόμη και αν υποστηρίζεται ότι η εν λόγω μητρική εταιρεία και οι θυγατρικές ανήκουν στην ίδια οικονομική ενότητα.

Κατόπιν της απάντησης αυτής, το ΔΕΕ δεν ασχολήθηκε με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα.

► Κρατικές ενισχύσεις

Εξουσίες της Επιτροπής κατά τον έλεγχο συμβατότητας

αίτηση αναιρέσεως – κρατικές ενισχύσεις – νόμος που απαγορεύει τη χρησιμοποίηση του άνθρακα για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας – πρόωρη παύση λειτουργίας μονάδας παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από άνθρακα – χορήγηση αποζημίωσης – απόφαση που κηρύσσει το μέτρο συμβατό με την εσωτερική αγορά χωρίς να αποφανθεί επί της ύπαρξης κρατικής ενίσχυσης – άσκηση της αρμοδιότητας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

ΔΕΕ C-40/23 P, Επιτροπή/Κάτω Χώρες (Appréciation de compatibilité d'une mesure non qualifiée d'aide d'État), 13.06.2024, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: J. Passer, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2024:492 – Αίτηση αναιρέσεως

Το 2019, η Ολλανδία κοινοποίησε στην Επιτροπή ένα σχέδιο νόμου που προέβλεπε την απαγόρευση χρήσης άνθρακα για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Στο σχέδιο νόμου προβλεπόταν η δυνατότητα αποκατάστασης της ζημίας που προκαλείται σε μονάδα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από άνθρακα, η οποία θίγεται κατά τρόπο δυσανάλογο, σε σχέση με άλλες μονάδες ίδιου τύπου από την απαγόρευση χρήσης άνθρακα. Βάσει της εν λόγω ρύθμισης, η εταιρεία Vattenfall NV, η οποία εκμεταλλεύεται τη μονάδα Hemweg 8, μία από τις πέντε μονάδες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από άνθρακα στις Κάτω Χώρες, έλαβε αποζημίωση από το Ολλανδικό Δημόσιο ύψους 52.500.000 ευρώ. Ειδικότερα, λόγω του χαμηλού επιπέδου των περιβαλλοντικών τεχνικών χαρακτηριστικών της, η μονάδα αυτή στερήθηκε, σε αντίθεση με τις τέσσερις άλλες μονάδες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από άνθρακα στις Κάτω Χώρες, το ευεργέτημα της μεταβατικής περιόδου που προέβλεπε ο νόμος και, επομένως, υποχρεώθηκε να κλείσει πρόωρα.

Κατόπιν επίσημης διαδικασίας έρευνας, το 2020, η Επιτροπή εξέδωσε την απόφαση SA.54537/2020, με την οποία διατύπωσε αμφιβολίες σχετικά με το εάν η επίμαχη αποζημίωση συνιστούσε κρατική ενίσχυση και παρατήρησε, πάντως, ότι σε κάθε περίπτωση, αυτή θα ήταν συμβατή με βάση το άρθρο 107 παρ. 3 (γ) ΣΛΕΕ. Οι Κάτω Χώρες άσκησαν προσφυγή ακυρώσεως κατά της αποφάσεως της Επιτροπής (T-469/20), η οποία έγινε δεκτή από το ΓεΔΕΕ: α) λόγω αναρμοδιότητας της Επιτροπής να κηρύξει ένα μέτρο συμβατό, χωρίς προηγουμένως να το χαρακτηρίσει ως ενίσχυση και β) λόγω παραβίασης της αρχής της ασφάλειας δικαίου. Κατόπιν τούτου, η Επιτροπή άσκησε την ένδικη αίτηση αναιρέσεως.

Η Επιτροπή υποστήριξε, εν πρώτοις, ότι το ΓεΔΕΕ ερμήνευσε υπερβολικά στενά τις εξουσίες της, στο πλαίσιο του ελέγχου περί συμβατότητας ορισμένου μέτρου. Το ΔΕΕ παρατήρησε πως, μολονότι ο όρος «ενισχύσεις»

χρησιμοποιείται στο άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ υπό τη συνήθη έννοιά του στην καθημερινή γλώσσα, εντούτοις, σε συνδυασμό με τις λοιπές αναφορές που περιλαμβάνονται στη διάταξη αυτή, προκύπτει ότι στο άρθρο 107 παρ. 3 ΣΛΕΕ χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει μόνον τις κρατικές ενισχύσεις. Ειδικότερα, από μια συνολική εξέταση του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, προκύπτει ότι μόνον τα μέτρα τα οποία πληρούν τις προϋποθέσεις, ώστε να χαρακτηριστούν ως κρατικές ενισχύσεις μπορούν να κηρυχθούν μη συμβατά με την εσωτερική αγορά. Επομένως, το άρθρο 107 παρ. 3 ΣΛΕΕ, το οποίο, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, απαριθμεί τα μέτρα που μπορούν να θεωρηθούν συμβατά με την εσωτερική αγορά, αφορά μόνον τις κρατικές ενισχύσεις. Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ ενέκρινε την αντίστοιχη γραμματική ερμηνεία του ΓεΔΕΕ. Πρόσθεσε, μάλιστα, πως, μολονότι είναι αληθές ότι το άρθρο 107 ΣΛΕΕ δεν περιλαμβάνει διαδικαστικούς κανόνες ούτε κάνει άμεση αναφορά στις εξουσίες της Επιτροπής, εντούτοις, από την εν λόγω διάταξη προκύπτει ότι ο χαρακτηρισμός ενός μέτρου ως κρατικής ενίσχυσης συνιστά προϋπόθεση για την ενδεχόμενη εφαρμογή των εξαιρέσεων της παρ. 3.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι, σε προηγούμενη νομολογία του, έχει κρίνει πως ο καθορισμός της φύσης ενός μέτρου ως κρατικής ενίσχυσης πρέπει να προηγείται της εξέτασης της ενδεχόμενης συμβατότητας του μέτρου αυτού με την εσωτερική αγορά. Περαιτέρω, σημείωσε ότι οι διατάξεις του Κανονισμού 2015/1589 που αφορούν τις εξουσίες της Επιτροπής, πρέπει να ερμηνευθούν υπό το πρίσμα του άρθρου 107 ΣΛΕΕ. Το άρθρο 4 παρ. 6 του Κανονισμού αποσκοπεί απλώς να καλύψει την παράλειψη της Επιτροπής να ασκήσει τις αρμοδιότητές της και δεν μπορεί να θεμελιώσει αρμοδιότητά της να αποφασίσει ότι ένα μέτρο το οποίο η ίδια δεν έχει χαρακτηρίσει ως κρατική ενίσχυση είναι συμβατό με την εσωτερική αγορά. Αντίστοιχα, το άρθρο 6 του ίδιου Κανονισμού, κάνοντας λόγο για «προσωρινή εκτίμηση», δεν εννοεί ότι η Επιτροπή μπορεί να περατώσει την προκαταρκτική εξέταση με απόφαση περί μη διατύπωσης αντιρρήσεων ως προς μέτρο το οποίο δεν έχει χαρακτηρίσει ως κρατική ενίσχυση. Παράλληλα, λόγοι χρηστής διοίκησης και συμφερόντων των ενδιαφερομένων μερών είναι λόγοι σκοπιμότητας και δεν μπορούν να θέσουν υπό αμφισβήτηση την οικονομία και τη συνοχή του άρθρου 107 ΣΛΕΕ.

Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή δεν μπορεί να απαλλαγεί από την υποχρέωσή της να χαρακτηρίσει ένα μέτρο ως κρατική ενίσχυση, προτού εξετάσει τη συμβατότητά του, λόγω εκτιμήσεων που συνδέονται με τη μεγαλύτερη ή μικρότερη ευχέρεια με την οποία μπορεί να γίνει ένας τέτοιος χαρακτηρισμός ή ένας τέτοιος έλεγχος συμβατότητας σε μια συγκεκριμένη περίπτωση. Ως εκ τούτου, το ΔΕΕ απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως.

Εντολή ανάκτησης και διπλή φορολογία του αποδέκτη της

κρατικές ενισχύσεις – ελεύθερη ζώνη της Μαδέρας – καθεστώς ενισχύσεων που έθεσε σε εφαρμογή η Πορτογαλία – απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε ότι το καθεστώς δεν συμβιβάζεται με τις αποφάσεις C(2007) 3037 final και C(2013) 4043 final, κρίθηκε ότι το καθεστώς αυτό είναι ασύμβατο με την εσωτερική αγορά και διατάχθηκε η επιστροφή των ενισχύσεων που καταβλήθηκαν κατ'εφαρμογήν του – υποχρέωση αιτιολόγησης – έννοια της «υφιστάμενης ενίσχυσης» κατά το άρθρο 1, στοιχείο β', σημείο ii, του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/1589 – συμψηφισμός του φόρου που καταβλήθηκε σε άλλο κράτος μέλος για την αποφυγή της διπλής φορολογίας – φορολογική αυτονομία των κρατών μελών – ανάκτηση – δικαιολογημένη εμπιστοσύνη – ασφάλεια δικαίου – αναλογικότητα

ΓεΔΕΕ T-671/22, Vima World/Επιτροπή (Zone franche de Madère), 19.06.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: J. Svenningsen, Εισηγήτρια: M. Stancu, ECLI:EU:T:2024:400 – Προσφυγή ακυρώσεως

Το καθεστώς της Ελεύθερης Ζώνης της Μαδέρας (Πορτογαλία) περιλάμβανε διάφορα φορολογικά πλεονεκτήματα που χορηγούνταν σε επιχειρήσεις, οι οποίες δραστηριοποιούνταν εντός αυτής. Το καθεστώς είχε εγκριθεί επανειλημμένα από την Επιτροπή, υπό διάφορες μορφές από το 1987 έως το 2013. Το 2015, η Επιτροπή διαπίστωσε την πιθανότητα μη ορθής εφαρμογής του καθεστώτος βάσει των όρων που περιείχαν οι εγκριτικές της αποφάσεις και αποφάσισε να παρακολουθήσει την εφαρμογή του από τις πορτογαλικές αρχές. Εν τέλει, το 2018, η Επιτροπή κίνησε επίσημη διαδικασία έρευνας, συνεπεία της οποίας εκδόθηκε η απόφαση SA.21259/2020. Με την απόφαση αυτή, η Επιτροπή έκρινε ότι το επίμαχο καθεστώς, με τον τρόπο που είχε εφαρμοστεί από τις πορτογαλικές αρχές, παραβίαζε τις εγκριτικές αποφάσεις της και, άρα, ήταν εν μέρει παράνομο και μη συμβατό με την εσωτερική αγορά. Η κρίση αυτή βασίστηκε, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι ο τρόπος εφαρμογής του καθεστώτος επέτρεπε να υπάγονται στις επίμαχες φορολογικές διευκολύνσεις και οι δραστηριότητες που πραγματοποιούσαν οι εγκατεστημένες στη Μαδέρα επιχειρήσεις εκτός της Μαδέρας, ενώ παράλληλα οι πορτογαλικές αρχές δεν είχαν υπολογίσει ορθά τον αριθμό των θέσεων εργασίας που δημιουργούσε το καθεστώς στη Μαδέρα. Στη βάση αυτή, διέταξε την Πορτογαλία να ανακτήσει ένα μεγάλο μέρος των χορηγούμενων ενισχύσεων. Η Vima World, μία εταιρεία που δραστηριοποιείται στην επίμαχη περιοχή, άσκησε την ένδικη προσφυγή ακυρώσεως ενώπιον του ΓεΔΕΕ.

Επί της έκτασης της υποχρέωσης αιτιολογίας της Επιτροπής, όταν αυτή διατάσσει την ανάκτηση μη συμβατής ενίσχυσης, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε πως καμία διάταξη

του ενωσιακού δικαίου δεν υποχρεώνει την Επιτροπή να καθορίσει το ακριβές ποσό των προς ανάκτηση ενισχύσεων, παρά αρκεί η απόφαση της Επιτροπής να περιέχει πληροφορίες που επιτρέπουν στους αποδέκτες της να προσδιορίσουν οι ίδιοι το ποσό αυτό, χωρίς υπέρμετρη δυσκολία. Εν προκειμένω, η Επιτροπή είχε παράσχει στις πορτογαλικές αρχές αναγκαίες και επαρκείς πληροφορίες που τους επέτρεπαν να προσδιορίσουν αφενός μεν τους δικαιούχους του καθεστώτος, αφετέρου δε το ποσό της ενίσχυσης που έπρεπε να ανακτηθεί από καθέναν τους. Περαιτέρω, με δεδομένο ότι η Επιτροπή διέταξε την ανάκτηση των ενισχύσεων μόνο κατά το μέρος που είχαν παραβιαστεί οι προηγούμενες εγκριτικές της αποφάσεις, κρίθηκε πως είχε παράσχει στις πορτογαλικές αρχές επαρκείς κατευθύνσεις, ως προς την εξακρίβωση των επιχειρήσεων που παραβίαζαν ή καταστρατηγούσαν τους όρους εφαρμογής του καθεστώτος.

Επί του ζητήματος, εάν έπρεπε να συνυπολογιστούν οι φόροι που καταβάλλουν σε άλλα κράτη μέλη οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στη Μαδέρα, το ΓεΔΕΕ υπενθύμισε αρχικά πως, όταν η Επιτροπή αξιολογεί με τρόπο γενικό και αφηρημένο ένα καθεστώς ενισχύσεων και το κηρύσσει μη συμβατό με την εσωτερική αγορά, εναπόκειται στο κράτος μέλος να εξακριβώσει την ατομική κατάσταση κάθε επιχείρησης από την οποία υποχρεούται να ανακτήσει την ενίσχυση. Εν προκειμένω, η Επιτροπή πράγματι δεν είχε αξιολογήσει εξατομικευμένα τις επιχειρήσεις που επωφελήθηκαν από φορολογικές ελαφρύνσεις στην Πορτογαλία, ενώ παράλληλα ήταν υποκείμενες στον φόρο και σε άλλα κράτη μέλη. Αυτή η παράλειψη, όμως, δεν μπορούσε να στοιχειοθετήσει την ύπαρξη σφάλματος στη γενική και αφηρημένη ανάλυση του καθεστώτος, διότι μία τέτοια αξιολόγηση έπρεπε να γίνει από την Πορτογαλία. Συνακόλουθα, η Επιτροπή δεν είχε υποχρέωση να εξετάσει τον αντίκτυπο τυχόν φόρου που καταβάλλεται σε άλλο κράτος μέλος από ορισμένους μεμονωμένους δικαιούχους και, ειδικότερα, να προσδιορίσει εάν η περίπτωση αυτή ήταν ικανή να εξουδετερώσει το πλεονέκτημα που συνδέεται με το όφελος της παράνομης ενίσχυσης. Το ενδεχόμενο μιας τέτοιας εξουδετέρωσης δεν μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η Επιτροπή θα στερούνταν της δυνατότητας να διαπιστώσει την ύπαρξη παράνομου καθεστώτος ενισχύσεων ή να διατάξει την ανάκτηση ενισχύσεων που είχαν χορηγηθεί βάσει του καθεστώτος.

Περαιτέρω, έκρινε πως, ακόμη και εάν υποθεθεί ότι τα κέρδη, τα οποία πραγματοποιούνται στην Μαδέρα και τα οποία φορολογούνταν με μειωμένους συντελεστές, είχαν φορολογηθεί δύο φορές, μία τέτοια κατάσταση δεν αποτελεί γενικό χαρακτηριστικό του καθεστώτος, αλλά αφορούσε μία ατομική και ειδική περίπτωση ορισμένων δικαιούχων που θίγονταν από την εντολή ανάκτησης. Το εάν, και υπό ποιες προϋποθέσεις, ο φόρος που είχε κατα-

βληθεί σε άλλο κράτος μέλος μπορούσε να ληφθεί υπόψη για την ανάκτηση των ενισχύσεων δεν ενέπιπτε στην αρμοδιότητα της Επιτροπής, αλλά αποτελούσε απόφαση γενικής φύσεως, η οποία ανήκει στη διακριτική ευχέρεια των πορτογαλικών αρχών κατά τον καθορισμό των στατικών στοιχείων του φόρου.

Αναφορικά με το εάν υπήρξε πράγματι παραβίαση των εγκριτικών αποφάσεων της Επιτροπής επί του καθεστώτος, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε αρχικά πως η προϋπόθεση του καθεστώτος, κατά την οποία οι δραστηριότητες των ωφελούμενων επιχειρήσεων έπρεπε να ασκούνται πραγματικά και ουσιαστικά στη Μαδέρα, δεν μπορούσε να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι κάλυπτε και δραστηριότητες που ασκούνται μεν εκτός της Μαδέρα, αλλά από επιχειρήσεις εγκατεστημένες σε αυτήν. Υπό το πρίσμα των κανόνων για τις περιφερειακές ενισχύσεις, καθεστώς ανάλογα με αυτό της Μαδέρα μπορούν να θεσπίζονται, υπό την προϋπόθεση ότι δικαιολογούνται από τη συμβολή τους στην περιφερειακή ανάπτυξη, από τη φύση τους και από τη συμβολή τους στην αντιμετώπιση των μειονεκτημάτων της περιοχής. Εν προκειμένω, οι περιφερειακές ενισχύσεις λειτουργίας που είχαν εγκριθεί για τη Μαδέρα αποσκοπούσαν στην αντιστάθμιση του πρόσθετου κόστους, το οποίο επωμίζονταν οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν εντός αυτής λόγω των μειονεκτημάτων της περιοχής. Αυτό σημαίνει ότι μόνον οι δραστηριότητες που πλήττονταν από τα μειονεκτήματα αυτά, και, επομένως, μόνον οι πρόσθετες δαπάνες που αφορούσαν την επίμαχη περιοχή, έπρεπε να είναι επιλέξιμες για τέτοιες ενισχύσεις λειτουργίας. Αντιθέτως, οι δραστηριότητες που ασκούνταν εκτός της επίμαχης περιοχής και οι οποίες δεν επηρεάζονταν από τις πρόσθετες αυτές δαπάνες, μπορούσαν να αποκλειστούν από το καθεστώς, ακόμη και εάν ασκούνταν από επιχειρήσεις εγκατεστημένες εντός της Μαδέρα.

Ως προς τον τρόπο με τον οποίον υπολογίστηκε εάν το καθεστώς είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία θέσεων εργασίας εντός της Μαδέρα, το ΓεΔΕΕ επεσήμανε ότι η στενή ερμηνεία των παρεκκλίσεων από τη γενική αρχή του ασυμβιβάστου των κρατικών ενισχύσεων συνεπάγεται ότι η ερμηνεία των προϋποθέσεων χορήγησης ενισχύσεων βάσει ενός καθεστώτος, που έχει εγκριθεί από την Επιτροπή, δεν επαφίεται εξ ολοκλήρου στη διακριτική ευχέρεια του οικείου κράτους μέλους, με πρόσχημα, μεταξύ άλλων, την τήρηση της αρχής της θεσμικής και διαδικαστικής αυτονομίας του. Έτσι, δεν μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η υποχρέωση εφαρμογής μίας αντικειμενικής μεθόδου υπολογισμού του χρόνου εργασίας που όντως παρέχει κάθε εργαζόμενος στη Μαδέρα, όπως είχε προβλεφθεί από τις εγκριτικές αποφάσεις, θα παραβίαζε το πορτογαλικό εργατικό δίκαιο. Η υποχρέωση χρήσης αντικειμενικής μεθόδου υπολογισμού δεν εμπόδιζε τη συνεκτίμηση οποιασδήποτε μορφής εργασιακής σχέσης

που προβλεπόταν από το εργατικό δίκαιο της Πορτογαλίας. Εν προκειμένω, το ΓεΔΕΕ έκρινε ως ορθή την αξιολόγηση της Επιτροπής ότι οι πορτογαλικές αρχές δεν είχαν χρησιμοποιήσει καμία αντικειμενική μέθοδο υπολογισμού του χρόνου εργασίας που όντως παρείχε ο κάθε εργαζόμενος στη Μαδέρα, με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να επαληθεύσουν τη μονιμότητα των θέσεων εργασίας που δήλωναν οι δικαιούχοι του καθεστώτος.

Όσον αφορά την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η προσφεύγουσα δεν είχε αποδείξει ότι η Επιτροπή είχε παράσχει ακριβείς, ανεπιφύλακτες και σύμφωνες διαβεβαιώσεις, ώστε να της δημιουργούν δικαιολογημένη εμπιστοσύνη. Το γεγονός ότι το επίμαχο καθεστώς είχε εγκριθεί δύο φορές από την Επιτροπή στερείτο, εν προκειμένω, σημασίας, διότι είχε εφαρμοστεί κατά τρόπο ουσιωδώς διαφορετικό από εκείνον που προέβλεπαν οι εγκριτικές αποφάσεις της Επιτροπής.

Επί της αναλογικότητας της εντολής ανάκτησης, το ΓεΔΕΕ επεσήμανε αρχικά ότι αυτή δεν αφορούσε το σύνολο των ενισχύσεων που είχαν καταβληθεί στο πλαίσιο του καθεστώτος, αλλά μόνον εκείνες που παραβίαζαν τις εγκριτικές αποφάσεις της Επιτροπής, εφόσον οι δικαιούχοι δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις υπαγωγής στον Κανονισμό de minimis ή σε κάποιον απαλλακτικό Κανονισμό. Όσον αφορά την επικαλούμενη δυσαναλογία που προκαλείται από τον κίνδυνο διπλής φορολόγησης λόγω της ανάκτησης, το ΓεΔΕΕ επεσήμανε ότι η ανάκτηση είναι αποκλειστική συνέπεια του παράνομου και μη συμβατού χαρακτήρα της ενίσχυσης και δεν μπορεί να εξαρτάται από την ιδιαίτερη κατάσταση ορισμένων δικαιούχων. Στη βάση αυτή, συμφώνησε με την Επιτροπή ότι δεν συνέτρεχε παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας, αλλά η ανάκτηση αποτελούσε λογική, αναλογική και εγγενή συνέπεια της διαπίστωσης του μη συμβατού χαρακτήρα των ενισχύσεων.

Ενόψει των παραπάνω, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή.

Οικονομική συνέχεια και υποχρέωση ανάκτησης

αίτηση αναιρέσεως – κρατικές ενισχύσεις – SA.33846 (2015/C) (πρώην 2014/NN) (πρώην 2011/CP) – κρίσιμο στοιχείο μεταγενέστερο της δημοσιεύσεως της αποφάσεως για την κίνηση της επίσημης διαδικασίας έρευνας – προσδιορισμός του δικαιούχου της ενίσχυσης – υποχρέωση δημοσιεύσεως τροποποιητικής αποφάσεως για την κίνηση της διαδικασίας – δικαίωμα του δικαιούχου της ενίσχυσης να διατυπώσει τις παρατηρήσεις του – ουσιώδης τύπος – ασύμβατο με την εσωτερική αγορά – ανάκτηση της ενίσχυσης η οποία διατάσσεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή – ποσό προς ανάκτηση – αρμοδιότητα του οικείου κράτους μέλους

ΔΕΕ C-697/22 P, Koiviston Auto Helsinki/Επιτροπή, 29.07.2024, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2024:641 – Αίτηση αναιρέσεως

Μεταξύ 2002-2012, ο δήμος του Ελσίνκι χορήγησε τέσσερα προνομιακά δάνεια στη μεταφορική εταιρεία Helsingin Bussiliikenne (HelB), η οποία παρείχε υπηρεσίες τοπικών μεταφορών με λεωφορεία στο Ελσίνκι. Συγκεκριμένα, επρόκειτο: α) για ένα δάνειο προμήθειας εξοπλισμού για την αγορά λεωφορείων και β) τρία κεφαλαιουχικά δάνεια με ευνοϊκά επιτόκια.

Μετά από καταγγελίες δύο ανταγωνιστριών της HelB, το 2015, η Επιτροπή κίνησε την επίσημη διαδικασία έρευνας, προκειμένου να εξακριβώσει εάν οι όροι των παραπάνω δανείων ήταν σύμφωνοι με τους όρους της αγοράς και τους κανόνες κρατικών ενισχύσεων. Η Επιτροπή διαπίστωσε ότι κανένας ιδιώτης πιστωτής δεν θα είχε χορηγήσει δάνεια με τέτοιους όρους και προϋποθέσεις, ιδίως λαμβάνοντας υπόψη τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε η HelB (σημαντικές ζημιές και αρνητικά ίδια κεφάλαια) κατά τον χρόνο χορήγησης των επίμαχων δανείων και, μάλιστα, χωρίς να έχει διενεργήσει προηγουμένως αξιολόγηση της φερεγγυότητας του δανειολήπτη. Σε αυτή τη βάση, η Επιτροπή έκρινε ότι τα δάνεια συνιστούσαν πράγματι παράνομες και μη συμβατές κρατικές ενισχύσεις και ότι η Φινλανδία έπρεπε να τις ανακτήσει από τη HelB. Κατά την έρευνά της, η Επιτροπή διαπίστωσε, ακόμη, ότι τα περιουσιακά στοιχεία και οι επιχειρηματικές δραστηριότητες της HelB είχαν πωληθεί στο μεταξύ στην εταιρεία Viikin Linja Oy, η οποία μετονομάστηκε σε HelB (νέα HelB). Η εταιρεία αυτή θεωρήθηκε από την Επιτροπή οικονομική διάδοχος της αρχικής HelB και υπεύθυνη πλέον για την επιστροφή των επίμαχων ενισχύσεων (SA.33846/2019). Η νέα HelB άσκησε προσφυγή ακυρώσεως (T-603/19), η οποία απορρίφθηκε από το ΓεΔΕΕ. Η εταιρεία Koiviston Auto Helsinki Oy, διάδοχος της νέας HelB, άσκησε την παρούσα αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του ΔΕΕ.

Η αναιρεσείουσα υποστήριξε ότι το ΓεΔΕΕ είχε υποπέσει σε πλάνη περί το δίκαιο, κρίνοντας ότι η Επιτροπή δεν ήταν υποχρεωμένη να επεκτείνει την επίσημη διαδικασία έρευνας, σε περίπτωση που ήθελε να εξετάσει την οικονομική συνέχεια μεταξύ της παλαιάς και νέας HelB. Το ΔΕΕ επεσήμανε, εν πρώτοις, πως τα κρίσιμα πραγματικά και νομικά στοιχεία, που πρέπει να περιλαμβάνονται στην απόφαση για την κίνηση της επίσημης διαδικασίας έρευνας, είναι εκείνα που πρόκειται να εξεταστούν στο πλαίσιο της διαδικασίας και να συμπεριληφθούν στην τελική απόφαση της Επιτροπής, μεταξύ αυτών δε και όσα αφορούν τα ζητήματα της συμβατότητας και της ανάκτησης της ενίσχυσης. Όταν, μετά την έκδοση της απόφασης για την κίνηση της επίσημης διαδικασίας έρευνας, προκύπτουν κρίσιμα νέα στοιχεία, η Επιτροπή οφείλει να

δημοσιεύει συμπληρωματική απόφαση για την κίνηση επίσημης διαδικασίας έρευνας, ώστε να ενημερώνονται προσηκόντως όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη και να μπορούν να υποβάλλουν τις παρατηρήσεις τους.

Εν προκειμένω, η αρχική HelB, η οποία ήταν η δικαιούχος της επίμαχης ενίσχυσης, εξαγοράστηκε από τη νέα HelB μετά την έκδοση της απόφασης περί κίνησης επίσημης διαδικασίας έρευνας. Για την εξαγορά αυτή, ενημερώθηκε η Επιτροπή. Παρά ταύτα, στην απόφαση της Επιτροπής αναφερόταν μόνο η αρχική HelB ως δυνητική δικαιούχος της επίμαχης ενίσχυσης. Ωστόσο, η εξαγορά της αρχικής HelB από τη νέα, αφ'ής στιγμής είχε περιέλθει εις γνώση της Επιτροπής, αποτελούσε νέο κρίσιμο στοιχείο βάσει του οποίου έπρεπε να εκδοθεί συμπληρωματική απόφαση της Επιτροπής, η οποία, όμως, ουδέποτε εξεδόθη. Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ έκρινε ότι το ΓεΔΕΕ είχε υποπέσει σε πλάνη περί το δίκαιο, κρίνοντας ότι η Επιτροπή, παραλείποντας να παράσχει δυνατότητα συμμετοχής της αναιρεσείουσας στην επίσημη διαδικασία έρευνας, δεν είχε παραβεί ουσιώδη τύπο, αλλά απλώς είχε υποπέσει σε διαδικαστική πλημμέλεια.

Επί της επικαλούμενης παραβίασης της αρχής της αναλογικότητας, το ΔΕΕ παρατήρησε αρχικά ότι η εν λόγω αρχή πρέπει να εκτιμάται υπό το πρίσμα του σκοπού που επιδιώκεται με τη διαταγή ανάκτησης. Η ανάκτηση παράνομης κρατικής ενίσχυσης παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας μόνον εάν το ποσό που πρέπει να επιστρέψει ο δικαιούχος της υπερβαίνει το αναπροσαρμοσμένο (κεφάλαιο πλέον τόκων) ποσό της ενίσχυσης την οποία έλαβε. Όταν η εταιρεία, η οποία έλαβε παράνομη κρατική ενίσχυση, έχει εξαγοραστεί, η ενίσχυση πρέπει να αναζητηθεί από την εταιρεία που συνεχίζει να ασκεί την οικονομική δραστηριότητα της επιχείρησης, η οποία είχε ωφεληθεί αρχικώς από την ενίσχυση. Εφόσον βέβαια αποδειχθεί ότι, στην πράξη, η εν λόγω εταιρεία απολαμβάνει ακόμη το πλεονέκτημα που συνδέεται με την ίδια ενίσχυση. Στην περίπτωση αυτή, δυνάμει της αρχής της αναλογικότητας, η υποχρέωση επιστροφής την οποία υπέχει ο αγοραστής της λήπτριας επιχείρησης περιορίζεται στο ποσό του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, το οποίο ο αγοραστής πράγματι διατήρησε.

Εν προκειμένω, το ΔΕΕ συμφώνησε με το ΓεΔΕΕ ότι η Επιτροπή είχε τεκμηριώσει την οικονομική συνέχεια μεταξύ της αρχικής και νέας HelB και συνήγαγε εξ αυτού ότι η υποχρέωση επιστροφής της κρατικής ενίσχυσης έπρεπε να επεκταθεί και στη νέα HelB. Με τον τρόπο αυτόν, η Επιτροπή δεν αποφάνθηκε ως προς το ύψος της ενίσχυσης που χορηγήθηκε στην αρχική HelB και της οποίας η νέα HelB διατήρησε πράγματι το όφελος. Η διαπίστωση περί ύπαρξης οικονομικής συνέχειας διαφέρει από τον προσδιορισμό της αναλογίας κατά την οποία πρέπει να πραγματοποιηθεί η ανάκτηση της ενίσχυσης από τους διαφόρους δικαιούχους της. Στη βάση

αυτή, το ΔΕΕ απέρριψε τον ισχυρισμό περί παραβίασης της αρχής της αναλογικότητας.

Βάσει των ανωτέρω, το ΔΕΕ αναίρεσε την απόφαση του ΓεΔΕΕ, κατόπιν αποδοχής του πρώτου λόγου αναίρεσης. Εν συνεχεία, δικάζοντας το ίδιο την προσφυγή, το ΔΕΕ έκανε δεκτό τον αντίστοιχο λόγο και ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Απαλλαγή από το τέλος χαρτοσήμου

Εθνική ρύθμιση, που προβλέπει ότι οι πράξεις βραχυπρόθεσμης διαχείρισης ρευστών διαθέσιμων δεν απαλλάσσονται από το τέλος χαρτοσήμου, όταν ο δανειολήπτης είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος, αντίκειται στην ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων

προδικαστική παραπομπή – φορολογία – άρθρο 63 ΣΛΕΕ – ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων – τέλος χαρτοσήμου – πράξεις βραχυπρόθεσμης διαχείρισης ρευστών διαθέσιμων – δανειολήπτες κάτοικοι ημεδαπής και δανειολήπτες κάτοικοι αλλοδαπής – διαφορετική μεταχείριση – περιορισμός

ΔΕΕ C-420/23, Faurécia, 20.06.2024, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: T. von Danwitz, Εισηγητής: A. Kumin, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2024: 534 – Προδικαστική παραπομπή

Η προσφεύγουσα εμπορική εταιρεία, Faurécia-Assentos de Automóvel Lda (εφεξής: Faurécia ή προσφεύγουσα), κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης, δραστηριοποιούνταν στον τομέα της αυτοκινητοβιομηχανίας, ούσα εγκατεστημένη στην Πορτογαλία. Ανήκε στις εταιρείες Faurécia Investments SA κατά 99,99 % και Financière Faurécia SA κατά 0,01%, αμφότερες εγκατεστημένες στη Γαλλία και ανήκουσες στον όμιλο Faurécia.

Στο πλαίσιο ενδοομιλικής χρηματοδότησης και, συγκεκριμένα, συγκεντρωτικής ταμειακής διαχείρισης (cash pooling), συνήφθη σύμβαση δανείου μεταξύ της Faurécia, ως δανείστριας, και της Faurécia Investments, ως δανειολήπτριας. Κατά τους φορολογικούς ελέγχους που διενεργήθηκαν στην προσφεύγουσα, από την καθής φορολογική και τελωνειακή αρχή της Πορτογαλίας, εκδόθηκε διορθωτική πράξη επιβολής φόρου, με το σκεπτικό ότι έπρεπε να καταβληθεί τέλος χαρτοσήμου για τις ανωτέρω πράξεις χορήγησης δανείων.

Μετά την απόρριψη της διοικητικής προσφυγής, που άσκησε η προσφεύγουσα, η υπόθεση ήχθη ενώπιον του

Διαιτητικού Δικαστηρίου Φορολογικών Διαφορών, το οποίο σε διάστημα ενός μηνός εξέδωσε δύο αντικρουόμενες αποφάσεις για το εάν η επιβολή του τέλους χαρτοσήμου αντέβαινε ή όχι στην ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων. Ως εκ τούτου, η Faurécia άσκησε αναίρεση ενώπιον του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου της Πορτογαλίας, το οποίο συνιστά και το αιτούν δικαστήριο.

Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται κατά πόσον η εθνική ρύθμιση (Κώδικας Τελών Χαρτοσήμου της Πορτογαλίας, εφεξής: CIS), που προβλέπει διαφορετική φορολογική μεταχείριση όσον αφορά την επιβολή τελών χαρτοσήμου, όταν ο δανειολήπτης έχει την έδρα του ή την πραγματική διοίκησή του σε άλλο κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συγκριτικά με το εάν διέμενε στην ημεδαπή, συμβιβάζεται προς τις αρχές της απαγόρευσης των διακρίσεων κατά το άρθρο 18 ΣΛΕΕ και της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων (άρθρα 63 και 65 ΣΛΕΕ).

Προκαταρκτικά, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπενθύμισε ότι, κατά πάγια νομολογία, το άρθρο 18 της ΣΛΕΕ, που απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, εφαρμόζεται αυτοτελώς μόνον εάν δεν υφίστανται ειδικές διατάξεις που απαγορεύουν τις δυσμενείς διακρίσεις. Άλλωστε, σύμφωνα με προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου, συμβάσεις δανείων με δανειστή κάτοικο ημεδαπής και δανειολήπτη κάτοικο αλλοδαπής συνιστούν κινήσεις κεφαλαίων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 63 της ΣΛΕΕ. Ως εκ τούτου, το επίδικο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να περιοριστεί αποκλειστικά στην εξέταση της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων.

Αρχικά, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η διακριτή φορολογική μεταχείριση, ανάλογα με το εάν ο δανειολήπτης είναι κάτοικος Πορτογαλίας ή όχι, δύναται να αποτρέψει τόσο τους ημεδαπούς δανειστές όσο και τους αλλοδαπούς δανειολήπτες να προβούν στη σύναψη των σχετικών συμβάσεων. Επομένως, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι υφίσταται περιορισμός στην ελεύθερη κίνηση των κεφαλαίων, ο οποίος απαγορεύεται, κατ' αρχήν, από το άρθρο 63 της ΣΛΕΕ, ανεξαρτήτως, μάλιστα, της πρόβλεψης του CIS ότι στο τέλος χαρτοσήμου υπόκειται ο δανειστής.

Συνακόλουθα, περιορισμοί στην ελεύθερη κίνηση των κεφαλαίων δύναται να δικαιολογηθούν κατά το άρθρο 65 παρ. 1 στ. α' της ΣΛΕΕ, το οποίο επιτρέπει στα κράτη μέλη «να εφαρμόζουν τις οικείες διατάξεις της φορολογικής τους νομοθεσίας οι οποίες διακρίνουν μεταξύ φορολογουμένων που δεν βρίσκονται στην ίδια κατάσταση όσον αφορά την κατοικία τους ή τον τόπο όπου είναι επενδεδυμένα τα κεφάλαιά τους». Ωστόσο, η ανωτέρω πρόβλεψη θα πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικά, ώστε η δυσμενής φορολογική μεταχείριση με κριτήριο τον τόπο κατοικίας να μην μετατρέπεται σε «μέσο αυθαίρετων διακρίσεων ούτε συγκαλυμμένο περιορισμό της ελεύθερης κίνησης των κεφαλαίων και των πληρωμών», κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 65 παρ. 3 της ΣΛΕΕ.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι τέτοιες παρεκκλίσεις επιτρέπονται μόνον όταν αφορούν καταστάσεις που δεν είναι αντικειμενικά παρεμφερείς ή, άλλως, όταν δικαιολογούνται από επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος. Εξάλλου, το αντικειμενικά συγκρίσιμο ή μη μίας διασυννοριακής κατάστασης με μία εσωτερική διαπιστώνεται λαμβάνοντας υπόψη τον σκοπό που επιδιώκουν οι επίμαχες εθνικές διατάξεις, καθώς και το αντικείμενο και το περιεχόμενό τους.

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο κατέληξε ότι, υπό την επιφύλαξη ελέγχου από το αιτούν δικαστήριο, η διαφορετική φορολογική μεταχείριση που προβλέπει ο CIS δεν στηρίζεται σε αντικειμενική διαφορά καταστάσεως, καθώς το μοναδικό κριτήριο διάκρισης είναι ο τόπος κατοικίας του δανειολήπτη. Άλλωστε, ούτε το αιτούν δικαστήριο ούτε η Πορτογαλική Κυβέρνηση προέβησαν κάποιον επιτακτικό λόγο δημοσίου συμφέροντος που θα μπορούσε να δικαιολογήσει τον επίμαχο περιορισμό.

Επομένως, το άρθρο 63 της ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι απαγορεύει νομοθεσία κράτους μέλους βάσει της οποίας οι πράξεις βραχυπρόθεσμης διαχείρισεως ρευστών διαθεσίμων απαλλάσσονται από το τέλος χαρτοσήμου, όταν αφορούν δύο οντότητες εγκατεστημένες στο εν λόγω κράτος μέλος, ή όταν ο δανειολήπτης διαμένει στην ημεδαπή, ωστόσο δεν απαλλάσσονται σε περίπτωση κατά την οποία ο δανειολήπτης είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος.

► Φορολογική μεταχείριση μερισμάτων

Νομοθεσία κράτους μέλους, που προβλέπει ότι τα ημεδαπά δημόσια συνταξιοδοτικά ταμεία απαλλάσσονται από την παρακράτηση φόρου στην πηγή επί μερισμάτων που διανέμονται από ημεδαπές εταιρείες, ενώ οι αλλοδαποί δημόσιοι συνταξιοδοτικοί φορείς δεν τυγχάνουν τέτοιας απαλλαγής, δεν συμβιβάζεται με την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 63 ΣΛΕΕ – ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων – φορολόγηση των μερισμάτων που εισπράττονται από δημόσια συνταξιοδοτικά ταμεία – διαφορετική μεταχείριση των ημεδαπών και των αλλοδαπών δημόσιων συνταξιοδοτικών ταμείων – απαλλαγή μόνον υπέρ των ημεδαπών δημόσιων συνταξιοδοτικών ταμείων – συγκρισιμότητα των καταστάσεων – δικαιολογητικός λόγος – ανάγκη διαφύλαξης σκοπού κοινωνικής πολιτικής – ανάγκη διατήρησης ισόρροπης κατανομής της φορολογικής εξουσίας μεταξύ των κρατών μελών

ΔΕΕ C-39/23, Keva κ.λπ., 29.07.2024, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: P. G. Xuereb, Γεν. Εισαγγελέας: A.M. Collins, ECLI:EU:C:2024:648 – Προδικαστική παραπομπή

Στις 29 Ιουλίου 2024, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξέδωσε την απόφασή του στην υπόθεση C-39/23. Η υπόθεση *Keva κ.λπ.*, που αφορά την ερμηνεία της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων του άρθρου 63 ΣΛΕΕ, προέκυψε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, τριών συνταξιοδοτικών ταμείων δημοσίου δικαίου της Φινλανδίας (*Keva, Landskapet Ålands pensionsfond και Kyrkans Centralfond*) και, αφετέρου, της φορολογικής διοίκησης της Σουηδίας (*Skatteverket*).

Ειδικότερα, τα φινλανδικά δημόσια συνταξιοδοτικά ταμεία εισέπραξαν μερίσματα από σουηδικές εταιρείες κατά την περίοδο 2003-2016, τα οποία υπέκειντο σε παρακράτηση φόρου στην πηγή. Αντιθέτως, τα σουηδικά δημόσια συνταξιοδοτικά ταμεία, ως κρατικές οντότητες, απαλλάσσονται από την παρακράτηση φόρου στην πηγή επί αυτού του είδους μερισμάτων, σύμφωνα με τη σουηδική νομοθεσία περί φορολογίας εισοδήματος. Ως εκ τούτου, τα φινλανδικά δημόσια συνταξιοδοτικά ταμεία ζήτησαν από τη φορολογική διοίκηση της Σουηδίας την επιστροφή του φόρου επί των μερισμάτων, επικαλούμενα παραβίαση της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων. Ωστόσο, τόσο η σουηδική φορολογική υπηρεσία όσο και η δικαστική κρίση σε πρώτο και δεύτερο βαθμό απέρριψαν το αίτημα των φινλανδικών ταμείων, με το σκεπτικό ότι η κατάσταση των φινλανδικών και των σουηδικών δημόσιων συνταξιοδοτικών ταμείων δεν είναι αντικειμενικώς συγκρίσιμη, καθώς παρουσιάζουν ορισμένες διαφορές όσον αφορά την αποστολή και την οργάνωσή τους.

Κατόπιν ασκήσεως αναιρέσεως εκ μέρους των φινλανδικών ταμείων, η υπόθεση ήχθη ενώπιον του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου της Σουηδίας (στο εξής: αιτούν δικαστήριο), το οποίο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, αναστέλλοντας την ενώπιόν του διαδικασία. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, πρώτον, αν υφίσταται περιορισμός στην ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, δεύτερον – σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο πρώτο ερώτημα – αν η κατάσταση των φινλανδικών και των σουηδικών δημόσιων συνταξιοδοτικών ταμείων είναι αντικειμενικώς συγκρίσιμη και, τρίτον, αν υπάρχει υπέρτερος λόγος δημοσίου συμφέροντος που μπορεί να δικαιολογήσει τον επιβαλλόμενο περιορισμό.

Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, η ανωτέρω διαφορετική φορολογική μεταχείριση συνιστά περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων, ο οποίος απαγορεύεται, κατ' αρχήν, από το άρθρο 63 της ΣΛΕΕ, δεδομένου ότι δύναται να αποθαρρύνει τις επενδύσεις αλλοδαπών φορέων στη Σουηδία. Εξάλλου, το Δικαστήριο δεν πείσθηκε από τα επιχειρήματα της Σουηδικής Κυβέρνησης περί του αντιθέτου.

Συγκεκριμένα, η Σουηδική Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι, σύμφωνα με τα ερμηνευτικά σχόλια του άρθρου 24 του υποδείγματος φορολογικής σύμβασης του ΟΟΣΑ για την

αποφυγή της διπλής φορολογίας, δεν δεσμεύεται να επεκτείνει ευνοϊκές φορολογικές διατάξεις που προβλέπει για τους ημεδαπούς δημόσιους οργανισμούς και στους αντίστοιχους αλλοδαπούς. Ωστόσο, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να επικαλεσθεί διεθνή συμφωνία για να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που υπέχει από τη Συνθήκη. Εν συνεχεία, το ΔΕΕ απέρριψε και τον δεύτερο ισχυρισμό της Σουηδικής Κυβέρνησης περί έλλειψης εναρμονίσεως του ενωσιακού δικαίου στον συγκεκριμένο τομέα, σημειώνοντας ότι σέβεται βεβαίως την αρμοδιότητα των κρατών μελών να ρυθμίζουν τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, ωστόσο, κατά την άσκηση τής ως άνω αρμοδιότητας, τα κράτη μέλη οφείλουν να τηρούν το δίκαιο της Ένωσης.

Ακολούθως, το ΔΕΕ έκρινε ότι τα συνταξιοδοτικά ταμεία της Σουηδίας και της Φινλανδίας επιτελούν την ίδια κοινωνική λειτουργία και έχουν την ίδια αποστολή, στο πλαίσιο των οικείων συνταξιοδοτικών συστημάτων, γεγονός που καθιστά τις καταστάσεις αντικειμενικά συγκρίσιμες. Διαφορές που σχετίζονται με τη νομική μορφή που προσλαμβάνουν, τη μέθοδο είσπραξης εισφορών και καταβολής των συντάξεων δεν αρκούν για να αναιρέσουν τη συγκρισιμότητα των καταστάσεων. Επομένως, η ανωτέρω διαφορετική φορολογική μεταχείριση, που συνιστά, όπως ειπώθηκε, περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων, αφορά αντικειμενικά συγκρίσιμες καταστάσεις.

Τέλος, το Δικαστήριο εξέτασε εάν η διαφορετική φορολογική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογηθεί από υπέρτερους λόγους δημοσίου συμφέροντος, όπως επικαλείται η Σουηδική Κυβέρνηση. Κατά πρώτον, η ανάγκη διασφάλισης του στόχου που επιδιώκει η σουηδική κοινωνική πολιτική και η χρηματοδότησή της δεν μπορεί να θεωρηθεί, κατά το Δικαστήριο, υπέρτερος λόγος δημοσίου συμφέροντος. Και αυτό διότι, κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, οι διοικητικές δυσχέρειες, όπως η διαδικασία που θα ακολουθούνταν εν προκειμένω σε περίπτωση φορολόγησης των ημεδαπών δημοσίων ταμείων, δεν επαρκούν, από μόνες τους, για να δικαιολογήσουν μέτρο που εμποδίζει την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων. Δεύτερον, η Σουηδική Κυβέρνηση επικαλέστηκε την αρχή της εδαφικότητας σε συνδυασμό με την ανάγκη διατήρησης μιας ισορροπημένης κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ των κρατών μελών. Το Δικαστήριο απάντησε ότι ένας τέτοιος λόγος γίνεται δεκτός ως υπέρτερος μόνον εάν η επίμαχη φορολογική ρύθμιση υποσκάπτει τη φορολογική αρμοδιότητα του κράτους μέλους, προϋπόθεση που δεν συντρέχει εν προκειμένω, αφού η Σουηδική Κυβέρνηση έχει απαλλάξει ήδη τα ημεδαπά ταμεία από την παρακράτηση φόρου.

Καταληκτικά, στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο έκρινε ότι η παρακράτηση φόρου στην πηγή επί των μερισμάτων σε αλλοδαπά δημόσια συνταξιοδοτικά τα-

μεία αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης και, συγκεκριμένα, στο άρθρο 63 της ΣΛΕΕ, το οποίο έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει νομοθεσία κράτους μέλους βάσει της οποίας τα μερίσματα που διανέμονται από ημεδαπές εταιρείες σε αλλοδαπούς δημόσιους συνταξιοδοτικούς φορείς υπόκεινται σε παρακράτηση φόρου στην πηγή, ενώ τα μερίσματα που διανέμονται σε ημεδαπά δημόσια συνταξιοδοτικά ταμεία απαλλάσσονται από την παρακράτηση αυτή.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Διασυνοριακή παροχή υπηρεσιών

Εργαζόμενοι, υπήκοοι τρίτων χωρών, που απασχολούνται σε ένα κράτος μέλος και αποσπώνται σε άλλο κράτος μέλος, δεν έχουν αυτομάτως «παράγωγο δικαίωμα διαμονής» ούτε στο κράτος μέλος απασχόλησης ούτε στο κράτος μέλος απόσπασης

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη παροχή υπηρεσιών – άρθρα 56 και 57 ΣΛΕΕ – απόσπαση υπηκόων τρίτων χωρών από επιχείρηση κράτους μέλους με σκοπό την εκτέλεση εργασιών σε άλλο κράτος μέλος – διάρκεια άνω των 90 ημερών εντός περιόδου 180 ημερών – υποχρέωση των αποσπασμένων εργαζομένων υπηκόων τρίτων χωρών να διαθέτουν άδεια διαμονής στο κράτος μέλος υποδοχής όταν η παροχή υπερβαίνει σε διάρκεια τους τρεις μήνες – περιορισμός της διάρκειας ισχύος των χορηγούμενων αδειών διαμονής – ποσό των καταβλητέων τελών για την αίτηση χορήγησης άδειας διαμονής – περιορισμός της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών – επιτακτικοί λόγοι γενικού συμφέροντος – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-540/22, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Détachement de travailleurs de pays tiers), 20.06.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:530 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση για έκδοση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε από το Πρωτοδικείο της Χάγης, με μεταβατική έδρα στο Middelburg των Κάτω Χωρών (εφεξής: αιτούν δικαστήριο). Η υπόθεση πραγματεύεται την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 56 και 57 ΣΛΕΕ.

Ειδικότερα, οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης, SN και λοιποί, είναι υπήκοοι Ουκρανίας και κατέχουν άδεια προσωρινής διαμονής και εργασίας στη Σλοβακία. Ο φορέας απασχόλησης των προσφευγόντων (εφεξής: ο παρέχων υπηρεσίες) είναι εταιρεία του σλοβακικού δικαίου, με κύριο αντικείμενο τις κατασκευαστικές εργασίες. Απόσπα-

σε τους προσφεύγοντες σε εταιρεία των Κάτω Χωρών για την εκτέλεση εργασιών στον λιμένα του Ρότερνταμ.

Κατά τις προβλέψεις του ολλανδικού δικαίου, ο παρέχων τις υπηρεσίες, πρώτον, γνωστοποίησε, ως όφειλε, την απόσπαση των εργαζομένων μαζί με τα απαιτούμενα στοιχεία στον Υπουργό Κοινωνικών Υποθέσεων και Απασχόλησης των Κάτω Χωρών και εν συνεχεία αιτήθηκε στην Υπηρεσία Μετανάστευσης και Πολιτογράφησης (εφεξής: IND) τη χορήγηση αδειών διαμονής για λογαριασμό των προσφευγόντων, μέχρι τη λήξη των κατασκευαστικών εργασιών. Με τη σειρά της, η IND χορήγησε, πράγματι, τις άδειες διαμονής, ωστόσο το κύριο ζήτημα που ανέκυψε αφορούσε τη χρονική διάρκεια αυτών. Συγκεκριμένα, η διάρκεια ισχύος των αδειών διαμονής περιορίστηκε στη διάρκεια ισχύος των σλοβακικών αδειών και με ανώτατο όριο τα δύο έτη, μη καλύπτοντας τη συνολική διάρκεια της δραστηριότητας, για την οποία τα πρόσωπα αυτά επρόκειτο να αποσπαστούν στις Κάτω Χώρες.

Ως εκ τούτου, οι προσφεύγοντες στράφηκαν κατά των αποφάσεων της IND, πρώτα σε διοικητικό επίπεδο και ακολούθως και δικαστικά, αμφισβητώντας, ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, την υποχρέωση κατοχής άδειας διαμονής για τους σκοπούς της διασυνοριακής παροχής υπηρεσιών, τη διάρκεια ισχύος των χορηγηθεισών αδειών, καθώς και τα τέλη για την επεξεργασία των αιτήσεων, τα οποία είναι πολλαπλάσια του ποσού που καταβάλλεται για την έκδοση πιστοποιητικού νόμιμης διαμονής πολίτη της Ένωσης.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε τα κάτωθι προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

1. Το δικαίωμα ελεύθερης παροχής υπηρεσιών έχει την έννοια ότι οι εργαζόμενοι υπήκοοι τρίτων χωρών, οι οποίοι αποσπώνται σε κράτος μέλος, από παρέχοντα υπηρεσίες εγκατεστημένο σε άλλο κράτος μέλος, έχουν αυτομάτως «παράγωγο δικαίωμα διαμονής»;
2. Σε περίπτωση που το Δικαστήριο απαντήσει αρνητικά στο πρώτο ερώτημα, ερωτάται εάν η υποχρέωση εκδόσεως άδειας διαμονής, όταν η διάρκεια της παρεχόμενης υπηρεσίας υπερβαίνει τους τρεις μήνες, αντιβαίνει στο άρθρο 56 της ΣΛΕΕ.
3. Τέλος, σε περίπτωση που το Δικαστήριο απαντήσει αρνητικά και στο δεύτερο ερώτημα, ζητείται να διευκρινιστεί εάν η παρούσα εθνική ρύθμιση συμβιβάζεται με το ενωσιακό δίκαιο, προβλέποντας ότι: α) η διάρκεια ισχύος της άδειας διαμονής δεν μπορεί να υπερβαίνει τα δύο έτη, ανεξαρτήτως της διάρκειας της παρεχόμενης υπηρεσίας, β) η διάρκεια ισχύος της εν λόγω άδειας συμπίπτει χρονικά με την άδεια εργασίας και διαμονής που

έχει χορηγηθεί στο άλλο κράτος μέλος και γ) το ύψος των τελών για κάθε αίτηση (παρατάσεως) είναι πενταπλάσιο των τελών που απαιτούνται για την απόδειξη της νόμιμης διαμονής πολίτη της Ένωσης.

Σχετικά με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο μνημονεύει την έννοια του «παράγωγου δικαιώματος διαμονής», όπως είχε αναφερθεί στην απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 2006, *Επιτροπή/Αυστρία* (C-168/04). Τότε, η Επιτροπή είχε υποστηρίξει ότι, στο πλαίσιο της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, κάθε παρέχων υπηρεσίες διαβιβάζει στους υπαλλήλους του το «παράγωγο δικαίωμα» να λάβουν άδεια διαμονής για όσο χρόνο διαρκεί η εργασιακή σχέση, κατά αναλογία με ό,τι ισχύει για τα μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης. Ωστόσο, το Δικαστήριο στην υπόθεση εκείνη δεν ασχολήθηκε εν τέλει με την ύπαρξη ή όχι «παράγωγου δικαιώματος διαμονής».

Αντιθέτως, στην παρούσα υπόθεση, το ΔΕΕ ενεπλάκη κατ' ουσίαν επί του θέματος, μη αναγνωρίζοντας ένα τέτοιο «παράγωγο δικαίωμα διαμονής» στους εργαζομένους μιας επιχείρησης. Και τούτο διότι, όπως υποστήριξε και ο Γεν. Εισαγγελέας Α. Ράντος στις Προτάσεις του (σημ. 36-39), οι σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας δεν μπορούν να συγκριθούν με τις σχέσεις μεταξύ επιχείρησης και αποσπασμένων εργαζομένων.

Συνεχίζοντας με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο κλήθηκε να απαντήσει εάν η διπλή απαίτηση του ολλανδικού δικαίου, αφενός, για προηγούμενη γνωστοποίηση στοιχείων και, αφετέρου, για έκδοση αδειών διαμονής συμβιβάζεται με το δικαίωμα της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Προκαταρκτικώς, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι οι ρυθμίσεις των κρατών μελών σε τομείς οι οποίοι δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο πλήρους εναρμόνισης στο δίκαιο της Ένωσης, όπως εν προκειμένω, μπορούν να εκτιμηθούν υπό το πρίσμα των διατάξεων της ΣΛΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, το ΔΕΕ εξέτασε κατά πόσον η πρόσθετη απαίτηση του ολλανδικού δικαίου για υποχρέωση έκδοσης άδειας διαμονής εισάγει περιορισμό στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, κατά την έννοια των άρθρων 56 και 57 της ΣΛΕΕ.

Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, η επίδικη εθνική ρύθμιση, εφόσον έχει ως αποτέλεσμα να καθίσταται η διασυνοριακή παροχή υπηρεσιών δυσχερέστερη απ' ό,τι η παροχή υπηρεσιών αποκλειστικώς στο εσωτερικό ενός κράτους μέλους, εισάγει περιορισμό στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών. Από τη μεριά της, η Ολλανδική Κυβέρνηση προέβαλε τέσσερις λόγους, που το ΔΕΕ εξέτασε κατά πόσον συνιστούν επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν τον περιορισμό στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών.

Ο πρώτος λόγος αφορούσε την ανάγκη προστασίας της πρόσβασης στην εθνική αγορά εργασίας, επί του οποί-

ου το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, εν προκειμένω, δεν μπορεί να δικαιολογήσει τον υφιστάμενο περιορισμό, καθώς, κατά κανόνα, οι αποσπασμένοι εργαζόμενοι δεν προτίθενται να παραμείνουν στην αγορά εργασίας του κράτους μέλους απόσπασης, δεδομένου ότι επιστρέφουν στη χώρα καταγωγής ή κατοικίας τους μετά την εκπλήρωση της αποστολής τους. Κατά δεύτερον, ο επίμαχος περιορισμός δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε από την ανάγκη να εξακριβωθεί ότι ο παρέχων υπηρεσίες δεν χρησιμοποιεί την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών για σκοπό άλλο από την παροχή της υπηρεσίας αυτής. Πράγματι, όπως επισήμανε το ΔΕΕ, το παραπάνω θα μπορούσε να εξακριβωθεί κατά τρόπο λιγότερο περιοριστικό και εξίσου αποτελεσματικό με την προηγούμενη γνωστοποίηση των στοιχείων, που έτσι και αλλιώς προβλέπεται στο ολλανδικό δίκαιο.

Μολοντί οι δύο πρώτοι δικαιολογητικοί λόγοι απορρίφθηκαν από το Δικαστήριο, ο τρίτος και ο τέταρτος έγιναν δεκτοί. Ειδικότερα, ο τρίτος λόγος αφορούσε την προστασία της ασφάλειας δικαίου υπέρ των αποσπασμένων εργαζομένων, οι οποίοι σε ενδεχόμενο έλεγχο δύναται να αποδεικνύουν ευχερέστερα ότι έχουν νομίμως αποσπαστεί στο κράτος μέλος που παρέχεται η υπηρεσία. Ενώ ο τέταρτος λόγος είχε να κάνει με την προστασία της δημόσιας τάξης και την εξακρίβωση από τις αρμόδιες αρχές ότι ο αποσπασμένος εργαζόμενος δεν συνιστά απειλή για τη δημόσια ασφάλεια. Κατόπιν των προεκτεθέντων, το ΔΕΕ έκρινε ότι η ενίσχυση της ασφάλειας του δικαίου των εργαζομένων και η προστασία της δημόσιας τάξης μπορούν να δικαιολογήσουν εθνική ρύθμιση, που υποχρεώνει τον παρέχοντα υπηρεσίες να εκδώσει άδειες διαμονής στους αποσπασμένους εργαζομένους του σε άλλο κράτος μέλος.

Τέλος, στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο ασχολήθηκε με τη διάρκεια ισχύος των αδειών διαμονής, καθώς και με τα τέλη της αίτησης χορήγησης. Όπως επισήμανε, αρχικά, η απόσπαση του προσωπικού για την παροχή διασυννοριακών υπηρεσιών μόνον προσωρινό χαρακτήρα μπορεί να έχει και, επομένως, δύναται το κράτος μέλος απόσπασης να καθορίζει τη χρονική ισχύ των αδειών, εφόσον, βεβαίως, αυτή δεν είναι υπερβολικά σύντομη ή, εν πάση περιπτώσει, η ανανέωση δεν υπόκειται σε υπέρμετρες τυπικές διατυπώσεις. Επομένως, η διάρκεια ισχύος της άδειας μπορεί και να μην εκτείνεται καθ' όλη τη διάρκεια της δραστηριότητας ή και να συμπίπτει με τη διάρκεια ισχύος της άδειας εργασίας και διαμονής που έχει χορηγηθεί στο κράτος μέλος, όπου είναι εγκατεστημένη η παρέχουσα υπηρεσίες επιχείρηση. Τέλος, όσον αφορά την καταβολή τελών για την αίτηση χορήγησης άδειας διαμονής, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η επιβολή τελών είναι επιτρεπτή, εφόσον ανταποκρίνονται στο διοικητικό κόστος επεξεργασίας της αίτησης.

V. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου

► Καθεστώς μερικής απασχόλησης

Έμμεση διάκριση λόγω φύλου στη βάση διαφορετικής μεταχείρισης ανάμεσα σε εργαζομένους μερικής και πλήρους απασχόλησης

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – άρθρο 157 ΣΛΕΕ – ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης – Οδηγία 2006/54/ΕΚ – άρθρο 2 παρ. 1, στοιχείο β' και άρθρο 4, πρώτο εδάφιο – απαγόρευση έμμεσων διακρίσεων λόγω φύλου – εργασία με καθεστώς μερικής απασχόλησης – Οδηγία 97/81/ΕΚ – συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία μερικής απασχόλησης – ρήτρα 4 – απαγόρευση μεταχειρίσεως των εργαζομένων μερικής απασχολήσεως κατά τρόπο λιγότερο ευνοϊκό από ό,τι αντιμετωπίζονται οι συγκρίσιμοι εργαζόμενοι πλήρους απασχολήσεως – προσαύξηση της αμοιβής καταβαλλόμενη μόνον για τις ώρες πρόσθετης εργασίας τις οποίες πραγματοποιούν οι εργαζόμενοι μερικής απασχολήσεως πέραν του καθορισθέντος για τους εργαζομένους πλήρους απασχολήσεως κανονικού χρόνου εργασίας

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-184/22 και C-185/22, KfH Kuratorium für Dialyse und Nierentransplantation, 29.07.2024, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: A. Kumin, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:637 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής παραπομπής, οι οποίες αφορούν πανομοιότυπες υποθέσεις, έχουν ως αντικείμενο την ερμηνεία του άρθρου 157 ΣΛΕΕ, των άρθρων 2 παρ. 1 στ. β' και 4 της Οδηγίας 2006/54/ΕΚ περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, και της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλαισίου για την εργασία μερικής απασχόλησης.

Η διαφορά των κύριων δικών προέκυψε ανάμεσα σε δύο εργαζόμενες (IK και CM), οι οποίες απασχολούνται ως βοηθοί νοσηλεύτριες με καθεστώς μερικής απασχόλησης, και την εργοδότη εταιρεία τους που προσφέρει εξωνοσοκομειακές υπηρεσίες αιμοκαθάρσεως. Ειδικότερα, οι εργαζόμενες μερικής απασχόλησης άσκησαν αγωγή ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων, ισχυριζόμενες ότι υπέστησαν δυσμενή μεταχείριση, δεδομένου ότι δεν έλαβαν την ίδια προσαύξηση στην αμοιβή τους αναφορικά με τις υπερωρίες που πραγματοποίησαν, σε σχέση με τους αντίστοιχους εργαζομένους πλήρους απασχόλησης. Η εθνική διάταξη που ρυθμίζει το ζήτημα αναφέρει πως οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης λαμβάνουν προσαυξήσεις λόγω υπερωριών, μόνο εφόσον υπερβούν το γενικά καθορισμένο εβδομαδιαίο ωράριο (38.5 ώρες) το οποίο ισχύει πρωτίστως για τους εργαζομένους πλή-

ρους απασχόλησης, γεγονός που απαιτεί την καταβολή μεγαλύτερης προσπάθειας εκ μέρους των πρώτων. Παράλληλα, ισχυρίστηκαν ότι η εν λόγω ρύθμιση, εκτός της παραπάνω διάκρισης, εισάγει και έμμεση διάκριση λόγω φύλου, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων μερικής απασχόλησης είναι γυναίκες.

Η υπόθεση κατέληξε στο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών στο πλαίσιο αναιρετικής διαδικασίας, το οποίο απέστειλε εν τέλει πέντε προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ.

Το Δικαστήριο εξέτασε αρχικά τα δύο ερωτήματα τα οποία σχετίζονταν με την ερμηνεία της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλασιού περί μερικής απασχόλησης, η οποία ακριβώς απαγορεύει τη λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση των εργαζομένων μερικής σε σύγκριση με τους εργαζομένους πλήρους απασχόλησης. Σε πρώτη φάση, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι οι εργαζόμενες των κύριων δικών βρίσκονται σε παρεμφερή κατάσταση με τους αντίστοιχους εργαζομένους πλήρους απασχόλησης, διότι φαίνεται να ασκούν πανομοιότυπα καθήκοντα (γεγονός που βέβαια οφείλει να διακριβώσει σε τελευταίο βαθμό το εθνικό δικαστήριο και όχι το ΔΕΕ). Συνακόλουθα, το ΔΕΕ έκρινε ότι η προαναφερόμενη εθνική ρύθμιση εισάγει διακριτική μεταχείριση, καθώς οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης, προκειμένου να λάβουν προσαυξήσεις υπερωριών, υποχρεούνται να υπερβούν το εβδομαδιαίο κατώτατο ωράριο εργασίας, το οποίο ισχύει ενιαία για όλους τους εργαζομένους, άρα και για αυτούς με πλήρη απασχόληση, ανεξαρτήτως του κανονικού ωραρίου εργασίας που έχει συμφωνηθεί στο πλαίσιο της ατομικής σύμβασής τους, με συνέπεια να μην λαμβάνουν προσαύξηση ακόμη και αν έχουν υπερβεί το ατομικό τους ωράριο. Η λιγότερο αυτή ευνοϊκή μεταχείριση, τέλος, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί, καθώς δεν εντοπίστηκαν αντικειμενικοί λόγοι προς αυτό, όπως, αφενός, η αποθάρρυνση του εργοδότη να επιβάλλει στους εργαζομένους του επιπρόσθετες ώρες εργασίας, αφού η εν λόγω διάταξη επιτρέπει τη μικρότερη οικονομική επιβάρυνσή του ως προς τις υπερωρίες των εργαζομένων μερικής απασχόλησης, και, αφετέρου, η αποτροπή διακριτικής μεταχείρισης σε βάρος των εργαζομένων πλήρους απασχόλησης.

Σε δεύτερη φάση, το ΔΕΕ εξέτασε τα υπόλοιπα τρία ερωτήματα τα οποία αφορούσαν την ερμηνεία του άρθρου 157 ΣΛΕΕ και των άρθρων 2 παρ. 1 στ. β' και 4 της Οδηγίας 2006/54 σχετικά με το ζήτημα της έμμεσης διάκρισης λόγω φύλου. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο επεσήμανε πως, παρά το γεγονός ότι το ποσοστό των γυναικών που εργάζονται στην αναιρεσίβλητη επιχείρηση της κύριας δίκης είναι αρκετά μεγαλύτερο σε σχέση με εκείνο των ανδρών, τόσο σε επίπεδο μερικής όσο και σε επίπεδο πλήρους απασχόλησης (άρα θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εν τέλει οι γυναίκες είναι αυτές που «ευνοούνται»), οι κρίσιμες διατάξεις της Οδηγίας 2006/54 δεν αναφέρο-

νται σε ποσοτικά στοιχεία, αλλά μόνο στην ποιοτικής φύσεως εξέταση σχετικά με το αν μια κατάσταση/ρύθμιση δημιουργεί μια ιδιαίτερα μειονεκτική θέση στα πρόσωπα του ενός φύλου σε σχέση με τα πρόσωπα του άλλου. Στην παρούσα υπόθεση, η κρίσιμη εθνική ρύθμιση, αν και ουδέτερη εκ πρώτης όψεως, εισάγει έμμεση διάκριση λόγω φύλου, αφού περιάγει σε δυσμενή θέση σημαντικά υψηλότερο ποσοστό γυναικών απ' ό,τι ανδρών, ανεξαρτήτως του ότι οι τελευταίοι είναι ποσοτικά λιγότεροι στην κατηγορία που δεν βρίσκεται σε δυσμενή θέση εξαιτίας της διάταξης αυτής. Τέλος, η διακριτική αυτή μεταχείριση δεν μπορεί να δικαιολογηθεί για τους ίδιους λόγους που ίσχυσαν και στο πλαίσιο της προαναφερόμενης εξέτασης του ΔΕΕ για τη ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλασιού.

► Ομαδικές απολύσεις

Εφαρμογή της Οδηγίας 98/59/ΕΚ για τις ομαδικές απολύσεις σε περίπτωση συνταξιοδότησης του εργοδότη

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία 98/59/ΕΚ – ομαδικές απολύσεις – άρθρο 1 παρ. 1, στοιχείο α' και άρθρο 2 – ενημέρωση και διαβούλευση με τους εκπροσώπους των εργαζομένων – πεδίο εφαρμογής – λύσεις συμβάσεων εργασίας λόγω συνταξιοδότησης του εργοδότη – άρθρα 27 και 30 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΔΕΕ C-196/23, Plamaro, 11.07.2024, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγήτρια): A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2024:596 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής παραπομπής αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 98/59/ΕΚ για τις ομαδικές απολύσεις, καθώς και των άρθρων 27 και 30 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔ).

Η διαφορά της κύριας δίκης προέκυψε κατόπιν άσκησης αγωγής εκ μέρους οκτώ εργαζομένων κατά του εργοδότη τους, FC. Ειδικότερα, ο τελευταίος συνταξιοδοτήθηκε στις 3 Αυγούστου 2020 με αποτέλεσμα τη λύση των συμβάσεων εργασίας συνολικά 54 εργαζομένων, συμπεριλαμβανομένων και των παραπάνω οκτώ. Η αγωγή που άσκησαν οι ενάγουσες, ισχυριζόμενες ότι η απόλυσή τους ήταν παράνομη, απορρίφθηκε σε πρώτο βαθμό. Στη συνέχεια, κατά της πρωτόδικης απόφασης οι ενάγουσες ασκήσαν έφεση ενώπιον του Tribunal Superior de Justicia de Cataluña (άνωτερο δικαστήριο της Καταλονίας), το οποίο υπέβαλε δύο προδικαστικά ερωτήματα προς το ΔΕΕ, θέτοντας το ζήτημα της συμβατότητας του ισπανικού δικαίου, που δεν απαιτεί την πραγματοποίηση διαβουλεύσεων με τους εκπροσώπους των εργαζομένων σε περίπτωση (ομαδικών) απολύσεων που προέκυψαν μετά από τη συνταξιοδότηση του εργοδότη, με την Οδηγία 98/59.

Έχοντας κρίνει την αίτηση προδικαστικής παραπομπής παραδεκτή, αφού η ερμηνεία της Οδηγίας που ζήτησε το αιτούν δικαστήριο δεν είναι προδήλως ασύνδετη με το αντικείμενο της κύριας δίκης (με την επιφύλαξη της διευκρίνισης εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου για το αν οι μονάδες που κατείχε ο FC εμπίπτουν στην έννοια της «επιχείρησης» υπό την Οδηγία και, συνακόλουθα, αν πληρούνται τα κατώτατα ποσοτικά όρια που απαιτούνται για να θεωρηθούν ως ομαδικές οι απολύσεις που πραγματοποιήθηκαν), το ΔΕΕ προχώρησε στην εξέταση του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο ανέλυσε την έννοια της «απόλυσης» σύμφωνα με την Οδηγία 98/59, η οποία πρέπει να ερμηνευθεί ως περιλαμβάνουσα οποιαδήποτε περίπτωση λύσης της σύμβασης εργασίας παρά τη βούληση του εργαζομένου. Στη συνέχεια, αφού επανέλαβε τους πρωταρχικούς σκοπούς της Οδηγίας, δηλαδή τη διαβούλευση με τους εργαζομένους που πρόκειται να απολυθούν και την ενημέρωση της αρμόδιας δημόσιας αρχής για το σχέδιο ομαδικής απόλυσης, διέκρινε την περίπτωση της συνταξιοδότησης ενός εργοδότη με την περίπτωση θανάτου του, στην οποία ο τελευταίος δεν είχε προβλέψει τις μελλοντικές απολύσεις. Στην τελευταία περίπτωση, σύμφωνα με το ΔΕΕ, δεν θα ήταν εξάλλου δυνατόν να διεξαχθούν διαβουλεύσεις μεταξύ του εργοδότη και των εργαζομένων, ενώ, αντίθετα, οι διαβουλεύσεις αυτές συνεχίζουν να έχουν σημασία στο πλαίσιο του προβλεπόμενου γεγονότος της συνταξιοδότησης του εργοδότη. Συνεπώς, οι απολύσεις που έγιναν στην υπόθεση της κύριας δίκης ήταν όχι μόνο προβλέψιμες, αλλά, σύμφωνα με την παραπάνω ερμηνεία, έγιναν και χωρίς τη βούληση των εργαζομένων και, άρα, η εθνική ρύθμιση που δεν εφαρμόζει την Οδηγία σε περίπτωση ομαδικών απολύσεων κατά τη συνταξιοδότηση του εργοδότη είναι αντίθετη στην τελευταία.

Στο πλαίσιο του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος, το ΔΕΕ εξέτασε το κατά πόσον είναι δυνατόν να μείνει ανεφάρμοστη η παραπάνω διάταξη του ισπανικού δικαίου και να εφαρμοστεί απευθείας είτε η κρίσιμη Οδηγία είτε τα σχετικά με την υπόθεση άρθρα 27 και 30 του ΧΘΔ. Το Δικαστήριο τόνισε αρχικά ότι μια Οδηγία δεν μπορεί να δημιουργήσει υποχρεώσεις μεταξύ ιδιωτών, καθώς κάτι τέτοιο θα οδηγούσε στην αναγνώριση της αρμοδιότητας της ΕΕ να επιβάλλει τέτοιου είδους υποχρεώσεις με Οδηγίες, ενώ η αρμοδιότητά της στο ζήτημα αυτό περιορίζεται μόνο όταν εκδίδει Κανονισμούς. Επομένως, δεν είναι δυνατή η επίκληση της Οδηγίας 98/59 στην παρούσα υπόθεση, θέτοντας στην άκρη τη σχετική εθνική διάταξη. Παράλληλα, δεν είναι δυνατή, στο πλαίσιο αυτό, ούτε η επίκληση των άρθρων 27 και 30 του ΧΘΔ, διότι τα δικαιώματα που προστατεύουν (δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης και προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης, αντίστοιχα) δεν προκύπτουν απευθείας από το γράμμα των άρθρων αυτών, αλλά απαιτούν πε-

ραιτέρω εξειδίκευση με κανόνες ενωσιακού ή εθνικού δικαίου. Συνεπώς, η κρίσιμη εθνική ρύθμιση της κύριας δίκης δεν μένει ανεφάρμοστη, αλλά πρέπει να ερμηνευθεί σύμφωνα με το ενωσιακό δίκαιο.

VI. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Ευαγγελία Λαμπράκη, Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Εντάλματα σύλληψης εκδιδόμενα από το Ηνωμένο Βασίλειο: το Δικαστήριο αποσαφηνίζει τους όρους υπό τους οποίους μπορούν να εκτελούνται στην Ευρωπαϊκή Ένωση

προδικαστική παραπομπή – Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας, αφενός, και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας, αφετέρου – παράδοση προσώπου στο Ηνωμένο Βασίλειο για την άσκηση ποινικής δίωξης – αρμοδιότητα της δικαστικής αρχής εκτέλεσης – κίνδυνος προσβολής θεμελιώδους δικαιώματος – άρθρο 49 παρ. 1, και άρθρο 52 παρ. 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή άνευ νόμου» – δυσμενής για το πρόσωπο αυτό μεταβολή του καθεστώτος της υπό όρους απόλυσης

ΔΕΕ C-202/24, Alchaster, 29.07.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2024:649 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας, αφενός, και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας, αφετέρου (στο εξής: ΣΕΣ), σε συνδυασμό με το άρθρο 49 παρ. 1 και το άρθρο 52 παρ. 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Supreme Court (Ανώτατο Δικαστήριο, Ιρλανδία) στο πλαίσιο της εκτέλεσης, στην Ιρλανδία, τεσσάρων ενταλμάτων σύλληψης εκδοθέντων από τις δικαστικές αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας κατά του ΜΑ με σκοπό την άσκηση ποινικής δίωξης.

Πιο συγκεκριμένα, η ΣΕΣ, που συνήφθη μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ηνωμένου Βασιλείου για τη ρύθμιση των σχέσεων τους μετά την έξοδο του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, προβλέπει, μεταξύ άλλων, δικαστική συνεργασία σε ποινικές υπο-

θέσεις βασιζόμενη σε μηχανισμό παράδοσης κατόπιν εντάλματος σύλληψης.

Δικαστής του πρωτοδικείου της Βόρειας Ιρλανδίας (Ηνωμένο Βασίλειο) εξέδωσε τέσσερα εντάλματα σύλληψης κατά ατόμου που θεωρείται ύποπτο για την τέλεση εγκλημάτων συνδεδεμένων με την τρομοκρατία. Ο ενδιαφερόμενος, ασκώντας αίτηση αναίρεσης ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ιρλανδίας, υποστήριξε ότι η παράδοσή του θα παραβίαζε την αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege*, καθώς το Ηνωμένο Βασίλειο είχε τροποποιήσει δυσμενώς τους κανόνες της υφ' όρον απόλυσης μετά την υποτιθέμενη τέλεση των εν λόγω εγκλημάτων. Το Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας υπενθυμίζει ότι το Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου έχει ήδη κρίνει ότι οι επίμαχοι κανόνες συνάδουν με τη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ). Παράλληλα, στο ίδιο πλαίσιο, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας έχει απορρίψει τον ισχυρισμό του ενδιαφερομένου περί κινδύνου παραβίασης της ΕΣΔΑ.

Αναλογιζόμενο εάν το ίδιο συμπέρασμα ισχύει και υπό το πρίσμα της αρχής *nullum crimen nulla poena sine lege*, η οποία κατοχυρώνεται στον Χάρτη, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας υπέβαλε σχετικό προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Με τη συγκεκριμένη απόφασή του, το Δικαστήριο αποσαφηνίζει τον ρόλο της δικαστικής αρχής εκτέλεσης κράτους μέλους στην περίπτωση κατά την οποία πρόσωπο, εις βάρος του οποίου έχει εκδοθεί ένταλμα σύλληψης βάσει της ΣΕΣ, επικαλείται κίνδυνο παραβίασης της αρχής *nullum crimen nulla poena sine lege* σε περίπτωση παράδοσής του στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι η εν λόγω αρχή εκτέλεσης οφείλει να διενεργήσει αυτοτελή εξέταση του κινδύνου αυτού υπό το πρίσμα του Χάρτη, ακόμη και αν έχει ήδη αποκλειστεί η πιθανότητα παραβίασης της ΕΣΔΑ.

Η δικαστική αρχή εκτέλεσης δύναται να αρνηθεί την εκτέλεση του εντάλματος σύλληψης μόνο εφόσον, έχοντας ζητήσει συμπληρωματικές πληροφορίες και εγγυήσεις από τη δικαστική αρχή που εξέδωσε το ένταλμα, διαθέτει αντικειμενικά, αξιόπιστα, ακριβή και επικαιροποιημένα στοιχεία που να αποδεικνύουν την ύπαρξη πραγματικού κινδύνου επιβολής αυστηρότερης ποινής από εκείνη που προβλεπόταν κατά τον χρόνο τέλεσης της αξιόποινης πράξης.

Το Δικαστήριο επισημαίνει, πρωτίστως, ότι η Απόφαση-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης δεν διέπει την εκτέλεση των ενταλμάτων που εκδίδονται από το Ηνωμένο Βασίλειο μετά τη λήξη της μεταβατικής περιόδου που προβλέπεται στη συμφωνία αποχώρησης. Από την ημερομηνία αυτή και έπειτα, η εκτέλεση των εν λόγω ενταλμάτων εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της ΣΕΣ. Σύμ-

φωνα με τη συμφωνία αυτή, κράτος μέλος μπορεί να αρνηθεί την εκτέλεση εντάλματος σύλληψης αποκλειστικά για λόγους που απορρέουν από τη συγκεκριμένη συμφωνία. Ως εκ τούτου, όταν λαμβάνουν απόφαση για την παράδοση ατόμου στο Ηνωμένο Βασίλειο δυνάμει της ΣΕΣ, οι δικαστικές αρχές των κρατών μελών οφείλουν να διασφαλίζουν την τήρηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον Χάρτη.

Το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι το απλουστευμένο και αποδοτικό σύστημα παράδοσης καταδικασθέντων ή υπόπτων που θεσπίστηκε μέσω της Απόφασης-πλαισίου για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης στηρίζεται στον υψηλό βαθμό αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών και στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης. Η αρχή αυτή συνιστά τον «ακρογωνιαίο λίθο» της δικαστικής συνεργασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση στον τομέα του ποινικού δικαίου, βασιζόμενη στην παραδοχή ότι όλα τα κράτη μέλη μοιράζονται ένα σύνολο κοινών αξιών στις οποίες στηρίζεται η Ένωση και αναγνωρίζουν ότι και τα υπόλοιπα κράτη μέλη αποδέχονται τις ίδιες αξίες.

Παρόμοιος βαθμός εμπιστοσύνης μπορεί να διαμορφωθεί και μέσω διεθνών συμφωνιών ανάμεσα στην ΕΕ και τρίτες χώρες που διατηρούν προνομιακές σχέσεις με αυτήν. Ωστόσο, η ΣΕΣ δεν θεμελιώνει αντίστοιχες προνομιακές σχέσεις μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γεγονός που εξηγείται εν μέρει από το ότι το Ηνωμένο Βασίλειο δεν αποτελεί μέρος του ευρωπαϊκού χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα. Επιπλέον, ο μηχανισμός παράδοσης που προβλέπεται από τη ΣΕΣ διαφέρει ουσιωδώς, σε αρκετές πτυχές, από εκείνον που διέπει την Απόφαση-πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης.

Στο πλαίσιο αυτό, όταν ο εκζητούμενος επικαλείται κίνδυνο προσβολής θεμελιώδους δικαιώματος προστατευόμενου από τον Χάρτη, η δικαστική αρχή εκτέλεσης οφείλει να εξετάζει όλα τα κρίσιμα στοιχεία για να αξιολογήσει τη μεταχείριση που θα έχει το συγκεκριμένο άτομο σε περίπτωση παράδοσής του στο Ηνωμένο Βασίλειο. Αυτό σημαίνει ότι, σε αντίθεση με την ανάλυση δύο σταδίων που απαιτείται στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, πρέπει να λαμβάνονται ταυτόχρονα υπόψη τόσο οι γενικές νομοθετικές ρυθμίσεις και πρακτικές του Ηνωμένου Βασιλείου όσο και η ιδιαίτερη προσωπική κατάσταση του εκζητούμενου, δεδομένου ότι οι αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αναγνώρισης δεν εφαρμόζονται.

Τέλος, σε ό,τι αφορά την τροποποίηση των κανόνων της υφ' όρον απόλυσης, το Δικαστήριο κρίνει ότι ένα μέτρο που αφορά την εκτέλεση ποινής αντίκειται στον Χάρτη μόνο εάν τροποποιεί ουσιωδώς το πραγματικό περιεχόμενο της ποινής που είχε προβλεφθεί κατά τον χρόνο τέλεσης του εγκλήματος, οδηγώντας σε επιβολή αυστηρότερης ποινής από την αρχικά απειλούμενη.

Ερμηνεία της Απόφασης-πλαisiού για το ΕΕΣ, άρνηση εκτέλεσης, προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων και αρχή της αναλογικότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας, αφενός, και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας, αφετέρου – παράδοση προσώπου στο Ηνωμένο Βασίλειο για την άσκηση ποινικής δίωξης – αρμοδιότητα της δικαστικής αρχής εκτέλεσης – κίνδυνος προσβολής θεμελιώδους δικαιώματος – αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή άνευ νόμου» – δυσμενής για το πρόσωπο αυτό μεταβολή του καθεστώτος της υπό όρους απόλυσης

ΔΕΕ C-318/24 PPU, Breian, 29.07.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: Δ. Γρατσιάς, Γεν. Εισαγγελέας, J. Kokott, ECLI:EU:C:2024:658 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4 παρ. 3 και του άρθρου 17 παρ. 1 ΣΕΕ, του άρθρου 4 και του άρθρου 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), καθώς και του άρθρου 1 παρ. 2 και 3 και των άρθρων 15 και 19 της Απόφασης-πλαisiού 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2002, για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών.

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο της διαδικασίας για την εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης που εκδόθηκε σε βάρος του P.P.R. από το Curtea de Apel Braşov – Biroul executării penale (εφετείο Βραşον – γραφείο εκτέλεσης ποινικών αποφάσεων, Ρουμανία). Η υπόθεση αφορά την εφαρμογή του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (ΕΕΣ) και την ερμηνεία των σχετικών κανόνων της Απόφασης-πλαisiού 2002/584/ΔΕΥ, όπως επίσης και διατάξεων του Χάρτη, κυρίως σε σχέση με την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, τα θεμελιώδη δικαιώματα των υπόπτων και την αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών. Παρακάτω συνοψίζονται τα βασικά σημεία της υπόθεσης.

Αρχικώς, ερωτάται αν η τελεσίδικη άρνηση μιας δικαστικής αρχής εκτέλεσης να παραδώσει ένα άτομο κατ'εφαρμογή ενός ΕΕΣ εμποδίζει μια άλλη δικαστική αρχή σε άλλο κράτος μέλος να εκτελέσει το ίδιο ΕΕΣ.

Δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και νόμιμη σύνθεση δικαστηρίων: Αναλύεται αν πλημμέλειες στη σύνθεση του δικαστηρίου που εξέδωσε την καταδικαστική απόφαση (π.χ. έλλειψη αποδείξεων για την ορκωμοσία δικαστών) επηρεάζουν τη δυνατότητα εκτέλεσης του ΕΕΣ.

Συνθήκες κράτησης και ανθρώπινα δικαιώματα: Εξετάζεται αν οι συνθήκες κράτησης στο κράτος μέλος έκδοσης του εντάλματος μπορούν να αποτελέσουν λόγο άρνησης

εκτέλεσης του ΕΕΣ, με βάση την απαγόρευση απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης. Επιπλέον, ερωτάται αν μπορεί να γίνει νέα υποβολή του ίδιου αιτήματος παράδοσης, όταν η πρώτη απόφαση απόρριψης δεν ήταν σύμφωνη με το δίκαιο της ΕΕ.

Τίθεται επίσης ερώτημα σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα παρέμβασης της Επιτροπής όταν υπάρχει ζήτημα παραβίασης των αρχών της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της καλόπιστης συνεργασίας.

Αμοιβαία εμπιστοσύνη: Το Δικαστήριο της ΕΕ έχει επανειλημμένα τονίσει ότι τα κράτη μέλη πρέπει να εμπιστευονται τα δικαστικά συστήματα των άλλων κρατών μελών. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή αναδεικνύει τα όρια αυτής της εμπιστοσύνης όταν υπάρχουν αποδείξεις για συστημικές πλημμέλειες.

Δικαστικός έλεγχος: Ζητείται από το Δικαστήριο να ερμηνεύσει αν οι αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων, ιδίως όταν στηρίζονται σε εσωτερικές ή διεθνείς εκτιμήσεις (όπως της Interpol), δεσμεύουν άλλες εθνικές δικαστικές αρχές.

Εκτέλεση ποινών και ανθρώπινα δικαιώματα: Οι συνθήκες κράτησης παραμένουν ένας κρίσιμος παράγοντας στην απόφαση αν ένα άτομο μπορεί να εκδοθεί ή όχι. Το ζήτημα των διαβεβαιώσεων από το κράτος έκδοσης αποκτά ιδιαίτερη σημασία.

Η τελική απόφαση του Δικαστηρίου της ΕΕ κρίνει όχι μόνο τη συγκεκριμένη υπόθεση αλλά και θα θέσει ενδεχομένως νέες βάσεις για την εφαρμογή του ΕΕΣ σε περιπτώσεις όπου ανακύπτουν θέματα δικαιωμάτων και διαφάνειας στις εθνικές δικαστικές διαδικασίες.

Όσον αφορά στα προδικαστικά ερωτήματα, το πρώτο ερώτημα σχετίζεται με τη δυνατότητα της αρχής εκτέλεσης του ΕΕΣ να αρνηθεί την εκτέλεση ενός εντάλματος αν έχει προηγουμένως αρνηθεί άλλη αρχή ενός κράτους μέλους για λόγους που σχετίζονται με τη θεμελιώδη εγγύηση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη.

Η αρχή εκτέλεσης εντός ενός κράτους μέλους δεν υποχρεούται να αρνηθεί την εκτέλεση, ακόμη και όταν άλλη δικαστική αρχή έχει ήδη αρνηθεί, εάν η άρνηση στηρίχθηκε σε ανησυχίες ότι η παράδοση του εκζητουμένου μπορεί να προσβάλει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη. Ωστόσο, η δικαστική αρχή οφείλει να αξιολογήσει τους λόγους που οδήγησαν στην απόρριψη από την άλλη δικαστική αρχή.

Η απόφαση που εξετάζει αν η αρνητική απόφαση συνδέεται με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη δεν αποκλείει τη διατήρηση του ΕΕΣ σε ισχύ, εφόσον αυτή είναι αναλογική και σύμφωνη με τη θεμελιώδη προστασία των δικαιωμάτων του ατόμου.

Το δεύτερο ερώτημα αφορά στην ερμηνεία του εάν η Απόφαση-πλαίσιο και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη αντιτί-

θενται στη διατήρηση ενός ΕΕΣ σε ισχύ από τη δικαστική αρχή που το εξέδωσε, εφόσον μία άλλη δικαστική αρχή το απέρριψε. Επιπλέον, δικαστική αρχή που εξέδωσε το ΕΕΣ μπορεί να το διατηρήσει σε ισχύ, εφόσον το κρίνει αναλογικό και δεν θίγονται θεμελιώδη δικαιώματα. Η άρνηση εκτέλεσης από άλλη αρχή δεν δεσμεύει τη δικαστική αρχή έκδοσης από τη διατήρηση του εντάλματος, εφόσον δεν θίγεται η αρχή της αναλογικότητας και η προστασία δικαιωμάτων. Το τρίτο ερώτημα εξετάζει αν η απόφαση ενός ΕΕΣ και η παράδοσή του θα πρέπει να θεωρηθούν παράνομα εάν ο εκζητούμενος ισχυρίζεται ότι διατρέχει κίνδυνο παραβίασης του δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη. Η απόφαση της CCF (Διεθνής Επιτροπή Παρακολούθησης) δεν μπορεί από μόνη της να οδηγήσει σε άρνηση εκτέλεσης. Ωστόσο, η απόφαση αυτή μπορεί να ληφθεί υπόψη από τη δικαστική αρχή εκτέλεσης κατά την αξιολόγηση της κατάστασης του εκζητούμενου και του κινδύνου που ενδέχεται να υποστεί εάν παραδοθεί στο κράτος μέλος έκδοσης.

Το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα αφορά στο αν η δικαστική αρχή έκδοσης ενός ΕΕΣ πρέπει να ζητήσει προδικαστική απόφαση από το Δικαστήριο πριν προβεί σε απόφαση να ανακαλέσει ή να διατηρήσει σε ισχύ ένα ΕΕΣ που απερρίφθη από την εκτελούσα αρχή. Η δικαστική αρχή έκδοσης δεν υποχρεούται να υποβάλει αίτηση για προδικαστική απόφαση, εκτός εάν η απόφαση που πρόκειται να εκδώσει δεν υπόκειται σε ένδικα μέσα σύμφωνα με το εσωτερικό δίκαιο. Σε αυτή την περίπτωση, πρέπει να παραπέμψει το ζήτημα στο Δικαστήριο.

Το πέμπτο προδικαστικό ερώτημα αφορά στο εάν η δικαστική αρχή έκδοσης ενός ΕΕΣ μπορεί να συμμετάσχει στη διαδικασία εκτέλεσης του ΕΕΣ που εκδόθηκε. Η δικαστική αρχή έκδοσης δεν μπορεί να συμμετάσχει στη διαδικασία εκτέλεσης, ούτε ως παρατηρητής ή διάδικος, ενώπιον της δικαστικής αρχής που εκτελεί το ΕΕΣ.

Με το έκτο προδικαστικό ερώτημα διερευνάται αν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μπορεί να λάβει μέτρα σε περιπτώσεις άρνησης εκτέλεσης ΕΕΣ από τη δικαστική αρχή. Το Δικαστήριο κρίνει ότι το έκτο ερώτημα είναι απαράδεκτο, καθώς δεν σχετίζεται με το αντικείμενο της διαφοράς που αφορούσε την υπόθεση που εξέταζε το αιτούν δικαστήριο.

Το έβδομο προδικαστικό ερώτημα εξετάζει αν η δικαστική αρχή εκτέλεσης μπορεί να αρνηθεί να εκτελέσει το ΕΕΣ με βάση τις συνθήκες κράτησης στο κράτος μέλος έκδοσης. Η δικαστική αρχή εκτέλεσης δεν μπορεί να αρνηθεί την εκτέλεση του ΕΕΣ με βάση στοιχεία που σχετίζονται με τις συνθήκες κράτησης, εκτός αν έχει ζητήσει ρητώς επιπλέον πληροφορίες. Επιπλέον, η εκτέλεση δεν μπορεί να περιορίζεται με βάση επίπεδα προστασίας υψηλότερα από εκείνα που εγγυάται το άρθρο 4 του Χάρτη.

Συμπερασματικά, η ανάλυση ερμηνεύει διεξοδικά τις δυνατότητες και τους περιορισμούς σε σχέση με την εκτέλεση του ΕΕΣ, ειδικά για λόγους που αφορούν τη θεμελιώδη δικαιοσύνη, την προστασία δικαιωμάτων και την αρχή της αναλογικότητας. Η άρνηση εκτέλεσης είναι δυνατή μόνο όταν υπάρχουν σοβαροί λόγοι που σχετίζονται με την παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά η αξιολόγηση πρέπει να είναι προσεκτική.

Οι δικαστικές αρχές πρέπει να αξιολογούν λόγους άρνησης με γνώμονα τη νομιμότητα και την αρχή της αναλογικότητας, λαμβάνοντας υπόψη και τις αποφάσεις που εκδίδουν άλλες δικαστικές αρχές ή το Δικαστήριο.

► Μεταναστευτική πολιτική

Διεθνής προστασία: το καθεστώς του πρόσφυγα μπορεί να αναγνωριστεί στις γυναίκες που ταυτίζονται με την αξία της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών, ως μέλη «ιδιαιτέρως κοινωνικής ομάδας», ιδιότητα που αποτελεί «λόγο δίωξης»

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – κοινή πολιτική στον τομέα του ασύλου – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – προϋποθέσεις χορήγησης του καθεστώτος πρόσφυγα – άρθρο 2, στοιχεία δ' και ε' – λόγοι δίωξης – άρθρο 10 παρ. 1, στοιχείο δ' και παρ. 2 – «ιδιότητα μέλους ιδιαίτερως κοινωνικής ομάδας» – άρθρο 4 – αξιολόγηση των γεγονότων και περιστάσεων σε εξατομικευμένη βάση – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρο 10 παρ. 3 – προϋποθέσεις για την εξέταση των αιτήσεων διεθνούς προστασίας – άρθρο 24 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – υπέρτατο συμφέρον του παιδιού – προσδιορισμός – ανήλικες υπήκοοι τρίτης χώρας οι οποίες, συνεπεία της διαμονής τους σε κράτος μέλος, ταυτίζονται με τη θεμελιώδη αξία της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών

ΔΕΕ C-646/21, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Femmes s'identifiant à la valeur de l'égalité entre les sexes), 11.06.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: N. Piçarra, Γεν. Εισαγγελέας: A.M. Collins, ECLI:EU:C:2024:487 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 24 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) και του άρθρου 10 παρ. 1, στοιχείο δ', και παρ. 2 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το rechtbank Den Haag, zittingsplaats 's-Hertogenbosch (πρωτοδικείο Χάγης, με μεταβατική

έδρα το 's-Hertogenbosch, Κάτω Χώρες) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ των Κ και L, αφενός, και του Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Υφυπουργού Δικαιοσύνης και Ασφάλειας, Κάτω Χώρες), αφετέρου, σχετικά με την εκ μέρους του τελευταίου απόρριψη των μεταγενέστερων αιτήσεων τους διεθνούς προστασίας.

Πιο συγκεκριμένα, δύο έφηβες ιρακινής ιθαγένειας διαμένουν αδιαλείπτως από το 2015 στις Κάτω Χώρες. Κατόπιν απόρριψης των αρχικών αιτήσεών τους διεθνούς προστασίας, υπέβαλαν μεταγενέστερες αιτήσεις. Προς στήριξη των μεταγενέστερων αιτήσεών τους ανέφεραν ότι, λόγω της μακράς διαμονής τους στις Κάτω Χώρες, έχουν υιοθετήσει τους κανόνες, τις αξίες και τους τρόπους συμπεριφοράς των νέων της ηλικίας τους που διαβιούν στη συγκεκριμένη κοινωνία. Εκτιμούν ότι, σε περίπτωση επιστροφής τους στο Ιράκ, θα τους είναι αδύνατο να συμμορφωθούν με τους κανόνες μιας κοινωνίας που δεν παρέχει στις γυναίκες και στα κορίτσια τα ίδια δικαιώματα με εκείνα που διαθέτουν οι άνδρες και φοβούνται ότι θα εκτεθούν σε κίνδυνο δίωξης λόγω της ταυτότητας που έχουν διαμορφώσει στις Κάτω Χώρες.

Δεδομένου ότι οι μεταγενέστερες αιτήσεις τους απορρίφθηκαν και αυτές από τις ολλανδικές αρχές, οι δύο νεαρές γυναίκες προσέφυγαν ενώπιον ολλανδικού δικαστηρίου, το οποίο αποφάσισε να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία της Οδηγίας 2011/95 για τη διεθνή προστασία, η οποία καθορίζει τις προϋποθέσεις για τη χορήγηση του καθεστώτος πρόσφυγα στους υπηκόους τρίτων χωρών. Η χορήγηση του καθεστώτος αυτού προβλέπεται στις περιπτώσεις δίωξης κάθε υπηκόου τρίτης χώρας λόγω φυλής, θρησκείας, ιθαγένειας, πολιτικών πεποιθήσεων ή ιδιότητας μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας.

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο κρίνει ότι οι γυναίκες, συμπεριλαμβανομένων των ανήλικων κοριτσιών, οι οποίες έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό ότι, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους σε κράτος μέλος, ταυτίστηκαν πραγματικά με τη θεμελιώδη αξία της ισότητας μεταξύ των γυναικών και των ανδρών μπορούν, ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν στη χώρα καταγωγής τους, να θεωρηθούν ως έχουσες την ιδιότητα μέλους «ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας», ιδιότητα η οποία αποτελεί «λόγο δίωξης» ικανό να οδηγήσει στην αναγνώριση του καθεστώτος πρόσφυγα.

Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι, όταν ο αιτών διεθνή προστασία είναι ανήλικος, οι εθνικές αρχές οφείλουν απαραίτητως να λαμβάνουν υπόψη το υπέρτατο συμφέρον του στο πλαίσιο εξατομικευμένης εξέτασης όσον αφορά τη βασιμότητα της υποβληθείσας από τον ανήλικο αίτησης διεθνούς προστασίας.

Επιπλέον, για την αξιολόγηση αίτησης διεθνούς προστασίας που στηρίζεται σε λόγο δίωξης, όπως «η ιδιότητα μέ-

λους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας», τυχόν μακρά διαμονή σε κράτος μέλος μπορεί να λαμβάνεται υπόψη, κυρίως όταν συμπίπτει με περίοδο κατά την οποία ο ανήλικος αιτών διαμόρφωσε την ταυτότητά του.

Μη δυνατότητα έκδοσης στη χώρα καταγωγής του προσώπου στο οποίο έχει χορηγηθεί καθεστώς πρόσφυγα σε κράτος μέλος

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – άρθρο 21 παρ. 1 – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρο 9 παρ. 2 και 3 – οριστική χορήγηση του καθεστώτος πρόσφυγα από κράτος μέλος – πρόσφυγας ο οποίος διαμένει, κατόπιν της χορηγήσεως του καθεστώτος πρόσφυγα, σε άλλο κράτος μέλος – αίτηση εκδόσεως από το τρίτο κράτος καταγωγής του εν λόγω πρόσφυγα η οποία υποβλήθηκε στο κράτος μέλος διαμονής – συνέπειες της αποφάσεως περί χορηγήσεως του καθεστώτος πρόσφυγα επί της οικείας διαδικασίας εκδόσεως – άρθρο 18 και άρθρο 19 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – προστασία του εν λόγω πρόσφυγα έναντι της κατ' αυτόν τον τρόπο ζητηθείσας εκδόσεως

ΔΕΕ C-352/22, Generalstaatsanwaltschaft Hamm (Demande d'extradition d'un réfugié vers la Turquie), 18.06.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2024:521 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 9 παρ. 2 και 3 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας, και του άρθρου 21 παρ. 1 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Oberlandesgericht Hamm (ανώτερο περιφερειακό δικαστήριο Hamm, Γερμανία) στο πλαίσιο διαδικασίας σχετικά με την έκδοση του Α., Τούρκου υπηκόου δικαιούχου του καθεστώτος πρόσφυγα στην Ιταλία και διαμένοντος στη Γερμανία, κατόπιν αίτησης έκδοσης την οποία είχαν υποβάλει οι τουρκικές αρχές στις γερμανικές αρχές στο πλαίσιο ποινικής δίωξης εις βάρος του.

Πιο συγκεκριμένα, η Τουρκία ζήτησε από τη Γερμανία την έκδοση Τούρκου υπηκόου κουρδικής καταγωγής, υπόπτου για την τέλεση ανθρωποκτονίας. Καλούμενο να αποφανθεί επί της αιτήσεως αυτής, το γερμανικό δικαστήριο διερωτάται αν η έκδοση εμποδίζεται ως εκ του ότι στον ενδιαφερόμενο έχει αναγνωρισθεί το καθεστώς πρόσφυγα στην Ιταλία το 2010, με την αιτιολογία ότι διέτρεχε κίνδυνο να υποστεί πολιτική δίωξη από τις τουρ-

κικές αρχές λόγω της υποστηρίξεώς του στο Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν (PKK). Δεδομένου ότι το ερώτημα αυτό συνδέεται με το ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου καθώς και με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το γερμανικό δικαστήριο υπέβαλε σχετικό ερώτημα στο Δικαστήριο.

Το Δικαστήριο απαντά ότι η χορήγηση του καθεστώτος πρόσφυγα στην Ιταλία εμποδίζει την έκδοση του ενδιαφερομένου προς τη χώρα καταγωγής του, από την οποία διέφυγε. Ενόσω οι ιταλικές αρχές δεν έχουν ανακαλέσει το εν λόγω καθεστώς, η έκδοση αποκλείεται. Πράγματι, η έκδοση θα ισοδυναμούσε, στην πραγματικότητα, με τερματισμό του εν λόγω καθεστώτος.

Η αρμόδια γερμανική αρχή πρέπει, βάσει της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας, να έρθει σε επαφή με την ιταλική αρχή η οποία χορήγησε το καθεστώς πρόσφυγα. Αν, κατόπιν της επαφής αυτής, η ιταλική αρχή ανακαλέσει το καθεστώς πρόσφυγα, η γερμανική αρχή πρέπει και αυτή να προβεί στη διαπίστωση ότι ο ενδιαφερόμενος δεν έχει ή δεν έχει πλέον την ιδιότητα του πρόσφυγα. Περαιτέρω, πρέπει να βεβαιωθεί ότι δεν υφίσταται σοβαρός κίνδυνος, σε περίπτωση έκδοσης, να επιβληθεί στον ενδιαφερόμενο στην Τουρκία η ποινή του θανάτου ή να υποστεί αυτός βασανιστήρια ή άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική ποινή ή μεταχείριση.

Καθεστώς πρόσφυγα: ένα κράτος μέλος δεν υποχρεούται να αναγνωρίζει αυτομάτως το καθεστώς πρόσφυγα το οποίο έχει χορηγηθεί από άλλο κράτος μέλος

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – άρθρο 21 παρ. 1 – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρο 9 παρ. 2 και 3 – οριστική χορήγηση του καθεστώτος πρόσφυγα από κράτος μέλος – πρόσφυγας ο οποίος διαμένει, κατόπιν της χορηγήσεως του καθεστώτος πρόσφυγα, σε άλλο κράτος μέλος – αίτηση εκδόσεως από το τρίτο κράτος καταγωγής του εν λόγω πρόσφυγα η οποία υποβλήθηκε στο κράτος μέλος διαμονής – συνέπειες της αποφάσεως περί χορηγήσεως του καθεστώτος πρόσφυγα επί της οικείας διαδικασίας εκδόσεως – άρθρο 18 και άρθρο 19 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – προστασία του εν λόγω πρόσφυγα έναντι της κατ' αυτόν τον τρόπο ζητηθείσας εκδόσεως

ΔΕΕ C-753/22, Bundesrepublik Deutschland (Effet d'une décision d'octroi du statut de réfugié), 18.06.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2024:524 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 1, δεύτερη περίοδος, του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 604/2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μη-

χανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα, του άρθρου 4 παρ. 1, δεύτερη περίοδος, και του άρθρου 13 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας, καθώς και του άρθρου 10 παρ. 2 και 3 και του άρθρου 33 παρ. 1 και παρ. 2, στοιχείο α' της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Bundesverwaltungsgericht (Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο, Γερμανία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της QY, υπηκόου Συρίας στην οποία χορηγήθηκε το καθεστώς πρόσφυγα στην Ελλάδα, και της Bundesrepublik Deutschland (Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας), εκπροσωπούμενης από την Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Μεταναστεύσεως και Προσφύγων, Γερμανία, στο εξής: Ομοσπονδιακή Υπηρεσία), σχετικά με την απόφαση της τελευταίας να απορρίψει την αίτηση της QY για την αναγνώριση του καθεστώτος πρόσφυγα.

Πιο συγκεκριμένα, υπήκοος Συρίας στην οποία είχε χορηγηθεί το καθεστώς πρόσφυγα στην Ελλάδα υπέβαλε στη συνέχεια αίτηση διεθνούς προστασίας στη Γερμανία. Γερμανικό δικαστήριο έκρινε ότι, λόγω των συνθηκών διέφυξης των προσφύγων στην Ελλάδα, διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο να υποστεί απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση και ότι δεν μπορεί, συνεπώς, να επιστρέψει στην Ελλάδα. Η αρμόδια γερμανική αρχή απέρριψε την αίτησή της για τη χορήγηση του καθεστώτος πρόσφυγα, αλλά της χορήγησε επικουρική προστασία. Κατόπιν αυτού, η ενδιαφερομένη άσκησε προσφυγή ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων κατά της αρνήσεως να της χορηγηθεί το καθεστώς πρόσφυγα.

Το γερμανικό Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο ερωτά το Δικαστήριο αν, στην περίπτωση αυτή, η αρμόδια αρχή υποχρεούται να αναγνωρίσει στην αιτούσα το καθεστώς πρόσφυγα για τον λόγο και μόνον ότι το καθεστώς αυτό της έχει ήδη αναγνωρισθεί από το άλλο κράτος μέλος ή αν μπορεί να προβεί σε νέα αυτοτελή εξέταση της αίτησής της επί της ουσίας.

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι, στο παρόν στάδιο εξέλιξης του δικαίου της Ένωσης, τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να αναγνωρίζουν αυτομάτως τις αποφάσεις περί χορηγήσεως του καθεστώτος πρόσφυγα οι οποίες εκδίδονται από άλλο κράτος μέλος. Τα κράτη μέλη έχουν πάντως τέτοια δυνατότητα, πλην όμως η Γερμανία δεν έκανε χρήση της δυνατότητας αυτής. Υπό τις συνθήκες αυτές, όταν η αρμόδια αρχή αδυνατεί να

απορρίψει ως απαράδεκτη αίτηση διεθνούς προστασίας αιτούντος στον οποίο έχει ήδη χορηγηθεί η προστασία αυτή σε άλλο κράτος μέλος και ο οποίος επικαλείται σοβαρό κίνδυνο να υποστεί απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση σε αυτό το άλλο κράτος μέλος, οφείλει να προβεί σε νέα εξατομικευμένη, πλήρη και επικαιροποιημένη εξέταση των προϋποθέσεων για τη χορήγηση του καθεστώτος πρόσφυγα.

Στο πλαίσιο της εξέτασης αυτής, η συγκεκριμένη αρχή πρέπει πάντως να λαμβάνει πλήρως υπόψη την απόφαση του άλλου κράτους μέλους να χορηγήσει διεθνή προστασία στον αιτούντα καθώς και τα στοιχεία που στηρίζουν την απόφαση αυτή. Προς τούτο, πρέπει να προβεί, το συντομότερο δυνατόν, σε ανταλλαγή πληροφοριών με την αρχή η οποία εξέδωσε την εν λόγω απόφαση. Αν ο αιτών πληροί τις προϋποθέσεις για να θεωρηθεί πρόσφυγας, η αρχή, μη διαθέτοντας διακριτική ευχέρεια, είναι υποχρεωμένη να του χορηγήσει το καθεστώς πρόσφυγα.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – διεθνής δικαιοδοσία, αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 – άρθρο 18 – διεθνής δικαιοδοσία σε συμβάσεις καταναλωτών – προσδιορισμός της διεθνούς δικαιοδοσίας και της κατά τόπον αρμοδιότητας των δικαστηρίων κράτους μέλους – στοιχείο αλληλοδρόμησης – ταξίδι σε τρίτο κράτος

ΔΕΕ C-774/22, FTI Touristik (Élément d'extranéité), 29.07.2024, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2024:646 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Ο. Μιχαλοπούλου, σ. 393.

VII. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Επιμ.: Αγγελική Ζησιού

► Φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας

Το άρθρο 17 παρ. 1, στοιχείο α', της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ του Συμβουλίου, σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, έχει την έννοια ότι, πρώτον, το κόστος της ενέργειας που αγοράζεται από τις ενεργειοβόρες επιχειρήσεις

πρέπει να περιλαμβάνει και πρόσθετες χρεώσεις, οι οποίες δεν θεωρούνται «φόροι» κατά την έννοια της διάταξης αυτής. Τέτοιες χρεώσεις είναι, για παράδειγμα, τα υποχρεωτικά τέλη διανομής της ενέργειας που καταβάλλονται κατά την αγορά της, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία. Δεύτερον, δεν αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει ότι δεν χορηγείται απαλλαγή από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης στην αγορά ηλεκτρικής ενέργειας για ενεργειοβόρες επιχειρήσεις, όταν η επιχείρηση ήδη τυγχάνει απαλλαγής για την ίδια ηλεκτρική ενέργεια λόγω χρήσης της σε ηλεκτρολυτική κατεργασία.

προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 2003/96/ΕΚ – άρθρο 2 παρ. 4, στοιχείο β', τρίτη περίπτωση – άρθρο 17 παρ. 1, στοιχείο α' – ειδικός φόρος κατανάλωσης – φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας – ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται στο πλαίσιο ηλεκτρολυτικής κατεργασίας – μειώσεις του φόρου κατανάλωσης ενεργειακών προϊόντων και ηλεκτρικής ενέργειας, υπέρ των ενεργειοβόρων επιχειρήσεων – αγορά ενεργειακών προϊόντων και ηλεκτρικής ενέργειας – τρέχον κόστος της ενέργειας που αγοράζεται – τέλη διανομής – κριτήρια απαλλαγής – αρχές της ίσης μεταχείρισης και της απαγόρευσης των διακρίσεων

ΔΕΕ C-266/23, Dyrektor Izby Administracji Skarbowej w Bydgoszczy (Coût réel de l'énergie), 13.06.2024, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: Z. Csehi, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:506 – Προδικαστική παραπομπή

Η συγκεκριμένη αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 17 παρ. 1, στοιχείο α', της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Α. S.A., εταιρείας πολωνικού δικαίου, και του Dyrektor Izby Administracji Skarbowej w Bydgoszczy (διευθυντή της φορολογικής αρχής του Bydgoszcz, Πολωνία) σχετικά με την άρνηση επιστροφής μέρους του καταβληθέντος από την ως άνω εταιρεία ειδικού φόρου κατανάλωσης επί της ηλεκτρικής ενέργειας.

Το 2016, η εταιρεία Α. S.A. έτυχε απαλλαγής από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης επί της ηλεκτρικής ενέργειας που χρησιμοποίησε για ηλεκτρολυτική κατεργασία στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της. Ωστόσο, η εν λόγω εταιρεία υποστήριξε ότι, ως ενεργειοβόρος επιχείρηση, θα έπρεπε να απαλλάσσεται από τον φόρο και για την υπόλοιπη ενέργεια που χρησιμοποιήθηκε, συμπεριλαμβανομένων των δαπανών διανομής και του κόστους των πιστοποιητικών προέλευσης, όπως απαιτεί η πολωνική νομοθεσία. Προς την κατεύθυνση αυτή, διόρθωσε τη δή-

λωσή της περί ειδικού φόρου και ζήτησε επιστροφή του φόρου που θεωρούσε ότι είχε καταβληθεί αχρεωστήτως.

Η φορολογική αρχή του Τογυή απέρριψε το αίτημα και η απόφαση επικυρώθηκε από τη φορολογική αρχή του Bydgoszcz. Η Α. S.A. προσέφυγε στο Διοικητικό Δικαστήριο του Bydgoszcz, το οποίο απέρριψε την προσφυγή, κρίνοντας ότι δεν επιτρέπεται ταυτόχρονη υπαγωγή σε δύο απαλλαγές που προβλέπονται από την πολωνική νομοθεσία και ότι οι δαπάνες, όπως τα τέλη διανομής, δεν αποτελούν μέρος του κόστους αγοράς της ηλεκτρικής ενέργειας.

Η Α. S.A άσκησε αναίρεση ενώπιον του Naczelny Sąd Administracyjny (Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου, Πολωνία), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου, το οποίο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα δύο προδικαστικά ερωτήματα:

1) Αν το άρθρο 17 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/96 έχει την έννοια ότι στο κόστος της ηλεκτρικής ενέργειας πρέπει να περιλαμβάνεται μόνο η τιμή αγοράς της ενέργειας, αποκλείοντας πρόσθετες χρεώσεις, όπως τα τέλη διανομής, που επιβάλλονται από την εθνική νομοθεσία.

2) Αν η ίδια διάταξη της Οδηγίας απαγορεύει την απαλλαγή ενεργειακόβουρου επιχείρησης από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης όταν αυτή έχει ήδη απαλλαγεί για τον ίδιο σκοπό, εφόσον αποδεικνύεται ότι δεν εφαρμόζονται ταυτόχρονα οι δύο απαλλαγές και το συνολικό ποσό της απαλλαγής δεν υπερβαίνει τον καταβληθέντα φόρο για την ίδια περίοδο.

Το Δικαστήριο, επιλαμβανόμενο του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, διερευνά αν τα προβλεπόμενα από την εθνική νομοθεσία τέλη διανομής ηλεκτρικής ενέργειας πρέπει να θεωρηθούν ως εμπόνη στην έννοια του «τρέχοντος κόστους της ενέργειας που αγοράζεται [από μια] επιχείρηση», κατά τη διάταξη του άρθρου 17 παρ. 1, στοιχείο α΄ της Οδηγίας 2003/96.

Εκκινώντας από το γράμμα της συγκεκριμένης διάταξης, το Δικαστήριο αρχικά επισημαίνει την απουσία ορισμού της έννοιας του «τρέχοντος κόστους» σε αυτή αλλά και εν γένει στην Οδηγία 2003/96, πλην όμως επισημαίνει πως, σύμφωνα με το σύνηθες νόημά της στην καθομιλουμένη, η έννοια του «τρέχοντος κόστους» περιλαμβάνει όχι μόνο την τιμή αγοράς της ενέργειας αυτή καθαυτήν, αλλά και όλες τις δαπάνες που είναι αναγκαίες για την προμήθεια της ενέργειας.

Η ευρεία ερμηνεία της έννοιας του «τρέχοντος κόστους» της εν λόγω διάταξης συνάδει προς τον κύριο σκοπό της ρύθμισης στην οποία εντάσσεται, ήτοι τον σκοπό της προώθησης της εύρυθμης λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς στον τομέα της ενέργειας, αποφεύγοντας, μεταξύ άλλων, τις στρεβλώσεις του ανταγωνισμού. Αντιθέτως, μια στενή ερμηνεία που θα περιόριζε το κόστος αυτό

μόνο στην τιμή αγοράς της ενέργειας θα υποβάθμιζε την πραγματική οικονομική επιβάρυνση που υφίστανται οι ενεργειακοί επιχειρήσεις. Άλλωστε, αν ο ενωσιακός νομοθέτης απέβλεπε σε κάτι τέτοιο, θα το είχε ορίσει ρητώς.

Κατόπιν των ανωτέρω σκέψεων, το Δικαστήριο κατέληξε ότι το άρθρο 17 παρ. 1, στοιχείο α΄ της Οδηγίας 2003/96 έχει την έννοια ότι το τρέχον κόστος της ενέργειας που αγοράζεται πρέπει να περιλαμβάνει και τις πρόσθετες χρεώσεις, όπως τα τέλη διανομής, που επιβάλλονται υποχρεωτικά από την εθνική νομοθεσία και καταβάλλονται κατά την αγορά της ενέργειας, εφόσον αυτές οι χρεώσεις δεν συνιστούν «φόρους» κατά την έννοια της Οδηγίας.

Επί του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο εισαγωγικά διαπιστώνει πως η διάταξη του άρθρου 2 παρ. 4, στοιχείο β΄ της Οδηγίας 2003/96, δεν εφαρμόζεται στην ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται κυρίως για χημική αναγωγή, ηλεκτρολυτική και μεταλλουργική κατεργασία. Αυτό σημαίνει ότι η ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται για αυτούς τους σκοπούς δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω Οδηγίας, όπως και η ηλεκτρική ενέργεια που αφορά την οικεία περίπτωση.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο σημειώνει πως η εν λόγω Οδηγία είναι ελάχιστης εναρμόνισης και δεν προβαίνει σε πλήρη εναρμόνιση των συντελεστών των ειδικών φόρων κατανάλωσης επί των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, δίνοντας τη δυνατότητα στα κράτη μέλη να διατηρούν σε ισχύ ή να θεσπίζουν αυστηρότερα μέτρα, υπό την προϋπόθεση πάντως ότι τα μέτρα αυτά δεν είναι ικανά να θέσουν σοβαρά σε κίνδυνο το επιδιωκόμενο από την επίμαχη Οδηγία αποτέλεσμα.

Επιπλέον, η διάταξη του άρθρου 17 παρ. 1, στοιχείο α΄ δίνει τη δυνατότητα στα κράτη μέλη να περιορίσουν αυτές τις απαλλαγές από τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης σε συγκεκριμένους τομείς ή οικονομικές δραστηριότητες, διαμορφώνοντας τη φορολογική τους πολιτική σύμφωνα με τα εθνικά συμφέροντα.

Ωστόσο, το Δικαστήριο τονίζει πως, αν και τα κράτη μέλη έχουν την ευχέρεια να περιορίζουν τις φορολογικές απαλλαγές, θα πρέπει να το πράττουν τηρώντας το δίκαιο της Ένωσης και τις γενικές αρχές του και, ιδίως, τηρώντας την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Επιπλέον, η απαίτηση αυτή αφορά τόσο τα μέτρα με τα οποία γίνεται χρήση της διακριτικής αυτής ευχέρειας όσο και την εφαρμογή τους.

Εν προκειμένω, η πολωνική νομοθεσία επιτρέπει την απαλλαγή από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης για ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται σε ηλεκτρολυτικές κατεργασίες, αλλά όχι ταυτόχρονα με την απαλλαγή για ενεργειακοί επιχειρήσεις, ακόμη και αν το συνολικό

ποσό των απαλλαγών δεν υπερβαίνει τον ειδικό φόρο κατανάλωσης που καταβλήθηκε.

Με βάση τις ως άνω σκέψεις, το Δικαστήριο κατέληξε ότι το άρθρο 17 παρ. 1, στοιχείο α' της Οδηγίας 2003/96 δεν αντιτίθεται σε μια εθνική ρύθμιση που περιορίζει την απαλλαγή από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης όταν μια επιχείρηση έχει ήδη λάβει απαλλαγή για ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται σε ηλεκτρολυτικές κατεργασίες. Ωστόσο, η εθνική ρύθμιση δεν πρέπει να παραβιάζει την αρχή της ίσης μεταχείρισης και να εισάγει αδικαιολόγητες δυσμενείς διακρίσεις. Συνεπώς, για το Δικαστήριο, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν η εφαρμογή της πολωνικής νομοθεσίας γίνεται με τρόπο που να συνάδει προς την αρχή της ίσης μεταχείρισης.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 17 παρ. 1, στοιχείο α' της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Οκτωβρίου 2003, σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, έχει την έννοια ότι:

1) το τρέχον κόστος της ενέργειας που αγοράζεται, κατά τη διάταξη αυτή, πρέπει να περιλαμβάνει πρόσθετες χρεώσεις οι οποίες δεν μπορούν να συνιστούν «φόρους» κατά την έννοια της ως άνω διάταξης, όπως τα υποχρεωτικού χαρακτήρα τέλη διανομής της ενέργειας αυτής, τα οποία καταβάλλονται, βάσει της εθνικής νομοθεσίας, κατά την αγορά της εν λόγω ενέργειας και

2) δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει ότι δεν χορηγείται απαλλαγή από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης επί της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας σε ενεργειοβόρο επιχείρηση, κατά την έννοια της διάταξης αυτής, όταν η επιχείρηση αυτή τυγχάνει, για την εν λόγω ηλεκτρική ενέργεια, απαλλαγής από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης, η οποία χορηγείται μόνο για την ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται στο πλαίσιο ηλεκτρολυτικής κατεργασίας, ακόμη και αν η ως άνω επιχείρηση αποδεικνύει ότι, για την ίδια ενέργεια, δεν θα ετύγχανε συγχρόνως αμφοτέρων των απαλλαγών αυτών και ότι το συνολικό ποσό των εν λόγω απαλλαγών δεν υπερβαίνει το ποσό του ειδικού φόρου κατανάλωσης που καταβλήθηκε για την ίδια περίοδο, υπό την προϋπόθεση ότι η θέσπιση και εφαρμογή του κριτηρίου που προβλέπει συναφώς η εθνική νομοθεσία συνάδει προς την αρχή της ίσης μεταχείρισης.

► Φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές

Τα άρθρα 17 και 18 της Οδηγίας 2009/28/ΕΚ σχετικά με την προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, όπως τροποποιήθηκε από την Οδηγία

(ΕΕ) 2015/1513, καθώς και τα άρθρα 29 και 30 της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/2001 έχουν την έννοια ότι το σύστημα παρακολούθησης με τη μέθοδο του ισοζυγίου μάζας, καθώς και τα εθελοντικά εθνικά ή διεθνή συστήματα έχουν ως σκοπό την εκτίμηση και την αιτιολόγηση της αειφορίας των πρώτων υλών και των βιοκαυσίμων καθώς και των προσμειξιών τους, και όχι τη δημιουργία ενός πλαισίου για την αξιολόγηση του μεριδίου ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές που περιέχεται στα καύσιμα τα οποία παράγονται με τη μέθοδο της συνεπεξεργασίας. Περαιτέρω, το άρθρο 34 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους η οποία απαιτεί, για τον υπολογισμό φόρου παροχής κινήτρων για την πρόσμιξη με βιοκαύσιμα, τη διενέργεια φυσικής αναλύσεως με άνθρακα 14 της περιεκτικότητας σε βιοκαύσιμα (ΗVΟ) καυσίμων παραγόμενων με τη μέθοδο της συνεπεξεργασίας.

προδικαστική παραπομπή – προώθηση της χρήσεως ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές – Οδηγία 2009/28/ΕΚ – άρθρα 17 και 18 – Οδηγία 2018/2001/ΕΚ – άρθρα 25, 29 και 30 – κριτήρια αειφορίας και μειώσεως των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου – επαλήθευση της συμμορφώσεως προς τα κριτήρια αυτά – βιοκαύσιμα κινήσεως – παραγωγή καυσίμων σύμφωνα με τη διαδικασία της συνεπεξεργασίας – αποδείξεις συμμορφώσεως προς τα εν λόγω κριτήρια αειφορίας – μέθοδος ισοζυγίου μάζας – μέθοδοι για την εκτίμηση της περιεκτικότητας σε υδρογονοκατεργασμένα φυτικά έλαια (ΗVΟ) στα καύσιμα που παράγονται με τη διαδικασία αυτή – ρύθμιση κράτους μέλους η οποία απαιτεί φυσική ανάλυση με χρήση άνθρακα 14 – άρθρο 34 ΣΛΕΕ – ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων

ΔΕΕ C-624/22, BP France, 29.07.2024, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: K. Jürimäe, Εισηγητής: M. Gavalec, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2024:640 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία των άρθρων 17 και 18 της Οδηγίας 2009/28/ΕΚ, σχετικά με την προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία (ΕΕ) 2015/1513, των άρθρων 25, 29 και 30 της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/2001 για την προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, καθώς και του άρθρου 34 ΣΛΕΕ.

Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της εταιρείας BP France SAS και του ministre de l'Économie, des Finances et de la Souveraineté industrielle et numérique (Γαλλία) σχετικά με τη νομιμότητα της εγκυκλίου του αρμόδιου για τα δημόσια οικονομικά αναπληρωτή Υπουργού, της 18ης Αυγούστου 2020, σχετικά με τον φόρο παροχής κινήτρων για την πρόσμιξη

ξη με βιοκαύσιμα (TIRIB), η οποία επιβάλλει τη διενέργεια φυσικής εργαστηριακής ανάλυσης με βάση τον άνθρακα 14 για τον προσδιορισμό της πραγματικής περιεκτικότητας σε υδρογονοκατεργασμένα φυτικά έλαια (HVO) τύπου βενζίνης ή τύπου πετρελαίου εσωτερικής καύσης καυσίμου παραγόμενου με τη μέθοδο της συνεπεξεργασίας.

Ειδικότερα, η BP France αποτελεί εταιρεία η οποία εισάγει στη Γαλλία καύσιμα που περιέχουν Υδρογονωμένα Φυτικά Έλαια (HVO) και παράγονται στην Ισπανία μέσω της διαδικασίας της «συνεπεξεργασίας». Σε αυτή τη διαδικασία, τα φυτικά έλαια αναμειγνύονται με ορυκτά καύσιμα στο διυλιστήριο πριν από την αποθείωση, ώστε να μετατραπούν σε HVO. Τα καύσιμα που παράγονται σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή συνιστούν, κατ' ουσίαν, μείγμα ορυκτών μορίων και μορίων βιογενούς προέλευσης. Τέλος, τα καύσιμα αυτά εισέρχονται στη Γαλλία σε φορολογική αποθήκη, προτού διατεθούν στην κατανάλωση.

Για την προώθηση της χρήσης βιοκαυσίμων, η Γαλλία θέσπισε τον φόρο TIRIB βάσει του αντίστοιχου άρθρου του εθνικού της Τελωνειακού Κώδικα. Ο φόρος αυτός υπολογίζεται επί του συνολικού όγκου της βενζίνης και του πετρελαίου εσωτερικής καύσεως που οι υπόχρεοι του φόρου θέτουν σε ανάλυση κατά τη διάρκεια ενός ημερολογιακού έτους, επί του οποίου εφαρμόζεται συντελεστής εκφραζόμενος σε ευρώ ανά εκατόλιτρο. Επί του προϊόντος της βάσης αυτής επιβολής του φόρου εφαρμόζεται στη συνέχεια συντελεστής που αντιστοιχεί στη διαφορά μεταξύ του εθνικού ποσοστού-στόχου ενσωμάτωσης ανανεώσιμης ενέργειας στις μεταφορές και του ποσοστού ανανεώσιμης ενέργειας που υπάρχει στον συνολικό όγκο των εξεταζόμενων καυσίμων. Ως εκ τούτου, το ποσό του TIRIB μειώνεται κατ' αναλογίαν προς την αύξηση του ποσοστού βιοκαυσίμων στα προϊόντα που περιλαμβάνονται στη βάση επιβολής του εν λόγω φόρου, μέχρι μηδενισμού του εάν η αναλογία αυτή είναι μεγαλύτερη ή ίση με το εθνικό ποσοστό-στόχο. Το διάταγμα 2019-570 προβλέπει τις λεπτομέρειες που επιτρέπουν στον υπόχρεο του εν λόγω φόρου να αποδεικνύει ότι τα φορολογητέα καύσιμα περιέχουν βιοκαύσιμα.

Τον Αύγουστο του 2020, η Γαλλική Κυβέρνηση εξέδωσε εγκύκλιο που απαιτεί ανάλυση άνθρακα-14 για τον προσδιορισμό της περιεκτικότητας σε βιοκαύσιμα στα καύσιμα συνεπεξεργασίας. Η BP France αμφισβητεί την εγκύκλιο, υποστηρίζοντας ότι αντίκειται στις Οδηγίες της ΕΕ (2009/28 και 2018/2001), επειδή επιβάλλει πρόσθετα κριτήρια αειφορίας. Επιπλέον, η BP France υποστηρίζει ότι το διυλιστήριό της ανήκει σε εθελοντικό σύστημα πιστοποίησης της ΕΕ, το οποίο θα έπρεπε να επιτρέπει την εκτίμηση μέσω ισοζυγίου μάζας αντί ανάλυσης άνθρακα 14.

Υπό τις συνθήκες αυτές, η BP France άσκησε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, του Conseil d'État (Γαλλία), προ-

σφυγή με αίτημα την ακύρωση, λόγω υπέρβασης εξουσίας, της εγκυκλίου αυτής, καθόσον επιβάλλει, για τα καύσιμα που παράγονται με τη μέθοδο της συνεπεξεργασίας, τη διενέργεια φυσικής ανάλυσης με άνθρακα 14.

Επιλαμβανόμενο της εν θέματι προσφυγής, το αιτούν δικαστήριο διατηρεί αμφιβολίες ως προς τρία ζητήματα. Κατά πρώτον, διερωτάται εάν οι διατάξεις των Οδηγιών (2009/28 και 2018/2001) αφορούν μόνο την παρακολούθηση της αειφορίας των πρώτων υλών ή και τον προσδιορισμό της περιεκτικότητας βιοκαυσίμων στα καύσιμα συνεπεξεργασίας. Δεύτερον, εάν ένα κράτος μέλος μπορεί να απαιτεί ανάλυση άνθρακα-14 για καύσιμα συνεπεξεργασίας, παρά τη χρήση πιστοποιημένου ισοζυγίου μάζας και, τρίτον, εάν η απαίτηση αυτή αποτελεί περιοριστικό μέτρο στις εισαγωγές, παραβιάζοντας ενδεχομένως τους κανόνες της ενιαίας αγοράς της ΕΕ (άρθρο 34 ΣΛΕΕ).

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Conseil d'État αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

Οι διατάξεις των άρθρων 17 και 18 της Οδηγίας 2009/28 και του άρθρου 30 της Οδηγίας 2018/2001 αφορούν μόνο την εκτίμηση της αειφορίας των πρώτων υλών και των βιοκαυσίμων ή περιλαμβάνουν και τη ρύθμιση της ιχνηλασιμότητας του ποσοστού ανανεώσιμης ενέργειας που περιέχεται στα τελικά προϊόντα της συνεπεξεργασίας;

Εάν η απάντηση στο πρώτο ερώτημα είναι αρνητική, απαγορεύουν οι ίδιες διατάξεις σε ένα κράτος μέλος να απαιτεί φυσική ανάλυση (όπως η ανάλυση άνθρακα-14) για τον προσδιορισμό της περιεκτικότητας σε HVO των εισαγόμενων καυσίμων που παρασκευάζονται με συνεπεξεργασία, παρά το γεγονός ότι τα καύσιμα αυτά έχουν ήδη πιστοποιηθεί μέσω συστήματος ισοζυγίου μάζας αναγνωρισμένου από την Επιτροπή της ΕΕ;

Συνιστά η υποχρέωση φυσικής ανάλυσης σε καύσιμα εισαγόμενα από άλλα κράτη μέλη, που δεν εφαρμόζεται στα καύσιμα συνεπεξεργασίας που παράγονται εγχώρια και διατίθενται άμεσα για κατανάλωση, παραβίαση της αρχής της ελεύθερης κυκλοφορίας των αγαθών;

Επιλαμβανόμενο των ως άνω ερωτημάτων, το Δικαστήριο αρχικά εξέτασε το πρώτο και το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα. Ειδικότερα, διαπίστωσε πως το πρώτο και το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου επικεντρώνονται στη νομοθετική ερμηνεία της Οδηγίας 2009/28 και της Οδηγίας 2018/2001 αναφορικά με την αειφορία των βιοκαυσίμων και τη μεθοδολογία παρακολούθησης των κριτηρίων αειφορίας μέσω του συστήματος ισοζυγίου μάζας. Το κεντρικό ζήτημα αφορά στο αν η νομοθεσία στοχεύει αποκλειστικά στην εκτίμηση της αειφορίας των βιοκαυσίμων και των πρώτων υλών τους ή αν εμπίπτει στο πλαίσιο δημιουργίας ενός γενικό-

τερου συστήματος αξιολόγησης του ποσοστού ανανεώσιμης ενέργειας που περιλαμβάνεται στα καύσιμα.

Αναλυτικά, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι οι διατάξεις και των δύο Οδηγιών έχουν ουσιαστικά παρόμοιο περιεχόμενο και αντικείμενο, με σκοπό την εναρμόνιση των κριτηρίων αιεφορίας που πρέπει να πληρούν τα βιοκαύσιμα, ώστε να αναγνωρίζεται η παραγόμενη από αυτά ενέργεια στους εθνικούς και ευρωπαϊκούς στόχους για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Η εναρμόνιση αυτή περιορίζεται στα βιοκαύσιμα που ορίζονται ως υγρά ή αέρια καύσιμα που παράγονται από βιομάζα και χρησιμοποιούνται στις μεταφορές.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το σύστημα ισοζυγίου μάζας, όπως προβλέπεται από τα άρθρα 18 και 30 των δύο Οδηγιών, έχει ως μοναδικό σκοπό την επαλήθευση της τήρησης των κριτηρίων αιεφορίας για τα βιοκαύσιμα και τα βιορευστά και όχι την εκτίμηση του ποσοστού ανανεώσιμης ενέργειας που περιέχεται στα καύσιμα που παράγονται μέσω συνεπεξεργασίας. Περαιτέρω, διαπιστώνει πως το άρθρο 17 της Οδηγίας 2009/28 και το άρθρο 29 της Οδηγίας 2018/2001 αποσκοπούν στη διασφάλιση της συμμόρφωσης των βιοκαυσίμων με περιβαλλοντικά κριτήρια αιεφορίας και όχι στην εκτίμηση του μεριδίου ενέργειας που προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές σε καύσιμα συνεπεξεργασίας.

Επιπλέον, υπογραμμίζει ότι οι πληροφορίες που καλούνται να υποβάλουν οι οικονομικοί φορείς στα κράτη μέλη περιορίζονται στην τήρηση των κριτηρίων αιεφορίας και όχι στην αναλογία ανανεώσιμης ενέργειας. Συνεπώς, τα εθελοντικά συστήματα πιστοποίησης επικεντρώνονται στη διασφάλιση της συμμόρφωσης με τα κριτήρια αιεφορίας και δεν αποσκοπούν στην παροχή ενός πλαισίου για την αξιολόγηση του ποσοστού ανανεώσιμης ενέργειας που εμπεριέχεται στα καύσιμα αυτά.

Εν κατακλείδι, το Δικαστήριο σημειώνει πως τα άρθρα 17 και 18 της Οδηγίας 2009/28 καθώς και τα άρθρα 29 και 30 της Οδηγίας 2018/2001 δεν αποσκοπούν στη δημιουργία ενός πλαισίου για την εκτίμηση της συνεισφοράς της ανανεώσιμης ενέργειας σε καύσιμα που παράγονται μέσω συνεπεξεργασίας. Αυτά επικεντρώνονται αποκλειστικά στη διασφάλιση της αιεφορίας των βιοκαυσίμων και της ενσωμάτωσής τους στους στόχους για την ανανεώσιμη ενέργεια, όταν πληρούν τα αντίστοιχα κριτήρια.

Με βάση τα ανωτέρω, το Δικαστήριο κρίνει πως παρέλκει η απάντησή του επί του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος.

Ως προς το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο εξετάζει κατά πόσον το άρθρο 34 ΣΛΕΕ αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση που επιβάλλει ειδική διαδικασία φυσικής ανάλυσης με άνθρακα 14 για τον προσδιορισμό της περιεκτικότητας σε βιοκαύσιμα των καυσίμων που παράγονται με τη μέθοδο της συνεπεξεργασίας σε άλλα

κράτη μέλη και εισάγονται στη Γαλλία, ενώ δεν επιβάλλει την ίδια ανάλυση σε καύσιμα που παράγονται εντός της γαλλικής επικράτειας και διατίθενται άμεσα στην κατανάλωση.

Αρχικά, το Δικαστήριο τονίζει πως, αν και η ΕΕ δεν έχει προβεί σε πλήρη εναρμόνιση των μεθόδων ελέγχου για τον υπολογισμό του περιεχομένου των βιοκαυσίμων σε καύσιμα, η απαίτηση για φυσική ανάλυση μόνο στα εισαγόμενα καύσιμα είναι πιθανό να δημιουργεί εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, κάτι που το άρθρο 34 ΣΛΕΕ απαγορεύει. Ενώ παράλληλα σημειώνει πως το εν θέματι εθνικό μέτρο επιβαρύνει τα καύσιμα που εισάγονται με επιπλέον κόστος, το οποίο δεν επιβαρύνει τα ομοειδή προϊόντα που παράγονται εγχωρίως και διατίθενται άμεσα στην κατανάλωση. Ακολούθως, διαπιστώνει ότι, αν και το μέτρο αυτό επιδιώκει σκοπούς προστασίας του περιβάλλοντος και πρόληψης της απάτης, δεν τηρείται η αρχή της αναλογικότητας καθώς η απαίτηση ανάλυσης δεν εφαρμόζεται με συνεπή και συστηματικό τρόπο. Η ανάλυση με άνθρακα 14 εφαρμόζεται μόνο στα εισαγόμενα καύσιμα, ενώ για τα εγχώρια καύσιμα που διατίθενται απευθείας στην κατανάλωση δεν απαιτείται.

Συμπερασματικά, το Δικαστήριο κρίνει ότι το άρθρο 34 ΣΛΕΕ αντιτίθεται σε μια τέτοια ρύθμιση, η οποία προκαλεί αδικαιολόγητες διακρίσεις μεταξύ εισαγόμενων και εγχώριων καυσίμων όσον αφορά την απαίτηση για ανάλυση με άνθρακα 14, όταν τα εισαγόμενα καύσιμα έχουν ήδη παραχθεί με σύστημα παρακολούθησης και πιστοποίησης αναγνωρισμένο από την ΕΕ.

Υπό το φως των ανωτέρω, το Δικαστήριο αποφαινεται:

1) Τα άρθρα 17 και 18 της Οδηγίας 2009/28/EK, σχετικά με την προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, όπως τροποποιήθηκε από την Οδηγία (ΕΕ) 2015/1513, καθώς και τα άρθρα 29 και 30 της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/2001, για την προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, έχουν την έννοια ότι:

το σύστημα παρακολούθησης με τη μέθοδο του ισοζυγίου μάζας, καθώς και τα εθελοντικά εθνικά ή διεθνή συστήματα τα οποία προβλέπουν τα άρθρα αυτά έχουν ως σκοπό την εκτίμηση και την αιτιολόγηση της αιεφορίας των πρώτων υλών και των βιοκαυσίμων καθώς και των προσμεϊξεών τους, και όχι τη δημιουργία ενός πλαισίου για την αξιολόγηση του μεριδίου ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές που περιέχεται στα καύσιμα τα οποία παράγονται με τη μέθοδο της συνεπεξεργασίας.

2) Το άρθρο 34 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι:

αντιτίθεται σε κανονιστική ρύθμιση κράτους μέλους η οποία απαιτεί, για τον υπολογισμό φόρου παροχής κινήτρων για την πρόσμεϊξη με βιοκαύσιμα, τη διενέργεια φυσικής ανάλυσης με άνθρακα 14 της περιεκτικότητας σε βιοκαύσιμα (ΗVΟ) καυσίμων παραγόμενων με τη μέθοδο της συνεπεξεργασίας, κατά την παραλαβή

των καυσίμων αυτών στην πρώτη φορολογική αποθήκη του εν λόγω κράτους μέλους, όταν τα καύσιμα αυτά παράγονται σε βιομηχανική μονάδα ευρισκόμενη σε άλλο κράτος μέλος, η οποία χρησιμοποιεί εθελοντικό σύστημα παρακολούθησης με τη μέθοδο του ισοζυγίου μάζας αναγνωρισμένο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, βάσει του άρθρου 18 παρ. 4 της Οδηγίας 2009/28 και βάσει του άρθρου 30 παρ. 4 της Οδηγίας 2018/2001, ως πλήρες, και ενώ τα καύσιμα που παράγονται με τη μέθοδο αυτή στο πρώτο κράτος μέλος δεν υποβάλλονται σε τιοιαύτη ανάλυση όταν διατίθενται προς κατανάλωση αμέσως κατά την έξοδο από τη βιομηχανική μονάδα και ενώ οι αρχές του πρώτου αυτού κράτους μέλους δέχονται, για τον προσδιορισμό, κατά την έξοδο από βιομηχανική μονάδα ή από εθνική φορολογική εγκατάσταση, της περιεκτικότητας σε βιοκαύσιμα που μπορεί να ληφθεί υπόψη για τους σκοπούς της επιβολής του εν λόγω φόρου, να αξιολογούν με βάση έναν μηνιαίο μέσον όρο ενσωμάτωσης της οικείας εγκατάστασης ή βιομηχανικής μονάδας την περιεκτικότητα σε βιοκαύσιμα των εξαγωγών ή των ποσοτήτων που διατίθενται για κατανάλωση σε άλλους τομείς πέραν των μεταφορών.

VIII. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Δικαίωμα αποζημίωσης για ζημία που επήλθε μετά από κλοπή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα καταχωρισμένων σε ηλεκτρονική εφαρμογή trading

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 82 – δικαίωμα αποζημίωσης για ζημία που επήλθε λόγω επεξεργασίας δεδομένων κατά παράβαση του κανονισμού αυτού – έννοια της «μη υλικής ζημίας» – αποζημίωση επέχουσα θέση κύρωσης ή επιτελούσα απλώς αντισταθμιστική λειτουργία και λειτουργία παροχής ικανοποίησης – ελάχιστη ή συμβολική αποζημίωση – κλοπή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα καταχωρισμένων σε ηλεκτρονική εφαρμογή trading – κατάχρηση ή υποκλοπή ταυτότητας

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-182/22 και C-189/22, Scalable Capital, 20.06.2024, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: Κ. Jürimäe, Εισηγητής: Ν. Jääskinen, Γεν. Εισαγγελέας: Α.Μ. Collins, ECLI:EU:C:2024:531 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 82 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

(Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ). Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν από το Amtsgericht München (ειρηνοδικείο Μονάχου, Γερμανία) στο πλαίσιο δύο ένδικων διαφορών μεταξύ, αφενός, του JU και του SO, αντιστοίχως, και, αφετέρου, της Scalable Capital GmbH, με αντικείμενο την καταβολή αποζημίωσης λόγω μη υλικής ζημίας την οποία ισχυρίζονται ότι υπέστησαν τα εν λόγω φυσικά πρόσωπα κατόπιν της κλοπής, από τρίτα πρόσωπα αγνώστων στοιχείων, των προσωπικών δεδομένων τους τα οποία είχαν καταχωρίσει σε ηλεκτρονική εφαρμογή trading (εφαρμογή επενδυτικών συναλλαγών) που διαχειριζόταν η εταιρεία αυτή.

Στο πλαίσιο των κυρίων δικών, το εθνικό δικαστήριο κλήθηκε να αντιμετωπίσει ζητήματα σχετικά με τον τρόπο και τα κριτήρια υπολογισμού του ύψους της αποζημίωσης που θα πρέπει να επιδικαστεί σε πρόσωπα που έχουν υποστεί μη υλικές ζημιές από την κλοπή των προσωπικών τους δεδομένων.

Συναφώς, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το άρθρο 82 παρ. 1 του ΓΚΠΔ έχει την έννοια ότι το δικαίωμα αποζημίωσης που προβλέπεται στη διάταξη αυτή, ιδίως όσον αφορά την περίπτωση μη υλικής ζημίας, επιτελεί αποκλειστικώς αντισταθμιστική λειτουργία, καθόσον η στηριζόμενη στη διάταξη αυτή χρηματική αποζημίωση πρέπει να καθιστά δυνατή την πλήρη αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε συγκεκριμένα από το γεγονός της παράβασης του Κανονισμού αυτού, και όχι αποτρεπτική ή τιμωρητική λειτουργία.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο απαντάει στο ερώτημα αν η βαρύτητα της παράβασης του Κανονισμού καθώς και η ενδεχόμενη πρόθεση εκ μέρους του υπεύθυνου επεξεργασίας για τέλεση της παράβασης θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τον υπολογισμό του ύψους της αποζημίωσης. Καθώς ο Κανονισμός δεν περιλαμβάνει συγκεκριμένες διατάξεις για την έκταση της αποζημίωσης, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να εφαρμόζουν τους σχετικούς εσωτερικούς κανόνες των κρατών μελών τηρώντας τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας του δικαίου της ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, ο βαθμός υπαιτιότητας του υπεύθυνου επεξεργασίας δεν επηρεάζει τον καθορισμό του ποσού της αποζημίωσης για μη υλική ζημία. Με δεδομένο ότι η αποζημίωση έχει αποκλειστικά αντισταθμιστική λειτουργία και ο σκοπός της είναι η πλήρης αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από την παράβαση του Κανονισμού, δεν απαιτείται να λαμβάνεται υπόψη ούτε η βαρύτητα ούτε η πρόθεση τέλεσης της παράβασης.

Το επόμενο ερώτημα που τέθηκε από το εθνικό δικαστήριο αναφέρεται στο αν η μη υλική ζημία από παραβίαση του ΓΚΠΔ πρέπει να θεωρείται λιγότερο σημαντική από μια σωματική βλάβη. Το Δικαστήριο αναφέρεται και

πάλι στην ευχέρεια των εθνικών δικαστηρίων να προσδιορίζουν βάσει του εθνικού δικαίου τα κριτήρια υπολογισμού της αποζημίωσης του άρθρου 82 του ΓΚΠΔ, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Σε σχέση με την αποτελεσματικότητα, συγκεκριμένα, επισημαίνει ότι η αποζημίωση που επιδικάζεται βάσει του άρθρου 82 του ΓΚΠΔ πρέπει να είναι πλήρης και ουσιαστική, καλύπτοντας τη ζημία που προκλήθηκε από την παραβίαση του Κανονισμού. Σύμφωνα με τη νομολογία και τις αιτιολογικές σκέψεις του ΓΚΠΔ, δεν υπάρχει διάκριση ή ιεράρχηση μεταξύ σωματικής βλάβης και μη υλικής ζημίας. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η μη υλική ζημία δεν είναι, εκ φύσεως, λιγότερο σημαντική από τη σωματική βλάβη.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο αποσαφηνίζει ότι η αποζημίωση του άρθρου 82 του ΓΚΠΔ πρέπει να είναι πλήρης και ουσιαστική, ανεξάρτητα από το αν η ζημία είναι σοβαρή ή όχι. Επομένως, δεν απαιτείται η ζημία να υπερβαίνει ένα ελάχιστο κατώτατο όριο για να θεμελιωθεί δικαίωμα αποζημίωσης. Εφόσον αποδεικνύεται η ζημία, το εθνικό δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει χαμηλή αποζημίωση, αρκεί αυτή να αποκαθιστά πλήρως τη ζημία και να τηρούνται οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας του δικαίου της ΕΕ.

Τέλος, το Δικαστήριο εξετάζει αν, για να θεμελιωθεί αξίωση αποζημίωσης λόγω «κατάχρησης ταυτότητας» βάσει του άρθρου 82 του ΓΚΠΔ, απαιτείται η ταυτότητα του προσώπου, του οποίου τα δεδομένα εκλάπησαν, να έχει χρησιμοποιηθεί από τρίτο. Το Δικαστήριο αναφέρει ότι, παρόλο που η έννοια της «κατάχρησης ταυτότητας» δεν ορίζεται συγκεκριμένα στον ΓΚΠΔ, αυτή αναφέρεται σε διάφορες αιτιολογικές σκέψεις του Κανονισμού χωρίς να διακρίνεται σαφώς από την «υποκλοπή ταυτότητας», ενώ η κλοπή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν συνιστά αφ' εαυτής κατάχρηση ή υποκλοπή ταυτότητας. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι, για να θεμελιωθεί αξίωση αποζημίωσης λόγω «κατάχρησης ταυτότητας», είναι απαραίτητο να αποδειχθεί ότι η ταυτότητα του προσώπου έχει όντως αποτελέσει αντικείμενο υποκλοπής. Ωστόσο, η αποζημίωση για μη υλική ζημία που προκλήθηκε από κλοπή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν περιορίζεται μόνο στις περιπτώσεις όπου η κλοπή αυτή οδήγησε σε περαιτέρω κατάχρηση ή υποκλοπή ταυτότητας. Για να θεμελιωθεί δικαίωμα αποζημίωσης, αρκεί η κλοπή δεδομένων και η εκπλήρωση των προϋποθέσεων που θέτει το άρθρο 82 του ΓΚΠΔ, ήτοι να έχει πραγματοποιηθεί επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κατά παράβαση των διατάξεων του ΓΚΠΔ, να διαπιστώνεται υλική ή μη υλική ζημία σε βάρος του υποκειμένου των δεδομένων και να υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παράνομης επεξεργασίας και της διαπιστωθείσας ζημίας.

Προϋποθέσεις άσκησης αντιπροσωπευτικής αγωγής από ένωση για την προστασία των συμφερόντων των καταναλωτών

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 12 παρ. 1, πρώτη περίοδος – διαφανής ενημέρωση – άρθρο 13 παρ. 1, στοιχεία γ' και ε' – υποχρέωση ενημέρωσης την οποία υπέχει ο υπεύθυνος επεξεργασίας – άρθρο 80 παρ. 2 – εκπροσώπηση των υποκειμένων των δεδομένων από ένωση για την προστασία των συμφερόντων των καταναλωτών – αντιπροσωπευτική αγωγή που ασκείται χωρίς εντολή και ανεξάρτητα από την προσβολή συγκεκριμένων δικαιωμάτων του υποκειμένου των δεδομένων – αγωγή που στηρίζεται στην παράβαση, από τον υπεύθυνο επεξεργασίας, της υποχρέωσής του προς ενημέρωση – έννοια της «παραβίασης των δικαιωμάτων του υποκειμένου των δεδομένων ως αποτέλεσμα της επεξεργασίας»

ΔΕΕ C-757/22, Meta Platforms Ireland (Action representative), 11.07.2024, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγήτρια: L.S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2024:598 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 80 παρ. 2 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ), σε συνδυασμό με το άρθρο 12 παρ. 1, πρώτη περίοδος, και το άρθρο 13 παρ. 1, στοιχεία γ' και ε' του εν λόγω Κανονισμού. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Bundesgerichtshof (Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, Γερμανία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Meta Platforms Ireland Ltd, πρώην Facebook Ireland Ltd, η οποία εδρεύει στην Ιρλανδία, και της Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände – Verbraucherzentrale Bundesverband eV (Ομοσπονδίας των οργανώσεων και των ενώσεων καταναλωτών, Γερμανία) (στο εξής: Ομοσπονδιακή ένωση) με αντικείμενο την εκ μέρους της Meta Platforms Ireland παράβαση της γερμανικής νομοθεσίας για την προστασία των προσωπικών δεδομένων η οποία συνιστά, συγχρόνως, αθέμιτη εμπορική πρακτική, παράβαση της νομοθεσίας περί προστασίας των καταναλωτών και παράβαση της απαγόρευσης χρήσης ανίσχυρων γενικών όρων συναλλαγών.

Πιο συγκεκριμένα, η υπόθεση αφορά τη Meta Platforms Ireland, υπεύθυνη για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων των χρηστών του Facebook στην ΕΕ, και την Ομοσπονδιακή ένωση για την προστασία των καταναλωτών στη Γερμανία. Η ένωση κατέθεσε αγωγή, ισχυριζόμενη ότι η παρουσίαση εφαρμογών παιχνιδιών στο Κέντρο

Εφαρμογών του Facebook παραβίαζε την προστασία δεδομένων, καθώς δεν τηρούσε τις απαιτήσεις για έγκυρη συγκατάθεση και περιείχε γενικούς όρους που έθεταν τους χρήστες σε μειονεκτική θέση. Το προδικαστικό ερώτημα που υποβλήθηκε στο ΔΕΕ αφορά κατ' ουσίαν την ερμηνεία του άρθρου 80 παρ. 2 του ΓΚΠΔ. Συγκεκριμένα, το ερώτημα αφορά το αν οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες ένας φορέας μπορεί να ασκήσει αντιπροσωπευτική αγωγή πληρούνται όταν η ανωτέρω αγωγή στηρίζεται στην παράβαση της υποχρέωσης του υπευθύνου επεξεργασίας, την οποία αυτός υπέχει από το άρθρο 12 παρ. 1, πρώτη περίοδος, και το άρθρο 13 παρ. 1, στοιχεία γ' και ε' του Κανονισμού, να παρέχει στο υποκείμενο των δεδομένων, σε συνοπτική, διαφανή, κατανοητή και εύκολα προσβάσιμη μορφή, χρησιμοποιώντας σαφή και απλή διατύπωση, τις πληροφορίες σχετικά με τον σκοπό της επεξεργασίας των δεδομένων και τους αποδέκτες αυτών, το αργότερο κατά τον χρόνο συλλογής των δεδομένων.

Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι ο ΓΚΠΔ προβλέπει μηχανισμούς έννομης προστασίας για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των υποκειμένων δεδομένων σε περιπτώσεις παράνομης επεξεργασίας. Τα δικαιώματα αυτά μπορούν να προστατευθούν είτε απευθείας από το ίδιο το υποκείμενο είτε μέσω νομιμοποιούμενων οργανώσεων που έχουν τη δυνατότητα να ασκήσουν αντιπροσωπευτικές αγωγές. Το άρθρο 80 παρ. 2 επιτρέπει στα κράτη μέλη να καθορίσουν ότι οργανώσεις μπορούν να ασκούν τέτοιες αγωγές χωρίς να έχουν εντολή από το υποκείμενο.

Ωστόσο, για να ισχύσει αυτή η δυνατότητα, πρέπει η οντότητα να επιδιώκει σκοπό δημοσίου συμφέροντος ο οποίος συνίσταται στη διασφάλιση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των υποκειμένων των δεδομένων ως καταναλωτών, στο μέτρο που η επίτευξη του σκοπού αυτού είναι δυνατό να συνδέεται με την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των εν λόγω προσώπων. Επιπλέον, η οντότητα απαιτείται να θεωρεί ότι η παραβίαση των δικαιωμάτων του υποκειμένου των δεδομένων δυνάμει του ΓΚΠΔ επήλθε «ως αποτέλεσμα της επεξεργασίας» δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν.

Επιπλέον, το Δικαστήριο τόνισε ότι η άσκηση αντιπροσωπευτικής αγωγής δεν εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από την ύπαρξη «συγκεκριμένης προσβολής» των δικαιωμάτων που ένα πρόσωπο αντλεί από τους κανόνες για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, με συνέπεια ότι, προκειμένου να αναγνωρισθεί σε μια τέτοια

οντότητα ενεργητική νομιμοποίηση, αρκεί να υποστηριχθεί ότι η οικεία επεξεργασία δεδομένων είναι ικανή να θίξει τα δικαιώματα που αντλούν από τον εν λόγω Κανονισμό ταυτοποιημένα ή ταυτοποιήσιμα φυσικά πρόσωπα.

Προκειμένου να απαντήσει στο προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ εξέτασε αν η παραβίαση των υποχρεώσεων του υπεύθυνου επεξεργασίας που πηγάζουν από το άρθρα 12 και 13 του ΓΚΠΔ μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστά προσβολή των δικαιωμάτων του υποκειμένου των δεδομένων που επέρχεται «ως αποτέλεσμα της επεξεργασίας», κατά την έννοια του άρθρου 80 παρ. 2 του ΓΚΠΔ.

Το ΔΕΕ τόνισε ότι ο σκοπός του ΓΚΠΔ είναι η διασφάλιση υψηλού επιπέδου προστασίας των δικαιωμάτων των φυσικών προσώπων, ειδικά του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή. Για να διασφαλιστεί αυτή η προστασία, ο Κανονισμός περιλαμβάνει αρχές που πρέπει να τηρούνται κατά την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και δικαιώματα των υποκειμένων, όπως η ενημέρωση. Το άρθρο 5 παρ. 1 του ΓΚΠΔ απαιτεί η επεξεργασία να γίνεται με σύννομο, θεμιτό και διαφανή τρόπο, ενώ το άρθρο 13 καθορίζει ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας πρέπει να παρέχει σαφείς πληροφορίες σχετικά με τον σκοπό της επεξεργασίας και τους αποδέκτες. Η αρχή της διαφάνειας, που εκφράζεται στο άρθρο 12 παρ. 1, διασφαλίζει ότι το υποκείμενο κατανοεί πλήρως τις πληροφορίες που λαμβάνει.

Η μη τήρηση αυτών των υποχρεώσεων ενημέρωσης μπορεί να σημαίνει ότι το υποκείμενο δεν είναι σε θέση να δώσει συγκατάθεση «εν πλήρει επιγνώσει» ή να ασκήσει άλλα δικαιώματα αποτελεσματικά. Αυτό υπονομεύει τις αρχές της διαφάνειας και της νομιμότητας και συνιστά παράβαση της προστασίας που πρέπει να παρέχεται στο υποκείμενο δεδομένων, στοιχείο που αναγνωρίζεται ως δικαίωμα για το οποίο μπορούν να ασκηθούν αντιπροσωπευτικές αγωγές σύμφωνα με το άρθρο 80 παρ. 2.

Επομένως, η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που πραγματοποιείται κατά προσβολή του δικαιώματος ενημέρωσης, το οποίο το υποκείμενο των δεδομένων αντλεί από τα άρθρα 12 και 13 του ΓΚΠΔ, πρέπει να θεωρηθεί ότι αποτελεί προσβολή των δικαιωμάτων του υποκειμένου των δεδομένων «ως αποτέλεσμα της επεξεργασίας», κατά την έννοια του άρθρου 80 παρ. 2 του Κανονισμού. Συνεπώς, η Ομοσπονδιακή ένωση νομιμοποιείται να ασκήσει την αντιπροσωπευτική αγωγή του άρθρου 80 παρ. 2 του ΓΚΠΔ.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Οι προστατευτικές διατάξεις του Κανονισμού 1215/2012 για τα συμφέροντα των καταναλωτών

Ο Κανονισμός 1215/2012 μπορεί να εφαρμοστεί ακόμα και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ο καταναλωτής και ο αντισυμβαλλόμενος του βρίσκονται στο ίδιο κράτος μέλος, όταν το αντικείμενο της δίκης αφορά κράτηση για ταξίδι στο εξωτερικό

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – διεθνής δικαιοδοσία, αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 – άρθρο 18 – διεθνής δικαιοδοσία σε συμβάσεις καταναλωτών – προσδιορισμός της διεθνούς δικαιοδοσίας και της κατά τόπον αρμοδιότητας των δικαστηρίων κράτους μέλους – στοιχείο αλλοδαπότητας – ταξίδι σε τρίτο κράτος

ΔΕΕ C-774/22, FTI Touristik (Élément d'extranéité), 29.07.2024, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2024:646 – Προδικαστική παραπομπή

Ο JX είναι ιδιώτης κάτοικος Νυρεμβέργης (Γερμανία). Συνήψε σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού με την FTI Turistik GmbH (στο εξής: FTI), διοργανωτή ταξιδιών με έδρα το Μόναχο (Γερμανία), με σκοπό την πραγματοποίηση ταξιδιού στο εξωτερικό. Ο JX στη συνέχεια άσκησε αγωγή κατά της FTI λόγω πλημμελούς ενημέρωσής του αναφορικά με τις προϋποθέσεις εισόδου και την υποχρέωση θεώρησης στην εν λόγω χώρα ζητώντας καταβολή αποζημίωσης. Ο JX υποστήριξε ότι το επιληφθέν δικαστήριο, ως δικαστήριο του τόπου κατοικίας του, ήτοι στη Νυρεμβέργη, έχει τόσο διεθνή δικαιοδοσία όσο και κατά τόπον αρμοδιότητα για την εκδίκαση της εν λόγω αγωγής του, βάσει του άρθρου 18 παρ. 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια. Η FTI προέβαλε την ένσταση κατά τόπον αναρμοδιότητας, υποστηρίζοντας ότι οι κανόνες του προαναφερθέντος ευρωπαϊκού Κανονισμού δεν τυχάνουν εφαρμογής σε αμιγώς εσωτερικές καταστάσεις, όπως η προκειμένη, όπου αμφότεροι οι διάδικοι έχουν την κατοικία ή την έδρα τους στο ίδιο κράτος μέλος. Επομένως, θα έπρεπε να εφαρμοστούν οι κανόνες του γερμανικού ZPO, οι οποίοι υποδεικνύουν άλλα δικαστήρια ως κατά τόπον αρμόδια. Υπό αυτές τις συνθήκες, το επιληφθέν δικαστήριο, ήτοι το Amtsgericht Nürnberg (Ειρηνοδικείο της Νυρεμβέργης), απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ένωσης διερωτώμενο κατά πόσο το άρθρο 18 του Κανονισμού 1215/2012 έχει την έννοια ότι, όταν το δικαστήριο κράτους μέλους στην περιφέρεια του οποίου έχει την κατοικία του ο καταναλωτής επιλαμβάνεται αγωγής του καταναλωτή στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ αυτού και διοργανωτή ταξιδιών, η οποία ανέκυψε από σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού, και οι δύο συμβαλλόμενοι έχουν

μεν αμφότεροι κατοικία ή έδρα στο εν λόγω κράτος μέλος, πλην όμως ο προορισμός του ταξιδιού βρίσκεται στην αλλοδαπή, το εν λόγω άρθρο καθορίζει τόσο τη διεθνή δικαιοδοσία όσο και την κατά τόπον αρμοδιότητα του δικαστηρίου αυτού. Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αυτό, πρέπει αρχικά να καθοριστεί αν μια διαφορά, όπως αυτή της κύριας δίκης, στην οποία ο ενάγων και ο εναγόμενος έχουν την κατοικία ή την έδρα τους στο ίδιο κράτος μέλος, δύναται να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ευρωπαϊκού Κανονισμού 1215/2012.

Παρατηρήσεις

Όλγα Μιχαλοπούλου*

Ι. Λίγα λόγια για τον Κανονισμό (ΕΕ) 1215/2012

Ο ενωσιακός νομοθέτης συνεχώς στοχεύει στη δικονομική προστασία των καταναλωτών ως ασθενέστερων μερών των συμβάσεων. Οι προσπάθειες αυτές ξεκίνησαν ήδη από το 1968 με τη Σύμβαση των Βρυξελλών, η οποία, μολοντί αρχικά είχε περιορισμένο πεδίο εφαρμογής, αποτέλεσε ένα πολύ σημαντικό νομοθέτημα. Εκτοτε επακολούθησαν αρκετές τροποποιήσεις, με στόχο τη διεύρυνση της προστασίας αυτής, λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες εξελίξεις στις διάφορες μορφές συναλλαγών. Ο Κανονισμός 44/2001¹, ο οποίος διαδέχθηκε τη Σύμβαση των Βρυξελλών, πρόσθεσε την ευνοϊκή για τον καταναλωτή διεθνή δικαιοδοσία του τόπου κατοικίας του.

Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε και η επόμενη τροποποίηση του Κανονισμού, ήτοι ο ισχύων Κανονισμός 1215/2012 της 12ης Δεκεμβρίου 2012, γνωστός και ως Κανονισμός Βρυξέλλες Ια, ο οποίος τέθηκε σε εφαρμογή στις 10 Ιανουαρίου 2015². Με τον εν λόγω Κανονισμό θεσπίζεται *forum actoris* ανεξαρτήτως του τόπου κατοικίας του εναγομένου. Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 18, ο μεν καταναλωτής ενάγεται «μόνο ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους, στο έδαφος του οποίου έχει την κατοικία του»³,

* Master 1, ΜΔΕ, Δικηγόρος

- Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 44/2001 του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 2000, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, Γνωστός και ως Κανονισμός Βρυξέλλες Ι, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32001R0044>.
- Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Δεκεμβρίου 2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX%3A32012R1215>.
- Άρθρο 18(2) Κανονισμού 1215/2012.

ο δε αντισυμβαλλόμενος του ενάγεται, κατ' επιλογή του καταναλωτή, είτε ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους της κατοικίας του (ή του υποκαταστήματος ή πρακτορείου ή άλλης εγκατάστασης)⁴,⁵ είτε ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου κατοικίας του καταναλωτή. Σημαντικό είναι να διευκρινιστεί ότι, όταν ο καταναλωτής ασκεί την αγωγή ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους της κατοικίας του εναγομένου, οι διατάξεις του άρθρου 18 παρ. 1 (πρώτη εναλλακτική περίπτωση) καθορίζουν μόνο τη διεθνή δικαιοδοσία. Η κατά τόπον αρμοδιότητα θα καθοριστεί σύμφωνα με τους κανόνες της *lex fori*. Όταν, όμως, ο καταναλωτής προσφεύγει στα δικαστήρια του τόπου της δικής του κατοικίας (άρθρο 18 παρ. 1, δεύτερη περίπτωση), τότε προσδιορίζεται και η κατά τόπον αρμοδιότητα⁶.

Οι διατάξεις αυτές, όπως και η θέσπιση περιορισμένης δυνατότητας παρέκτασης⁷, βεβαίως λειτουργούν ως μηχανισμός προστασίας του καταναλωτή. Βοηθούν τον καταναλωτή να εισέλθει πιο εύκολα σε έναν δικαστικό αγώνα διεκδίκησης των δικαιωμάτων του, καθώς σε αντίθετη περίπτωση θα δυσκολευόταν λόγω της δυστοκίας να κινηθεί δικαστικά σε ξένο κράτος, σκεπτόμενος τόσο τις διαφορές των δικονομικών συστημάτων σε κάθε κράτος, αλλά και τα πολύ περισσότερα έξοδα που θα συνεπαγόταν κάτι τέτοιο για αυτόν.

II. Η προϋπόθεση της διασυνοριακότητας για την εφαρμογή του Κανονισμού 1215/2012

Όπως είναι γνωστό, το ευρωπαϊκό δίκαιο, και ως εκ τούτου και η Σύμβαση των Βρυξελλών και ο μετέπειτα Κανονισμός, τυγχάνουν εφαρμογής μόνο σε ιδιωτικές διεθνείς διαφορές, εκείνες δηλαδή που συνδέονται με περισσότερες της μίας έννομες τάξεις και, ως εκ τούτου, εμφανίζουν στοιχείο αλλοδαπότητας σε σχέση με το κράτος μέλος, ενώπιον των δικαστηρίων του οποίου ενάγεται η υπόθεση. Αντίθετα, δεν ισχύει επί διαφορών καθαρά εσωτερικών, δηλαδή επί εκείνων οι οποίες συνδέονται μόνο με μία έννομη τάξη⁸ και οι οποίες διέπονται από το εθνικό δίκαιο του εκάστοτε κράτους μέλους.

Με βάση τα ανωτέρω, με μία πρώτη ματιά, ο εντοπισμός του διασυνοριακού στοιχείου φαίνεται απλή υπόθεση. Ωστόσο, στην πράξη συχνά αποδεικνύεται ότι είναι ένα ζήτημα πολυδιάστατο, δύσκολο να προσδιοριστεί. Δεν

είναι λίγες οι φορές που το ΔΕΕ έχει έρθει αντιμέτωπο με υποθέσεις ιδιαίτερα περίπλοκες, κατά τις οποίες έπρεπε να διευκρινίσει εάν εφαρμόζεται ή όχι το ευρωπαϊκό δίκαιο. Αυτό συμβαίνει καθώς το απαραίτητο αυτό στοιχείο αλλοδαπότητας δεν προσδιορίζεται από την ίδια τη Σύμβαση ή τον Κανονισμό. Η τάση του Δικαστηρίου είναι να ερμηνεύει με ευρύτητα την έννοια – και προϋπόθεση – του διασυνοριακού στοιχείου⁹. Για παράδειγμα, όπως έχει κριθεί στο παρελθόν από το Δικαστήριο, το γεγονός ότι η κατοικία των δύο πλευρών βρίσκεται στο ίδιο συμβαλλόμενο κράτος δεν προσδίδει αναγκαστικά στην υπόθεση χαρακτηριστικά αποκλειστικά εσωτερικού δικαίου, ούτε μπορεί να παρεμποδίσει την παρέκταση υπέρ δικαστηρίου άλλης χώρας. Συμβαίνει πράγματι οι μεταξύ των συμβαλλομένων σχέσεις να εμφανίζουν κατ' άλλον τρόπο διασυνοριακά δεδομένα, παραδείγματος χάριν αν ο τόπος εκπλήρωσης της παροχής βρίσκεται σε άλλο κράτος¹⁰.

Απόφαση-σταθμός επί του θέματος ήταν η υπόθεση *Owusu*¹¹, αφορώσα τον τομέα του τουρισμού. Ο ενάγων καταναλωτής *Owusu*, ο οποίος είχε την κατοικία του στο Ηνωμένο Βασίλειο, είχε συνάψει σύμβαση μισθώσεως κατοικίας διακοπών με τον αντισυμβαλλόμενο του, ο οποίος είχε επίσης την κατοικία του στο ίδιο κράτος. Το Δικαστήριο, στην προκειμένη υπόθεση, δέχτηκε την ύπαρξη του στοιχείου αλλοδαπότητας, και άρα την εφαρμογή της Σύμβασης των Βρυξελλών, λόγω του γεγονότος ότι η έπαυλη που αφορούσε η σύμβαση βρισκόταν σε τρίτη χώρα. Με αυτόν τον τρόπο άνοιξε τον δρόμο για μια ιδιαίτερα καινοτόμα και ρηξικέλευθη νομολογία, καθώς, όχι μόνο διεύρυνε σημαντικά το στοιχείο της αλλοδαπότητας σε μία αμιγώς εσωτερική – σε πρώτη ανάγνωση – υπόθεση, αλλά επίσης επέκτεινε την εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου σε υπόθεση που αφορούσε τρίτο κράτος και όχι κράτος μέλος της Ένωσης.

Αναφορικά με την αποδοχή του στοιχείου αλλοδαπότητας, και κατ' επέκταση την εφαρμογή ευρωπαϊκών Συμβάσεων και Κανονισμών, αξιοσημείωτη είναι και η υπόθεση *Inkreal*¹². Η εν λόγω υπόθεση αφορούσε δύο συμβαλλόμενα μέρη με έδρα το ίδιο κράτος μέλος, τα οποία όμως συμφώνησαν τη δικαιοδοσία δικαστηρίων άλλου κράτους μέλους της Ένωσης. Το αιτούν δικαστή-

4. Άρθρο 18(1) Κανονισμού 2015/2012.

5. Χ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ, Η έννοια του καταναλωτή στο ευρωπαϊκό δικονομικό και στο εσωτερικό δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, 2018, σσ. 13-18, sakkoulas-online.gr.

6. Π. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ / Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 – Κανονισμός Βρυξέλλες Ια, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σσ. 384-390, sakkoulas-online.gr.

7. Βλ. άρθρα 15, 19, 23, 24, 26 του Κανονισμού 1215/2012.

8. Π. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ / Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, ό.π., 2020.

9. Ν. ΝΙΚΑΣ / Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκή Πολιτική Δικονομία, εκδ. Σάκκουλα, 2016, σσ. 14-16, sakkoulas-online.gr.

10. Σκ. 20-21 της σχολιαζόμενης απόφασης και Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Ν. Αιμιλίου, 07.03.2024, σημ. 32, ECLI:EU:C:2024:219, επί της υπόθεσης που αφορά η σχολιαζόμενη απόφαση. Βλ., επίσης, Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Η παρέκταση της διεθνούς δικαιοδοσίας στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο, εκδ. Σάκκουλα, 2000, σσ. 25-28.

11. ΔΕΚ C-281/02, *Owusu*, 01.03.2005, ECLI:EU:C:2005:120.

12. ΔΕΕ C-566/22, *Inkreal*, 08.02.2024, ECLI:EU:C:2024:123.

ριο στην υπόθεση αυτή, λοιπόν, είχε αποστείλει ερώτημα αναφορικά με το κατά πόσο, σε περίπτωση αμιγώς εθνικής σχέσης, χωρίς την παρουσία αλλοδαπού στοιχείου ή σύνδεσης με διάφορες έννομες τάξεις, τα συμβαλλόμενα μέρη μπορούν να επιλέξουν τη δικαιοδοσία των δικαστικών αρχών άλλου κράτους μέλους, και άρα να δικαιολογηθεί η εφαρμογή της Σύμβασης των Βρυξελλών. Και σε αυτήν την περίπτωση, το ΔΕΕ ερμήνευσε με ευρύτητα το στοιχείο της αλλοδαπότητας και δέχτηκε ότι η εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου, ήτοι της Σύμβασης των Βρυξελλών στην προκειμένη περίπτωση, μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά στο γεγονός ότι τα δύο μέρη συμφωνούν για τη δικαιοδοσία δικαστηρίων άλλου κράτους μέλους.

III. Το στοιχείο της διασυνοριακότητας στη συγκεκριμένη υπόθεση

Στη συγκεκριμένη υπόθεση, τόσο η κατοικία του ενάγοντα, καταναλωτή - ταξιδιώτη, όσο και η έδρα της εναγόμενης εταιρείας διοργάνωσης ταξιδιών βρίσκονται στη Γερμανία. Ο ενάγων, κάτοικος Νυρεμβέργης, συνήψε σύμβαση οργανωμένου ταξιδιού με την FTI Touristik, διοργανώτρια ταξιδιών με έδρα το Μόναχο. Η κράτηση πραγματοποιήθηκε μέσω ταξιδιωτικού πρακτορείου με έδρα τη Νυρεμβέργη, χωρίς ωστόσο αυτό να είναι συμβαλλόμενο μέρος στη σύμβαση ή υποκατάστημα της ως άνω εταιρείας. Επομένως, αρχικά φαίνεται να ελλείπει το στοιχείο διασυνοριακότητας, προσδίδοντας σε αυτήν τον χαρακτήρα μίας αμιγώς εσωτερικής υπόθεσης. Κατά συνέπεια, το επιχείρημα της εναγόμενης εταιρείας περί μη εφαρμογής του ευρωπαϊκού δικαίου φαίνεται κατ' αρχήν να ευσταθεί. Ωστόσο, ακολουθώντας την προαναφερόμενη νομολογία του και, ιδίως, στην προσπάθειά του να διασφαλίσει στο μέγιστο τα συμφέροντα του καταναλωτή, το Δικαστήριο έκρινε πως το στοιχείο αλλοδαπότητας υφίσταται όταν η κατάσταση την οποία αφορά η οικεία διαφορά δύναται να εγείρει ζητήματα σχετικά με τον καθορισμό της διεθνούς δικαιοδοσίας των δικαστηρίων, όπως συμβαίνει στη συγκεκριμένη περίπτωση¹³.

Έχει ήδη κριθεί ότι, όταν τα μέρη κατοικούν μεν στο ίδιο κράτος μέλος, αλλά ο τόπος εκπληρώσεως της παροχής ευρίσκεται σε κράτος διαφορετικό από το κράτος της κοινής κατοικίας των συμβαλλομένων, όπως για παράδειγμα όταν ο καταναλωτής αγοράζει από ταξιδιωτικό πράκτορα, που κατοικεί στο ίδιο κράτος με τον αγοραστή, ταξιδιωτικό πακέτο για προορισμό σε άλλο κράτος, η διαφορά δύναται να θεωρηθεί διασυνοριακή¹⁴. Εν προκειμένω, ο προορισμός του ταξιδιού, δηλαδή ο τόπος εκτέλεσης της σύμβασης, ήταν στην αλλοδαπή, στοιχείο το οποίο θεωρήθηκε αρκετό για να εγείρει τέτοιον προ-

βληματισμό και, άρα, να προσδώσει αλλοδαπότητα στη διαφορά, με αποτέλεσμα να εφαρμόζεται εν τέλει ο Κανονισμός¹⁵. Επομένως, η εμπλοκή περισσότερων κρατών μελών λόγω της ουσίας της διαφοράς ή της κατοικίας εκάστου των μερών δεν συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για τον διεθνή χαρακτήρα μιας έννομης σχέσης, αρκεί η επίμαχη διαφορά να συνδέεται με τρίτο κράτος χωρίς να εμπλέκεται άλλο κράτος μέλος πέραν του κράτους μέλους στο οποίο ανήκει το *forum*¹⁶.

IV. Ο καθορισμός της κατά τόπον αρμοδιότητας από το άρθρο 18 του Κανονισμού 1215/2012

Ένα δεύτερο ζήτημα με το οποίο ασχολήθηκε το Δικαστήριο στην κρινόμενη υπόθεση, αποδεχόμενο την εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου, αφορά το κατά πόσον ο Κανονισμός καθορίζει όχι μόνο τη διεθνή δικαιοδοσία, αλλά και την κατά τόπον αρμοδιότητα.

Όπως αναφέραμε ανωτέρω, ο ευρωπαίος νομοθέτης προέβλεψε ειδική βάση δωσιδικίας, στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει ότι ο καταναλωτής, ως ασθενέστερο μέρος, μπορεί να ασκήσει αγωγή κατά του ισχυρότερου μέρους ενώπιον ενός εύκολα προσβάσιμου δικαστηρίου. Εξυπηρετώντας λοιπόν αυτόν τον σκοπό, το άρθρο 18 αναθέτει άμεσα τη δικαιοδοσία στο δικαστήριο του τόπου κατοικίας του καταναλωτή, κατά απόκλιση από τον γενικό κανόνα της διεθνούς δωσιδικίας της κατοικίας του εναγομένου¹⁷.

Η FTI υποστηρίζει ότι η εν λόγω ειδική προστασία έχει πρακτική αξία όταν τα δύο συμβαλλόμενα μέρη έχουν την κατοικία τους σε διαφορετικά κράτη μέλη, προκειμένου να μην υπάγεται ο καταναλωτής σε αλλοδαπό, άγνωστο προς αυτόν, νομικό σύστημα, καθώς επίσης και να αποφεύγεται το μεγάλο προς τον καταναλωτή κόστος της άσκησης αγωγής σε έτερο κράτος μέλος. Αντιθέτως, η εν λόγω ευνοϊκή ρύθμιση δεν δικαιολογείται όταν τα δύο συμβαλλόμενα μέρη έχουν την κατοικία τους στο ίδιο κράτος μέλος, καθώς οι ως άνω δυσχέρειες δεν υφίστανται σε μία τέτοια περίπτωση. Συνεπώς, κατά την άποψη της εναγόμενης εταιρείας, τα δικαστήρια του εν λόγω κράτους μέλους, ήτοι της Γερμανίας, έχουν αναγκαστικά τη διεθνή δικαιοδοσία¹⁸, άρα η κατά τόπον αρμοδιότητα ορίζεται με βάση το γερμανικό δίκαιο.

Ωστόσο, ορθότερη φαίνεται να είναι η άποψη που εκθέτει ο Γεν. Εισαγγελέας Ν. Αιμιλίου στις Προτάσεις

13. Σκ. 26 της σχολιαζόμενης απόφασης.

14. Π. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ / Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, 2020, ό.π.

15. Σκ. 40 της σχολιαζόμενης απόφασης.

16. Π. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ / Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, 2020, ό.π.

17. Χ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ, Διεθνής δικαιοδοσία, αναγνώριση & εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές διαφορές. Ο νέος αναθεωρημένος Κανονισμός 1215/2012 Βρυξέλλες (Ibis), εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.

18. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 60.

του, και συγκεκριμένα στο σημ. 61. Προβαίνοντας σε γραμματική ερμηνεία της διάταξης, διαπιστώνει ότι ο ευρωπαϊός νομοθέτης δεν αποσκοπεί μόνο στο να παράσχει στον καταναλωτή τη δυνατότητα να προσφύγει στα δικαστήρια του κράτους μέλους της κατοικίας του, αλλά επιπλέον επιτρέπει στον καταναλωτή να προσφύγει στο συγκεκριμένο δικαστήριο του τόπου της κατοικίας του. Η ερμηνεία αυτή έχει ιδιαίτερο νόημα σε περιπτώσεις κρατών μελών μεγάλης έκτασης, όπου η απόσταση μεταξύ των πόλεων είναι μεγαλύτερη ακόμα και συγκριτικά με την απόσταση μεταξύ δικαστηρίων διαφορετικών κρατών μελών¹⁹. Επομένως, η αυτοπρόσωπη παράσταση σε δικαστήριο κράτους μέλους που βρίσκεται μακριά από την κατοικία του καταναλωτή, ή η άσκηση αγωγής σε αυτό, εν τέλει καθίσταται δυσχερής για τον καταναλωτή, γεγονός που ο ευρωπαϊός νομοθέτης θέλει να αποφύγει. Συνεπώς, θεωρείται ορθότερο, λαμβάνοντας υπόψη και το γενικότερο πνεύμα του Κανονισμού, να ορίζεται από αυτόν και η κατά τόπον αρμοδιότητα, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι ο καταναλωτής θα ασκήσει πράγματι εύκολα τα δικαιώματά του. Η ερμηνεία αυτή είναι σύμφωνη επίσης με την άποψη της Επιτροπής, η οποία υποστήριξε ότι η εφαρμογή του κανόνα του *forum actoris* του άρθρου 18 παρ. 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια δεν μπορεί να εξαρτάται από μια κατά περίπτωση εκτίμηση των πρακτικών δυσχερειών που πράγματι αντιμετωπίζει ο καταναλωτής στην εκάστοτε υπόθεση, ήτοι την απόσταση των πόλεων ή την τυχόν υποχρέωση αυτοπρόσωπης παρουσίας ενώπιον του δικαστηρίου. Σε αντίθετη περίπτωση, το πεδίο εφαρμογής του εν λόγω κανόνα θα ήταν απρόβλεπτο. Για τη διαφύλαξη της ασφάλειας δικαίου, λοιπόν, απαιτείται μια ενιαία ερμηνεία για την εφαρμογή του Κανονισμού, λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι οι δυσκολίες στο πρόσωπο του καταναλωτή ανακύπτουν στην πλειονό-

19. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 61, υποσημ. υπ' αριθ. 70, όπου αναφέρεται ότι έχει κριθεί από το Δικαστήριο στο παρελθόν ότι «η απόσταση που χωρίζει τον καταναλωτή από το αρμόδιο δικαστήριο θα μπορούσε να αποτελεί «επιβάρυνση» ακόμα και εντός ενός και του αυτού κράτους μέλους». ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-240/98 έως C-244/98, *Océano Grupo Editorial και Salvat Editores*, 27.06.2000, ECLI:EU:C:2000:346, σκ. 22-23, όπου αναφέρεται το εξής: «επιβάλλει στον καταναλωτή την υποχρέωση να υπαχθεί στην αποκλειστική αρμοδιότητα δικαστηρίου το οποίο μπορεί να είναι απομακρυσμένο από τον τόπο της κατοικίας του, πράγμα το οποίο μπορεί να καταστήσει δυσχερή την παράστασή του ενώπιον του δικαστηρίου αυτού. Στην περίπτωση διαφορών που αφορούν περιορισμένα ποσά, τα έξοδα που απαιτούνται για την παράσταση του καταναλωτή μπορεί να τον αποθαρρύνουν και να τον οδηγήσουν σε παράληψη από την άσκηση ένδικης προσφυγής ή από την υπεράσπισή του. Ως εκ τούτου, μια τέτοια ρήτρα εμπίπτει στην κατηγορία των ρητρών που έχουν ως σκοπό ή ως αποτέλεσμα τη ματαίωση ή την παρεμπόδιση της ασκήσεως ενδίκων προσφυγών από τον καταναλωτή, κατηγορία που προβλέπεται στο σημείο 1, στοιχείο π, του παραρτήματος της οδηγίας».

τητα των περιπτώσεων, όπως συμβαίνει άλλωστε και στη συγκεκριμένη περίπτωση.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Εν κατακλείδι, γίνεται αντιληπτό ότι σημειώνεται μια γενικότερη τάση του Δικαστηρίου προς επίρρωση των δικαιωμάτων των καταναλωτών. Σύμφωνα με την ήδη υφιστάμενη νομολογία, ιδίως με την απόφαση *Owusu*, ο Κανονισμός Βρυξέλλες Ια φαίνεται να εφαρμόζεται σε όλες τις συμβάσεις που αφορούν ταξίδια στο εξωτερικό, καθώς αναγνωρίζεται το απαραίτητο για τις διεθνείς ιδιωτικές διαφορές στοιχείο της αλλοδαπότητας. Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, το Δικαστήριο καθιστά απολύτως σαφές ότι, με το άρθρο 18 παρ. 1 του Κανονισμού, οι καταναλωτές μπορούν να ασκήσουν αγωγή αποζημίωσης ενώπιον δικαστηρίων του τόπου κατοικίας τους σε βάρος εταιρειών που διοργανώνουν ταξίδια, διευκρίνιση που τους ωφελεί σημαντικά. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι το άρθρο 18 λειτουργεί ως αποτελεσματικό μέσο εξισορρόπησης της ανισοβαρούς συμβατικής σχέσης μεταξύ του κατά τεκμήριον ασθενέστερου καταναλωτή και του αντισυμβαλλομένου του σε δικονομικό επίπεδο. Εντούτοις, η απόφαση αυτή δεν άπτεται μόνον του ζητήματος της προστασίας των καταναλωτών και της διευκόλυνσης της άσκησης των δικαιωμάτων τους, αλλά έχει μεγαλύτερη προστιθέμενη αξία. Αποτελεί σημαντικό παράδειγμα της προσπάθειας προς την ενοποίηση του ευρωπαϊκού δικονομικού δικαίου εν γένει, εάν αναλογιστούμε ότι η απόδοση ευρείας ερμηνείας του Δικαστηρίου αναφορικά με τον όρο του στοιχείου αλλοδαπότητας έχει ως αποτέλεσμα όλο και λιγότερες υποθέσεις να θεωρούνται πλέον αμιγώς εσωτερικές και, συνεπώς, να εφαρμόζεται το ευρωπαϊκό δίκαιο σε τομείς όπου παραδοσιακά θεωρούνταν ότι ανήκουν στην αρμοδιότητα του εθνικού δικαίου των κρατών μελών. Αυτός ήταν άλλωστε εξαρχής ο σκοπός και η κατεύθυνση του τότε κοινοτικού νομοθέτη, ήδη από την αρχική Σύμβαση των Βρυξελλών, η οποία αποτέλεσε το πρώτο εργαλείο επέμβασής του στα εθνικά δικονομικά δίκαια²⁰. Εξάλλου, μια τέτοια εξέλιξη στον τομέα του ευρωπαϊκού δικονομικού διεθνούς δικαίου από πολλούς θεωρείται μοιραία και αναπόφευκτη προκειμένου να πραγματοποιηθεί ο υπέρτατος σκοπός της Συνθήκης της Λισαβόνας για τη δημιουργία ενός πραγματικά ενιαίου χώρου «Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης» στην Ευρωπαϊκή Ένωση²¹.

20. Π. ΓΕΣΙΟΥ - ΦΑΛΤΣΗ, Η σταδιακή πορεία προς την ενοποίηση του Ευρωπαϊκού Δικονομικού Διεθνούς Δικαίου – Σκέψεις και ανησυχίες, στο συλλογικό έργο «Το αλλοδαπό στοιχείο στις εθνικές έννομες τάξεις», εκδ. Σάκκουλα, 2020, sakkoulas-online.gr, σσ. 37-40.

21. Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, Δικονομικό Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.

► Αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου

Οι εθνικοί δικαστές κράτους μέλους πρέπει να αρνηθούν να εφαρμόσουν νομολογία του Συνταγματικού Δικαστηρίου της χώρας τους, εφόσον αυτή δεν συμβιβάζεται προς το δίκαιο της Ένωσης, χωρίς να κινδυνεύουν να διωχθούν πειθαρχικά

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – Οδηγία 89/391/ΕΟΚ – γενικές υποχρεώσεις στον τομέα της προστασίας της ασφάλειας και της υγείας – παράλληλες εθνικές διαδικασίες – απόφαση διοικητικού δικαστηρίου της οποίας το δεδικασμένο δεσμεύει το ποινικό δικαστήριο – χαρακτηρισμός συμβάντος ως «εργατικού ατυχήματος» – αποτελεσματικότητα της προστασίας των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται με την Οδηγία 89/391 – άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα δικαστικής ακρόασης – πειθαρχική δίωξη κατά δικαστή υπηρετούντος στα τακτικά δικαστήρια σε περίπτωση μη τηρήσεως αποφάσεως συνταγματικού δικαστηρίου η οποία αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης – υπεροχή του δικαίου της Ένωσης

ΔΕΕ C-792/22, Energotehnica, 26.09.2024, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjić, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:788 – Προδικαστική παραπομπή

Στις 26 Σεπτεμβρίου 2024, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: Δικαστήριο/ΔΕΕ) εξέδωσε την απόφασή του στην υπόθεση C-792/22, η οποία πραγματεύεται ζητήματα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και υπεροχής του ενωσιακού δικαίου. Ειδικότερα, το επίμαχο της κύριας δίκης συμβάν αφορούσε τον θάνατο του LV, εργαζομένου της ρουμανικής εταιρείας Energotehnica SRL Sibiu (εφεξής: Energotehnica). Ο θανών, ηλεκτρολόγος στο επάγγελμα, απεβίωσε κατά την εκτέλεση ηλεκτρολογικών εργασιών σε στύλο φωτισμού¹.

Σύμφωνα με το ρουμανικό δίκαιο, μετά τον θάνατο του εργαζομένου κινήθηκαν δύο παράλληλες διαδικασίες, μία διοικητική και μία ποινική. Αφενός, η αρμόδια Επιθεώρηση Εργασίας, η οποία υποχρεούται να επιληφθεί επί θανάτου εργαζομένου και να συντάξει έκθεση έρευνας, κινήθηκε κατά της Energotehnica, χαρακτηρίζοντας το επίμαχο συμβάν ως «εργατικό ατύχημα». Κατά της ανωτέ-

ρω έκθεσης, η Energotehnica άσκησε ένδικη προσφυγή ενώπιον του αρμόδιου Διοικητικού Πρωτοδικείου, με αίτημα την ακύρωσή της. Σύμφωνα με τη δικαστική κρίση, δεν έγινε δεκτός ο χαρακτηρισμός του συμβάντος ως «εργατικού ατυχήματος» ούτε από το Διοικητικό Πρωτοδικείο ούτε από το Διοικητικό Εφετείο. Ως εκ τούτου, η διοικητική διαδικασία με διαδίκους την Επιθεώρηση Εργασίας και την Energotehnica τελεσίδικησε, μη αποδίδοντας στο συμβάν τον χαρακτηρισμό «εργατικό ατύχημα».

Όσον αφορά την ποινική διαδικασία, η Εισαγγελία Πρωτοδικών άσκησε ποινική δίωξη κατά του υπαλλήλου της Energotehnica, με τα αρχικά MG, ο οποίος κατείχε τη θέση του προϊσταμένου ηλεκτρολόγου και επιβλέποντα των εργασιών. Υπό την ιδιότητά του αυτή, ο MG ήταν υπεύθυνος να οργανώνει την εκτέλεση των εργασιών, σύμφωνα με τους κανόνες ασφαλείας, και να εκπαιδεύει καταλλήλως το προσωπικό για την εκτέλεση εξειδικευμένων εργασιών. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο, ο MG έδωσε προφορική εντολή στον θανόντα να εκτελέσει τις επίμαχες εργασίες, χωρίς να είναι προς τούτο εκπαιδευμένος και χωρίς να φέρει ειδικό προστατευτικό εξοπλισμό. Επομένως, ο Εισαγγελέας παρέπεμψε τον κατηγορούμενο MG ενώπιον του Πλημμελειοδικείου για τα εγκλήματα της μη τήρησης των προβλεπόμενων μέτρων για την ασφάλεια και την υγεία στην εργασία και της ανθρωποκτονίας εξ αμελείας.

Κατά την ποινική διαδικασία, δήλωσαν παράσταση πολιτικής αγωγής η σύζυγος και τα δύο παιδιά του θύματος, ζητώντας να υποχρεωθούν ο MG και η Energotehnica, ως αστικώς υπεύθυνη, να αποκαταστήσουν τη ζημία που υπέστησαν και να τους καταβάλουν χρηματική ικανοποίηση λόγω ψυχικής οδύνης. Το πρωτοβάθμιο ποινικό δικαστήριο απάλλαξε τον κατηγορούμενο MG λόγω αμφιβολιών και απέρριψε την πολιτική αγωγή.

Ακολουθώντας, η Εισαγγελία και οι πολιτικές ενάγοντες άσκησαν έφεση κατά της ανωτέρω πρωτόδικης απόφασης ενώπιον του ήδη αιτούντος δικαστηρίου, το οποίο επιλαμβανόμενο της υποθέσεως, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει τα ακόλουθα δύο προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο:

1. Έχουν η Οδηγία 89/391/ΕΟΚ για την ασφάλεια και την υγεία κατά την εργασία, σε συνδυασμό με το άρθρο 31 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σχετικά με τις δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας, την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση, όπως ερμηνεύτηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρουμανίας, σύμφωνα με την οποία τελεσίδικη απόφαση διοικητικού δικαστηρίου, επί προκαταρκτικού ζητήματος, δεσμεύει την κρίση του επιληφθέντος ποινικού δικαστηρίου, το οποίο δεν δύναται να επιβάλλει ποινικές ή αστικές κυρώσεις;

2. Εφόσον δοθεί καταφατική απάντηση στο πρώτο ερώτημα, με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα ζητείται να διευκρινιστεί, εάν η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένω-

1. Αν και την τελευταία τριακονταετία έχουν μειωθεί κατά περίπου 70% τα θανατηφόρα εργατικά ατυχήματα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 2018 σημειώθηκαν και πάλι περισσότερα από 3.300 θανατηφόρα εργατικά ατυχήματα και 3,1 εκατ. μη θανατηφόρα, ενώ 200.000 και πλέον εργαζόμενοι χάνουν τη ζωή τους κάθε χρόνο εξαιτίας ασθενειών που σχετίζονται με την εργασία. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Στρατηγικό πλαίσιο της ΕΕ για την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία κατά την περίοδο 2021-2027, COM (2021) 323 final, σ. 2.

σης έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε ρύθμιση κράτους μέλους, βάσει της οποίας τα τακτικά εθνικά δικαστήρια δεν δύνανται, επ' απειλή ασκήσεως πειθαρχικής διώξεως κατά των μελών τους, να μην εφαρμόζουν τις αποφάσεις του Συνταγματικού τους Δικαστηρίου, ακόμη και αν εκτιμούν, ότι οι εν λόγω αποφάσεις προσβάλλουν τα δικαιώματα που αντλούν οι πολίτες από την Οδηγία 89/391/ΕΟΚ.

Παρατηρήσεις

Βασιλική-Ελένη Γκέκα*

I. Η επίδικη εθνική ρύθμιση, όπως ερμηνεύθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο

Στον πυρήνα της διαφοράς της κύριας δίκης βρίσκεται η διάταξη του άρθρου 52 παρ. 3 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας της Ρουμανίας, η οποία προέβλεπε ότι «*Το δεδικασμένο των τελεσιδικιών αποφάσεων των λοιπών δικαστηρίων, πλην των ποινικών, επί προκαταρκτικού ζητήματος της ποινικής δίκης, δεσμεύει τα ποινικά δικαστήρια, εξαιρουμένων των περιστάσεων που αφορούν την ύπαρξη του εγκλήματος*». Ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ρουμανίας υποβλήθηκε ένσταση αντισυνταγματικότητας του τελευταίου εδαφίου της ανωτέρω διάταξης.

Με την με αριθ. 102/2021 απόφασή του, το Συνταγματικό Δικαστήριο έκανε δεκτή την ένσταση αντισυνταγματικότητας και έκρινε ότι η φράση «*εξαιρουμένων των περιστάσεων που αφορούν την ύπαρξη του εγκλήματος*» είναι αντισυνταγματική. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με την ερμηνεία που δόθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο στην εθνική διάταξη, τελεσιδικια απόφαση δικαστηρίου, το οποίο δεν είναι ποινικό δικαστήριο, που αποφασίζει επί προκαταρκτικού ζητήματος, έχει ισχύ δεδικασμένου στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. Στην υπό κρίση υπόθεση, αυτό συνεπάγεται ότι η τελεσιδικια απόφαση του Διοικητικού Εφετείου, με την οποία επικυρώθηκε η απόφαση του Πρωτοδικείου και κρίθηκε ότι το συγκεκριμένο συμβάν δεν συνιστά «εργατικό ατύχημα», δεσμεύει το αιτούν ποινικό δικαστήριο, το οποίο καλείται να αποφασίσει για την ενοχή του κατηγορουμένου MG και την ευθύνη της Energotehnica.

Κατά το αιτούν δικαστήριο, η δέσμευση από τη διοικητική απόφαση εγείρει ποικίλα νομικά ζητήματα, που δεν συμβιβάζονται με το δίκαιο της Ένωσης². Συγκεκριμένα, το δεδικασμένο δεν επιτρέπει στο αιτούν ποινικό δικαστήριο να επιληφθεί της ενώπιόν του υποθέσεως, η οποία αφορά αδίκημα κατά της υγείας και της ασφάλειας στην εργασία. Συνεπώς, το ποινικό δικαστήριο αδυνατεί να διερευνήσει αν γίνονται σεβαστές η αρχή της προστασίας των εργαζομένων και η αρχή της ευθύνης του εργοδότη, οι οποίες

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

2. Βλ. σύνοψη της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως, σημ. 12-23.

κατοχυρώνονται στα άρθρα 1 παρ. 1 και 2 και 5 παρ. 1 της Οδηγίας-πλαίσιο 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 12ης Ιουνίου 1989 (εφεξής: Οδηγία), σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία, σε συνδυασμό με το άρθρο 31 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΧΘΔΕΕ).

Επιπροσθέτως, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει πως δεν υφίσταται ταυτότητα διαδικιών στις δύο παράλληλες διαδικασίες – διοικητική και ποινική – και, ως εκ τούτου, οι πολιτικώς ενάγοντες και ο Εισαγγελέας δεν είχαν τη δυνατότητα να προβάλουν τους ισχυρισμούς τους στο πλαίσιο της διοικητικής δίκης. Πράγματι, τόσο στην πρωτόδικη όσο και στην εφετειακή διοικητική απόφαση αντίδικος τής Energotehnica ήταν μόνον η Επιθεώρηση Εργασίας. Επομένως, κατά το αιτούν δικαστήριο, παραβιάζεται η αρχή της αποτελεσματικότητας και η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης υπό το πρίσμα της ανάγκης προστασίας του εργαζομένου καθώς και της ευθύνης του εργοδότη, δυνάμει της Οδηγίας.

Εξάλλου, όπως τονίζει το αιτούν δικαστήριο, διοικητική και ποινική δίκη έχουν διαφορετική λειτουργία, διαφορετικούς κανόνες απόδειξης και διακριτές μεθόδους έρευνας, που θα μπορούσαν, εν προκειμένω, να οδηγήσουν σε διαφορετική κρίση σχετικά με την ύπαρξη του «εργατικού ατυχήματος». Άλλωστε, υπό τις συνθήκες αυτές, κάθε αστικώς υπεύθυνος θα είχε όφελος να τελεσιδικήσει πρώτα η διοικητική διαδικασία, στην οποία ο Εισαγγελέας, ως προστάτης των κανόνων της δημόσιας τάξης, ή οι συγγενείς του θύματος δεν μετέχουν καν, με δεδομένο ότι η απόφαση που εκδίδεται ερήμην τους έχει ισχύ δεδικασμένου στην ποινική δίκη.

II. Το ενωσιακό δίκαιο για την υγιεινή και την ασφάλεια στην εργασία υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του ΧΘΔΕΕ³

Το αντικείμενο του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος⁴, όπως προσδιορίστηκε από το αιτούν δικαστήριο, συνίσταται στην ερμηνεία των άρθρων 1 παρ. 1-2⁵ και 5 παρ.

3. Βλ. σκ. 40-59 της σχολιαζόμενης αποφάσεως.

4. Η Ρουμανική Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι το πρώτο προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτο, διότι το αιτούν δικαστήριο επιλήφθηκε υποθέσεως που αφορά ποινική ευθύνη εργαζομένου, ενώ το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας είναι η ευθύνη των εργοδοτών. Το Δικαστήριο απέρριψε, με συνοπτικές διαδικασίες, τον ισχυρισμό περί απαραδέκτου, αιτιολογώντας ότι η υπόθεση της κύριας δίκης αφορά και τον εργοδότη, αφού οι πολιτικώς ενάγοντες ζητούν να υποχρεωθεί τόσο ο κατηγορούμενος MG όσο και η εργοδότη εταιρεία Energotehnica σε αποκατάσταση της ζημίας. Επομένως, το ζήτημα που ανακύπτει με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα δεν είναι υποθετικής φύσεως.

5. Άρθρο 1: Αντικείμενο «1. Η παρούσα οδηγία έχει ως αντικείμενο την εφαρμογή μέτρων για την προαγωγή της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία. 2. Προς το σκοπό αυτό, περιέχει γενικές αρχές σχετικά με την πρόληψη των επαγγελματικών

1⁶ της Οδηγίας, σε συνδυασμό με το άρθρο 31 παρ. 1⁷ του ΧΘΔΕΕ για την υγιεινή και την ασφάλεια στην εργασία. Η προστασία της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας και της υγείας των εργαζομένων αποτελεί έναν τομέα κοινωνικής πολιτικής και πρόνοιας, όπου το δίκαιο της Ένωσης συνέβαλε αποφασιστικά στη βελτίωση της ποιότητας των συνθηκών εργασίας⁸. Πέρα από την εδώ ερμηνευόμενη Οδηγία, εκδόθηκε πληθώρα άλλων ειδικών Οδηγιών για την αντιμετώπιση εξειδικευμένων κινδύνων στον χώρο εργασίας⁹.

Αρχής γενομένης από την παρούσα Οδηγία και τις αρχές της προστασίας των εργαζομένων και της ευθύνης του εργοδότη¹⁰, το Δικαστήριο, παραπέμποντας σε προγενέστερη νομολογία του¹¹, κρίνει ότι οι ως άνω αναφερόμενες διατάξεις της Οδηγίας υποχρεώνουν μεν τον εργοδότη να εξασφαλίζει στους εργαζομένους ένα εργασιακό περιβάλλον ασφαλές, ωστόσο δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι προσδιορίζουν οποιασδήποτε μορφής ευθύνη του ερ-

γοδότη. Πράγματι, το άρθρο 5 παρ. 1 της Οδηγίας περιορίζεται στη θέσπιση μίας γενικής υποχρέωσης ασφάλειας σε βάρος του εργοδότη, χωρίς να καθορίζει τις διοικητικές και ποινικές κυρώσεις, σε περίπτωση παράβασής της. Έτσι, όπως υποδηλώνει και ο τίτλος της Οδηγίας-πλαίσιο, αυτή καθιερώνει ένα πλαίσιο βασικών αρχών, που θα πρέπει να αποτυπώνεται στα επιμέρους νομοθετήματα για την υγιεινή και την ασφάλεια, που κατά τα λοιπά εναπόκειται στα κράτη μέλη να ρυθμίσουν¹².

Συνεπώς, όπως επεσήμανε ο Γεν. Εισαγγελέας¹³ και όπως υποστήριξε και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Οδηγία, αν και κατοχυρώνει την αρχή της ευθύνης του εργοδότη, επιβάλλει μόνον γενικές υποχρεώσεις, σχετικά με την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, μη συμπεριλαμβάνοντας καμία ειδική διάταξη σχετικά με τη στοιχειοθέτηση ευθύνης του εργοδότη που δεν τήρησε τις υποχρεώσεις υγιεινής και ασφάλειας.

Κατά παρόμοιο τρόπο απαντά το Δικαστήριο και στην επίκληση, από το αιτούν δικαστήριο, του άρθρου 31 παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ, το οποίο, όπως γίνεται δεκτό, εδράζεται στην Οδηγία¹⁴. Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, με την οποία συντάσσεται και ο Γεν. Εισαγγελέας¹⁵, το εν λόγω άρθρο περιλαμβάνει γενικού τύπου διακηρύξεις, χωρίς να στοιχειοθετεί κανενός είδους ευθύνη για τον εργοδότη. Πράγματι, όπως επισημαίνεται και από τη θεωρία, το άρθρο 31 παρ. 1 δεν προσθέτει τίποτα το ειδικότερο στην προστατευτική εμβέλεια της Οδηγίας¹⁶. Επομένως, το Δικαστήριο κατέληξε ότι εναπόκειται στα κράτη μέλη να ρυθμίσουν τα σχετικά με την ευθύνη του μη επιμελή εργοδότη¹⁷.

κινδύνων και την προστασία της ασφάλειας και της υγείας, την εξάλειψη των συντελεστών κινδύνου και ατυχημάτων, την ενημέρωση, τη διαβούλευση, την ισόρροπη συμμετοχή σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές, την κατάρτιση των εργαζομένων και των εκπροσώπων τους, καθώς και τους κανόνες για την εφαρμογή των γενικών αυτών αρχών».

6. Άρθρο 5: Γενική διάταξη «1. Ο εργοδότης υποχρεούται να εξασφαλίζει την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων ως προς όλες τις πτυχές της εργασίας».

7. Αν και το άρθρο τιτλοφορείται ως «Δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας», στο σώμα της διάταξης αλλάζει η διατύπωση και γίνεται λόγος για «συνθήκες που σέβονται την υγεία, την ασφάλεια και την αξιοπρέπεια του εργαζομένου». Σύμφωνα με τη θεωρία, η κατοχύρωση ενός γενικού δικαιώματος για δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας, μόνον από τον τίτλο της διάταξης, δεν φαίνεται να γίνεται δεκτή. Βλ. Β.Γ. ΤΖΕΜΟΣ (επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σ. 387.

8. Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ, Εργατικό Δίκαιο – Ατομικές εργασιακές σχέσεις και το δίκαιο της ευελιξίας της εργασίας, 10η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2024, σσ. 658-660.

9. Ενδεικτικά αναφέρονται η Οδηγία 89/654/ΕΟΚ σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας στους χώρους εργασίας, η Οδηγία 90/270/ΕΟΚ σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας κατά την εργασία σε εξοπλισμό με οθόνη οπτικής απεικόνισης, καθώς η Οδηγία 92/85/ΕΟΚ σχετικά με την εφαρμογή μέτρων που αποβλέπουν στη βελτίωση της υγείας και της ασφάλειας κατά την εργασία των εγκύων, λεχώνων και γαλουχουσών εργαζομένων. Βλ. Β. Γ. ΤΖΕΜΟΣ, ό.π., σ. 388.

10. Οι λεγόμενες «υποχρεώσεις προστασίας» του εργοδότη προς τον εργαζόμενο δικαιολογούνται από την πολλαπλότητα και την απροσδιοριστία των κινδύνων, στις οποίες εκτίθεται ο εργαζόμενος, που υπάγεται στη σφαίρα εξουσίας και επιρροής του εργοδότη. Βλ. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Εγχειρίδιο Εργατικού Δικαίου, 8η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2023, σ. 538.

11. ΔΕΚ C-127/05, Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο, 14.06.2007, ECLI:EU:C:2007:338, σκ. 41-42.

12. Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ, ό.π., σσ. 658-660.

13. Πρβλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Α. Ράντου, 11.04.2024, ECLI:EU:C:2024:302, σημ. 39.

14. Σύμφωνα με τις Επεξηγήσεις σχετικά με τον ΧΘΔΕΕ (2007/C 303/02), «Η παράγραφος 1 του άρθρου αυτού βασίζεται στην οδηγία 89/391/ΕΟΚ σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία».

15. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 40.

16. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ / Χ. ΤΑΓΑΡΑΣ (επιμ.), Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ. 337.

17. Στην Ελλάδα, η ποινική προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων ξεκινά ήδη από το 1911 με τον ν. 3934, γνωστότερου και ως ΓπΛΔ', ο οποίος αποτέλεσε το βασικό νομοθέτημα μέχρι και την έκδοση του ν. 1568/1985. Εκείνη την περίοδο, με τη συμβολή του κοινοτικού δικαίου, βελτιώνεται σημαντικά η προστατευτική εμβέλεια της ελληνικής νομοθεσίας για την Υγεία και την Ασφάλεια στην Εργασία (ΥΑΕ). Εκδίδεται η Οδηγία-πλαίσιο 89/391/ΕΟΚ, καθώς επίσης και πληθώρα άλλων ειδικών Οδηγιών. Πλέον, το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, πλήρως εναρμονισμένο με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ρυθμίζεται από τον κωδικοποιητικό ν. 3850/2010 (Κώδικας Νόμων για την Υγεία και Ασφάλεια στην Εργασία – ΚΝΥΑΕ), όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει. Βλ. Ε. ΚΟΜΠΑΤΣΙΑΡΗ, Εργατικό Ποινικό Δίκαιο, εκδ.

Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής, ανεξαρτήτως εάν το αιτούν δικαστήριο περιόρισε το ερώτημά του σε συγκεκριμένες διατάξεις ή αρχές, μπορεί το ίδιο να του παράσχει όλα τα στοιχεία του δικαίου της Ένωσης που δύνανται να οδηγήσουν στην επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο κρίνει σκόπιμο να εξετάσει την επίδικη εθνική ρύθμιση σε συνάρτηση με το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ¹⁸, που κατοχυρώνει το δικαίωμα της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.

Ειδικότερα, όταν τα κράτη μέλη ρυθμίζουν τις οικονομικές περιστάσεις των ενδίκων βοηθημάτων, που προστατεύουν δικαιώματα ιδιωτών, που αντλούνται από το ενωσιακό δίκαιο, πρέπει να εγγυώνται τον σεβασμό του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής και πρόσβασης σε αμερόληπτο δικαστήριο, το οποίο, μάλιστα, αποτελεί επιβεβαίωση της αρχής της αποτελεσματικότητας και συνδέεται στενά και με την αρχή της ισοδυναμίας¹⁹. Επομένως, εθνικές ρυθμίσεις, που προβλέπουν τα μέσα έννομης προστασίας, σε περίπτωση παραβάσεως των υποχρεώσεων των εργοδοτών, σύμφωνα με τα οριζόμενα στην Οδηγία, θα πρέπει να τηρούν τις προβλέψεις του άρθρου 47 του ΧΘΔΕΕ.

Συναφώς, το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι, ρύθμιση κράτους μέλους δεν συμβιβάζεται με το θεμελιώδες δικαίωμα για αποτελεσματική δικαστική προστασία όταν οι διάδικοι ή ένας εξ αυτών στερούνται της δυνατότητας δικαστικής ακροάσεως²⁰. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, εφόσον κριθεί από το αιτούν δικαστήριο ότι οι συγγενείς του θύματος αποκλείονταν από τη συμμετοχή

τους στη διοικητική διαδικασία, τότε μόνον η εθνική ρύθμιση – όπως ερμηνεύθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο – που προβλέπει δέσμευση του ποινικού δικαστηρίου από τελεσίδικη απόφαση του διοικητικού δικαστηρίου, αντίκειται στο άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ. Σε αντίθετη περίπτωση, εάν οι έλκοντες δικαιώματα εκ του εργαζομένου είχαν νομοθετικά το δικαίωμα ακροάσεως, το γεγονός ότι δεν το άσκησαν στην πράξη δεν επηρεάζει τη συμβατότητα της εθνικής ρύθμισης.

III. Η αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι αποφάσεων Συνταγματικών Δικαστηρίων²¹

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα²², το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί εάν η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης έχει την έννοια ότι επιτρέπει σε εθνικό δικαστήριο να μην εφαρμόσει απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου της χώρας του, σε περίπτωση αντίθεσης με το δίκαιο της Ένωσης, πρωτογενές ή δευτερογενές. Για να απαντήσει στο ανωτέρω ερώτημα, το Δικαστήριο αντλεί από το σκεπτικό της υπόθεσης *RS* της 22ας Φεβρουαρίου 2022²³. Αφήνοντας στην άκρη τα – πολύ σημαντικά μεν, αλλά μη εμπιπτόντα στον παρόντα σχολιασμό – ζητήματα καταπολέμησης της διαφθοράς και δικαστικής ανεξαρτησίας στη Ρουμανία, που θίγει η υπόθεση *RS*, θα επικεντρωθούμε στην κρίση του ΔΕΕ, τη σχετική με την υπεροχή του δικαίου της Ένωσης.

Η θεμελιώδης αρχή της υπεροχής, νομολογιακό κατασκευάσμα του Δικαστηρίου²⁴, είναι σύμφυτη με την ίδια την ουσία του δικαίου της Ένωσης. Μολονότι η σύγκρουση του ενωσιακού δικαίου με το κοινό εθνικό δίκαιο δεν

Σάκκουλα, 2024, σσ. 34-38.

18. Άρθρο 47 εδάφιο α': Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου «Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο[...]».
19. Όσον αφορά την αρχή της αποτελεσματικότητας, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η αρχή αυτή συνεπάγεται απαίτηση περί ένδικης προστασίας, η οποία κατοχυρώνεται και με το άρθρο 47 του Χάρτη. Βλ. ΔΕΕ C-61/14, *Orizzonte Salute*, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:655, σκ. 48. Ενώ, σχετικά με την αρχή της ισοδυναμίας, μπορεί μεν να μην ταυτίζεται το κανονιστικό της περιεχόμενο με το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ, ωστόσο εμφανίζει μεγάλη συνάφεια με το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ/Χ. ΤΑΓΑΡΑΣ (επιμ.), ό.π., σ. 480.
20. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι θα ήταν ασύμβατο με το θεμελιώδες δικαίωμα για αποτελεσματική δικαστική προστασία το να στηρίζεται δικαστική απόφαση σε πραγματικά περιστατικά και έγγραφα των οποίων οι ίδιοι οι διάδικοι ή ένας εξ αυτών δεν μπόρεσαν να λάβουν γνώση και επί των οποίων δεν είχαν, συνεπώς, τη δυνατότητα να τοποθετηθούν. Βλ. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-420/22 και C-528/22, *NW (Informations classifiées)*, 25.04.2024, ECLI:EU:C:2024:344, σκ. 106.

21. Βλ. σκ. 60-67 της σχολιαζόμενης αποφάσεως.

22. Η Ρουμανική Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι και το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτο, καθώς στερείται αυτοτέλειας έναντι του πρώτου. Ωστόσο, το Δικαστήριο απέρριψε τον ανωτέρω ισχυρισμό, κρίνοντας ότι η συμβατότητα ή μη του ενωσιακού δικαίου με την ερμηνεία του Συνταγματικού Δικαστηρίου, σχετικά με την δεσμευτικότητα τελεσίδικων αποφάσεων διοικητικών δικαστηρίων για τα μεταγενεστέρως επιληφθέντα ποινικά, είναι μείζονος σημασίας για την έκβαση της κύριας δίκης.

23. ΔΕΕ C-430/21, *RS (Αποτέλεσμα των αποφάσεων συνταγματικού δικαστηρίου)*, 22.02.2022, ECLI:EU:C:2022:99, σκ. 75 επ. Το Δικαστήριο παραπέμπει πλήρως στα κριθέντα από την απόφαση *RS*. Μάλιστα, κατ' υπόδειξη του ιδίου, οι Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα περιορίστηκαν μόνον στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα. Βλ. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 31.

24. Αν και το Σχέδιο Συνταγματικής Συνθήκης περιείχε ρητή πρόβλεψη σχετικά με την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, αυτή δεν υιοθετήθηκε εν τέλει από τη Συνθήκη της Λισαβόνας. Έτσι, η θεμελιώδης αρχή της υπεροχής εξακολουθεί να σκιαγραφείται νομολογιακά από το Δικαστήριο, κατά τα οριζόμενα και στη Δήλωση αριθ. 17 «σχετικά με την υπεροχή». Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 3η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2021, σ. 559.

γεννά σήμερα ιδιαίτερα ζητήματα²⁵, ενδιαφέρον συνεχίζει να παρουσιάζει η περίπτωση σύγκρουσης συνταγματικού κανόνα ή απόφασης Συνταγματικού Δικαστηρίου κράτους μέλους με το παράγωγο δίκαιο της Ένωσης²⁶. Με άλλα λόγια, δεν προβληματίζει η ίδια η ουσία της αρχής της υπεροχής αλλά το εύρος και η έκτασή της έναντι των συνταγματικής φύσεως κανόνων.

Η στάση του Δικαστηρίου, κυρίως χάρη στη νομολογία του προκατόχου του ΔΕΚ, παραμένει σταθερή υπέρ της αρχής της υπεροχής κατά τρόπο «απόλυτο»²⁷. Ο κοινοτικός/ενωσιακός δικαστής έχει κρίνει επανειλημμένα ότι τα εθνικά δικαστήρια, συμπεριλαμβανομένων των αρμόδιων εθνικών αρχών, θα πρέπει, σε περίπτωση σύγκρουσης, να αφήνουν ανεφάρμοστο το εθνικό δίκαιο, ακόμη και αν είναι συνταγματικής φύσεως, υπέρ της αποτελεσματικής και ομοιόμορφης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Αυτός ο «απόλυτος» χαρακτήρας της υπεροχής είναι που γεννά και σε ορισμένες περιπτώσεις τις προστριβές μεταξύ της ενωσιακής έννομης τάξης και των εγχώριων δικαιοταξιών²⁸.

Σε σαφή αμφισβήτηση της αρχής της υπεροχής προέβη το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρουμανίας με την απόφασή του με αριθ. 390 της 8ης Ιουνίου 2021, εξαιτίας της οποίας υποβλήθηκε η αίτηση προδικαστικής παραπομπής στην υπόθεση *RS*. Ειδικότερα, το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν μπορούν να αγνοούν τις διατάξεις του εθνικού δικαίου που αντιτίθενται στο δίκαιο της Ένωσης, εφόσον οι διατάξεις αυτές έχουν ήδη ερμηνευθεί από το ίδιο. Ως εκ τούτου, οι τακτικοί δικαστές της Ρουμανίας βρέθηκαν αντιμέτωποι με το δίλημμα να εφαρμόσουν είτε το ενωσιακό δίκαιο είτε τις αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου της χώρας τους. Εάν επέλεγαν το πρώτο, θα μπορούσαν να διωχθούν πειθαρχικά, ενώ εάν επέλεγαν το δεύτερο, θα υπονομευόταν η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου.

Η απάντηση του ΔΕΕ στην αμφισβήτηση της αρχής της υπεροχής από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρουμανίας ήταν εξίσου σαφής, στέλλοντας ένα ηχηρό μήνυμα, όχι μόνον προς τη Ρουμανία, αλλά και προς τα Συνταγματικά Δικαστήρια και τους εθνικούς δικαστές όλων των κρατών μελών: «Ο εθνικός δικαστής που έχει ασκήσει την ευχέρεια που του παρέχει το άρθρο 267, δεύτερο εδάφιο, ΣΛΕΕ οφείλει επομένως να μην εφαρμόζει τις εκτιμήσεις ανώτερου εθνικού

δικαστηρίου, αν κρίνει, λαμβανομένης υπόψη της ερμηνείας που έδωσε το Δικαστήριο, ότι οι εκτιμήσεις αυτές δεν είναι σύμφωνες με το δίκαιο της Ένωσης, αφήνοντας ενδεχομένως ανεφάρμοστο τον εθνικό κανόνα που τον υποχρεώνει να συμμορφώνεται προς τις αποφάσεις του ανώτερου δικαστηρίου. Επιπλέον, το άρθρο 2 και το άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση ή πρακτική που επιτρέπει να στοιχειοθετείται πειθαρχική ευθύνη εθνικού δικαστή για κάθε περίπτωση μη συμμόρφωσης με τις αποφάσεις του εθνικού συνταγματικού δικαστηρίου».

Η ανωτέρω κρίση επαναλαμβάνεται, σχεδόν αυτολεξεί, και στην υπόθεση *Energotehnica*. Εν κατακλείδι, η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε ρύθμιση κράτους μέλους, βάσει της οποίας τα τακτικά εθνικά δικαστήρια δεν δύνανται, επ' απειλή ασκήσεως πειθαρχικής διώξεως κατά των μελών τους, να αφήνουν αυτεπαγγέλτως ανεφάρμοστες τις αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου του συγκεκριμένου κράτους μέλους, ακόμη και αν εκτιμούν ότι οι εν λόγω αποφάσεις προσβάλλουν τα δικαιώματα που αντλούν οι πολίτες από την Οδηγία 89/391/ΕΟΚ, σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Για πρώτη φορά, με την υπό κρίση υπόθεση, η οποία, όπως χαρακτηρίζεται από τον Γεν. Εισαγγελέα, έχει «καινοφανή» χαρακτήρα, το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να σκιαγραφήσει τους κανόνες που διέπουν τη σχέση μεταξύ των εθνικών μέσων έννομης προστασίας και της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ για την υγιεινή και την ασφάλεια στην εργασία, ώστε να γίνεται σεβαστό το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και πρόσβασης σε αμερόληπτο δικαστήριο (άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ). Παράλληλα, μέσα από τη συγκεκριμένη απόφαση και τη λοιπή σχετική νομολογία, το ΔΕΕ, κατά τρόπο ρητό και ξεκάθαρο, επιβεβαιώνει την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι των εθνικών κανόνων, που έχουν αποτελέσει αντικείμενο ερμηνείας των Συνταγματικών Δικαστηρίων των κρατών μελών. Είναι εμφανές ότι μία τέτοια επιβεβαίωση της αρχής της υπεροχής, όχι μόνον δεν στερείται σημασίας, αλλά αντίθετα κρίνεται αναγκαία σε μία περίοδο έντονου ευρωσκεπτικισμού και οπισθοδρόμησης στην ευρωπαϊκή ενοποίηση. Πράγματι, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου τα τελευταία χρόνια Συνταγματικά Δικαστήρια κρατών μελών αμφισβητούν την αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης. Έτσι, το ΔΕΕ, αποφαινόμενο επί της παρούσας υπόθεσης, επαναλαμβάνει ότι οι εθνικοί δικαστές οφείλουν, εν ανάγκη, να θέτουν εκποδών τη νομολογία του Συνταγματικού τους Δικαστηρίου, εφόσον δεν συμβιβάζεται με το δίκαιο της Ένωσης, χωρίς να κινδυνεύουν να διωχθούν πειθαρχικά. Φαίνεται, λοιπόν, πως το ΔΕΕ προσπαθεί να παραχωρήσει μία ιδιαίτερη «ασυλία» στους εθνικούς δικαστές, επιβεβαιώνοντας τον κομβικό τους ρόλο στο ενωσιακό οικοδόμημα.

25. Τα ζητήματα αυτά έχουν επιλυθεί ήδη από το 1964 με την ιστορική απόφαση του ΔΕΚ C-6/64, *Costa/Enel*, 15.07.1964, ECLI:EU:C:1964:66.

26. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *ό.π.*, σσ. 546-554.

27. Α. ΣΑΜΑΡΑΣ, *Η αρχή της υπεροχής του δικαίου της ΕΕ*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σσ. 70-73.

28. Για την αμφισβήτηση της αρχής της υπεροχής από ορισμένα Συνταγματικά Δικαστήρια βλ. Ι. ΚΥΡΙΤΣΑΚΗ, *Η αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου: θεμελίωση, εξέλιξη και πρόσφατες προκλήσεις*, ΕλλΔνη, 2022, σσ. 348-354, η οποία αναλύει τις περιπτώσεις της Γερμανίας και της Πολωνίας.

► **Εγγυήσεις εσωτερικής δικαστικής ανεξαρτησίας και αποτελεσματική δικαστική προστασία**

Δεν είναι σύμφωνη με το δικαίωμα σε αποτελεσματική δικαστική προστασία η λειτουργία δικονομικών μηχανισμών οι οποίοι επιτρέπουν, για λόγους εναρμόνισης της νομολογίας, την παρεμβολή τρίτων προσώπων, εκτός του αποφασίζοντος δικαστικού σχηματισμού, στο περιεχόμενο της απόφασης του τελευταίου

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 19 παρ. 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ – αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης – ανεξαρτησία των δικαστών – δικαστήριο που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως – δίκαιη δίκη – υπηρεσία καταχώρισης δικαστικών αποφάσεων – εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει τον ορισμό αρμόδιου για την καταχώριση δικαστή στα δευτεροβάθμια δικαστήρια, ο οποίος έχει, στην πράξη, την εξουσία να αναστέλλει τη δημοσίευση δικαστικής απόφασης, να δίνει οδηγίες στους δικαστικούς σχηματισμούς και να ζητεί τη σύγκληση σύσκεψης τομέα – εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει την εξουσία των συσκέψεων τομέα ή των συσκέψεων του συνόλου των δικαστών ενός δικαστηρίου να διατυπώνουν δεσμευτικές «νομικές θέσεις», μεταξύ άλλων και για υποθέσεις για τις οποίες έχει ήδη ολοκληρωθεί η διάσκεψη

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-554/21, C-622/21 και C-727/21, Hann-Invest, 11.07.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: I. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2024:594 – Προδικαστική παραπομπή

Τα πραγματικά περιστατικά και κατ'ιδίαν νομικά ζητήματα που συνάπτονται με τις διαφορές των κύριων δικών στο πλαίσιο των οποίων υποβλήθηκαν τα τρία συνεκδικασθέντα προδικαστικά ερωτήματα δεν είναι κρίσιμα και δεν αναπτύσσονται εκτενώς στην απόφαση του Δικαστηρίου.

Διαδικαστικά, κοινή αφετηρία των τριών υποθέσεων αποτέλεσαν τρεις εφέσεις επί εμπορικών διαφορών, οι οποίες οδηγήθηκαν προς εκδίκαση ενώπιον του αρμόδιου εφετείου εμπορικών διαφορών, σε τριμελείς συνθέσεις.

Σε κάθε μία από τις τρεις περιπτώσεις, η αρμόδια σύνθεση εξέτασε τη σχετική έφεση και την απέρριψε ομόφωνα. Οι δικαστές υπέγραψαν τις αποφάσεις τους και τις διαβίβασαν στην υπηρεσία καταχώρισης του δικαστηρίου προς δημοσίευση.

Πλην όμως, σύμφωνα με το κροατικό δίκαιο, είναι δυνατό η δημοσίευση να διέλθει και άλλων σταδίων και διαδικασιών μετά τη διαβίβαση της απόφασης στην υπηρεσία καταχώρισης και πριν την τελική δημοσίευσή της. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον σχετικό νόμο περί οργανώσεως των δικαστηρίων, προβλέπεται, ειδικώς για τα εφετεία, ιδιάζουσα αρμοδιότητα του αρμόδιου για την καταχώριση των

αποφάσεων δικαστή (στο εξής: δικαστής καταχώρισης). Στον δικαστή καταχώρισης προβλέπεται ότι διαβιβάζεται κάθε απόφαση που εκδίδεται από δικαστικό σχηματισμό πριν θεωρηθεί ότι έχει εκδοθεί επισήμως και πριν μπορέσει να επιδοθεί στους διαδίκους.

Αυτό που δεν προβλέπεται ρητώς από τον νόμο περί οργάνωσης των δικαστηρίων, πλην όμως αποτελεί πρακτική, είναι η εξουσία του δικαστή καταχώρισης να αναστέλλει τη δημοσίευση απόφασης αναπέμποντάς την στον δικαστικό σχηματισμό μαζί με σχόλια, με ή χωρίς επίκληση αντίθετης νομολογίας στην οποία στηρίζεται η διαφωνία του με το περιεχόμενο της απόφασης. Τέτοια αναπομπή έλαβε χώρα και στις τρεις υπό κρίση περιπτώσεις.

Στη μία δε εξ αυτών, ο δικαστής καταχώρισης επεσήμανε ότι, αν το τμήμα αυτό ενέμενε στην απόφασή του, θα ενεργοποιούνταν ένας δεύτερος, ιδιάζων δικονομικός μηχανισμός: η «διάσκεψη τομέα». Ειδικότερα, ο δικαστής καταχώρισης έχει, μεταξύ άλλων, τη δυνατότητα, εάν δικαστικός σχηματισμός δεν συμμορφωθεί με τις προηγούμενες οδηγίες του, να ζητήσει τη σύγκληση «διάσκεψης τομέα», η οποία είναι αρμόδια να διατυπώνει γενικώς δεσμευτικές «νομικές θέσεις» επί νομικών ζητημάτων. Σε συμφωνία με αυτές, ο οικείος δικαστικός σχηματισμός που έχει ήδη ολοκληρώσει τις διασκέψεις του θα πρέπει, εφόσον συντρέχει περίπτωση, να τροποποιήσει την προηγουμένως εκδοθείσα δικαστική του απόφαση.

Τα ερωτήματα που τέθηκαν αφορούσαν τη συμβατότητα των δυο παραπάνω δικονομικών μηχανισμών με το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ και το άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

Το Δικαστήριο εξέτασε την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 19 ΣΕΕ, κρίνοντας ως προς την επίκληση του άρθρου 47 του Χάρτη ότι το αιτούν δικαστήριο δεν είχε παράσχει επαρκή στοιχεία από τα οποία να μπορεί να διαπιστωθεί εάν ο Χάρτης έχει πεδίο εφαρμογής στις διαφορές των κυρίων δικών. Υπό το πρίσμα του άρθρου 19 ΣΕΕ, οδηγήθηκε στην κρίση ότι δεν συνάδει με τη διασφάλιση πραγματικής δικαστικής προστασίας η πρόβλεψη δικονομικών μηχανισμών, όπως των δύο υπό κρίση.

Παρατηρήσεις

Άννα Ζήση*

Ι. Οι μηχανισμοί εναρμόνισης της νομολογίας είναι ευπρόσδεκτοι – όμως όχι όλοι

Ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης της υπό κρίση απόφασης μπορεί να εκκινήσει από τη διαπίστωση μιας φαινομενικής αντίφασης: το Δικαστήριο κλήθηκε κατ'ουσία να κρίνει τη συμβατότητα με το δικαίωμα δικαστικής

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

προστασίας δικονομικών μηχανισμών των οποίων η λειτουργία φέρεται να σκοπεί ακριβώς στη διασφάλιση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας υπό το πρίσμα της ασφάλειας δικαίου. Κοινή *ratio* των δυο «ύποπτων» δικονομικών μηχανισμών φέρεται να αποτελεί, κατά παραδοχή και του αιτούντος δικαστηρίου, η εναρμόνιση της νομολογίας και η αποφυγή νομολογιακών αποκλίσεων.

Οι σκοποί αυτοί είναι καταρχήν όχι μόνο θεμιτοί αλλά και επιβεβλημένοι υπό το πρίσμα της σχετικής με την ασφάλεια δικαίου νομολογίας του ΕΔΔΑ. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ συνομολογεί μεν ότι το ενδεχόμενο νομολογιακών αποκλίσεων είναι εγγενές στο πλαίσιο όχι μόνο διαφορετικών δικαιοδοσιών αλλά και των τμημάτων του ίδιου δικαστηρίου, και ότι δεν μπορεί να θεμελιωθεί στη Σύμβαση ένα κεκτημένο δικαίωμα στην πάγια νομολογία, πλην όμως θέτει κριτήρια βάσει των οποίων οι νομολογιακές αποκλίσεις μπορούν να θεμελιώσουν παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ: αν η νομολογία παρουσιάζει «θεμελιώδεις και επίμονες αποκλίσεις», αν το εθνικό δίκαιο προβλέπει μηχανισμό άρσης των ασυνεπειών αυτών και αν ο προβλεπόμενος μηχανισμός «αποδίδει» στην εκάστοτε υπό εξέταση περίπτωση¹.

Εφόσον οι υπό κρίση νομολογιακοί μηχανισμοί συνιστούν λειτουργικά ακριβώς τέτοιους μηχανισμούς αποφυγής / άρσης των νομολογιακών αποκλίσεων, αυτό δεν τους προσδίδει ένα «τεκμήριο αθωότητας»; Ο καταρχήν επιδιωκόμενος σκοπός είναι πράγματι θεμιτός. Δεν αποκλείεται όμως, όπως ακριβώς συμβαίνει στην υπό κρίση περίπτωση, ένας δικονομικός μηχανισμός, ο οποίος δεν αμφισβητείται ότι εξυπηρετεί έναν θεμιτό καταρχήν σκοπό, να αποδεικνύεται προβληματικός ως προς άλλες όψεις του δικαιώματος δικαστικής προστασίας – εν προκειμένω ως προς την όψη της δικαστικής ανεξαρτησίας. Αυτόν ακριβώς τον προβληματισμό εξέφρασε ήδη προεισαγωγικά στην ανάλυσή του και ο Γεν. Εισαγγελέας².

II. Το γενικό πλαίσιο της εσωτερικής δικαστικής ανεξαρτησίας

Το κατ' ουσία διακύβευμα αλλά και το αναγκαίο πλαίσιο ανάγνωσης της σχολιαζόμενης απόφασης είναι αυτό της εσωτερικής ανεξαρτησίας των δικαστών. Παρότι το Δικαστήριο δεν την κατονομάζει ρητά, καθιστά το πλαίσιο της σαφές, αφενός μεν διακρίνοντάς την από την «εξωτερική» πτυχή της ανεξαρτησίας των δικαστών έναντι της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας, αφετέρου δε παραπέμποντας σε συναφή νομολογία

1. ΕΔΔΑ *Nejdet και Preihan Sahin κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 13279/05), απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 2011, ΕΔΔΑ *Sine Tsaggarakis A.E.E. κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 17257/13), απόφαση της 23ης Μαΐου 2019, παρ. 48-60.

2. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα P. Pikamäe στις C-554/21, C-622/21 και C-727/21, 26.10.2023, ECLI:EU:C:2023:816, σημ. 2.

του ΕΔΔΑ στο πλαίσιο της οποίας αναπτύχθηκε εκτενώς η έννοια της εσωτερικής δικαστικής ανεξαρτησίας³.

Το συναφές πλαίσιο που έχει διαμορφώσει η νομολογία του ΕΔΔΑ⁴ συντίθεται από πλείονες ετερόκλητες υποθέσεις όπου έχει κριθεί, υπό το πρίσμα της απαίτησης πρόσβασης σε ανεξάρτητο αμερόληπτο δικαστήριο, ότι μηχανισμοί εσωτερικής οργάνωσης των οικείων δικαστηρίων λειτούργησαν κατά τρόπο που θα ήταν εύλογο να δημιουργήσει υπόνοιες σκοπιμότητας και επηρεασμού της αδέσμευτης δικαστικής κρίσης. Χαρακτηριστικά, έτσι κριθήκε επί πολλαπλής διαδοχικής αντικατάστασης των δικαστών της σύνθεσης⁵ ή επί ανάθεσης υπόθεσης σε συγκεκριμένο εισηγητή και τμήμα από τον ίδιο πρόεδρο του δικαστηρίου, ο οποίος είχε προηγουμένως ασκήσει αναίρεση κατά του αιτούντος⁶ ή είχε κινήσει την πειθαρχική του δίωξη⁷.

Διαφορετική κατηγορία υποθέσεων αποτελούν αυτές όπου αντικείμενο ελέγχου αποτέλεσαν οι ίδιες οι σχέσεις ιεραρχικής εξάρτησης μεταξύ των δικαστών και οι επιδράσεις που αυτές μπορούν να ασκούν στην αδέσμευτη κρίση των κατώτερων ιεραρχικά δικαστών. Η επίδραση αυτή μπορεί να είναι αυταπόδεικτη, σε περιπτώσεις όπου διαπιστώνονται αποδεδειγμένες πιέσεις από ιεραρχικά ανώτερους δικαστές ως προς τον χειρισμό δεδομένης υπόθεσης⁸. Όμως, και ελλείψει συγκεκριμένων επεμβάσεων, εξεταστέα κατά το ΕΔΔΑ είναι η εν γένει διαμόρφωση των σχέσεων ιεραρχίας, υπηρεσιακής εξέλιξης και πειθαρχικού ελέγχου μεταξύ των δικαστών και η επάρκεια των εγγυήσεων που τις περιβάλλουν, ώστε να αξιολογηθεί εάν οι τελευταίες είναι επαρκείς ώστε να αποκρούουν υπόνοιες μεροληψίας⁹.

Ενδιαφέρον είναι ότι θεωρητικές απόπειρες ταυτοποίησης της «πηγής του κακού» ανάγονται στην πολιτικοθεσμική προέλευση των επίμαχων δικαστικών συστημάτων: δικαστικά συστήματα πρώην κομμουνιστικών κρατών, που έχουν μεν αναμορφωθεί, διατηρώντας

3. Σκ. 54.

4. Αναλυτικά, βλ. J. SILLEN, The concept of 'internal judicial independence' in the case law of the European Court of Human Rights, *European Constitutional Law Review*, 2019, σσ. 104-133.

5. ΕΔΔΑ *Moiseyev κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 62936/00), απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2008, παρ. 172-185.

6. ΕΔΔΑ *Daktaras κατά Λιθουανίας* (Προσφυγή No 42095/98), απόφαση της 10ης Οκτωβρίου 2000, παρ. 27-38.

7. ΕΔΔΑ *Igor Kabanov κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 8921/05), απόφαση της 3ης Φεβρουαρίου 2011, παρ. 37-44.

8. ΕΔΔΑ *Agrokompleks κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή No 23465/03), απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2011, παρ. 137, ΕΔΔΑ *Khrykin κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 33186/08), απόφαση της 19ης Απριλίου 2011, παρ. 27-39.

9. ΕΔΔΑ *Parlov-Tkalčić κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 34810/06), απόφαση της 22ας Δεκεμβρίου 2009.

ωστόσο θεσμικά κατάλοιπα συλλογικής πειθαρχίας και απολυταρχικού τύπου ιεραρχικής οργάνωσης¹⁰.

III. Η κρίση του Δικαστηρίου

i) Η διατύπωση των γενικών αρχών

Το δικαστήριο ακολούθησε την ήδη καθιερωμένη νομολογία του σε σχέση με τη συσχέτιση της δικαστικής ανεξαρτησίας με το άρθρο 19 ΣΕΕ τόσο για να επιβεβαιώσει το παραδεκτό του υποβληθέντος ερωτήματος¹¹ όσο και για να θέσει τις ερμηνευτικές βάσεις για την κατ' ουσία απάντησή του. Επί της ουσίας, ανακεφαλαίωσε τη θέση του ότι, παρότι η οργάνωση της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών εμπίπτει στην αρμοδιότητα των τελευταίων, εντούτοις, κατά την άσκηση της εν λόγω αρμοδιότητας, τα κράτη μέλη οφείλουν να τηρούν τις υποχρεώσεις που υπέχουν από το δίκαιο της Ένωσης και, ιδίως, από το άρθρο 19 ΣΕΕ.

Για την εξειδίκευση των υποχρεώσεων αυτών στην υπό κρίση υπόθεση, αξιοποιούνται κατ' ουσία δύο διαφορετικές βάσεις: αφενός μεν η ερμηνεία του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, με ρητή παραπομπή στη σχετική με την εσωτερική δικαστική ανεξαρτησία νομολογία του ΕΔΔΑ¹², αφετέρου δε η ερμηνευτική συναγωγή επιμέρους απαιτήσεων από τον κανόνα της πρόσβασης σε δικαστήριο «που έχει συσταθεί και λειτουργεί νομίμως». Ειδικότερα, για να γίνεται δεκτό ότι ένα εθνικό δικαστήριο «έχει συσταθεί και λειτουργεί νομίμως», το Δικαστήριο αξιώνει ο δικαστικός σχηματισμός που έχει προδιαγραφεί ως αρμόδιος για την κρίση της εκάστοτε υπόθεσης να λαμβάνει αυτός και μόνον την απόφαση που περατώνει τη δίκη, και δη σύμφωνα με την αρχή της νομιμότητας, δηλαδή κατ' εφαρμογή των προβλέψεων του νόμου, όχι μόνο ως προς την ουσία της διαφοράς αλλά και ως προς τη διαδικασία¹³. Περαιτέρω, αξιώνει την τήρηση των διαδικαστικών εγγυήσεων που συνεχονται με το δικαίωμα για δίκαιη δίκη, όπως εν προκειμένω οι αρχές της αντιμωλίας και της διαφάνειας και προβλεψιμότητας των εφαρμοστέων δικονομικών κανόνων¹⁴.

Η εφαρμογή αρχών αυτών στην υπό κρίση υπόθεση από-

κείται, σύμφωνα με το ΔΕΕ, στο εθνικό δικαστήριο. Πλην όμως, το Δικαστήριο επιλέγει να παράσχει περαιτέρω «στοιχεία ερμηνείας», με σαφή διδακτικό τόνο. Οι κατευθύνσεις αυτές είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για τη γενίκευση της κρίσης του πέραν των ιδιαιτεροτήτων των κροατικών θεσμών, στο σύνολο των μηχανισμών εσωτερικής οργάνωσης που βρίσκονται σε ισχύ στα κράτη μέλη. Σε αυτό το πλαίσιο, αναλύονται εκτενώς, σημείο προς σημείο, τα προβληματικά σημεία των δύο μηχανισμών.

ii) Τα αθεράπευτα σημεία των δικονομικών μηχανισμών της κύριας δίκης

Στο πλαίσιο της κατ' ιδίαν εξέτασης των δύο μηχανισμών, το Δικαστήριο υιοθετεί με σαφήνεια τη θέση, σε αντίθεση με την πρόταση του Γεν. Εισαγγελέα, ότι η λειτουργία και των δύο δικονομικών μηχανισμών δεν συνάδει με τις απαιτήσεις που απορρέουν από το άρθρο 19 ΣΕΕ, όπως εξειδικεύτηκαν παραπάνω.

Οι αθεράπευτες αδυναμίες των δύο μηχανισμών συνάπτονται, ιδίως, με την τήρηση της αρχής της νομιμότητας, καθώς το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι ο πέραν της καταχώρισης, ουσιαστικός ρόλος του δικαστή καταχώρισης (έλεγχος περιεχομένου απόφασης, δυνατότητα αναπομπής, δυνατότητα παραπομπής σε «διάσκεψη τομέα») δεν προβλέπεται από τις συναφείς διατάξεις του νόμου περί οργάνωσης των δικαστηρίων. Ελλείψει πρόβλεψης στον νόμο είναι μάλλον αυτονόητη η επιπρόσθετη διαπίστωση του Δικαστηρίου, ότι η παρέμβαση τόσο του δικαστή καταχώρισης όσο και της διάσκεψης τομέα δεν οριοθετούνται από σαφή και προβλέψιμα αντικειμενικά κριτήρια (λ.χ. οριοθέτηση των περιπτώσεων όπου θα μπορούσε να συντρέξει λόγος αναπομπής και παραπομπής σε διάσκεψη τομέα, αντίστοιχα)¹⁵.

Περαιτέρω σημεία που επισημαίνονται είναι ο χρόνος που λαμβάνει χώρα η παρέμβαση του δικαστή καταχώρισης ή / και της διάσκεψης τομέα (αφότου η διάσκεψη του αποφασίζοντος σχηματισμού έχει ολοκληρωθεί) καθώς και το γεγονός ότι τόσο ο δικαστής καταχώρισης όσο και η πλειοψηφία τουλάχιστον των δικαστών που θα μετάσχουν σε τυχόν διάσκεψη που θα συγκληθεί είναι πρόσωπα εκτός του αποφασίζοντος δικαστικού σχηματισμού. Οι δε διάδικοι δεν λαμβάνουν γνώση των καθαρά εσωτερικών αυτών διαδικασιών, και κατά μείζονα λόγο δεν μπορούν να ασκήσουν τα δικονομικά τους δικαιώματα στο πλαίσιο τους¹⁶.

10. J. SILLEN, The concept of 'internal judicial independence' ... ό.π., σ. 106, N. BAČIĆ SELANEC / D. PETRIĆ, Socialist Legacy of (In)dependent Judiciary: Should the Court of Justice Follow the Opinion of AG Pikamäe in Hann Invest?, EU Law Live, 11.04.2024.

11. Αναλυτικά, βλ. D. SARMIENTO / S. IGLESIAS, Is this the End? – From the Polish Parliamentary Election to the Croatian HANN-INVEST case, EU Law Live, 31.10.2023, M. BONELLI / M. CLAES, Judicial serendipity: how Portuguese judges came to the rescue of the Polish judiciary (ECJ 27 February 2018, Case C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses), European Constitutional Law Review, 2018, σσ. 622-643.

12. Σκ. 45-54.

13. Σκ. 55-56.

14. Σκ. 57-58.

15. Είναι ενδιαφέρον ότι, ως προς το ίδιο ζήτημα, ο Γεν. Εισαγγελέας, ενώ συνομολόγησε ότι τουλάχιστον τα καθήκοντα του δικαστή καταχώρισης δεν αποτυπώνονται ρητά στους δικονομικούς κανόνες του θετού δικαίου αλλά ασκούνται κατά δικαστική πρακτική, ωστόσο διατύπωσε επιφύλαξη για το αν η πλημμέλεια αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως παράβαση θεμελιωδών κανόνων της εν λόγω διαδικασίας (βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 87, υποσημ. 64).

16. Και ως προς αυτό το σημείο, η θέση του Γεν. Εισαγγελέα ήταν αντίθετη, βασισμένη στην παραδοχή ότι η παρεμβολή τόσο του

Επιπλέον, ένα ενδιαφέρον σημείο της κρίσης του Δικαστηρίου αφορά στη φύση της «νομικής θέσης» που διατυπώνεται από την αρμόδια διάσκεψη τομέα. Στην ανάπτυξη του Γεν. Εισαγγελέα είχε υποστηριχθεί σχετικώς ότι στο μέτρο που η «νομική θέση» αναφέρεται στην αφηρημένη ερμηνεία των κρίσιμων κανόνων δικαίου και όχι στην εφαρμογή τους στη συγκεκριμένη περίπτωση – η οποία παραμένει αποκλειστική αρμοδιότητα του αποφασίζοντος σχηματισμού – η ανεξαρτησία του τελευταίου δεν θίγεται. Το Δικαστήριο, ωστόσο, διαφαίνεται ότι θεωρεί πλασματική τη διάκριση μεταξύ ερμηνείας και εφαρμογής του κανόνα δικαίου – μεταξύ μείζονος και ελάσσονος του δικαστικού συλλογισμού – κρίνοντας ότι μια νομική θέση, «διατυπωμένη κατά τρόπο περισσότερο ή λιγότερο αφηρημένο», πάντως «ερμηνεύει το δίκαιο υπό το πρίσμα συγκεκριμένων περιπτώσεων»¹⁷.

Η υπεραπλούστευση αυτή της κρίσης του Δικαστηρίου είναι ενδεχομένως το πιο δυσερμήνευτο σημείο της απόφασης. Η διάκριση ακριβώς μεταξύ ερμηνείας και εφαρμογής των κανόνων δικαίου απηχεί τη λογική όλων των μοντέλων προδικαστικής παραπομπής στο πλαίσιο των οποίων το δικαστήριο της παραπομπής είναι καταρχήν αρμόδιο μόνον για την ερμηνεία του κρίσιμου νομικού ζητήματος¹⁸. Κατόπιν τούτου, το δικαστήριο που απηύθυνε το ερώτημα θα εφαρμόσει τον κανόνα δικαίου στην συγκεκριμένη περίπτωση. Σε αντίθετη περίπτωση, εάν δηλαδή η παραπομπή λειτουργούσε κατά τρόπο που δεν καταλείπει περιθώριο εφαρμογής του κανόνα δικαίου στον αποφασίζοντα σχηματισμό, τότε αυτός θα ήταν μόνο κατ'επίφαση αποφασίζων, κατά τρόπο πράγματι ασυμβίβαστο προς τις εγγυήσεις δικαστικής ανεξαρτησίας. Απόκλιση θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μάλλον ευνόητα στην περίπτωση όπου η ερμηνεία του κανόνα δικαίου αυτομάτως καθιστά μονοσήμαντη και την εφαρμογή του, όπως λ.χ. όταν κρίνεται διάταξη νόμου ως αντισυνταγματική¹⁹.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η μέριμνα του Δικαστηρίου να

παράσχει «χρήσιμα στοιχεία ερμηνείας» βγαίνει πέραν της εξέτασης των δύο δικονομικών μηχανισμών που είναι εν προκειμένω επίδικοι, με την παρουσίαση υποθετικών, εξ αντιδιαστολής παραδειγμάτων διάρθρωσης δικονομικών μηχανισμών εναρμόνισης που δεν θα βρίσκονταν σε σύγκρουση με το ενωσιακό δίκαιο²⁰: ως τέτοια περίπτωση αναφέρεται η παραπομπή σε ευρεία σύνθεση του ίδιου δικαστηρίου είτε από τον ίδιο τον αρχικώς επιληφθέντα σχηματισμό είτε από όργανο εκτός αυτού (λ.χ. με πράξη προέδρου). Στη δεύτερη περίπτωση, όμως, υπό τις σωρευτικές προϋποθέσεις η υπόθεση να μην έχει ήδη τεθεί υπό διάσκεψη από τον αρχικώς ορισθέντα δικαστικό σχηματισμό, τα μέρη να διατηρούν το δικαίωμα να ακουστούν ενώπιον της ευρείας σύνθεσης και οι περιστάσεις που δικαιολογούν τέτοια ευθεία παραπομπή να προβλέπονται σαφώς στην εθνική νομοθεσία²¹.

IV. Συμπεράσματα

Η σχολιαζόμενη απόφαση δεν αποτελεί κατ'ουσία μια απόφαση αρχής από πλευράς αποκρυστάλλωσης γενικών αρχών ή ερμηνείας ιδιαίτερα σύνθετων ζητημάτων. Η αξία της έγκειται στο ότι τα συμπεράσματά της μπορούν να λειτουργήσουν ως σημείο αναφοράς για τον «έλεγχο» κάθε εσωτερικού δικονομικού μηχανισμού επίλυσης νομικών ζητημάτων ή εναρμόνισης της νομολογίας.

Όσον αφορά, άλλωστε, το ζήτημα της διασφάλισης της εσωτερικής δικαστικής ανεξαρτησίας, το ζήτημα έχει ήδη φωτιστεί πληρέστερα από το Δικαστήριο σε πρόσφατη απόφασή του, πολωνικού ενδιαφέροντος, όπου το διακυβευόμενο πλήγμα στη δικαστική ανεξαρτησία τέθηκε περισσότερο επιτακτικά (αφαίρεση υποθέσεων από εισηγητή δικαστή)²². Το σύνολο των κοινών κατά βάση αρχών που διατυπώθηκαν στις δύο αποφάσεις, από κοινού με την ήδη πλουσιότερη νομολογία του ΕΔΔΑ επί του ζητήματος, μπορούν να αποτελέσουν χρήσιμο σημείο αναφοράς για τον «έλεγχο» των ορίων και άλλων κατά καιρούς

δικαστή καταχώρισης όσο και της διάσκεψης τομέα αποτελούν εν ευρεία εννοία μέρος του σταδίου της διάσκεψης του επιληφθέντος δικαστικού σχηματισμού, ούτως ώστε να μην ανακλύπει ζήτημα παραβίασης των δικαιωμάτων άμυνας των διαδίκων (βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, ό.π., σημ. 76).

17. Σκ. 73.

18. Σε αυτό το πλαίσιο λειτουργεί όχι μόνο η ίδια η προδικαστική παραπομπή του άρθρου 267 ΣΛΕΕ και το αίτημα γνωμοδότησης προς το ΕΔΔΑ κατά το 16ο Πρόσθετο Πρωτοκόλλο της Σύμβασης, αλλά και τα προδικαστικά ερωτήματα που προβλέπονται σε εθνικό επίπεδο ενώπιον των ανωτάτων δικαστηρίων.

19. Συναφής η πρακτική του Συμβουλίου της Επικρατείας επί προδικαστικών ερωτημάτων να κρατεί και να δικάζει την υπόθεση αντί να την παραπέμψει στο αρμόδιο τακτικό δικαστήριο, για λόγους οικονομίας της δίκης, εφόσον η απάντηση που δίδεται στο υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα είναι επαρκής για την επίλυση της διαφοράς (ΣΤΕ 1440/2018).

20. Σκ. 80.

21. Με αφορμή τη συναφή περίπτωση εισαγωγής υπόθεσης στην Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας με πράξη του Προέδρου «λόγω σπουδαιότητας, ιδίως όταν πρόκειται για θέματα γενικότερης σημασίας» (άρθρο 14 παρ. 2, εδάφιο γ'), ενδιαφέρον παρουσιάζει ο προβληματισμός εάν η έννοια της «σπουδαιότητας», χωρίς περαιτέρω νομοθετική ή νομολογιακή εξειδίκευση της έννοιας, μπορεί να θεωρηθεί ως επαρκώς προβλέψιμη κατά την έννοια της σκέψης του Δικαστηρίου.

22. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-647/21 και C-648/21, D. K. (Dessaisissement d'un juge), 06.03.2025, ECLI:EU:C:2025:143. Ειδικότερα, κρίθηκε ότι η απόφαση να αφαιρεθούν μαζικά υποθέσεις από δικαστή είναι αντίθετη στο άρθρο 19 ΣΕΕ και θα πρέπει να παραμένει ανεφάρμοστη εάν έχει ληφθεί κατ'εφαρμογή νομοθετικής ρύθμισης που δεν προβλέπει ειδικώς τα κριτήρια τα οποία πρέπει να διέπουν μια τέτοια απόφαση και δεν επιβάλλει υποχρέωση αιτιολόγησής της.

αμφιλεγόμενων (εξω)δικονομικών πρακτικών, όπως λ.χ. της έκδοσης κατευθυντηρίων εγκυκλίων των προέδρων και εισαγγελέων ανωτάτων δικαστηρίων ή της άσκησης

πειθαρχικών διώξεων κατά δικαστικών λειτουργών σε συνάρτηση με κρίσεις που εξέφεραν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Μάιος – Ιούλιος 2024)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση βασανιστηρίων

Υπόθεση *Bayram και Astoiani κατά Ελλάδα* (Προσφυγές Νος 31030/19 και 61775/19), απόφαση της 16ης Μαΐου 2024

■ συνθήκες κράτησης – εξευτελιστική μεταχείριση

Οι προσφεύγοντες καταγγέλλουν κακές συνθήκες κράτησης στις εγκαταστάσεις της αστυνομίας, όπου κρατούνταν. Επικαλούνται το άρθρο 3 της Σύμβασης, διαμαρτυρόμενοι για έλλειψη καθαρού αέρα, έλλειψη ή ανεπάρκεια ψυχαγωγικών ή εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, έλλειψη ή ανεπάρκεια σωματικής άσκησης στην ύπαιθρο, ανεπάρκεια κρεβατιών για ύπνο.

Η εναγόμενη Κυβέρνηση κάλεσε το Δικαστήριο να απορρίψει τις προσφυγές λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων, υποστηρίζοντας ότι οι προσφεύγοντες παρέλειψαν να ασκήσουν αγωγή αποζημίωσης κατά το άρθρο 105 του ΕισΝΑΚ και ότι στις αντιρρήσεις που υπέβαλαν δεν έκαναν καμία αναφορά στις συνθήκες κράτησής τους. Αναφορικά με την υπ' αριθμ. 61775/19 προσφυγή, η εναγόμενη Κυβέρνηση αναφέρει ότι, παρόλο που ο προσφεύγων υπέβαλε αντιρρήσεις, εντούτοις τις απέσυρε μετά και άρα η διαδικασία εγκαταλείφθηκε.

Το Δικαστήριο αναφορικά με το πρώτο σκέλος των καταγγελιών της εναγόμενης Κυβέρνησης παρέπεμψε στις αρχές που διατυπώνονται στη σχετική νομολογία του [Υπόθεση *De los Santos και de la Cruz κατά Ελλάδα* (Προσφυγές Νος 2134/12 και 2161/12), απόφαση της 26ης Ιουνίου 2014, Υπόθεση *AF κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 53709/11), απόφαση της 13ης Ιουνίου 2013]. Όσον αφορά στο δεύτερο σκέλος, το Δικαστήριο σημειώνει ότι οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν τις συνθήκες κράτησής τους ενώπιον του διοικητικού δικαστηρίου. Περαιτέρω, ο προσφεύγων της υπ' αριθμ. 61775/19 προσφυγής υπέβαλε εκ νέου αντιρρήσεις, καταγγέλλοντας τις συνθήκες κράτησης.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι προσφυγές δεν ήταν προδήλως αβάσιμες και τις κήρυξε παραδεκτές.

Το Δικαστήριο παρατήρησε ότι οι προσφεύγοντες κρατήθηκαν σε κακές συνθήκες και παρέπεμψε στις αρχές που έχει αναπτύξει σχετικά με τις κακές συνθήκες κράτησης στη νομολογία του [Υπόθεση *Muršić κατά Κροατία* (Προσφυγή Νο 7334/13), απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, Υπόθεση *SZ κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 66702/13), απόφαση της 21ης Ιουνίου 2018, Υπόθεση *De los Santos and de la Cruz κατά*

Ελλάδα (Προσφυγές Νος 2134/12 και 2161/12), απόφαση της 26ης Ιουνίου 2018, Υπόθεση *Ασλάνης κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 36401/10), απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2013], όπου διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 3 για ζητήματα παρόμοια με αυτά που αποτελούν αντικείμενο της παρούσης υπόθεσης. Πέραν των ειδικών ελλείψεων σχετικά με την κράτηση σε κάθε μια από τις ανωτέρω υποθέσεις, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 3 λόγω της φύσης των ίδιων των αστυνομικών τμημάτων, τα οποία αποτελούν χώρους που προορίζονται για την προσωρινή κράτηση ατόμων. Για τον λόγο αυτό, οι περίοδοι προσωρινής κράτησης στα αστυνομικά τμήματα, διάρκειας από έναν έως τρεις μήνες, θεωρήθηκαν αντίθετες προς το άρθρο 3 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι προσφεύγοντες κρατήθηκαν περισσότερο από έναν μήνα, σε χώρους που από τη φύση τους είναι ακατάλληλοι για παρατεταμένη κράτηση.

Εξετάζοντας όλα τα στοιχεία που υποβλήθηκαν ενώπιόν του, το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε κάποιο στοιχείο ή επιχείρημα που θα το οδηγούσε σε διαφορετικό συμπέρασμα όσον αφορά το βάσιμο της εν λόγω προσφυγής. Λαμβάνοντας υπόψη τη νομολογία του επί του θέματος, έκρινε ως κακές τις συνθήκες κράτησης των προσφευγόντων στην παρούσα υπόθεση.

Παραβίαση άρθρου 3.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε σε καθένα από τους προσφεύγοντες το ποσό των 1.400 ευρώ για ικανοποίηση της ηθικής βλάβης που υπέστησαν.

Υπόθεση *W.S. κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 65275/19), απόφαση της 23ης Μαΐου 2024

■ ασυνόδετο ανήλικο – αίτηση ασύλου – εξευτελιστικές συνθήκες διαβίωσης

Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι έφτασε στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 2019. Από τα έγγραφα που προσκόμισε προκύπτει ότι, στις 15 Οκτωβρίου 2019, η ΜΚΟ «Forge for Humanity» ενημέρωσε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου τις αρμόδιες ελληνικές αρχές ότι ο προσφεύγων ήταν ασυνόδετος ανήλικος, που επιθυμούσε να υποβάλει αίτημα ασύλου. Στις 17 Δεκεμβρίου 2019, ο προσφεύγων υπέβαλε αίτημα διεθνούς προστασίας στο Περιφερειακό Γραφείο Ασύλου Πειραιά και την ίδια ημέρα η Εθνική Υπηρεσία Κοινωνικής Αλληλεγγύης ενημερώθηκε προκειμέ-

νου να του εξασφαλίσει κατάλυμα. Σύμφωνα με τα στοιχεία της δικογραφίας, η οργάνωση «Equal Rights Beyond Borders» έστειλε την ίδια ημέρα μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου επιστολή στο Περιφερειακό Γραφείο Ασύλου Πειραιά, ζητώντας την εξασφάλιση καταλύματος για τον προσφεύγοντα (σημειώνοντας ότι ήταν άστεγος) καθώς και τον διορισμό νόμιμου κηδεμόνα. Ενημέρωσαν επίσης ότι ο προσφεύγων αιτήθηκε την οικογενειακή επανένωση με τον θείο του στο Ηνωμένο Βασίλειο. Στις 19 Δεκεμβρίου 2019, το αίτημα οικογενειακής επανένωσης διαβιβάστηκε στη Μονάδα «Δουβλίνο» της Υπηρεσίας Ασύλου.

Το Δικαστήριο, αφού επιλήφθηκε της υπόθεσης, αποφάσισε, στις 30 Δεκεμβρίου 2019, βάσει του άρθρου 39 του Κανονισμού του, να υποδείξει στις ελληνικές αρχές να μεταφέρουν τον προσφεύγοντα σε κατάλυμα που να προσφέρει, λαμβάνοντας υπόψη το ειδικό καθεστώς του, συνθήκες υποδοχής συμβατές με το άρθρο 3 της Σύμβασης.

Στις 31 Δεκεμβρίου 2019, ο Εισαγγελέας Ανηλίκων επικοινωνήσε με τη νόμιμη εκπρόσωπο του προσφεύγοντα για να τον ενημερώσει ότι έπρεπε να παρουσιαστεί στο πλησιέστερο αστυνομικό τμήμα της περιοχής του. Στις 5 Ιανουαρίου 2020, ο προσφεύγων παρουσιάστηκε στο αστυνομικό τμήμα Ομόνοιας πριν μεταφερθεί στο τμήμα Κολωνού, όπου κρατήθηκε μέχρι τις 22 Ιανουαρίου 2020. Κατά τη διάρκεια της κράτησής του, διαγνώστηκε με ψώρα και του χορηγήθηκαν φάρμακα.

Στις 17 Ιανουαρίου 2020, ο προσφεύγων, κατά τη διάρκεια της κράτησής του, υπέβαλε στο Δικαστήριο νέο προσωρινό αίτημα βάσει του άρθρου 39 του Κανονισμού του, επισημαίνοντας ότι είχε επιχειρήσει να αυτοκτονήσει κατά τη διάρκεια της κράτησής του. Την ίδια ημέρα, το Δικαστήριο αποφάσισε να υποδείξει στην εναγόμενη Ελληνική Κυβέρνηση να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για να εξασφαλίσει στον προσφεύγοντα κατάλληλη ιατρική και ψυχιατρική φροντίδα και να μεριμνήσει να φιλοξενηθεί σε κατάλληλο για την υγεία του περιβάλλον.

Από τα έγγραφα που προσκόμισε η εναγόμενη Κυβέρνηση προκύπτει ότι, στις 20 Ιανουαρίου 2020, ο Εισαγγελέας Ανηλίκων εξέτασε τη δυνατότητα μεταφοράς του προσφεύγοντα σε νοσοκομείο. Ωστόσο, το αίτημα για τη μεταφορά απορρίφθηκε λόγω της μεταδοτικής ψώρας από την οποία έπασχε ο προσφεύγων. Την ίδια ημέρα, οι αρχές ενημέρωσαν τη δικηγόρο του προσφεύγοντα για τη διαθεσιμότητα ενός χώρου προσωρινής διαμονής. Όμως τελικά συμφωνήθηκε ότι δεν θα μεταφερόταν εκεί, αλλά απευθείας σε δομή φιλοξενίας.

Στις 23 Ιανουαρίου 2020, μεταφέρθηκε στη δομή φιλοξενίας «ΙΝΟΗ». Στις 3 Μαρτίου 2020, η Μονάδα «Δουβλίνο» της Υπηρεσίας Ασύλου διαβίβασε το αίτημα οικογενειακής επανένωσης του προσφεύγοντος με τον θείο του μαζί με όλα τα απαραίτητα έγγραφα στο Ηνωμένο Βασίλειο, σύμφωνα με τον Κανονισμό του Δουβλίνου. Κατά τον

χρόνο υποβολής των παρατηρήσεων της εναγόμενης Κυβέρνησης, οι ελληνικές αρχές είχαν προβλέψει και τις δύο πιθανές περιπτώσεις της απάντησης των αρμόδιων αρχών του Ηνωμένου Βασιλείου, είτε ευνοϊκής είτε δυσμενούς, ώστε να προχωρήσουν ανάλογα με την εξέταση του αιτήματος διεθνούς προστασίας του προσφεύγοντα.

Ο προσφεύγων υποστηρίζει ότι, από τον Οκτώβριο του 2019 έως τις 23 Ιανουαρίου 2020, ημερομηνία κατά την οποία μεταφέρθηκε στη δομή φιλοξενίας «ΙΝΟΙ», υποβλήθηκε σε απελπιστικές, ιδιαίτερα αγχωτικές και ακατάλληλες για την προσωπική του κατάσταση συνθήκες. Υποστηρίζει ακόμη ότι από την άφιξή του στην Ελλάδα έως τις 5 Ιανουαρίου 2020, ημερομηνία που κρατήθηκε στο αστυνομικό τμήμα, δεν είχε πρόσβαση σε ασφαλή και κατάλληλη διαμονή. Ισχυρίζεται ότι αναγκάστηκε να μείνει άστεγος στην Αθήνα και ότι φιλοξενήθηκε για σχεδόν δύο μήνες σε ένα διαμέρισμα που ανήκε σε συμπατριώτες του. Υποστηρίζει, περαιτέρω, ότι δεν μπορούσε να καλύψει τις βασικές του ανάγκες, καθώς δεν διέθετε τροφή, ρούχα, φάρμακα, υπνόσακο ή κουβέρτες για να περάσει τη νύχτα, και δεν είχε πρόσβαση σε τουαλέτα ή σε ντους.

Διευκρινίζει ότι ανέπτυξε ψυχολογικές διαταραχές και ότι αισθάνθηκε φόβο και αβεβαιότητα λόγω των συνθηκών της υποδοχής του στην Ελλάδα. Σημειώνει, επίσης, ότι, παρόλο που ήταν ανήλικος, δεν ελήφθη κανένα μέτρο επιμέλειας προς το βέλτιστο συμφέρον του. Τέλος, υποστηρίζει ότι, λαμβάνοντας υπόψη ότι αποτελούσε έναν ασυνόδευτο ανήλικο αιτούντα άσυλο, ανήκε στην κατηγορία «των πιο ευάλωτων μελών της κοινωνίας» και ότι η μεταχείριση που του επιφύλαξαν οι ελληνικές αρχές, ιδίως το γεγονός ότι έζησε άστεγος και χωρίς πρόβλεψη επιμέλειας, ήταν απάνθρωπη και εξευτελιστική.

Αναφορικά με την περίοδο κράτησής του, από τις 5 Ιανουαρίου έως τις 22 Ιανουαρίου 2020, ο προσφεύγων ισχυρίζεται ότι επέφερε καταστροφικές συνέπειες γι' αυτόν. Υποστηρίζει, ειδικότερα, ότι κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο αστυνομικό τμήμα του Κολωνού ήταν απομονωμένος από τον έξω κόσμο, χωρίς πρόσβαση σε αυλή ή χώρο αναψυχής, και αναγκάστηκε να παραμείνει όλη αυτήν την περίοδο μέσα στο τμήμα, γεγονός που του προκάλεσε αίσθημα απομόνωσης και ακραίο στρες. Υπήρχε πλήρης έλλειψη διεργασιών, ψυχοκοινωνικής και ιατρικής υποστήριξης και νομικής βοήθειας. Ισχυρίζεται επίσης ότι επιχειρήσε να αυτοκτονήσει λόγω των συνθηκών της κράτησής του στο αστυνομικό τμήμα του Κολωνού και της ηθικής βλάβης που αυτές του προκάλεσαν. Όμως, την επόμενη ημέρα της απόπειρας βρέθηκε με χειροπέδες μαζί με δύο άλλους ανήλικους που περίμεναν να νοσηλευτούν.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι έχει διαπιστώσει ότι τα κράτη που βρίσκονται στα εξωτερικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσκολίες στην αντιμετώπιση της αυξανόμενης ροής μεταναστών και

αιτούντων άσυλο. Όμως, δεδομένης της απόλυτης φύσης του άρθρου 3, οι δυσκολίες αυτές δεν μπορούν να απαλλάξουν ένα κράτος από τις υποχρεώσεις που υπέχει σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη¹.

Το Δικαστήριο υπογράμμισε επίσης ότι έχει ήδη εξετάσει στη νομολογία² του τις συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα των αιτούντων άσυλο, οι οποίοι αφέθηκαν στην τύχη τους και είχαν ζήσει για πολλούς μήνες σε συνθήκες ακραίας ένδειας. Επανέλαβε επίσης ότι έχει ήδη εκδικάσει³, σε αρκετές περιπτώσεις, υποθέσεις σχετικά με τις συνθήκες κράτησης ασυνόδευτων ανηλίκων αιτούντων άσυλο που έχουν τεθεί υπό «προστατευτική φύλαξη» σε αστυνομικά τμήματα στην Ελλάδα.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι αρχές είχαν ενημερωθεί για την ιδιαίτερη κατάσταση του προσφεύγοντος και, ειδικότερα, για το γεγονός ότι ήταν ασυνόδευτος ανήλικος χωρίς σταθερή στέγη, χωρίς πρόσβαση σε βασικές ανάγκες και χωρίς μόνιμο νόμιμο κηδεμόνα τουλάχιστον από τις 17 Δεκεμβρίου 2019, όταν υπέβαλε την αίτησή του για άσυλο. Ωστόσο, μόλις στις 23 Ιανουαρίου 2020, έναν μήνα και επτά ημέρες μετά από την αίτησή του, ο προσφεύγων εγκαταστάθηκε σε κατάλυμα ανταποκρινόμενο στις προσωπικές του συνθήκες. Από τις 17 Δεκεμβρίου 2019 έως τις 4 Ιανουαρίου 2020, ο προσφεύγων αφέθηκε στην τύχη του, προτού τεθεί υπό «προστατευτική φύλαξη» στο αστυνομικό τμήμα από τις 5 Ιανουαρίου 2020 έως τις 22 Ιανουαρίου 2020.

Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι, σε υποθέσεις που εγείρουν ζητήματα παρόμοια με αυτά της παρούσας υπόθεσης, έχει διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 3 λόγω των ανεπαρκών συνθηκών διαβίωσης των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα, καθώς και λόγω των συνθηκών κράτησής τους όταν τέθηκαν σε «προστατευτική φύλαξη» σε αστυνομικά τμήματα.

Εξετάζοντας όλα τα στοιχεία που τέθηκαν ενώπιόν του, το Δικαστήριο έκρινε ότι η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν εισέφερε περιστατικά ή επιχειρήματα που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε διαφορετικό συμπέρασμα στην παρούσα υπόθεση από εκείνο στο οποίο κατέληξε το Δικαστήριο στις προαναφερθείσες υποθέσεις.

1. Βλ. ΕΔΔΑ *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας* (Προσφυγή No 30696/09), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2011 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, παρ. 223.

2. *Ibid*, παρ. 263-264, και ΕΔΔΑ *Rahimi κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 8687/08), απόφαση της 5ης Απριλίου 2011, παρ. 92-94 και *AL. K. κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 63542/11), απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2014, παρ. 59 και 62.

3. Βλ. ΕΔΔΑ *Sh.D. κατά Ελλάδας, Αυστρίας, Κροατίας, Ουγγαρίας, Βόρειας Μακεδονίας, Σερβίας και Σλοβενίας* (Προσφυγή No 14165/16), απόφαση της 13ης Ιουνίου 2019, παρ. 48-51 και ΕΔΔΑ *H. A. και λοιποί κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 19951/16), απόφαση της 28ης Φεβρουαρίου 2019, παρ. 166-170.

Συνεπώς, το Δικαστήριο απέρριψε τους ισχυρισμούς της εναγόμενης Κυβέρνησης ότι ο προσφεύγων δεν ήταν θύμα και ότι η προσφυγή του προσφεύγοντος ήταν προδήλως αβάσιμη και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι παραβιάστηκε το άρθρο 3.

Παραβίαση άρθρου 3.

Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι η εναγόμενη Κυβέρνηση παραβίασε τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 34 της Σύμβασης, καθώς δεν του παρείχε συνθήκες υποδοχής συμβατές με το άρθρο 3, λαμβανομένου υπόψη του ειδικού καθεστώτος του, κατά παράβαση των μέτρων που υπέδειξε το Δικαστήριο στην εναγόμενη Κυβέρνηση σύμφωνα με το άρθρο 39 του Κανονισμού του Δικαστηρίου.

Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι, από την κοινοποίηση σ' αυτήν των προσωρινών μέτρων του Δικαστηρίου, έγιναν όλες οι απαιτούμενες ενέργειες για να προσφερθούν στον προσφεύγοντα κατάλληλες συνθήκες υποδοχής, σύμφωνα με τις απαιτήσεις συμμόρφωσης με το άρθρο 34 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι έχει ήδη αποφανθεί⁴, όσον αφορά το άρθρο 34 της Σύμβασης, σχετικά με τις συνέπειες της μη συμμόρφωσης μιας εναγόμενης Κυβέρνησης προς τα μέτρα που υποδεικνύει σύμφωνα με το άρθρο 39 του Κανονισμού του.

Καταρχάς, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, στις 30 Δεκεμβρίου 2019, σύμφωνα με το άρθρο 39 του Κανονισμού του, έδωσε εντολή στις ελληνικές αρχές να μεταφέρουν τον προσφεύγοντα σε κατάλυμα που προσφέρει συμβατές με το άρθρο 3 της Σύμβασης συνθήκες υποδοχής, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι αποτελούσε ασυνόδευτο ανήλικο που αιτείται άσυλο. Σημειώνει ότι, την επόμενη ημέρα, ο Εισαγγελέας Ανηλίκων επικοινωνήσε με την εκπρόσωπο του προσφεύγοντα ζητώντας του να παρουσιαστεί, το συντομότερο δυνατόν, στο πλησιέστερο αστυνομικό τμήμα. Παρουσιάστηκε στις 5 Ιανουαρίου 2020 και την ίδια ημέρα τέθηκε σε «προστατευτική φύλαξη» στο αστυνομικό τμήμα. Δεύτερον, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, στις 17 Ιανουαρίου 2020, αποφάσισε, σύμφωνα με το άρθρο 39 του Κανονισμού του, να υποδείξει στην εναγόμενη Ελληνική Κυβέρνηση ένα νέο προσωρινό μέτρο ζητώντας της να εγγυηθεί στον προσφεύγοντα κατάλληλη ιατρική και ψυχιατρική βοήθεια και να διασφαλίσει ότι θα φιλοξενηθεί σε περιβάλλον συμβατό με την κατάσταση της υγείας του. Στις 20 Ιανουαρίου ανέλαβε την υπόθεση του προσφεύγοντα ο Εισαγγελέας Ανηλίκων και εξέτασε, αρχικά, τη μεταφορά του στο νοσοκομείο και ύστερα σε κέντρο φιλοξενίας και εν τέλει,

4. Βλ. ΕΔΔΑ *Mamatkoulou και Askarov κατά Τουρκίας* (Προσφυγές Nos 46827/99 και 46951/99), απόφαση της 4ης Φεβρουαρίου 2005, παρ. 99-129.

στις 23 Ιανουαρίου 2020, αποφάσισε να τον τοποθετήσει σε κατάλληλο για την προσωπική του κατάσταση κατάλυμα.

Υπό αυτές τις συνθήκες και παρόλο που διαπιστώνει ότι τα μέτρα που διατάχθηκαν βάσει του άρθρου 39 του Κανονισμού του δεν εφαρμόστηκαν άμεσα, το Δικαστήριο θεωρεί ότι, υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης και λαμβάνοντας υπόψη τις ενέργειες που έγιναν από τις αρμόδιες αρχές, η Ελλάδα τήρησε τις υποχρεώσεις που είχε βάσει του άρθρου 34 της Σύμβασης.

Κατά συνέπεια, διαπιστώνει ότι δεν υπήρξε παραβίαση της διάταξης αυτής.

Επικαλούμενος το άρθρο 8 της Σύμβασης, ο προσφεύγων παραπονείται για την καθυστέρηση των αρχών στην επεξεργασία του αιτήματός του για διεθνή προστασία, το οποίο κατά τον χρόνο υποβολής της προσφυγής του ενώπιον του Δικαστηρίου εγκυμονούσε τον κίνδυνο να παραβιαστεί το δικαίωμά του για οικογενειακή επανένωση με τον θείο του στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τις τυπικές προϋποθέσεις για τη διεκπεραίωση των αιτήσεων οικογενειακής επανένωσης συνοψίστηκε στην υπόθεση *M.A. κατά Δανίας*⁵.

Το Δικαστήριο σημειώνει ότι το αίτημα οικογενειακής επανένωσης του προσφεύγοντος διαβιβάστηκε στη Μονάδα «Δουβλίνο» της Υπηρεσίας Ασύλου στις 19 Δεκεμβρίου 2019, δηλαδή δύο ημέρες μετά την επίσημη καταγραφή του αιτήματός του για διεθνή προστασία από τις αρχές. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι, στις 3 Μαρτίου 2020, η εν λόγω Μονάδα το είχε διαβιβάσει, συνοδευόμενο από όλα τα απαραίτητα έγγραφα, στο Ηνωμένο Βασίλειο σύμφωνα με τον Κανονισμό του Δουβλίνου.

Κατά το Δικαστήριο, η διαδικασία σχετικά με το αίτημα οικογενειακής επανένωσης του προσφεύγοντος εξετάστηκε και διεξήχθη αποτελεσματικά από τις ελληνικές αρχές. Το Δικαστήριο, συνεπώς, κρίνει ότι ο κίνδυνος που ισχυρίστηκε ο προσφεύγων να στερηθεί το δικαίωμά του για οικογενειακή επανένωση λόγω της καθυστέρησης των αρχών στην επεξεργασία του αιτήματός του για διεθνή προστασία δεν είναι επαρκώς τεκμηριωμένος ώστε να διαπιστωθεί παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης. Επομένως, ο ισχυρισμός που απορρέει από το άρθρο 8 της Σύμβασης είναι, στον βαθμό αυτό, προδήλως αβάσιμος και πρέπει να κηρυχθεί απαράδεκτος βάσει του άρθρου 35 παρ. 3 (α) και 4 της Σύμβασης.

Άρθρο 41: Το Δικαστήριο επιδίκασε στον προσφεύγοντα για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη το ποσό των 5.000 ευρώ.

5. Προσφυγή Νο 6697/18, απόφαση της 9ης Ιουλίου 2021 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, παρ. 137-139.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης

Υπόθεση Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 57246/21), απόφαση της 4ης Ιουνίου 2024

αγωγή αποζημίωσης κατά Δημοσίου – πρόδηλο σφάλμα δικαστών – αλλαγή νομολογίας

Ο προσφεύγων, Ιωάννης Ζουμπουλίδης, είναι Έλληνας υπήκοος ο οποίος γεννήθηκε το 1960 και ζει στο Ντίσελντορφ στη Γερμανία.

Στις 2 Οκτωβρίου 1992, ο προσφεύγων υπέγραψε σύμβαση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου ως βοηθητικό προσωπικό στην ελληνική πρεσβεία στη Γερμανία για τη θέση του ανώτερου επιμελητή. Με αγωγή του, που κατατέθηκε στο Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών, ζήτησε αύξηση του επιδόματος αποδημίας που είχε λάβει για τα δύο εξαρτώμενα τέκνα του. Η αγωγή του απορρίφθηκε με το αιτιολογικό ότι η αύξηση αυτή καταβαλλόταν μόνο στους μόνιμους υπαλλήλους του Υπουργείου Οικονομικών και όχι στους υπαλλήλους με σύμβαση ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου. Η έφεσή του έγινε εν μέρει δεκτή όπως και η αίτηση αναίρεσής του ενώπιον του Αρείου Πάγου. Το 2001 προσέφυγε⁶ ενώπιον του Δικαστηρίου, το οποίο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 και του επιδίκασε 5.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη, καθώς η απόρριψη της αγωγής του ισοδυναμούσε με υπερβολικό φορολογισμό.

Στις 13 Δεκεμβρίου 2007, ο προσφεύγων, επικαλούμενος το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ περί ευθύνης του Δημοσίου, κατέθεσε αγωγή στο Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών, ζητώντας από το δικαστήριο να διατάξει το Κράτος να του καταβάλει 47.280 δολάρια Ηνωμένων Πολιτειών, πλέον τόκων, και 16.860 ευρώ ως αποζημίωση για τη ζημία που είχε υποστεί εξαιτίας της υπ' αριθμ. 1143/2001 απόφασης του Αρείου Πάγου σε πολιτική δίκη. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι η απόφαση αυτή ήταν παράνομη, καθώς απέρριψε ως αόριστους τους δύο λόγους αναίρεσής του, παραβιάζοντας το δικαίωμά του προσφυγής σε δικαστήριο, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης, όπως είχε διαπιστωθεί προηγουμένως από το Δικαστήριο. Ισχυρίστηκε ότι, αν ο Άρειος Πάγος δεν είχε παράνομα απορρίψει τους δύο λόγους αναίρεσης αλλά τους είχε εξετάσει επί της ουσίας, θα τους είχε δεχθεί βάσει της εξέλιξης της νομολογίας. Στη συνέχεια, θα είχε ακυρώσει την απόφαση του Εφετείου και θα είχε παραπέμψει το ακυρωθέν μέρος στο Εφετείο, το οποίο θα είχε διατάξει το Κράτος να καταβάλει το υψηλότερο ποσό για τα εξαρτώμενα τέκνα για την περίοδο από 1 Ιανουαρίου 1993 έως 24 Μαρτίου 1998, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του.

Στις 28 Απριλίου 2014, η Ολομέλεια του Συμβουλίου της

6. Προσφυγή Νο 77574/01, απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2006.

Επικρατείας αποφάνθηκε επί αναίρεσης μετά από την απόρριψη αγωγής άλλου ενάγοντος για αποζημίωση από το Κράτος σχετικά με το κλείσιμο επιχείρησης και την κατάσχεση εμπορευμάτων από την αστυνομία κατόπιν εντολής του εισαγγελέα. Με την υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση έκρινε ότι το άρθρο 4 παρ. 5 του Συντάγματος προβλέπει ότι το Κράτος ευθύνεται για τις πράξεις των οργάνων του που προκαλούν ζημία, είτε αυτές είναι παράνομες είτε είναι νόμιμες μεν αλλά προκαλούν σοβαρή και σημαντική ζημία. Το άρθρο 4 παρ. 5 του Συντάγματος απαιτεί από τον νομοθέτη να καθορίσει τους όρους αποζημίωσης για ζημία που προκαλείται από οποιοδήποτε κρατικό όργανο, λαμβάνοντας υπόψη τη φύση και την αποστολή των οργάνων που ασκούν εκτελεστική, νομοθετική ή δικαστική εξουσία για λογαριασμό του Κράτους. Το δικαστήριο αποδέχθηκε ότι το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ εφαρμόζεται άμεσα στα όργανα που ασκούν νομοθετικές και εκτελεστικές εξουσίες και δεν αναφέρεται ειδικά στις πράξεις δικαστικών οργάνων, καθώς η ευθύνη του Κράτους για εσφαλμένα ερμηνεία του νόμου ή αξιολόγηση των γεγονότων δεν είναι συμβατή με τη φύση του δικαστικού έργου, για το οποίο το Σύνταγμα εγγυάται τη δικαστική ανεξαρτησία. Το ΣτΕ έκρινε ότι το Κράτος ευθύνεται μόνο για ζημία που προκαλείται από πρόδηλο σφάλμα των δικαστικών οργάνων. Μέχρι να θεσπιστεί ειδική νομοθεσία, το άρθρο 105 πρέπει να εφαρμόζεται κατ' αναλογία στις περιπτώσεις πρόδηλου σφάλματος. Το αν το σφάλμα θεωρείται πρόδηλο εξαρτάται από τα ειδικά χαρακτηριστικά της υπόθεσης.

Το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών, εξετάζοντας την αγωγή του προσφεύγοντος, εξέδωσε, στις 20 Απριλίου 2015, την υπ' αριθμ. 4997/2015 απόφαση όπου και εφάρμοσε κατ' αναλογία το άρθρο 105 για ζημία που προκαλείται από πράξεις της δικαιοσύνης που αποδίδονται σε πρόδηλο σφάλμα. Το δικαστήριο, επικαλούμενο την υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση του ΣτΕ, έκρινε ότι θα ήταν ασυμβίβαστο με το άρθρο 4 παρ. 5 του Συντάγματος να μην αποζημιώνεται η ζημία που προκαλείται από κρατικά όργανα. Στη συνέχεια, απέρριψε την αγωγή, αποφαινόμενο ότι το σφάλμα που είχε αποδώσει το Δικαστήριο στην απόφαση του Αρείου Πάγου δεν ήταν πρόδηλο.

Ο προσφεύγων άσκησε έφεση στις 14 Σεπτεμβρίου 2015 ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου, το οποίο, στην υπ' αριθμ. 1107/2017 απόφαση της 23ης Φεβρουαρίου 2017 εφάρμοσε κατ' αναλογία το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ για ζημία που οφείλεται σε πρόδηλο σφάλμα εξαιτίας ενεργειών της δικαιοσύνης, επικαλούμενο τις υπ' αριθμ. 1501/2014 και 1330/2016 αποφάσεις του ΣτΕ. Η έφεσή του εν τέλει απορρίφθηκε από το Διοικητικό Εφετείο που έκρινε ότι δεν υπήρχε πρόδηλο σφάλμα στην απόφαση, καθώς το γεγονός ότι το Δικαστήριο είχε θεωρήσει την απόρριψη της έφεσης υπερβολικά τυπική δεν σήμαινε αυτόματα

πρόδηλο σφάλμα και, συνεπώς, δεν πληρούνταν οι προϋποθέσεις για υποχρέωση του Κράτους προς αποζημίωση.

Η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, εξετάζοντας την αναίρεση που άσκησε ο προσφεύγων, έκρινε, με την υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση, ότι το άρθρο 4 παρ. 5 του Συντάγματος καθιερώνει την ευθύνη του Κράτους για πράξεις των οργάνων του που προκάλεσαν ζημία, ανεξάρτητα από το αν οι πράξεις αυτές ήταν παράνομες ή νόμιμες οι οποίες όμως προκάλεσαν σοβαρή και σημαντική ζημία. Στο πλαίσιο αυτό, κρίθηκε ότι ο σκοπός της διάταξης αυτής πληρούται όταν η αποζημίωση για τέτοια ζημία είναι δυνατή σε περιπτώσεις κακοδιοίκησης οποιουδήποτε οργάνου του Κράτους, συμπεριλαμβανομένων των δικαστικών αρχών. Η εξαίρεση της ευθύνης του Κράτους δεν μπορούσε να συναχθεί από το άρθρο 99 του Συντάγματος, το οποίο αποδίδει την κρίση για την προσωπική ευθύνη των δικαστών κατά την άσκηση των καθηκόντων τους σε ειδικό δικαστήριο.

Έκρινε περαιτέρω ότι το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ, που αναφέρεται σε όργανα του Κράτους, δεν μπορούσε να εφαρμοστεί σε σχέση με τα δικαστικά όργανα, παρά τη γενικότητα της διατύπωσής του. Η σχετική ζημία δεν μπορούσε να αποκατασταθεί με βάση τους όρους και τις προϋποθέσεις του άρθρου 105 ή με επίκληση του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος. Σχετικά με τις πράξεις της δικαιοσύνης κατά την άσκηση των δικαστικών ή διοικητικών καθηκόντων της, το άρθρο 4 παρ. 5 του Συντάγματος επιβάλλει στον νομοθέτη την υποχρέωση να καθορίσει τη διαδικασία, τους όρους αποζημίωσης και την έκταση της ζημίας που πρέπει να αποζημιωθεί. Εφόσον οι όροι της παράνομης συμπεριφοράς, η έκταση των απαιτήσεων αποζημίωσης και τα αρμόδια δικαστήρια δεν είχαν καθοριστεί με νόμο, η εν λόγω ζημία δεν μπορούσε να αποκατασταθεί και οι αντίστοιχες αξιώσεις δεν ήταν δικαστικά επιδιώξιμες. Το δικαστήριο σημείωσε επίσης ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας είχε αποφανθεί διαφορετικά με την απόφαση υπ' αριθμ. 799/2021, κρίνοντας ότι η ζημία που προκαλείται από απόφαση ανώτατου δικαστηρίου, η οποία παραβιάζει το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πρέπει να αποζημιώνεται υπό τις προϋποθέσεις που ορίζει το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, λόγω της ανάγκης για ομοιόμορφη εφαρμογή του δικαίου αυτού από τις εθνικές αρχές, συμπεριλαμβανομένων των δικαστηρίων.

Μειοψηφία επτά (από τους είκοσι επτά) δικαστών με δικαίωμα ψήφου και δύο (από τους τρεις) δικαστών που συμμετείχαν με συμβουλευτική ιδιότητα υποστήριξε την άποψη ότι, καθόσον το Σύνταγμα δεν επιτρέπει τη μη αποζημίωση ζημιών που προκύπτουν από πράξεις των κρατικών οργάνων, μέχρι να θεσπίσει ο νομοθέτης ειδική νομοθεσία για την ευθύνη του Κράτους από πράξεις της δικαστικής εξουσίας, το άρθρο 105 πρέπει να εφαρμόζεται κατ' αναλογία στις περιπτώσεις ζημιών που προκαλούνται από τα όργανα αυτά και αποδίδονται σε πρόδηλο

σφάλμα τους. Αποζημίωση για τέτοιες ζημίες θα πρέπει να επιδικάζεται υπό τους όρους που προβλέπει η διάταξη αυτή. Πρόσθεσε ότι θα ήταν αντιφατικό σε μια εθνική συνταγματική τάξη να διασφαλίζονται τα δικαιώματα που απορρέουν από την έννομη τάξη του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά να μην διασφαλίζονται τα δικαιώματα που απορρέουν από την εθνική συνταγματική τάξη.

Το ΣτΕ έκρινε επίσης ότι, σύμφωνα με το άρθρο 94 του Συντάγματος, τα διοικητικά δικαστήρια έχουν αρμοδιότητα να εκδικάζουν διοικητικές διαφορές, ενώ τα πολιτικά δικαστήρια να εκδικάζουν ιδιωτικές διαφορές, υπό την εξαίρεση που προβλέπεται στην παρ. 3 του εν λόγω άρθρου, σύμφωνα με τον κανόνα της ανάθεσης αρμοδιότητας βάσει της φύσης της υπόθεσης ως ιδιωτικής ή διοικητικής. Λαμβάνοντας υπόψη το σύστημα των διακριτών αρμοδιοτήτων (άρθρο 93 του Συντάγματος), οι αποφάσεις και πράξεις δικαστικών οργάνων μιας συγκεκριμένης δικαιοδοσίας υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο από δικαστήρια της ίδιας δικαιοδοσίας. Ο νομοθέτης, κατά την υιοθέτηση του σχετικού πλαισίου που αφορά τη δικαστική εξουσία, οφείλει να σεβαστεί το σύστημα αυτό και να ρυθμίσει τα σχετικά ζητήματα κατά δικαιοδοσία.

Μειοψηφία οκτώ δικαστών και ένας δικαστής που συμμετείχε με συμβουλευτική ιδιότητα υποστήριξαν την άποψη ότι η αρμοδιότητα των διοικητικών δικαστηρίων, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 παρ. 1(η) του Ν. 1406/1983, περιλαμβάνει την εκδίκαση υποθέσεων ευθύνης του Κράτους για πράξεις των οργάνων της δικαστικής εξουσίας που προκαλούν ζημία, ανεξάρτητα από τη δικαιοδοσία στην οποία ανήκουν τα όργανα αυτά.

Το ΣτΕ έκρινε περαιτέρω ότι, εφόσον δεν υπήρξε νομοθετικός καθορισμός των όρων αποζημίωσης για ζημίες που προκλήθηκαν από δικαστικά όργανα ή των αρμόδιων δικαστηρίων για την επίλυση τέτοιων ζητημάτων, η επίδικη ζημία δεν μπορούσε να αποζημιωθεί, ούτε με κατ' αναλογία εφαρμογή του άρθρου 105 ούτε με άμεση εφαρμογή του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος. Το Διοικητικό Πρωτοδικείο είχε, συνεπώς, υπερβεί την αρμοδιότητά του όταν εξέτασε την αγωγή επί της ουσίας και θα έπρεπε να την είχε κηρύξει απαράδεκτη.

Σημείωσε επίσης ότι η αλλαγή της νομολογίας ως προς την ερμηνεία της νομοθεσίας ήταν σύμφυτη με τη δικαστική λειτουργία και αναγκαία για την εξέλιξή της και δεν αντίκειται στις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, εκτός εάν η αλλαγή ήταν αυθαίρετη ή στερείτο επαρκούς αιτιολογίας. Οι αρχές αυτές δεν παρέχουν δικαίωμα προσδοκίας συνεπεία της νομολογίας. Ερμηνευόμενες σε συνδυασμό με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, δεν υποχρεώνουν τα δικαστήρια να αναβάλλουν τις νομικές συνέπειες μιας αλλαγής νομολογίας, εκτός εάν αφορούσε (α) το παραδεκτό του ασκηθέντος ένδικου μέσου – για το οποίο το Συμβούλιο της Επικρατείας έκανε αναφορά στην απόφαση του Δικαι-

στηρίου στην υπόθεση *Gil Sanjuan κατά Ισπανίας*⁷ – και (β) τα δικαιώματα, τις αξιώσεις ή τις έννομες προσδοκίες που βασίζονταν σε παγιωμένη νομολογία, οι οποίες έπρεπε να προστατεύονται παρά την αλλαγή, και λόγω των οποίων δεν θα αναγνωρίζονταν εφεξής. Σε κάθε περίπτωση, ένας κανόνας που θεσπίστηκε ως αποτέλεσμα αλλαγής νομολογίας δεν μπορούσε να εφαρμοστεί άμεσα εάν παραβίαζε την αρχή της προβλεψιμότητας.

Το ζήτημα της δικαιοδοσίας, ως ζήτημα δημόσιας τάξης, εξετάζεται αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο, ανεξαρτήτως της εκπλήρωσης των σχετικών προϋποθέσεων παραδεκτού για την άσκηση ένδικου μέσου. Η εν λόγω υπόθεση δεν ενέπιπτε στις προαναφερθείσες εξαιρέσεις και οι αρχές της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης δεν εμπόδιζαν τη διαπίστωση ότι τα διοικητικά δικαστήρια είχαν υπερβεί τη δικαιοδοσία τους, όπως προέκυπτε από την αλλαγή νομολογίας σχετικά με τις προϋποθέσεις ευθύνης για πράξεις της δικαστικής εξουσίας, η οποία εισήχθη τότε με την υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση. Αυτό οφειλόταν στο ότι, πρώτον, η υπέρβαση της δικαιοδοσίας αποτελούσε λόγο για άσκηση ένδικου μέσου. Δεν αφορούσε το παραδεκτό του ίδιου του ένδικου μέσου.

Δεύτερον, ο ισχυρισμός του προσφεύγοντα δεν βασιζόταν σε παγιωμένη νομολογία. Η υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση του ΣτΕ της 28ης Απριλίου 2014 δέχθηκε για πρώτη φορά την κατ' αναλογία εφαρμογή του άρθρου 105 Εισινακ σε περιπτώσεις πρόδηλου σφάλματος δικαστικών οργάνων. Ωστόσο, η επίμαχη προσφυγή που εξετάστηκε είχε ασκηθεί στις 13 Δεκεμβρίου 2007 και εκδικάστηκε στις 5 Μαρτίου 2014, σε χρονική περίοδο κατά την οποία το ΣτΕ και τα διοικητικά δικαστήρια δεν αναγνώριζαν ευθύνη του Κράτους για πράξεις της δικαστικής εξουσίας. Ο προσφεύγων άσκησε έφεση στις 11 Σεπτεμβρίου 2015, η υπόθεσή του εκδικάστηκε στις 8 Δεκεμβρίου 2016 και η σχετική απόφαση δημοσιεύθηκε στις 23 Φεβρουαρίου 2017. Το ΣτΕ υποστήριξε ότι, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η νομολογία της υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφασης της Ολομέλειας ακολουθήθηκε από τα τμήματά του σε περιορισμένο αριθμό υποθέσεων: σε υπόθεση που αφορούσε αστυνομικούς κατά την προδικασία (υπ' αριθμ. 1330/2016 απόφαση) και σε άλλη απόφαση που αφορούσε πράξη δικαστικού οργάνου σχετικά με τη διοίκηση της δικαιοσύνης (υπ' αριθμ. 48/2016 απόφαση). Ακολουθήθηκε, επίσης, σε υποθέσεις που δεν αφορούσαν πρόδηλο σφάλμα δικαστικών οργάνων (υπ' αριθμ. 3783/2014, 4403/2015, 1607/2016 και 2168/2016 αποφάσεις).

Το ΣτΕ έκανε δεκτή την αίτηση αναίρεσης, ακύρωσε την απόφαση του Εφετείου, έκανε δεκτή την έφεση, εξαφάνισε την απόφαση του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου και κή-

7. Προσφυγή Νο 48297/15, απόφαση της 26ης Μαΐου 2020, παρ. 36-44.

ρυξε την αγωγή απαράδεκτη με την αιτιολογία, που εξετάστηκε αυτεπαγγέλτως, ότι το Διοικητικό Πρωτοδικείο ήταν αναρμόδιο να την εκδικάσει.

Στην απόφασή του, της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, στην υπόθεση *Gerhard Köbler κατά Δημοκρατίας της Αυστρίας*⁸ (C-224/01, ECLI:EU:C:2003:513, σημ. 1 του διατακτικού), το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αποφάνθηκε σχετικά με την ευθύνη των κρατών για δικαστικές παραβάσεις του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου, κρίνοντας ότι:

«Η αρχή ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται να επανορθώνουν τη ζημία που προκλήθηκε σε ιδιώτες από παραβιάσεις του κοινοτικού δικαίου για τις οποίες ευθύνονται, εφαρμόζεται επίσης όταν η φερόμενη παραβίαση απορρέει από απόφαση δικαστηρίου που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό, εφόσον ο κανόνας του κοινοτικού δικαίου που παραβιάστηκε αποσκοπεί στην παροχή δικαιωμάτων σε ιδιώτες, η παραβίαση είναι επαρκώς σοβαρή και υπάρχει άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παραβίασης αυτής και της ζημίας ή απώλειας που υπέστησαν οι ζημιωθέντες. Για να προσδιοριστεί εάν η παραβίαση είναι επαρκώς σοβαρή, όταν η παραβίαση αυτή απορρέει από τέτοια απόφαση, το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο λαμβάνοντας υπόψη τη συγκεκριμένη φύση της δικαστικής λειτουργίας πρέπει να καθορίσει εάν αυτή η παραβίαση είναι πρόδηλη. Εναπόκειται στο νομικό σύστημα κάθε κράτους μέλους να προσδιορίσει το δικαστήριο που είναι αρμόδιο για την επίλυση διαφορών σχετικά με την εν λόγω επανόρθωση».

Με την υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση, της 28ης Απριλίου 2014, η Ολομέλεια του ΣτΕ δέχθηκε την αναλογική εφαρμογή του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ σε περιπτώσεις ζημίας που προκλήθηκε από πράξεις δικαστικών οργάνων οι οποίες αποδίδονται σε πρόδηλο σφάλμα, καθώς το Σύνταγμα δεν επιτρέπει να παραμένει χωρίς αποκατάσταση ζημία που προκλήθηκε από οποιοδήποτε όργανο του Κράτους. Αυτή η προσέγγιση θα ακολουθείται μέχρι να θεσπίσει ο νομοθέτης ειδικές ρυθμίσεις για την ευθύνη του Κράτους για πράξεις των δικαστικών οργάνων.

Η Ολομέλεια του ΣτΕ, με την υπ' αριθμ. 799/2021 απόφαση, της 4ης Ιουνίου 2021, επανεπιβεβαίωσε τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις προϋποθέσεις για την αποζημίωση ζημίας που προκαλείται από παραβίαση του δικαίου της ΕΕ, όταν η φερόμενη παραβίαση απορρέει από απόφαση δικαστηρίου που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό (και περιλαμβάνει πρόδηλο σφάλμα και παραβίαση δικαίου που αποσκοπεί στην παροχή δικαιωμάτων σε ιδιώτες και συνιστά επαρκώς σοβαρή παράβαση, με άμεση αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της παράβασης αυτής και της ζημίας ή απώλειας που υπέστησαν οι ζημιωθέντες). Έκρινε ότι η ευθύνη κράτους

8. ΔΕΚ C-224/01, *Köbler*, 30.09.2003, ECLI:EU:C:2003:513, σημ. 1 του διατακτικού.

μέλους δεν μπορούσε να τεθεί υπό αμφισβήτηση λόγω έλλειψης αρμόδιου δικαστηρίου. Μέχρι να καθοριστεί διαδικασία σχετικά με το ζήτημα αυτό, η νομική προστασία θα παρέχεται με αναλογική εφαρμογή του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ. Η δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 παρ. 1(η) του Ν. 1406/1983, παραμερίζεται όταν η παραβίαση του δικαίου της ΕΕ αποδίδεται στα πολιτικά δικαστήρια, τα οποία θεωρούνται αρμόδια να επιληφθούν των σχετικών αγωγών. Καθώς στην περίπτωση του προσφεύγοντος ζητήθηκε αποζημίωση για την καταγγελλόμενη ζημία που υπέστη λόγω πρόδηλου σφάλματος και παραβίασης, από τα πολιτικά δικαστήρια, δικαιωμάτων που παρέχει το δίκαιο της ΕΕ, το ΣτΕ έκρινε την αγωγή απαράδεκτη λόγω έλλειψης δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων.

Το Δικαστήριο, εξετάζοντας την προσφυγή, υπενθύμιζε νομολογία⁹ του σύμφωνα με την οποία το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο καθιερώθηκε ως πτυχή του δικαιώματος για δίκαιη δίκη, το οποίο εγγυάται το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο αποτελεί εγγενή πτυχή των εγγυήσεων που κατοχυρώνονται στο άρθρο 6, αναφερόμενο στις αρχές του κράτους δικαίου και την αποφυγή αυθαιρεσίας της εξουσίας που στηρίζουν μεγάλο μέρος της Σύμβασης. Έτσι, το άρθρο 6 παρ. 1 εξασφαλίζει σε όλους το δικαίωμα να φέρουν μια αξίωση σχετική με τα αστικά τους δικαιώματα και τις υποχρεώσεις ενώπιον δικαστηρίου.

Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο πρέπει να είναι «πρακτικό και αποτελεσματικό» και όχι «θεωρητικό ή απατηλό»¹⁰. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις εγγυήσεις που προβλέπει το άρθρο 6, δεδομένης της εξέχουσας θέσης που κατέχει το δικαίωμα για δίκαιη δίκη σε μια δημοκρατική κοινωνία. Για να είναι αποτελεσματικό το δικαίωμα πρόσβασης, θα πρέπει ένα άτομο να έχει σαφή και πρακτική δυνατότητα να αμφισβητήσει μια πράξη που παρεμβαίνει στα δικαιώματά του. Ομοίως, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο περιλαμβάνει όχι μόνο το δικαίωμα άσκησης ένδικων μέσων, αλλά και το δικαίωμα να πετύχει την έκδοση μιας απόφασης από δικαστήριο επί της διαφοράς¹¹.

Αναφορικά με το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης, η νομολογία του Δικαστηρίου καταδεικνύει ότι, όπου δεν υπάρχει πρόσβαση σε ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, θα προκύπτει πάντοτε ζήτημα συμμόρφωσης

9. ΕΔΔΑ *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 1975, Σειρά Α αρ. 18, παρ. 28-36.

10. Βλ. ΕΔΔΑ *Zubac κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 40160/12), απόφαση της 5ης Απριλίου 2018 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης.

11. Βλ. ΕΔΔΑ *Lupeni Greek Catholic Parish and Others κατά Ρουμανίας* (Προσφυγής No 76943/11), απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 86, 29.

με το κράτος δικαίου¹². Ωστόσο, το δικαίωμα πρόσβασης στα δικαστήρια δεν είναι απόλυτο, αλλά μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς. Αυτοί προβλέπονται σιωπηρά, καθώς το δικαίωμα πρόσβασης, από τη φύση του, απαιτεί ρύθμιση από το Κράτος, η οποία μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με τις ανάγκες και τους πόρους της κοινότητας και των ατόμων. Κατά τη θέσπιση αυτών των ρυθμίσεων, τα Συμβαλλόμενα Κράτη απολαμβάνουν ένα ορισμένο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας. Ενώ η τελική εκτίμηση για την τήρηση των απαιτήσεων της Σύμβασης ανήκει στο Δικαστήριο, το Δικαστήριο δεν υποκαθιστά την κρίση των εθνικών αρχών σχετικά με την υιοθέτηση της καταλληλότερης πολιτικής στον τομέα αυτό. Παρ' όλα αυτά, οι περιορισμοί που εφαρμόζονται δεν πρέπει να περιορίζουν την πρόσβαση του ενδιαφερόμενου προσώπου σε τέτοιον βαθμό ή με τέτοιον τρόπο ώστε να βλάπτεται η ουσία του δικαιώματος. Επιπλέον, ένας περιορισμός δεν είναι συμβατός με το άρθρο 6 παρ. 1 εάν δεν επιδιώκει νόμιμο σκοπό και εάν δεν υφίσταται μια εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του επιδιωκόμενου σκοπού¹³.

Το Δικαστήριο καλείται να καθορίσει αν το δικαίωμα του προσφεύγοντος για πρόσβαση σε δικαστήριο περιορίστηκε και εάν ο περιορισμός αυτός επιδίωκε νόμιμο σκοπό και ήταν αναλογικός προς αυτόν.

Το Δικαστήριο σημειώνει ότι, στο ελληνικό νομικό σύστημα, το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ καθιερώνει την ευθύνη του Κράτους για οποιαδήποτε ζημία προκληθεί από πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας, εκτός εάν η πράξη ή η παράλειψη ήταν αντίθετη σε υφιστάμενη διάταξη νόμου αλλά σκοπούσε στην εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος. Πρόκειται για περίπτωση αντικειμενικής ευθύνης που δεν απαιτεί απόδειξη υπαιτιότητας, όπως αμέλεια ή πρόθεση εκ μέρους του κρατικού οργάνου.

Με την υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφασή του, το ΣτΕ έκρινε ότι, καθώς το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ δεν αναφέρεται ειδικά στα δικαστικά όργανα και καθώς το Σύνταγμα, λαμβάνοντας υπόψη το άρθρο 4 παρ. 5, δεν επιτρέπει να μην αποκατασταθεί ζημία που προκαλείται από οποιοδήποτε όργανο του Κράτους, το άρθρο 105 πρέπει να εφαρμόζεται αναλογικά σε περιπτώσεις ζημιών που προκαλούνται από πράξεις δικαστικών οργάνων που αποδίδονται σε προφανές σφάλμα, έως ότου η νομοθετική εξουσία θεσπίσει ειδικές ρυθμίσεις για το ζήτημα αυτό.

12. Βλ. ΕΔΔΑ *Grzęda κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 43572/18), απόφαση της 15ης Μαρτίου 2022 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 343.

13. Βλ. ΕΔΔΑ *Zubac κατά Κροατίας*, ό.π., παρ. 78, ΕΔΔΑ *Grzęda κατά Πολωνίας*, ό.π., παρ. 343 και ΕΔΔΑ *Nicolae Virgiliu Tănase κατά Ρουμανίας*, (Προσφυγή No 411720/13), απόφαση της 25ης Ιουνίου 2019 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 195.

Στην παρούσα υπόθεση, ο προσφεύγων, επικαλούμενος το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ, άσκησε αγωγή στα διοικητικά δικαστήρια σχετικά με την ευθύνη του Κράτους, ζητώντας αποζημίωση για το καταγγελλόμενο πρόδηλο σφάλμα της υπ' αριθμ. 1143/2001 απόφασης του Αρείου Πάγου, που είχε κρίνει απαράδεκτους τους δύο λόγους αναιρέσεως του προσφεύγοντος. Το Δικαστήριο είχε διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης σχετικά με το θέμα αυτό. Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι, αν δεν υπήρχε το σφάλμα αυτό, θα του είχε καταβληθεί η αύξηση του επιδόματος αλλοδαπής που είχε διεκδικήσει για τα εξαρτώμενα τέκνα του. Η αγωγή του εξετάστηκε επί της ουσίας από το Διοικητικό Πρωτοδικείο και απορρίφθηκε με το σκεπτικό ότι το σφάλμα που αποδίδεται στον Άρειο Πάγο δεν ήταν πρόδηλο, όπως απαιτεί το άρθρο 105 που εφαρμόζεται αναλογικά. Η έφεση του προσφεύγοντος απορρίφθηκε επίσης από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο, το οποίο, εφαρμόζοντας αναλογικά το άρθρο 105, έκρινε ότι η διαπίστωση του Δικαστηρίου ότι η απόρριψη της αναιρέσεως ήταν υπερβολικά τυπολατρική δεν σήμαινε αυτόματα πρόδηλο σφάλμα στην απόφαση και ότι, συνεπώς, δεν πληρούνταν οι προϋποθέσεις για την ευθύνη αποζημίωσης των δικαστικών οργάνων του Κράτους. Ωστόσο, το ΣτΕ, με την υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση, έκανε δεκτή την αναίρεση, ανέτρεψε την απόφαση του Εφετείου, δέχθηκε την έφεση, εξαφάνισε την απόφαση του Πρωτοδικείου και έκρινε την αγωγή απαράδεκτη.

Εν όψει των ανωτέρω, ο εν λόγω περιορισμός προκύπτει από την ερμηνεία του ΣτΕ ότι το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ δεν μπορούσε να εφαρμοστεί αναλογικά σε περιπτώσεις ζημίας που προκλήθηκε από πρόδηλο σφάλμα δικαστικού οργάνου, έως ότου η νομοθετική εξουσία θεσπίσει ειδικές ρυθμίσεις για το θέμα αυτό. Επιπλέον, προκύπτει από την απόρριψη της αγωγής ως απαράδεκτης με το αιτιολογικό ότι το διοικητικό δικαστήριο δεν είχε δικαιοδοσία να την κρίνει. Συνεπώς, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το δικαίωμα του προσφεύγοντος για πρόσβαση σε δικαστήριο περιορίστηκε από την απόφαση του ΣτΕ.

Το Δικαστήριο καλείται τώρα να εξετάσει εάν ο περιορισμός επιδίωκε νόμιμο σκοπό. Στο πλαίσιο αυτό, σημειώνει ότι η Κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι όροι και οι προϋποθέσεις για την ευθύνη του Κράτους να αποζημιώσει για ζημία που προκλήθηκε από πράξεις των δικαστικών οργάνων ήταν ένα ζήτημα ιδιαιτέρως πολύπλοκο και έπρεπε να ρυθμιστεί από τη νομοθετική εξουσία. Υποστήριξε, επίσης, ότι έπρεπε να επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ της ανάγκης αποζημίωσης των ζημιωθέντων προσώπων και της αρχής της ασφάλειας δικαίου που εξυπηρετείται από το δεδουλευμένο των αποφάσεων. Στο πλαίσιο αυτό, το ΣτΕ αρνήθηκε να εφαρμόσει αναλογικά το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ, ώστε να μην παρέμβει ως νομοθετικό σώμα στις έννομες σχέσεις, καθώς αυτό θα ήταν αντίθετο με το Σύνταγμα. Από την άλλη πλευρά, η εναγόμενη Κυβέρνηση παρα-

τήρησε ότι, μετά την έκδοση της υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφασης, είχε κατατεθεί μεγάλος αριθμός αγωγών στα διοικητικά δικαστήρια, με αίτημα την αποζημίωση από το Κράτος βάσει του άρθρου 105 για ζημία που υποτίθεται ότι προκλήθηκε από πράξεις των δικαστικών οργάνων, κυρίως λόγω αποφάσεων σε όλα τα επίπεδα δικαιοδοσίας. Το Δικαστήριο είναι, συνεπώς, έτοιμο να δεχθεί ότι ο περιορισμός που εξετάζεται επιδίωκε τον σκοπό της ασφάλειας δικαίου και της εύρυθμης απονομής της δικαιοσύνης, όπως προκύπτει από την ουσία των επιχειρημάτων της Κυβέρνησης.

Παρά τις παραπάνω παρατηρήσεις, το Δικαστήριο σημειώνει ότι ο ισχυρισμός της εναγόμενης Κυβέρνησης ότι η απόφαση του ΣτΕ να μην εφαρμόσει αναλογικά το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ αποσκοπούσε στον σεβασμό της συνταγματικής αρχής της διάκρισης των εξουσιών, ώστε να μην παρέμβει ως νομοθετικό σώμα στις έννομες σχέσεις, ήταν ασυνεπής με την προηγούμενη πρακτική του ΣτΕ να δέχεται την εφαρμογή του νόμου κατ' αναλογία. Επιπλέον, ήταν αντιφατική ως προς τη σαφή υπόδειξη που δόθηκε στη νομοθετική εξουσία από το ΣτΕ ότι όφειλε να εκπληρώσει την υποχρέωση να υιοθετήσει νομοθετικό πλαίσιο, σύμφωνα με το οποίο οι αποφάσεις και οι πράξεις των δικαστικών οργάνων συγκεκριμένης δικαιοδοσίας θα υπόκειντο σε δικαστικό έλεγχο από δικαστήρια της ίδιας δικαιοδοσίας.

Συνεπώς, το Δικαστήριο θεωρεί ότι ο υπό εξέταση περιορισμός επιδίωκε νόμιμο σκοπό. Πρέπει να διαπιστωθεί εάν, υπό το πρίσμα όλων των σχετικών περιστάσεων της υπόθεσης, υπήρχε εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ του σκοπού αυτού και των μέσων που χρησιμοποιήθηκαν για την επίτευξή του.

Το Δικαστήριο σημειώνει ότι τα διοικητικά δικαστήρια, τόσο στον πρώτο όσο και στον δεύτερο βαθμό, αποδέχθηκαν στην παρούσα υπόθεση την ερμηνεία που δόθηκε με την υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ, η οποία, παρά την αναφορά στην ανάγκη ειδικής νομοθεσίας για το ζήτημα, εξέτασε την αγωγή βάσει του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ. Όπως παραδέχθηκε η εναγόμενη Κυβέρνηση, τμήματα του ίδιου δικαστηρίου εφάρμοσαν στη συνέχεια αναλογικά το άρθρο 105, αποδεχόμενα έτσι την αρμοδιότητα των διοικητικών δικαστηρίων, σε έξι άλλες αποφάσεις που αφορούσαν το ίδιο ζήτημα, αν και σε ευρύτερη έννοια: τρεις αποφάσεις σχετικά με ζημία που προκλήθηκε από την αστυνομία κατά την άσκηση των καθηκόντων της ως εισαγγελικής αρχής και, συνεπώς, ως μέρος του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (υπ' αριθμ. 1330/2016, 1533/2018 και 1534/2018 αποφάσεις), μία απόφαση για τους συμβολαιογράφους που λειτουργούν ως δικαστικά όργανα στις διαδικασίες αναγκαστικής εκτέλεσης (υπ' αριθμ. 2168/2016 απόφαση), μία για τους αστυνομικούς που ενεργούν στο πλαίσιο της αυτόφωρης διαδικασίας (υπ' αριθμ. 2557/2019 απόφαση) και μία για

πράξεις δικαστικών οργάνων κατά την άσκηση διοικητικών καθηκόντων (υπ' αριθμ. 48/2016 απόφαση)¹⁴.

Το Δικαστήριο σημειώνει επίσης ότι το ΣτΕ, με την υπ' αριθμ. 800/2021 απόφασή του, αφού επανέλαβε, όπως στην υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση, ότι η ευθύνη του Κράτους για ζημία που προκλήθηκε από πράξεις της δικαστικής εξουσίας κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα και ότι πρέπει να θεσπιστεί ειδική νομοθεσία, αποφάνθηκε για πρώτη φορά ότι η σχετική ζημία δεν μπορούσε να αποζημιωθεί, είτε βασιζόμενο απευθείας στο Σύνταγμα είτε στους όρους και τις προϋποθέσεις του άρθρου 105, με το τελευταίο να αποτελεί αλλαγή της προηγούμενης θέσης του. Αν και το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τον ισχυρισμό της Κυβέρνησης ότι αυτό ήταν παρόμοιο με τη θέση της μειοψηφίας στην υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση, αυτό δείχνει ότι δεν είχε εκδοθεί καμία απόφαση που να υποστηρίζει τη θέση αυτή πριν από την επίμαχη απόφαση. Επιπλέον, το ΣτΕ έθεσε αυτεπαγγέλτως το ζήτημα της έλλειψης αρμοδιότητας των διοικητικών δικαστηρίων. Η θέση που ελήφθη στην επίμαχη απόφαση δεν ευθυγραμμίζονταν με την προηγούμενη πρακτική του ΣτΕ για το ζήτημα.

Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι εναπόκειται καταρχάς στις εθνικές αρχές και κυρίως στα δικαστήρια να ερμηνεύουν το εσωτερικό δίκαιο· το Δικαστήριο δεν θα υποκαταστήσει τη ερμηνεία των δικαστηρίων με δική του, ελλείψει αυθαιρεσίας. Ο ρόλος του Δικαστηρίου δεν είναι να εγκρίνει ή να απορρίψει την τελική λύση που υιοθετήθηκε από το ΣτΕ σχετικά με την ευθύνη του Κράτους για ζημία που προκλήθηκε από δικαστικά όργανα, αλλά να επαληθεύσει τη συμβατότητα των αποτελεσμάτων μιας τέτοιας ερμηνείας με τη Σύμβαση¹⁵. Το Δικαστήριο πρέπει, συνεπώς, να εξετάσει αν η απόφαση που ελήφθη στην παρούσα υπόθεση διατήρησε τη σωστή ισορροπία μεταξύ του νόμιμου σκοπού της ασφάλειας δικαίου και της εύρυθμης απονομής της δικαιοσύνης και του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Πρέπει, συνεπώς, να αναλύσει αν ο τρόπος με τον οποίο το ΣτΕ ερμήνευσε και εφάρμοσε το εθνικό δίκαιο για να κηρύξει την αγωγή του προσφεύγοντος απαράδεκτη ήταν συμβατός με το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης¹⁶.

Ενώ η εξέλιξη της νομολογίας δεν είναι, αυτή καθαυτήν, αντίθετη προς την ορθή απονομή της δικαιοσύνης, σε προηγούμενες υποθέσεις¹⁷, όπου οι αλλαγές στη νομολο-

14. Βλ. ΕΔΔΑ *Sine Tsaggarakis A.E.E. κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 17257/13), απόφαση της 23ης Μαΐου 2019, παρ. 24 και 30.

15. Βλ. ΕΔΔΑ *Čela κατά Αλβανίας* (Προσφυγή No 73274/17), απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2022, παρ. 32.

16. Βλ. ΕΔΔΑ *Ghrenassia κατά Λουξεμβούργου* (Προσφυγή No 27160/19), απόφαση της 7ης Δεκεμβρίου 2021, παρ. 29.

17. Βλ. ΕΔΔΑ *Lupeni Greek Catholic Parish and Others κατά Ρουμανίας*, ό.π., παρ. 116, ΕΔΔΑ *Nejdet Şahin και Perihan Şahin κατά Τουρκίας*

γία είχαν επηρεάσει εκκρεμείς αστικές διαδικασίες, το Δικαστήριο ήταν ικανοποιημένο ότι ο τρόπος με τον οποίο εξελίχθηκε το δίκαιο ήταν γνωστός στα μέρη, ή τουλάχιστον ευλόγως προβλέψιμος, και ότι δεν υπήρχε καμία αβεβαιότητα για τη νομική τους κατάσταση¹⁸.

Υπό το φως των προηγούμενων παρατηρήσεών του, το Δικαστήριο σημειώνει ότι, ακόμα και αν κατά τον χρόνο που ο προσφεύγων άσκησε την αγωγή του στις 13 Δεκεμβρίου 2007, η υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση του ΣτΕ δεν είχε ακόμη εκδοθεί, τα διοικητικά δικαστήρια, σε πρώτο βαθμό στις 20 Απριλίου 2015 και σε δεύτερο βαθμό στις 23 Φεβρουαρίου 2017, είχαν ακολουθήσει την ερμηνεία που δόθηκε στην απόφαση αυτή. Είχαν κρίνει την αγωγή και την έφεση του προσφεύγοντος παραδεκτές και τις είχαν εξετάσει βάσει του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ. Τη στιγμή που ο προσφεύγων κατέθεσε αναίρεση, τα διοικητικά δικαστήρια δεν είχαν θέσει κανένα ζήτημα παραδεκτού και δεν υπήρχε καμία ένδειξη μιας αντιληπτής εξέλιξης της νομολογίας που να αποκλίνει από την ερμηνεία που δόθηκε στην υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση του ΣτΕ, η οποία είχε ακολουθηθεί σε αποφάσεις που εκδόθηκαν στη συνέχεια. Η νέα ερμηνεία που δόθηκε στην υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση είχε ως αποτέλεσμα η αγωγή του προσφεύγοντος να θεωρηθεί για πρώτη φορά απαράδεκτη. Ο προσφεύγων δεν είχε λόγο να πιστεύει ότι το ΣτΕ θα παρέκκλιε από την προηγούμενη νομολογία του¹⁹.

Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι η ερμηνεία του ΣτΕ είχε ως αποτέλεσμα η αγωγή του προσφεύγοντος να μην είναι εφεξής επιδεκτική δικαστικής εξέτασης. Συγκεκριμένα, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης, ιδίως τη διαπίστωση ότι μέχρι τη θέσπιση ειδικής νομοθεσίας το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ δεν μπορούσε να εφαρμοστεί αναλογικά και ότι τα διοικητικά δικαστήρια στερούνταν αρμοδιότητας, η απόφαση του ΣτΕ αποτέλεσε ανυπέροβλο εμπόδιο σε οποιαδήποτε μελλοντική προσπάθεια του προσφεύγοντος να αξιώσει αποζημίωση από το Κράτος για υποτιθέμενα σφάλματα των πολιτικών δικαστηρίων, μέχρι την τελική υιοθέτηση νέας νομοθεσίας²⁰.

(Προσφυγή Νο 13279/05), απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 2011 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 58 και ΕΔΔΑ *Legrand κατά Γαλλίας* (Προσφυγή Νο 23228/08), απόφαση της 26ης Μαΐου 2011, παρ. 37.

18. Βλ. ΕΔΔΑ *Petko Petkov κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή Νο 2834/06), απόφαση της 19ης Φεβρουαρίου 2013, παρ. 32.

19. Βλ., *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ *Gil Sanjuan κατά Ισπανίας* (Προσφυγή Νο 48925/15), απόφαση της 26ης Μαΐου 2020, παρ. 39 και ΕΔΔΑ *Legros και άλλοι κατά Γαλλίας* (Προσφυγή Νο 72173/17 και 17 άλλες), απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 2023, παρ. 156-157.

20. Βλ., *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ *Luras και άλλοι κατά Ρουμανίας* (Προσφυγές Νος 1434/02, 35370/02 και 1385/03), απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2006, παρ. 73.

Συνεπώς, επαναλαμβάνοντας ότι όλες οι διατάξεις της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο που να εγγυώνται δικαιώματα πρακτικά και αποτελεσματικά και όχι θεωρητικά και αβέβαια, το Δικαστήριο, αν και κατανοεί την πολυπλοκότητα του ζητήματος και την ανάγκη διασφάλισης της ασφάλειας δικαίου και προστασίας της εξουσίας της δικαιοσύνης, δεν πείθεται από το επιχείρημα ότι, όσον αφορά την αποτυχία μέχρι σήμερα της εισαγωγής της απαραίτητης νομοθεσίας, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι έχει περάσει μόνο σύντομο χρονικό διάστημα από την απόρριψη της αγωγής του προσφεύγοντος. Στο σημείο αυτό, σημειώνεται ότι η ανάγκη θέσπισης ειδικής νομοθεσίας δηλώθηκε για πρώτη φορά με την υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση και η Κυβέρνηση δεν αναφέρει καμία ενέργεια προς αυτή την κατεύθυνση μέχρι στιγμής. Συνεπώς, η νέα ερμηνεία που διατυπώθηκε στην επίμαχη απόφαση, η οποία είχε ως αποτέλεσμα η αγωγή του προσφεύγοντος να κριθεί απαράδεκτη, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι δεν έχει θεσπιστεί νομοθεσία για περισσότερο από επτά χρόνια, επέβαλε έναν περιορισμό στο δικαίωμα πρόσβασης του προσφεύγοντος σε δικαστήριο για αόριστο χρονικό διάστημα, ο οποίος πρέπει τουλάχιστον να θεωρηθεί ότι δημιούργησε μια ανασφάλεια δικαίου στον προσφεύγοντα²¹. Επιπλέον, δεν υπάρχει τίποτα στη συμπεριφορά του προσφεύγοντα που να δικαιολογεί ότι το βάρος των συνεπειών αυτής της ανασφάλειας πρέπει να το επωμιστεί ο ίδιος²².

Τέλος, το Δικαστήριο σημειώνει ότι, στην επίμαχη απόφαση, οι μειοψηφούντες δικαστές επεσήμαναν ότι, με την υπ' αριθμ. 799/2021 απόφαση, που εκδόθηκε την ίδια ημερομηνία, έγινε δεκτή η αναλογική εφαρμογή του άρθρου 105 μέχρι τη στιγμή που ο νομοθέτης θα εξέδιδε ειδικούς κανονισμούς για την ευθύνη του Κράτους για πράξεις της δικαιοσύνης, όσον αφορά τα δικαιώματα που απορρέουν από την έννομη τάξη της ΕΕ. Το Δικαστήριο κατανοεί το επιχείρημα που προβάλλεται σχετικά με την ανάγκη ομοιόμορφης εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ όσον αφορά την ευθύνη του Κράτους για αποφάσεις που παραβιάζουν το δίκαιο αυτό. Ωστόσο, τονίζει ότι η αλλαγή θέσης που υιοθετήθηκε με την υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της πρόσβασης του προσφεύγοντος σε δικαστήριο, σε υπόθεση που αφορούσε απόφαση πολιτικού δικαστηρίου για την οποία το Δικαστήριο είχε διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω παρατηρήσεων, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι επιβλήθηκε στον προσφεύγοντα ένα δυσανάλογο βάρος, στερώντας του κάθε σαφή και πρα-

21. Βλ., *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ *Arrozpide Sarasola και άλλοι κατά Ισπανίας* (Προσφυγές Νος 65101/16, 73789/16 και 73902/16), απόφαση της 23ης Οκτωβρίου 2018, παρ. 107.

22. Βλ., *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ *Çela κατά Αλβανίας*, ό.π., παρ. 39.

κτική δυνατότητα να αποφανθούν τα δικαστήρια για την αγωγή του, με αποτέλεσμα να παραβιαστεί η ουσία του δικαιώματός του πρόσβασης σε δικαστήριο.

Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1.

Άρθρο 41: Το Δικαστήριο επιδίκασε στον προσφεύγοντα για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη το ποσό των 5.000 ευρώ και το ποσό των 1.860 ευρώ για δικαστικά έξοδα.

Υπόθεση Nealon και Hallam κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγές Νος 32483/19 και 35049/19), απόφαση της 11ης Ιουνίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης

μη καταβολή αποζημίωσης – δικαστική πλάνη – νέες προϋποθέσεις νόμου

Υπό το φως νέων αποδεικτικών στοιχείων που προέκυψαν, το Ποινικό Τμήμα του Εφετείου («CACD») ακύρωσε τις καταδίκες των προσφευγόντων, με την αιτιολογία ότι ήταν «επισφαλείς». Η εισαγγελία δεν ζήτησε επανεκδίκαση της υπόθεσης. Οι δύο προσφεύγοντες υπέβαλαν στη συνέχεια αίτηση για αποζημίωση λόγω «δικαστικής πλάνης».

Οι αιτήσεις τους εξετάστηκαν βάσει του νέου άρθρου 133(1ZA) του Νόμου περί Ποινικής Δικαιοσύνης του 1998, ο οποίος τροποποιήθηκε το 2014 μετά την έκδοση της απόφασης του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης στην υπόθεση *Allen κατά Ηνωμένου Βασιλείου*²³. Το αρχικό νομοθετικό κριτήριο βάσει του άρθρου 133(1) του Νόμου απαιτούσε να αποδεικνύεται, πέραν πάσης αμφιβολίας και μέσω νέου ή πρόσφατα ανακαλυφθέντος γεγονότος, ότι υπήρξε δικαστική πλάνη.

Πριν από την εισαγωγή του άρθρου 133(1ZA), δεν υπήρχε νομοθετικός ορισμός της δικαστικής πλάνης. Η νέα διάταξη προέβλεπε αποζημίωση μόνο εφόσον ένα νέο ή πρόσφατα ανακαλυφθέν γεγονός αποδείκνυε, πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι ο αιτών δεν είχε διαπράξει το αδίκημα.

Οι αιτήσεις των προσφευγόντων απορρίφθηκαν καθώς δεν πληρούσαν αυτό το κριτήριο. Οι αιτήσεις τους για δικαστικό έλεγχο απορρίφθηκαν, ενώ οι εφέσεις τους απορρίφθηκαν επίσης, καθώς τα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι το άρθρο 133(1ZA) του Νόμου δεν ήταν ασύμβατο με το άρθρο 6 παρ. 2 της Σύμβασης.

Οι προσφεύγοντες διαμαρτύρονται βάσει του άρθρου 6 παρ. 2 ότι η απόρριψη των αιτήσεών τους για αποζημίωση λόγω δικαστικής πλάνης, με βάση το νέο κριτήριο στην ενότητα 133(1ZA), παραβίασε το τεκμήριο αθωότητάς τους.

23. (Προσφυγή Νο 25424/09), απόφαση της 12ης Ιουλίου 2013 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης.

Στις 28 Φεβρουαρίου 2023, Τμήμα του Δικαστηρίου παρέπεμψε την υπόθεση στο Τμήμα Ευρείας Σύθεσης.

Το Δικαστήριο σημείωσε ως προκαταρκτική παρατήρηση ότι το άρθρο 6 παρ. 2 έχει δύο πτυχές. Η πρώτη πτυχή λειτουργεί ως διαδικαστική εγγύηση στο πλαίσιο μιας ποινικής δίκης, επιβάλλοντας όρους σχετικά, μεταξύ άλλων, με το βάρος της απόδειξης, τα νομικά τεκμήρια πραγματικών και νομικών γεγονότων, το προνόμιο της μη αυτοενοχοποίησης, τη δημοσιότητα πριν από τη δίκη και τις πρόωρες δηλώσεις, είτε από το δικαστήριο είτε από άλλους δημόσιους αξιωματούχους, για την ενοχή του κατηγορουμένου.

Η δεύτερη πτυχή, που ήταν η σχετική με την υπόθεση των προσφευγόντων, αποσκοπούσε, ανεξαρτήτως της φύσης της υπόθεσης, στην προστασία των ατόμων που έχουν αθωωθεί από ποινική κατηγορία ή σε βάρος των οποίων έχουν διακοπεί οι ποινικές διαδικασίες, από το να αντιμετωπίζονται από δημόσιους αξιωματούχους και αρχές σαν να ήταν στην πραγματικότητα ένοχοι για το αδίκημα που τους αποδόθηκε. Αυτό συνέβαινε επειδή αυτά τα άτομα θεωρούνταν αθώα σύμφωνα με τον νόμο και έπρεπε να αντιμετωπίζονται κατά τρόπο σύμφωνο με αυτήν την αθωότητα. Κατά συνέπεια, η αρχή του τεκμηρίου αθωότητας παρέμενε και μετά την ολοκλήρωση των ποινικών διαδικασιών, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι, αναφορικά με οποιαδήποτε κατηγορία που δεν είχε αποδειχθεί, η αθωότητα του συγκεκριμένου ατόμου γινόταν σεβαστή. Η βασική αυτή ανησυχία βρισκόταν στον πυρήνα της προσέγγισης του Δικαστηρίου ως προς την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 2 σε αυτές τις περιπτώσεις.

Στην υπόθεση *Allen*, το Τμήμα Ευρείας Σύθεσης είχε εξετάσει το πλαίσιο του άρθρου 133 του Νόμου (πριν από την τροποποίησή του το 2014) και, βάσει των αποδεικτικών στοιχείων που είχε στη διάθεσή του, είχε πειστεί ότι ο προσφεύγων είχε αποδείξει τον αναγκαίο σύνδεσμο μεταξύ των ποινικών διαδικασιών και των μεταγενέστερων διαδικασιών αποζημίωσης. Το δικαίωμα υποβολής αίτησης για αποζημίωση λόγω δικαστικής πλάνης είχε ενεργοποιηθεί από την εκ των υστέρων ανατροπή της καταδίκης. Επιπλέον, προκειμένου να εξεταστεί εάν πληρούνται τα σωρευτικά κριτήρια του άρθρου 133, ο Υπουργός Δικαιοσύνης και τα δικαστήρια στις διαδικασίες δικαστικού ελέγχου έπρεπε να εξετάσουν την απόφαση του ποινικού Εφετείου (CACD), ώστε να διαπιστώσουν αν η ανατροπή της καταδίκης βασίστηκε σε νέα αποδεικτικά στοιχεία και αν αυτά οδήγησαν σε δικαστική πλάνη. Δεδομένου ότι δεν είχε υποστηριχθεί πως το πλαίσιο του άρθρου 133 είχε τροποποιηθεί με οποιονδήποτε άλλο ουσιαστικό τρόπο, οι διαδικασίες αποζημίωσης εξακολουθούσαν να απαιτούν την εξέταση της έκβασης της προηγούμενης ποινικής διαδικασίας και, συγκεκριμένα, της απόφασης του ποινικού Εφετείου.

Το Δικαστήριο τόνισε ότι, στις διαδικασίες αποζημίωσης,

το αρμόδιο αποφασίζον όργανο εστιάζει στον αντίκτυπο του νέου ή νεοανακαλυφθέντος γεγονότος, σημείο που θα μπορούσε να είναι κεντρικό για την εκτίμηση της ουσίας της υπόθεσης, εάν κρινόταν εφαρμοστέο το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, απαιτούνταν επίσης η αξιολόγηση των αποδεικτικών στοιχείων, εφόσον ήταν αναγκαίο, προκειμένου να διαπιστωθεί αν το γεγονός αυτό αποδείκνυε, πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι ο προσφεύγων δεν είχε διαπράξει το αδίκημα. Υπό αυτή την έννοια, η παρούσα υπόθεση διέφερε από άλλες υποθέσεις που είχε εξετάσει το Δικαστήριο, στις οποίες τα δικαστήρια στις μεταγενέστερες διαδικασίες δεν είχαν κληθεί να εξετάσουν την έκβαση των προηγούμενων ποινικών διαδικασιών ή/και να προβούν σε επανεξέταση ή αξιολόγηση των αποδεικτικών στοιχείων του ποινικού φακέλου.

Το Δικαστήριο δεν βλέπει τον λόγο να παρεκκλίνει από τις διαπιστώσεις του στην υπόθεση *Allen* σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 2, οπότε και έκρινε ότι τυγχάνει, εν προκειμένω, εφαρμογής.

Το Δικαστήριο, στις περισσότερες περιπτώσεις, ακολούθησε την προσέγγιση που ορίστηκε στην υπόθεση *Allen* σε σχέση με τις τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις της νομολογίας του όσον αφορά τη δεύτερη πτυχή του άρθρου 6 παρ. 2, δηλαδή:

- (1) Ζητήματα κόστους και αιτήματα αποζημίωσης από πρώην κατηγορούμενους, όπου γινόταν διάκριση μεταξύ: α) διαδικασιών που ακολούθησε μια αθώωση και β) διαδικασιών που ακολούθησε διακοπή της ποινικής δίωξης
- (2) Υποθέσεις που αφορούσαν αστικές αγωγές αποζημίωσης που κατατέθηκαν από θύματα
- (3) Υποθέσεις που αφορούσαν πειθαρχικές διαδικασίες

Στη δεύτερη και τρίτη κατηγορία υποθέσεων, καθώς και στις υποθέσεις που εμπίπτουν στη δεύτερη διάκριση της πρώτης κατηγορίας, το Δικαστήριο, ανεξάρτητα από το αν η ποινική διαδικασία είχε ολοκληρωθεί με διακοπή ή αθώωση, απέδωσε καθοριστική σημασία στο εάν η αμφισβητούμενη αιτιολογία ισοδυναμούσε με υπόνοια ή επιβεβαίωση ενοχής. Ωστόσο, οι υποθέσεις που αφορούσαν ζητήματα κόστους και αξιώσεις αποζημίωσης ή κάλυψης των εξόδων υπεράσπισης από πρώην κατηγορούμενους μετά από αθώωση (δηλαδή, υποθέσεις που εμπίπτουν στην πρώτη διάκριση της πρώτης κατηγορίας) ήταν κάπως πιο προβληματικές.

Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν ήταν πλέον απαραίτητο ή επιθυμητό να διατηρηθεί η διάκριση μεταξύ αθώωσεων και διακοπών της ποινικής δίωξης, όπως είχε διαμορφωθεί στη νομολογία του μετά από την απόφαση *Sekanina κατά Αυστρίας*²⁴, όσον αφορά την πρώτη κατηγορία υποθέσεων, η οποία παρείχε υψηλότερο

επίπεδο προστασίας σε άτομα που είχαν αθωωθεί. Ενώ εκ πρώτης όψεως η διακοπή της δίωξης μπορεί να μην φαίνεται ότι έχει το ίδιο απαλλακτικό αποτέλεσμα με μια αθώωση, μια πιο προσεκτική εξέταση έδειχνε ότι η πραγματικότητα ήταν πολύ πιο σύνθετη και λιγότερο ξεκάθαρη. Η ποινική δίωξη μπορεί να διακοπεί λόγω ανεπαρκών αποδεικτικών στοιχείων για τη συνέχισή της ή, σε περιπτώσεις όπου υπήρχαν επαρκή στοιχεία για την άσκηση και, ενδεχομένως, για την επιτυχή ολοκλήρωση της δίωξης, η διακοπή ή η αθώωση μπορεί να οφείλονται σε τυπικό λόγο. Δεν υπήρχε εύλογος λόγος για τον οποίο οι κατηγορούμενοι που απαλλάχθηκαν με αθώωση έπρεπε να βρίσκονται σε ευνοϊκότερη θέση από εκείνους των οποίων η υπόθεση έληξε με διακοπή της δίωξης. Επιπλέον, η σημασία μιας διακοπής της ποινικής δίωξης μπορεί να διαφέρει μεταξύ μεμονωμένων περιπτώσεων, καθώς και μεταξύ διαφορετικών νομικών συστημάτων.

Ήταν επίσης αξιοσημείωτο ότι στην υπόθεση *Allen* (η οποία, όπως και η υπόθεση *Sekanina*, αφορούσε αξίωση αποζημίωσης κατά του κράτους από πρώην κατηγορούμενο), το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης δεν έκρινε σκόπιμο να διατηρήσει τη σαφή διάκριση μεταξύ διακοπής της δίωξης και αθώωσης, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στην απόφαση *Sekanina*. Μολονότι η απόφαση *Allen* δεν σηματοδότησε ρητή απομάκρυνση από την υφιστάμενη νομολογία, εντούτοις περιλάμβανε μια σημαντική εξειδίκευση ως προς τις περιστάσεις υπό τις οποίες το Δικαστήριο θα ήταν διατεθειμένο να παράσχει το αυξημένο επίπεδο προστασίας του τεκμηρίου αθωότητας, το οποίο ένα αθωωθέν πρόσωπο θα μπορούσε να αντλήσει από τη δεύτερη πτυχή του άρθρου 6 παρ. 2. Στην πραγματικότητα, πολλές υποθέσεις ήταν πιθανό να εμπίπτουν σε αυτή τη γκριζα ζώνη.

Επιπλέον, η διάκριση μεταξύ διακοπής της διαδικασίας και οριστικής αθώωσης επί της ουσίας δεν είχε εφαρμοστεί όσον αφορά είτε υποθέσεις που αφορούσαν αγωγές αστικής αποζημίωσης που υπέβαλαν τα θύματα είτε υποθέσεις που σχετιζόνταν με πειθαρχικές διαδικασίες (η δεύτερη και η τρίτη κατηγορία, αντίστοιχα) ή οποιεσδήποτε άλλες δευτερεύουσες υποθέσεις που δεν εντάσσονταν εύκολα σε καμία από τις τρεις προαναφερθείσες κατηγορίες.

Αν και υπήρχαν σημαντικοί λόγοι πολιτικής για τη μη παρεμπόδιση, λόγω αθώωσης, της επιδίκασης αποζημιώσεων σε ένα θύμα ή της προστασίας ενός παιδιού σε κίνδυνο, εντούτοις δεν υπήρχε προφανής νομικός λόγος για την παροχή αυξημένης προστασίας σε ένα μικρό υποσύνολο δευτερευουσών υποθέσεων. Μια τέτοια προσέγγιση θα μπορούσε ακόμη και να οδηγήσει σε παράλογα αποτελέσματα των διαδικασιών που ακολουθούν μια αθώωση, όπου, αφενός, το θύμα διεκδικεί αστική αποζημίωση από το αθωωθέν πρόσωπο και, αφετέρου, το αθωωθέν πρόσωπο διεκδικεί αποζημίωση από το κράτος λόγω ζημιών από τη δίωξη ή τα έξοδα υπεράσπισης.

24. (Προσφυγή No 13126/87), απόφαση της 25ης Αυγούστου 1993.

Κατά συνέπεια, εφεξής, ανεξάρτητα από τη φύση των επακόλουθων συνδεδεμένων διαδικασιών και ανεξάρτητα από το αν η ποινική διαδικασία κατέληξε σε αθώωση ή διακοπή, οι αποφάσεις και η αιτιολογία των εθνικών δικαστηρίων ή άλλων αρχών σε αυτές τις επακόλουθες συνδεδεμένες διαδικασίες, όταν εξετάζονται ως σύνολο και στο πλαίσιο της άσκησης που υποχρεούνταν να αναλάβουν βάσει του εσωτερικού δικαίου, θα συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 στη δεύτερη πτυχή του εάν ισοδυναμούσαν με την απόδοση ποινικής ευθύνης στον προσφεύγοντα. Η απόδοση ποινικής ευθύνης σε ένα άτομο σήμαινε την έκφραση άποψης ότι αυτός (ή αυτή) ήταν ένοχος (ή ένοχη) σύμφωνα με το ποινικό κριτήριο τέλεσης μιας εγκληματικής πράξης.

Αυτή η προσέγγιση αντανακλούσε το γεγονός ότι, σε εθνικό επίπεδο, οι δικαστές ενδέχεται να καλούνται, εκτός του πλαισίου μιας ποινικής δίωξης, να εκδικάσουν υποθέσεις που προκύπτουν από τα ίδια πραγματικά περιστατικά με μια προηγούμενη ποινική δίωξη που δεν οδήγησε σε καταδίκη. Η προστασία που παρέχεται από το άρθρο 6 παρ. 2 στη δεύτερη πτυχή του δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται με τρόπο που να εμποδίζει τα εθνικά δικαστήρια σε μεταγενέστερες διαδικασίες – στις οποίες ασκούν διαφορετική λειτουργία από εκείνη του ποινικού δικαστή, σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις του εσωτερικού δικαίου – να εξετάζουν τα ίδια πραγματικά περιστατικά που είχαν κριθεί στις προηγούμενες ποινικές διαδικασίες, υπό την προϋπόθεση ότι, κατά την εξέτασή τους, δεν αποδίδουν ποινική ευθύνη στο εμπλεκόμενο πρόσωπο. Για ένα άτομο που αθώωθηκε ή του οποίου η ποινική δίωξη διακόπηκε θα εξακολουθούσε να ισχύει η συνήθης εφαρμογή των εθνικών κανόνων σχετικά με τα αποδεικτικά στοιχεία και το κριτήριο απόδειξης εκτός των ποινικών δικών.

Το Δικαστήριο, εφαρμόζοντας τις αρχές αυτές στην παρούσα υπόθεση, σημείωσε ότι το ζήτημα που ανέκυψε εν προκειμένω ήταν εάν η απόρριψη της αποζημίωσης ισοδυναμούσε με απόδοση ποινικής ευθύνης στους προσφεύγοντες. Μια παραβίαση θα μπορούσε να διαπιστωθεί μόνο εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο.

Το άρθρο 6 παρ. 2 δεν εγγυάται σε ένα άτομο, του οποίου η ποινική καταδίκη είχε ανατραπεί, το δικαίωμα αποζημίωσης για δικαστική πλάνη και το άρθρο 3 του Εβδόμου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης²⁵ προβλέπει δικαίωμα απο-

ζημίωσης μόνο όταν πληρούνται συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Σε κάθε περίπτωση, το Ηνωμένο Βασίλειο δεν είχε υπογράψει ούτε είχε προσχωρήσει στο Έβδομο Πρωτόκολλο. Παρόλο που το άρθρο 3 του Εβδόμου Πρωτοκόλλου δεν αποτελούσε μορφή *lex specialis* που να αποκλείει την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 2 σε αιτήματα αποζημίωσης για δικαστική πλάνη, το τελευταίο δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως δημιουργία δικαιώματος για τέτοια αποζημίωση κατά των Συμβαλλόμενων Κρατών που δεν είχαν κυρώσει το Έβδομο Πρωτόκολλο. Επιπλέον, στο πλαίσιο του άρθρου 6 παρ. 2, δεν εναπόκειται στο Δικαστήριο να ορίσει τι συνιστά «δικαστική πλάνη», όταν το άρθρο 3 του Εβδόμου Πρωτοκόλλου δεν το έκανε. Συνεπώς, το εναγόμενο Κράτος είναι ελεύθερο να αποφασίσει πώς θα ορίσει τη «δικαστική πλάνη» για τους σκοπούς αυτούς και να χαράξει μια θεμιτή πολιτική γραμμή σχετικά με το ποιοι, από το ευρύτερο σύνολο των ατόμων των οποίων οι καταδικές είχαν ανατραπεί κατόπιν έφεσης, θα ήταν επιλέξιμοι για αποζημίωση, υπό την προϋπόθεση ότι η πολιτική αυτή δεν θα είχε ως αποτέλεσμα η ίδια η απόρριψη της αποζημίωσης να συνεπάγεται την απόδοση ποινικής ευθύνης σε έναν ανεπιτυχή προσφεύγοντα.

Τα κριτήρια που θέτει το άρθρο 133(1ZA) απαιτούν από τον Υπουργό Δικαιοσύνης, στο πλαίσιο μιας εμπιστευτικής αστικής και διοικητικής διαδικασίας, να μην σχολιάσει βάσει των αποδεικτικών στοιχείων που υπήρχαν κατά την έφεση το εάν ο προσφεύγων θα έπρεπε ή πιθανώς θα αθωνόταν ή θα καταδικαζόταν, ούτε το εάν τα αποδεικτικά στοιχεία υποδήλωναν την ενοχή ή την αθωότητά του. Αντιθέτως, έπρεπε να εξετάσει αποκλειστικά το εάν το νέο ή νεοανακαλυφθέν γεγονός, το οποίο οδήγησε στην ανατροπή της καταδίκης, αποδείκνυε, πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας, ότι ο προσφεύγων δεν διέπραξε το εν λόγω αδίκημα. Συνεπώς, δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι η απόρριψη της αποζημίωσης από τον Υπουργό Δικαιοσύνης απέδιδε ποινική ευθύνη στον προσφεύγοντα, εκφράζοντας την άποψη ότι αυτός ή αυτή ήταν ένοχος ή ένοχη σύμφωνα με το ποινικό κριτήριο τέλεσης του εγκλήματος και, επομένως, υποδηλώνοντας ότι η ποινική διαδικασία θα έπρεπε να είχε κριθεί διαφορετικά. Το γεγονός ότι δεν μπορούσε να αποδειχθεί, σύμφωνα με το πολύ υψηλό κριτήριο απόδειξης «πέραν πάσης αμφιβολίας», ότι ο προσφεύγων δεν διέπραξε το αδίκημα – είτε βάσει ενός νέου ή νεοανακαλυφθέντος γεγονότος είτε με άλλον τρόπο – δεν ισοδυναμούσε με μια διαπίστωση ότι πράγματι διέπραξε το αδίκημα.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο τόνισε ότι, κατά τη δεύτερη πτυχή του, το άρθρο 6 παρ. 2 προστατεύει την αθωότητα υπό το πρίσμα του νόμου και όχι την τεκμηρίωση πραγματικής αθωότητας, όπως υποστήριζαν οι προσφεύ-

25. Το άρθρο 3 του Εβδόμου Πρωτοκόλλου περί δικαιώματος αποζημίωσης σε περίπτωση δικαστικής πλάνης ορίζει ότι: «Όταν ένα πρόσωπο καταδικάσθηκε με αμετάκλητη απόφαση για αξιόποινη πράξη και η καταδίκη αυτή ακυρωθεί ή όταν στο πρόσωπο αυτό απονεμηθεί χάρη με βάση ένα νέο ή μεταγενέστερο της απόφασης γεγονός που αποδεικνύει άμεσα ότι υπήρχε δικαστική πλάνη, τότε το πρόσωπο που υποβλήθηκε σε ποινή, η οποία ήταν αποτέλεσμα αυτής της καταδίκης, θα αποζημιώνεται σύμφωνα με το νόμο ή την πρακτική που ακολουθείται στο Κράτος, για το οποίο πρόκειται, εκτός εάν αποδειχθεί ότι η μη έγκαιρη αποκάλυψη του άγνωστου γεγονότος

οφείλεται ολικά ή μερικά σ' αυτό το πρόσωπο».

γοντες. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης δεν υποχρεούνταν, βάσει του άρθρου 133(1ZA), να σχολιάσει την αθωότητα ενός προσφεύγοντα υπό το νομικό αυτό πρίσμα και η απόρριψη μιας αίτησης αποζημίωσης βάσει του εν λόγω άρθρου δεν ήταν ασυμβίβαστη με τη συνεχή αθωότητά του υπό αυτή τη νομική έννοια.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, το Δικαστήριο έκρινε ότι η απόρριψη των αξιώσεων αποζημίωσης των προσφευγόντων βάσει του άρθρου 133(1ZA) δεν παραβίασε την τεκμαιρόμενη αθωότητα στη δεύτερή της εκδοχή. Αν και το Δικαστήριο δεν ήταν αδιάφορο για τις ενδεχόμενα καταστρεπτικές συνέπειες μιας άδικης καταδίκης, ο ρόλος του δεν ήταν να καθορίσει πώς τα κράτη θα έπρεπε να μεταφράσουν σε υλικούς όρους την ηθική υποχρέωση που μπορεί να έχουν απέναντι σε άτομα που έχουν καταδικαστεί άδικως. Αντίθετα, στην παρούσα περίπτωση, το μοναδικό του καθήκον ήταν να κρίνει αν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 βάσει των γεγονότων των δύο υποθέσεων που εκκρεμούσαν ενώπιόν του, λόγω της λειτουργίας ενός συστήματος αποζημιώσεων που είχε καθιερωθεί σε εθνικό επίπεδο και λειτουργούσε με περιοριστικούς όρους.

Μη παραβίαση άρθρου 6 παρ. 2.

► Άρθρο 10 – Ελευθερία έκφρασης

Υπόθεση Θωμαΐδης κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 28345/16), απόφαση της 7ης Μαΐου 2024

καταδίκη σε αποζημίωση δημοσιογράφου για τη μετάδοση υλικού σχετικά με φερόμενα στημένα παιχνίδια στο ελληνικό ποδόσφαιρο – υπέρβαση των ορίων της υπεύθυνης δημοσιογραφίας

Ο προσφεύγων, Κυριάκος Θωμαΐδης, είναι Έλληνας υπήκοος που ζει στη Θεσσαλονίκη. Κατά τη διάρκεια της τηλεοπτικής εκπομπής «Δίκη στον ΣΚΑΪ», που παρουσίαζε και αφορούσε στημένους ποδοσφαιρικούς αγώνες, αποκάλυψε μαρτυρικές καταθέσεις που ελήφθησαν στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας εν εξελίξει, χωρίς να αποκαλύψει τις πηγές των αποδεικτικών του στοιχείων. Ο Β.Μ., πρόεδρος ποδοσφαιρικού συλλόγου και αντιπρόεδρος τότε της Ελληνικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας (ΕΠΟ), άσκησε αγωγή εναντίον του ζητώντας αποζημίωση ποσού 500.000 ευρώ λόγω προσβολής προσωπικότητας.

Το Πρωτοδικείο Πειραιά καταδίκασε τον προσφεύγοντα να καταβάλει στον Β.Μ. ως αποζημίωση το ποσό των 10.000 ευρώ, κρίνοντας ότι είχε βλαφθεί η τιμή και η υπόληψη του ενάγοντα, καθώς και η κοινωνική και επαγγελματική του θέση ως μεγαλομετόχου ποδοσφαιρικού συλλόγου. Το Εφετείο επικύρωσε την πρωτόδικη απόφαση, ενώ ο ΑΠ απέρριψε την αναίρεση του προσφεύγοντα κρίνοντας ότι η τηλεοπτική εκπομπή ήταν δυσφημιστική για τον Β.Μ., καθώς και ότι η πρωτόδικη απόφαση ήταν

συμβατή τόσο με το άρθρο 10 της Σύμβασης όσο και με το άρθρο 14 του Συντάγματος σχετικά με την ελευθερία της έκφρασης και του Τύπου.

Προσέφυγε στο Δικαστήριο καταγγέλλοντας ότι η απόφαση των ελληνικών δικαστηρίων να καταβάλει αποζημίωση παραβίασε την ελευθερία της έκφρασής του.

Το Δικαστήριο, αρχικά, σημείωσε ότι το αποτέλεσμα της πολιτικής δίκης καταγγέλλεται συνιστά παρέμβαση στο δικαίωμα του προσφεύγοντος για ελευθερία έκφρασης. Διαπίστωσε ότι η παρέμβαση αυτή ήταν «προβλεπόμενη από τον νόμο» και επιδίωκε ως θεμιτούς σκοπούς την προστασία «της φήμης ή των δικαιωμάτων των άλλων», την αποτροπή «της γνωστοποίησης πληροφοριών που ελήφθησαν εμπιστευτικά» και τη διατήρηση «της εξουσίας και της αμεροληψίας της δικαιοσύνης». Παραμένει να εξεταστεί αν η επέμβαση ήταν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία».

Οι σχετικές γενικές αρχές της νομολογίας του Δικαστηρίου έχουν συνοψιστεί στην υπόθεση *Bédat κατά Ελβετίας*²⁶. Το Δικαστήριο έχει επαναλάβει, ειδικότερα, ότι ο Τύπος δραματίζει ουσιαστικό ρόλο σε μια δημοκρατική κοινωνία και έχει καθήκον να μεταδίδει πληροφορίες και ιδέες για θέματα δημόσιου ενδιαφέροντος. Ωστόσο, η προστασία που παρέχει το άρθρο 10 της Σύμβασης στους δημοσιογράφους υπόκειται στον όρο ότι αυτοί ενεργούν με καλή πίστη για την παροχή ακριβών και αξιόπιστων πληροφοριών, σύμφωνα με τις αρχές της υπεύθυνης δημοσιογραφίας. Το ζήτημα της υπεύθυνης δημοσιογραφίας περιλαμβάνει τη νομιμότητα της συμπεριφοράς του δημοσιογράφου, ενώ το γεγονός ότι ένας δημοσιογράφος παραβίασε τον νόμο αποτελεί σχετική, αλλά όχι καθοριστική, παράμετρο κατά την εκτίμηση του κατά πόσον ενήργησε υπεύθυνα. Όταν οι δημοσιογράφοι αναφέρονται σε εκκρεμείς ποινικές δίκες, οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη το δικαίωμα όλων για δίκαιη δίκη, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης, που περιλαμβάνει το δικαίωμα σε αμερόληπτο δικαστήριο. Ο σχολιασμός, συνεπώς, δεν πρέπει να επεκτείνεται σε δηλώσεις που πιθανώς υπονομεύουν, έστω και ακούσια, τις πιθανότητες ενός προσώπου να τύχει δίκαιης δίκης. Είναι θεμιτό να παρέχεται ειδική προστασία στο απόρρητο των δικαστικών ερευνών στις ποινικές διαδικασίες, λόγω της σοβαρότητας που ενέχουν τόσο για τη δικαιοσύνη όσο και για το δικαίωμα των ερευνώμενων ατόμων να τεκμαίρονται αθώοι. Στο ειδικό πλαίσιο της προστασίας της εμπιστευτικότητας των πληροφοριών, μια από τις σχετικές παραμέτρους είναι αν οι πληροφορίες αυτές ήταν γνωστές ή όχι στο κοινό. Όταν μια πληροφορία είναι ήδη γνωστή στο κοινό, το ενδιαφέρον για τη διατήρηση της εμπιστευτικότητάς της μπορεί να μην αποτελεί πλέον υπέρτερη ανάγκη. Ωστόσο, αυτό

26. Προσφυγή Νο 56925/08, απόφαση της 29ης Μαρτίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, παρ. 48-54.

δεν αφαιρεί κατ' ανάγκη την προστασία του άρθρου 8 της Σύμβασης, ειδικά αν το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δεν έχει συγκατατεθεί στη γνωστοποίησή της²⁷.

Το πλαίσιο εντός του οποίου γίνονται οι δηλώσεις είναι επίσης σημαντικό, όπως στην περίπτωση προφορικών δηλώσεων που διατυπώνονται κατά τη διάρκεια ζωτανής μετάδοσης, όπου ο παρουσιαστής στερείται της δυνατότητας να αναδιατυπώσει, να τελειοποιήσει ή να αποσύρει τις δηλώσεις πριν αυτές δημοσιοποιηθούν²⁸. Επιπλέον, η τιμωρία ενός δημοσιογράφου για τη συμβολή του στη διάδοση δηλώσεων που έγιναν από άλλο πρόσωπο σε συνέντευξη θα παρεμπόδιζε σοβαρά τη συμβολή του Τύπου στη συζήτηση θεμάτων δημοσίου ενδιαφέροντος και δεν θα πρέπει να εξετάζεται, εκτός αν υπάρχουν ιδιαίτερα ισχυροί λόγοι²⁹.

Το έργο του Δικαστηρίου, στο πλαίσιο της εποπτικής του λειτουργίας, δεν είναι να υποκαταστήσει τις εθνικές αρχές, αλλά να εξετάσει, σύμφωνα με το άρθρο 10 της Σύμβασης, τις αποφάσεις που έχουν λάβει αυτές, εντός του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που διαθέτουν. Το Δικαστήριο πρέπει να εξετάσει την επίμαχη παρέμβαση υπό το φως της συνολικής υπόθεσης και να καθορίσει αν ήταν αναλογική προς τον θεμιτό σκοπό που επιδιώχθηκε και αν οι λόγοι που επικαλέστηκαν οι εθνικές αρχές για να την αιτιολογήσουν είναι «σχετικοί και επαρκείς». Όταν οι εθνικές αρχές έχουν σταθμίσει τα εμπλεκόμενα συμφέροντα σύμφωνα με τα κριτήρια που θέτει η νομολογία του Δικαστηρίου, το τελευταίο θα απαιτήσει ισχυρούς λόγους για να αντικαταστήσει την άποψή του με αυτή των εθνικών δικαστηρίων³⁰. Το Δικαστήριο στη συνέχεια εξέτασε την αιτιολόγηση της παρέμβασης, λαμβάνοντας υπόψη την εκτίμηση των εθνικών δικαστηρίων.

Το Δικαστήριο εξέτασε τη νομιμότητα της συμπεριφοράς του προσφεύγοντος και διαπίστωσε ότι δεν αμφισβητείται ότι, στις 22 Οκτωβρίου 2012, ο προσφεύγων είχε μετadώσει στην εκπομπή του παρανόμως τις μαρτυρικές καταθέσεις από εκκρεμούσα ποινική δικογραφία και ότι οι συνομιλίες που αποκαλύφθηκαν στην εκπομπή στις 12 Νοεμβρίου 2012 είχαν υποκλαπεί παρανόμως. Αυτό έγινε δεκτό από τα εθνικά δικαστήρια και δεν αμφισβητήθηκε από τον προσφεύγοντα. Το στοιχείο αυτό δραματίσσε ρόλο στη στάθμιση των συμφερόντων στην

οποία προέβη το Δικαστήριο, το οποίο διαπίστωσε ότι τα εθνικά δικαστήρια ορθώς τόνισαν αυτό ως μέρος της στάθμισης των συμφερόντων τους στην υπόθεση, καθώς ο προσφεύγων, ως επαγγελματίας δημοσιογράφος, δεν μπορούσε να ισχυριστεί ότι καλή τη πίστει αγνοούσε τα παράνομα μέσα με τα οποία λήφθηκαν οι ηχογραφήσεις ή ότι η αποκάλυψη των μαρτυρικών καταθέσεων παραβίασε τη σχετική νομοθεσία.

Όσον αφορά το περιεχόμενο των επίμαχων τηλεοπτικών προγραμμάτων, τα εθνικά δικαστήρια κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ήταν σκόπιμα δυσφημιστικό και επιζήμιο για την τιμή και την υπόληψη του Β.Μ. καθώς και για την κοινωνική και επαγγελματική του θέση στο ελληνικό ποδόσφαιρο. Κατέληξε επίσης στο συμπέρασμα ότι τα αρχεία των συνομιλιών και των ισχυρισμών εναντίον του Β.Μ. που έκανε ο Α.Κ., δικηγόρος και πρόεδρος άλλου ποδοσφαιρικού συλλόγου ο οποίος συμμετείχε στην επίμαχη τηλεοπτική εκπομπή, συνοδευόμενα από προσβλητική γλώσσα, παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο έντονης διαμάχης μεταξύ των δύο ανδρών, χωρίς να συμβάλλουν περαιτέρω στην ευαισθητοποίηση των θεατών για τις υποθέσεις στημένων αγώνων.

Το Δικαστήριο συμφώνησε με τη διαπίστωση των εθνικών δικαστηρίων ότι ο προσφεύγων δεν κατέβαλε καμία προσπάθεια στο τηλεοπτικό πρόγραμμα του Οκτωβρίου να πλαισιώσει τις πληροφορίες σχετικά με τους ισχυρισμούς εναντίον του Β.Μ. σε μια ευρύτερη συζήτηση δημοσίου ενδιαφέροντος σχετικά με τη διερεύνηση των υποθέσεων στησίματος αγώνων. Το ίδιο ισχύει, όπως τόνισαν τα εθνικά δικαστήρια, για την εκπομπή του Νοεμβρίου, την οποία ο προσφεύγων ετοίμασε γνωρίζοντας εκ των προτέρων όχι μόνο για τη διαμάχη μεταξύ των δύο ανδρών αλλά και για το βασικό περιεχόμενο της συνεισφοράς του Α.Κ., όπως υποδηλώνει η ανακοίνωση που έγινε πριν από την εκπομπή. Επιπλέον, το Δικαστήριο σημείωσε ότι ο προσφεύγων δεν ισχυρίστηκε ότι προσπάθησε να δώσει στον Β.Μ. την ευκαιρία να απαντήσει στις κατηγορίες που διατυπώθηκαν εναντίον του και ότι επέτρεψε στον Α.Κ. να προχωρήσει σε εκτεταμένη ανάγνωση των πρακτικών των υποκλαπέντων συνομιλιών χωρίς να κάνει καμία προσπάθεια εξισορρόπησης των αρνητικών απόψεων που περιέχονται σε αυτά. Το Δικαστήριο συμπέρανε από όλα τα παραπάνω ότι ο προσφεύγων στόχευε σε μια συγκλονιστική κάλυψη του υποτιθέμενου ρόλου του Β.Μ. σε στημένους αγώνες και κάλεσε τους θεατές να καταλήξουν σε ένα προκαθορισμένο συμπέρασμα σχετικά με την ενοχή του.

Είναι γεγονός ότι η ποινική διερεύνηση των υποθέσεων στημένων αγώνων ήταν θέμα δημοσίου ενδιαφέροντος, αφορούσε δε ένα πρόβλημα για το οποίο το κοινό είχε συμφέρον να ενημερωθεί και το οποίο είχε αναφερθεί ευρέως στα ελληνικά αθλητικά μέσα ενημέρωσης. Ωστόσο, τα εθνικά δικαστήρια με αιτιολογημένες αποφάσεις έκρι-

27. Βλ. ΕΔΔΑ *N.S. κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 36908/13), απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2020, παρ. 100.

28. Βλ. ΕΔΔΑ *Lionarakis κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 1131/05), απόφαση της 5ης Ιουλίου 2007, παρ. 44.

29. Βλ. ΕΔΔΑ *Jersild κατά Δανίας*, απόφαση της 23ης Σεπτεμβρίου 1994, παρ. 35, ΕΔΔΑ *Erla Hlynisdóttir κατά Ισλανδίας* (Προσφυγή No 43380/10), απόφαση της 10ης Ιουλίου 2012, παρ. 71.

30. Βλ. ΕΔΔΑ *Axel Springer AG κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 39954/08), απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 2012 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης, παρ. 88.

ναν ότι, δεδομένου ότι οι πληροφορίες που περιέχονταν στις καταθέσεις μαρτύρων και στις υποκλαπίσεις συνομιλίες ήταν ήδη γνωστές στο κοινό, η αποκάλυψή τους δεν συνέβαλε στην ενημέρωση του κοινού. Εν προκειμένω, πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ του αντικειμένου της ποινικής έρευνας για τις υποθέσεις στησίματος αγώνων δημοσίου συμφέροντος και του τρόπου με τον οποίο ο προσφεύγων προετοίμασε και διεξήγαγε τις εκπομπές του. Οι γνωστοποιήσεις των καταθέσεων δεν συνοδεύτηκαν από περαιτέρω συζήτηση επί του θέματος των υποθέσεων στησίματος αγώνων. Επίσης, πέραν του γεγονότος ότι οι ισχυρισμοί σχετικά με τη συμμετοχή του Β.Μ. σε στημένους αγώνες είχαν ήδη αποκαλυφθεί ένα έτος νωρίτερα, ο ίδιος ο Α.Κ. ανέφερε ότι αντιδρούσε στις προηγούμενες παρατηρήσεις του Β.Μ. και η συμπεριφορά του φαίνεται να ήταν μέρος προσωπικής διαμάχης.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι η κατάθεση που ανέγνωσε ο προσφεύγων στην εκπομπή του Οκτωβρίου καλυπτόταν σαφώς από το απόρρητο της εν λόγω ποινικής έρευνας. Σημείωσε περαιτέρω ότι ο Β.Μ. είχε, πριν από την εκπομπή του Νοεμβρίου, καλέσει με εξώδικη διαμαρτυρία του τον προσφεύγοντα και τον Α.Κ. να απόσχουν από οποιαδήποτε δυσφημιστική αναφορά στο όνομα ή τον χαρακτήρα του και να παρουσιάσουν οποιοδήποτε παράνομα αποκτηθέν υλικό στη διάθεσή τους. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το περιεχόμενο των εν λόγω εκπομπών καλούσε τους τηλεθεατές να καταλήξουν σε ένα προκαθορισμένο συμπέρασμα σχετικά με την ενοχή του Β.Μ. στις υποθέσεις στημένων αγώνων. Σε μια περίοδο κατά την οποία η ποινική έρευνα βρισκόταν σε εξέλιξη, αυτό συνεπαγόταν κίνδυνο επηρεασμού της πορείας της διαδικασίας. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο δεν βρήκε κανέναν λόγο να υποκαταστήσει την άποψη των εθνικών δικαστηρίων με τη δική του όταν τα εθνικά δικαστήρια, εξισορροπώντας το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης με το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και τη διατήρηση της εξουσίας και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας, έδωσαν σημαντικό βάρος στην παρανομία του τρόπου διάδοσης και απόκτησης του εν λόγω υλικού.

Το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη τον τρόπο με τον οποίο ο προσφεύγων σχεδίασε και εκτέλεσε τις εκπομπές του, ευθυγραμμίστηκε με την εκτίμηση των εθνικών δικαστηρίων ότι στην παρούσα υπόθεση τα όρια της υπεύθυνης δημοσιογραφίας ξεπεράστηκαν.

Τέλος, η απόφαση καταβολής αποζημίωσης εκδόθηκε στο πλαίσιο αστικής και όχι ποινικής διαδικασίας. Κατά την εκτίμηση του ποσού της αποζημίωσης, τα εθνικά δικαστήρια αναφέρθηκαν ρητά σε συγκεκριμένα γεγονότα, όπως στη μετάδοση των εκπομπών σε εθνικό τηλεοπτικό δίκτυο, στο ευρύ κοινό της, συμπεριλαμβανομένων των επαγγελματιών του αθλητισμού και των φιλάθλων, και στην εκτιμώμενη ζημία στη φήμη του ενάγοντος Β.Μ.

Εν όψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η

αιτιολογία των εθνικών δικαστηρίων σχετικά με την αναλογικότητα της επιδικασθείσας αποζημίωσης ήταν λυσιτελής και επαρκής και τα δικαστήρια εξέτασαν τα βασικά στοιχεία της υπόθεσης. Το Δικαστήριο ήταν ικανοποιημένο με τα εθνικά δικαστήρια που εφάρμοσαν πρότυπα σύμφωνα με τις αρχές που ενσωματώνονται στο άρθρο 10 της Σύμβασης και που βασίστηκαν σε αποδεκτή εκτίμηση των σχετικών γεγονότων. Ως εκ τούτου, δεν διέκρινε σοβαρούς λόγους που θα το υποχρέωναν να υποκαταστήσει την άποψή του με εκείνη των εθνικών δικαστηρίων και να αναιρέσει τη στάθμιση στην οποία προέβησαν. Επομένως, η παρέμβαση στην άσκηση του δικαιώματος του προσφεύγοντος στην ελευθερία της έκφρασης θα μπορούσε εύλογα να θεωρηθεί ως «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία», κατά την έννοια του άρθρου 10 παρ. 2, και οι αρχές του εναγόμενου Κράτους ενήργησαν εντός του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειάς τους για την επίτευξη μιας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των συγκρουόμενων συμφερόντων που διακυβεύονται. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν παραβιάστηκε η ελευθερία έκφρασης του προσφεύγοντα.

Μη παραβίαση άρθρου 10.

► Άρθρο 1 Πρώτου Πρωτοκόλλου – Προστασία ιδιοκτησίας

Υπόθεση J. Paul Getty Trust και λοιποί κατά Ιταλίας (Προσφυγή No 35271/19), απόφαση της 2ας Μαΐου 2024

■ μουσείο Γκέτι – διαταγή κατάσχεσης αγάλματος

Η υπόθεση αφορά εντολή κατάσχεσης που εκδόθηκε από τις ιταλικές αρχές σχετικά με το «άγαλμα της Νικηφόρου Νεότητας» (γνωστό και ως ο «Αθλητής από τον Φάνο» ή «Λύσιππος του Φάνο»), ένα μπρούτζινο άγαλμα που χρονολογείται από την κλασική ελληνική περίοδο, το οποίο βρίσκεται στην κατοχή του ιδρύματος J. Paul Getty (στο εξής: το Ίδρυμα), ένα μη κερδοσκοπικό νομικό πρόσωπο εγγεγραμμένο στις ΗΠΑ. Το άγαλμα στεγάζεται στο μουσείο Getty Villa στις ΗΠΑ. Το 1964, το άγαλμα ανακαλύφθηκε από ψαράδες στην Αδριατική Θάλασσα, στα ανοιχτά των ιταλικών ακτών. Στη συνέχεια, πωλήθηκε σε άγνωστους αγοραστής και τα ίχνη του χάθηκαν μέχρι που εμφανίστηκε ξανά στο Μόναχο, οπότε και το 1977 αγοράστηκε από το Ίδρυμα.

Οι ιταλικές αρχές έκαναν αρκετές προσπάθειες να ανακτήσουν το άγαλμα, χωρίς επιτυχία. Το 2007 ξεκίνησε διαδικασία εκτέλεσης, η οποία οδήγησε στην έκδοση εντολής κατάσχεσης από το Πρωτοδικείο. Οι προσφεύγοντες προσέφυγαν ανεπιτυχώς έως το Ακυρωτικό Δικαστήριο. Επικυρώνοντας την απόφαση ανάκτησης, το Ακυρωτικό Δικαστήριο έκρινε ότι το άγαλμα, το οποίο προστατεύεται από την ιταλική νομοθεσία περί πολιτιστικής κληρο-

νομίας και την τελωνειακή νομοθεσία, είχε εξαχθεί παράνομα από την Ιταλία και στη συνέχεια αγοράστηκε εξ αμελείας από το Ίδρυμα.

Το ιταλικό Υπουργείο Δικαιοσύνης έχει αποστείλει διεθνές αίτημα προς τις αρχές των ΗΠΑ για αναγνώριση και εκτέλεση της απόφασης κατάσχεσης. Η διαδικασία εκκρεμεί ακόμη στην πρώτη φάση.

Οι προσφεύγοντες, δηλαδή το Ίδρυμα και δεκατέσσερα μέλη του διοικητικού του συμβουλίου, παραπονιούνται ότι η έκδοση της εντολής κατάσχεσης συνιστά παραβίαση του δικαιώματός τους στην ειρηνική απόλαυση της περιουσίας τους, όπως εγγυάται το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης. Επιπλέον, παραπονιούνται για τον κίνδυνο να στερηθούν το δικαίωμα αυτό, εάν οι ιταλικές αρχές επιτύχουν την αναγνώριση και εκτέλεση της απόφασης κατάσχεσης στις ΗΠΑ.

Το Δικαστήριο εξέτασε εάν τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου του Ιδρύματος πληρούν τις προϋποθέσεις του καθεστώτος «θύματος». Το Ίδρυμα, ως μια αυτοτελής νομική οντότητα, είχε αγοράσει και κατείχε το άγαλμα και ήταν ο καθ' ου της επίμαχης εντολής κατάσχεσης. Επιπλέον, όλες οι αποφάσεις των ιταλικών δικαστηρίων αφορούσαν μόνο το Ίδρυμα. Ήταν επίσης σαφές, από τα αποδεικτικά στοιχεία που κατατέθηκαν στο Δικαστήριο, ότι τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου δεν είχαν ξεχωριστό νομικό συμφέρον. Το Δικαστήριο, επομένως, συμπέρανε ότι η εντολή κατάσχεσης επηρέαζε μόνο τα συμφέροντα του Ιδρύματος και, κατά συνέπεια, τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου δεν ήταν «θύματα» κατά την έννοια του άρθρου 34 της Σύμβασης. Συνεπώς, το Δικαστήριο έκανε δεκτή τη σχετική προκαταρκτική ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης και απέρριψε την προσφυγή αναφορικά με τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου ως μη συμβατή *ratione personae*.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε το καθεστώς «θύματος» του Ιδρύματος καθώς και τα δύο ζητήματα που έθεσε η εναγόμενη Κυβέρνηση σχετικά με αυτό: εάν το προσφεύγον Ίδρυμα είχε επηρεαστεί επαρκώς από το επίμαχο μέτρο και εάν η Ιταλία μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνη βάσει της Σύμβασης για την εκτέλεση του μέτρου. Αναφορικά με το πρώτο ζήτημα, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το προσφεύγον Ίδρυμα είχε επηρεαστεί επαρκώς από το επίμαχο μέτρο, παρόλο που η εντολή κατάσχεσης δεν είχε ακόμα εκτελεστεί. Αναφορικά με τις συνέπειες της εντολής κατάσχεσης ακόμη και πριν από την εκτέλεση αυτής, το Δικαστήριο σημείωσε ότι το Ίδρυμα είχε αποδείξει ότι η εντολή κατάσχεσης το εμπόδιζε να εκθέσει το άγαλμα κατά τη διάρκεια έκθεσης στην Ιταλία, λόγω του κινδύνου κατάσχεσής του. Σχετικά με τις πιθανές συνέπειες από την εκτέλεση της εντολής στις ΗΠΑ, σύμφωνα με διεθνείς συμφωνίες που ισχύουν μεταξύ των ΗΠΑ και της Ιταλίας, οι ιταλικές αρχές είχαν υποβάλει αίτημα στις αρ-

χές των ΗΠΑ με σκοπό την αναγνώριση και εκτέλεση της απόφασης κατάσχεσης. Το Δικαστήριο δεν πείστηκε από το επιχείρημα της εναγόμενης Κυβέρνησης ότι η εκτέλεση ήταν απίθανο να συμβεί, καθώς η συνεργασία για την εκτέλεση παρόμοιων αποφάσεων προβλεπόταν από συγκεκριμένες διεθνείς υποχρεώσεις που δεσμεύουν τις αρχές των ΗΠΑ. Επιπλέον, οι ιταλικές αρχές δεν ήταν νομικά υποχρεωμένες ούτε πρόθυμες να παραιτηθούν από την εκτέλεση της εντολής. Αντίθετα, είχαν προβεί σε ενέργειες προς αυτή την κατεύθυνση. Συνεπώς, το προσφεύγον Ίδρυμα μπορούσε να ισχυριστεί ότι ήταν θύμα της καταγγελλόμενης παραβίασης κατά την έννοια του άρθρου 34 της Σύμβασης.

Εξετάζοντας το δεύτερο ζήτημα, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, σε περίπτωση εκτέλεσης της διάταξης, οι αρχές των ΗΠΑ θα έπρεπε να προβούν στη φυσική αφαίρεση του αγάλματος. Ωστόσο, η αρχή που θα μπορούσε να εξαχθεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου για μέτρα που λαμβάνονται στο πλαίσιο αιτημάτων διεθνούς δικαστικής συνδρομής, αλλά και σε υποθέσεις έκδοσης στις οποίες εξετάστηκαν παρόμοια ζητήματα, είναι ότι μια πράξη που εκκίνησε από την αιτούσα τη συνδρομή χώρα με βάση την εθνική της νομοθεσία και συνεχίστηκε από τη χώρα στην οποία υποβλήθηκε το αίτημα συνδρομής, ως απάντηση των συμβατικών υποχρεώσεών της, μπορεί να αποδοθεί στην αιτούσα χώρα ακόμη και αν η πράξη εκτελέστηκε από τη χώρα στην οποία υποβλήθηκε το αίτημα.

Υποβάλλοντας αίτημα εκτέλεσης της εντολής κατάσχεσης, η Ιταλία ήταν υποχρεωμένη να διασφαλίσει ότι η εντολή ήταν συμβατή με τη Σύμβαση. Συνεπώς, το επίμαχο μέτρο μπορούσε να εγείρει την ευθύνη της Ιταλίας για τους σκοπούς του άρθρου 1 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο απέρριψε την προκαταρκτική ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης σε σχέση με το καθεστώς θύματος του προσφεύγοντος Ιδρύματος.

Εξετάστηκε περαιτέρω από το Δικαστήριο η ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης σχετικά με την ύπαρξη περιουσιακού δικαιώματος που προστατεύεται από το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου. Αν και δεν αμφισβητήθηκε ότι το προσφεύγον Ίδρυμα είχε αγοράσει το άγαλμα, η εναγόμενη Κυβέρνηση αμφισβήτησε την εγκυρότητα, σύμφωνα τόσο με την ιταλική όσο και με την αμερικανική νομοθεσία, του τίτλου ιδιοκτησίας λόγω παραβίασης της ιταλικής νομοθεσίας περί πολιτιστικής κληρονομιάς, δεδομένου ότι τα πολιτιστικά αντικείμενα που ανήκουν στο Κράτος είναι αμεταβίβαστα και η διεκδίκησή τους ήταν ανεπίδεκτη παραγραφής.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι το περιουσιακό δικαίωμα του προσφεύγοντος Ιδρύματος επί του αγάλματος είχε τεκμηριωθεί βάσει της ιταλικής νομοθεσίας: οι ιταλικές αρχές είχαν προσκαλέσει το Ίδρυμα, ως τον σημερινό

κάτοχό του, να συμμετάσχει στις εθνικές διαδικασίες στο πλαίσιο των οποίων είχε εκδοθεί η απόφαση κατάσχεσης και το Ίδρυμα είχε στην κατοχή του, από το 1977, το άγαλμα χωρίς καμία διακοπή, εκτός από εκείνες που προέκυπταν από νόμιμες συμφωνίες δανεισμού. Η μακρά πάροδος του χρόνου είχε ως συνέπεια την παραχώρηση στο Ίδρυμα ενός περιουσιακού δικαιώματος για την ειρηνική απόλαυση του αγάλματος, το οποίο είχε τεκμηριωθεί επαρκώς και ήταν αρκετά σημαντικό ώστε να συνιστά «περιουσία», κατά την έννοια του κανόνα που εκφράζεται στο πρώτο εδάφιο του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου. Το Δικαστήριο απέρριψε την προκαταρκτική ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης και έκρινε ότι το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης είναι εφαρμοστέο.

Η έκδοση της εντολής κατάσχεσης συνιστούσε παρέμβαση στα περιουσιακά δικαιώματα του προσφεύγοντος Ιδρύματος που προστατεύονται από το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης. Όσον αφορά τη φύση της παρέμβασης, η πολυπλοκότητα της νομικής κατάστασης στην παρούσα υπόθεση εμπόδισε την ακριβή κατηγοριοποίησή της. Το Δικαστήριο, συνεπώς, αποφάσισε να αφήσει ανοιχτό το ζήτημα του εφαρμοστέου κανόνα βάσει του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου και να εξετάσει την καταγγελλόμενη κατάσταση σύμφωνα με τον γενικό κανόνα της διάταξης αυτής. Ανεξάρτητα από τον εφαρμοστέο κανόνα, η παρούσα υπόθεση αφορούσε ένα ιδιαίτερα εξειδικευμένο ζήτημα, δηλαδή την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και την ανάκτηση ενός αντικειμένου που εξήχθη παράνομα μέσω ενός μέτρου, το οποίο, αν και εκδόθηκε στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, εντούτοις είχε συνέπειες αστικής φύσεως. Η ιδιαιτερότητα του θέματος καταδεικνύεται περαιτέρω από το γεγονός ότι παρόμοια μέτρα για την ανάκτηση αντικειμένων που εξήχθησαν παράνομα ρυθμίστηκαν σταδιακά βάσει του διεθνούς δικαίου. Κατά συνέπεια, η δικαιολόγηση της εν λόγω παρέμβασης έπρεπε να εκτιμηθεί λαμβάνοντας υπόψη ότι, λόγω της μοναδικής και αναντικατάστατης φύσης των πολιτιστικών αντικειμένων, τα Κράτη απολάμβαναν ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας όσον αφορά ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η εντολή κατάσχεσης βασιζόταν νομικά στο εθνικό δίκαιο, συγκεκριμένα στο άρθρο 174 παρ. 3 του υπ' αριθμ. 42/2004 Νομοθετικού Διατάγματος. Η βάση αυτή ήταν επαρκώς σαφής, προβλέψιμη και συμβατή με το κράτος δικαίου και, συνεπώς, σύμφωνη με την αρχή της νομιμότητας κατά την έννοια του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου. Στο πλαίσιο αυτό και στον βαθμό που το Ίδρυμα παραπονέθηκε για την απουσία χρονικής προθεσμίας (παραγραφής) για την έκδοση της εν λόγω απόφασης, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι η απουσία τέτοιας προθεσμίας για ενέργειες που αποσκοπούν στην ανάκτηση κλεμμένων ή παράνομα εξαχθέντων πολιτιστικών αντικειμένων

αποτελεί χαρακτηριστικό αρκετών χωρών, συμπεριλαμβανομένων των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, και ότι οι αρχές έπρεπε να έχουν σημαντική ευχέρεια στον τομέα αυτόν. Η έλλειψη χρονικής προθεσμίας δεν ήταν παράγοντας που, από μόνος του, θα μπορούσε αυτόματα να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω παρέμβαση ήταν απρόβλεπτη ή αυθαίρετη και, συνεπώς, ασυμβίβαστη με την αρχή της νομιμότητας κατά την έννοια του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι η προστασία της πολιτιστικής και καλλιτεχνικής κληρονομιάς μιας χώρας αποτελεί νόμιμο σκοπό για τους σκοπούς της Σύμβασης. Η νομιμότητα αυτού του σκοπού επιβεβαιώθηκε περαιτέρω από τις μεταγενέστερες εξελίξεις στο διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο: διάφορα διεθνή κείμενα υπογραμμίζουν τη σημασία της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών από παράνομη εξαγωγή, όπως η Σύμβαση της UNESCO του 1970 για την απαγόρευση και πρόληψη της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης ιδιοκτησίας πολιτιστικής κληρονομιάς, η Σύμβαση UNIDROIT του 1995 για τα κλεμμένα ή παράνομα εξαχθέντα πολιτιστικά αντικείμενα, καθώς και στο πλαίσιο της ΕΕ η Οδηγία 2014/60/ΕΕ για την επιστροφή πολιτιστικών αντικειμένων που απομακρύνθηκαν παράνομα από το έδαφος κράτους μέλους και ο Κανονισμός 116/2009/ΕΚ για την εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών. Όσον αφορά την προστασία που παρέχεται από τη Σύμβαση, το Δικαστήριο θεώρησε ότι δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η νομιμότητα, σύμφωνα με τη Σύμβαση, μέτρων που αποσκοπούν στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς από παράνομη εξαγωγή από τη χώρα προέλευσης ή στην εξασφάλιση της ανάκτησης και επιστροφής της σε αυτήν – και στις δύο περιπτώσεις με στόχο τη διευκόλυνση της ευρύτερης δυνατής πρόσβασης του κοινού σε έργα τέχνης.

Τα επίμαχα ζητήματα είχαν συζητηθεί εκτενώς στις εθνικές διαδικασίες, κατά τις οποίες τα επιχειρήματα του προσφεύγοντος Ιδρύματος εξετάστηκαν δεόντως. Λαμβάνοντας υπόψη το αιτιολογικό της απόφασης του Ακυρωτικού Δικαστηρίου, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι εθνικές αρχές είχαν εύλογα αποδείξει ότι το άγαλμα αποτελούσε μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ιταλίας και ότι ανήκε στο Κράτος κατά την έκδοση της απόφασης κατάσχεσης. Τα εν λόγω συμπεράσματα δεν ήταν προφανώς εσφαλμένα ή αυθαίρετα. Επιπλέον, οι εθνικές αρχές είχαν εύλογα υποστηρίξει ότι, σε κάθε περίπτωση, το μέτρο αποσκοπούσε στην επαναφορά του ελέγχου επί ενός αντικειμένου πολιτιστικού ενδιαφέροντος, το οποίο είχε μεταφερθεί στην ενδοχώρα χωρίς να τηρηθούν οι σχετικές υποχρεώσεις αναφοράς και το οποίο είχε στη συνέχεια εξαχθεί χωρίς την απαραίτητη άδεια και χωρίς την πληρωμή των αντίστοιχων τελωνειακών δασμών, ανεξάρτητα από το εάν ανήκε στο Κράτος. Το Δικαστήριο σημείωσε επίσης ότι οι αρχές που εφαρμόστηκαν από το

Ακυρωτικό Δικαστήριο σχετικά με την επιβολή κατάσχεσης σε περίπτωση παράνομης εξαγωγής επιβεβαιώθηκαν από τις εξελίξεις στο διεθνές νομικό πλαίσιο.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω και τη μεγάλη διακριτική ευχέρεια του Κράτους στον τομέα αυτό, το Δικαστήριο έκρινε ότι η επίμαχη διάταξη εκδόθηκε «για το δημόσιο ή γενικό συμφέρον», κατά την έννοια του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης, με σκοπό την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ιταλίας.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι η φύση της συναλλαγής – η αγορά ενός πολιτιστικού αντικειμένου – δικαιολογούσε την εφαρμογή υψηλών προτύπων επιμέλειας εκ μέρους του Ιδρύματος. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο είχε αποφανθεί στην υπόθεση *Belona κατά Ρωσίας*³¹ ότι, όποιος αποκτά περιουσία, θα πρέπει να ερευνά προσεκτικά την προέλευσή της, ώστε να αποφεύγει πιθανές αξιώσεις κατάσχεσης. Στην παρούσα υπόθεση, τα εθνικά δικαστήρια, μετά από την εξέταση των διαθέσιμων αποδεικτικών στοιχείων και την αξιολόγηση των επιχειρημάτων του Ιδρύματος, είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι με την αγορά του αγάλματος χωρίς καμία απόδειξη νόμιμης προέλευσής του, παρά τη γνώση της ύπαρξης τουλάχιστον ορισμένων αμφιβολιών ως προς αυτό και με πλήρη γνώση των διεκδικήσεων των ιταλικών αρχών επ' αυτού, το Ίδρυμα είχε παραβλέψει τις απαιτήσεις του νόμου, τουλάχιστον από αμέλεια, αν όχι με κακή πίστη. Η εκτίμηση των εθνικών δικαστηρίων δεν ήταν αυθαίρετη ή προδήλως παράλογη.

Στις περιστάσεις της υπόθεσης, εξαιτίας της φύσης της συναλλαγής, οι εκπρόσωποι του προσφεύγοντος Ιδρύματος είχαν σαφή υποχρέωση να λάβουν όλα τα εύλογα μέτρα για να ερευνήσουν τη νόμιμη προέλευση του αγάλματος πριν από την αγορά του. Όμως, δεν το έκαναν. Επιπλέον, δεδομένου ότι το Ίδρυμα γνώριζε την απουσία, βάσει του σχετικού εθνικού δικαίου, χρονικής προθεσμίας για την έκδοση απόφασης κατάσχεσης με σκοπό την ανάκτηση παράνομα εξαχθέντων πολιτιστικών αντικειμένων, δεν μπορούσε να υποστηριχθεί ότι είχε αναπτύξει νόμιμη προσδοκία ότι θα διατηρούσε το άγαλμα, δεδομένου ότι αρκετές κρατικές αρχές εργάζονταν συνεχώς με σκοπό την ανάκτησή του. Επίσης, δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι είχε αναπτυχθεί νόμιμη προσδοκία εκ μέρους του Ιδρύματος για πιθανή αποζημίωση.

Συμπερασματικά, το προσφεύγον Ίδρυμα δεν είχε ενεργήσει με την απαιτούμενη επιμέλεια κατά την αγορά του αγάλματος.

Όσον αφορά τη συμπεριφορά των εθνικών αρχών, δεν μπορούσε να υποστηριχθεί ότι εγείρει αμφιβολίες ως προς την πρόθεσή τους να ανακτήσουν το άγαλμα ως

μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ιταλίας και λόγω της μη πληρωμής των τελωνειακών δασμών εξαγωγής. Παρόλο που είχαν προβεί σε διάφορες ενέργειες με στόχο την ανάκτηση του αγάλματος, δεν είχαν πάντα ακολουθήσει επιμελώς τη σχετική διαδικασία και, ως εκ τούτου, μπορούσε να τους αποδοθεί κάποια αμέλεια. Ωστόσο, σε αντίθεση με την υπόθεση *Beyeler κατά Ιταλίας*³², στην οποία το σχετικό πολιτιστικό αντικείμενο ανήκε νόμιμα σε ιδιώτη, η αμέλεια των εθνικών αρχών στην παρούσα περίπτωση δεν είχε οδηγήσει σε κάποιον άδικο πλουτισμό από μέρους τους, καθώς είχαν εύλογα αποδείξει ότι το άγαλμα αποτελούσε μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ιταλίας. Επιπλέον, στην παρούσα περίπτωση, τα περιστασιακά λάθη που διέπραξαν οι εθνικές αρχές δεν προέκυψαν σε μια κατάσταση κατά την οποία δεν μπορούσε να αποδοθεί υπαιτιότητα ή αμέλεια σε έναν αιτούντα που ενεργούσε με καλή πίστη, αλλά μάλλον διαπράχθηκαν ως μέρος της αντίδρασης στη συμπεριφορά του προσφεύγοντος Ιδρύματος, η οποία κρίθηκε από τις εθνικές δικαστικές αρχές ότι ήταν τουλάχιστον αμελής, αν όχι κακόβουλη.

Περαιτέρω, το γεγονός ότι οι ιταλικές αρχές δεν είχαν επιτύχει στις προσπάθειές τους να ανακτήσουν το άγαλμα δεν μπορούσε να τους καταλογιστεί. Πράγματι, είχαν λειτουργήσει σε νομικό κενό, καθώς δεν υπήρχαν δεσμευτικά διεθνή νομικά μέσα σε ισχύ κατά τον χρόνο που το άγαλμα είχε εξαχθεί και αγοραστεί από το Ίδρυμα, τα οποία θα τους επέτρεπαν να το ανακτήσουν ή, τουλάχιστον, να εξασφαλίσουν την πλήρη συνεργασία των ξένων εθνικών αρχών. Αντίθετα, το Δικαστήριο τόνισε ότι, σήμερα, σε ένα παρόμοιο σενάριο, οι εθνικές αρχές θα ήταν υποχρεωμένες να συμμορφώνονται αυστηρά με τις προθεσμίες και τις διαδικασίες που ορίζονται στη Σύμβαση UNIDROIT του 1995 καθώς και με τις εθνικές διατάξεις που εφαρμόζουν την Οδηγία 2014/60/ΕΕ, στις περιπτώσεις όπου αυτές είναι εφαρμοστέες.

Συνολικά, λαμβάνοντας υπόψη το μεγάλο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας του Κράτους ως προς το τι είναι «σύμφωνο με το γενικό συμφέρον», ιδίως σε ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς, την ισχυρή συναίνεση στο διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο σχετικά με την ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών αντικειμένων από παράνομη εξαγωγή και επιστροφής τους στη χώρα προέλευσης, την αμελή συμπεριφορά του Ιδρύματος, καθώς και το εξαιρετικό νομικό κενό στο οποίο είχαν βρεθεί οι εθνικές αρχές στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι αρχές δεν είχαν υπερβεί το περιθώριο διακριτικής ευχέρειάς τους.

Μη παραβίαση άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

31. Προσφυγή Νο 33955/08, απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 2020, παρ. 37.

32. Προσφυγή Νο 33202/96, απόφαση της 5ης Ιανουαρίου 2000 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης.

► Άρθρο 2 Τετάρτου Πρωτοκόλλου – Ελευθερία μετακίνησης

Υπόθεση *Domenjoud* κατά Γαλλίας (Προσφυγές Νος 34749/16 και 79607/17), απόφαση της 16ης Μαΐου 2024

κατ' οίκον περιορισμός ακτιβιστών – κατάσταση έκτακτης ανάγκης – διάσκεψη για το περιβάλλον

Μετά από τις τρομοκρατικές επιθέσεις ισλαμιστών στην περιοχή του Παρισιού, τη νύχτα της 13ης προς 14η Νοεμβρίου 2015, κηρύχθηκε κατάσταση έκτακτης ανάγκης σύμφωνα με τον Νόμο της 3ης Απριλίου 1955. Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης παρατάθηκε έξι φορές πριν τερματιστεί την 1η Νοεμβρίου 2017. Στις 24 Νοεμβρίου 2015, η Γαλλία ενημέρωσε το Συμβούλιο της Ευρώπης ότι ασκούσε το δικαίωμά της για παρέκκλιση από τη Σύμβαση, όπως προβλέπεται στο άρθρο 15.

Η 21η Διάσκεψη των Μερών της Σύμβασης-Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (COP21) διεξήχθη στο Le Bourget και στο Παρίσι, από τις 30 Νοεμβρίου έως τις 12 Δεκεμβρίου 2015. Ελήφθησαν προληπτικά μέτρα για να διασφαλιστεί η ασφάλεια της συνόδου, στην οποία θα συμμετείχαν πολλοί αρχηγοί κρατών. Οι προσφεύγοντες, δύο αδέρφια, τέθηκαν σε κατ' οίκον περιορισμό από τις 26 Νοεμβρίου έως τις 12 Δεκεμβρίου 2015 με εντολή του Υπουργού Εσωτερικών, βάσει του άρθρου 6 του Νόμου της 3ης Απριλίου 1955. Για αυτές τις δεκαέξι ημέρες, τους επιβλήθηκε να παραμείνουν εντός των τοπικών τους δήμων, να μην εγκαταλείπουν τις οικίες τους από τις 8 μ.μ. έως τις 6 π.μ. και να παρουσιάζονται τρεις φορές την ημέρα σε αστυνομικό τμήμα. Σε αντίθετη περίπτωση, θα οδηγούνταν στη φυλακή. Ο Υπουργός Εσωτερικών πρόβαλε ως αιτιολογία για την απόφασή του την ανάγκη διασφάλισης της ασφάλειας κατά τη διάρκεια της συνόδου COP21, στο πλαίσιο σοβαρής τρομοκρατικής απειλής και βίαιων περιστατικών από ακτιβιστές του «μαύρου μπλοκ» σε άλλες σημαντικές εκδηλώσεις σε γειτονικές χώρες το 2015. Η απόφαση βασίστηκε σε πληροφορίες των υπηρεσιών πληροφοριών, σύμφωνα με τις οποίες ακτιβιστές προετοίμαζαν βίαιες διαμαρτυρίες γύρω από τη σύνοδο, ενώ υπήρχε η πιθανότητα οι δύο προσφεύγοντες να συμμετάσχουν σε αυτές.

Οι προσφεύγοντες υπέβαλαν διάφορες προσφυγές κατά των μέτρων στα διοικητικά δικαστήρια, χωρίς επιτυχία. Στις παρατηρήσεις του για τις διαδικασίες αυτές, ο Υπουργός Εσωτερικών παρουσίασε «λευκές σημειώσεις» (*notes blanches*). Αυτά τα ανυπόγραφα και ενίοτε αχρονολόγητα έγγραφα, στα οποία είχαν διαγραφεί οποιαδήποτε στοιχεία θα μπορούσαν να ταυτοποιήσουν τους συγγραφείς ή τις πηγές, συντάσσονταν και χρησιμοποιούνταν από τις υπηρεσίες πληροφοριών για την παροχή πληροφοριών σε άλλες αρχές.

Το Δικαστήριο επισήμανε ότι στο παρελθόν είχε κληθεί να αποφανθεί για μέτρα που λήφθηκαν σύμφωνα με το άρθρο 6 του Νόμου της 3ης Απριλίου 1955 και είχε καταλήξει ότι συνιστούσαν περιορισμό της ελευθερίας³³.

Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο θεώρησε ότι ο κατ' οίκον περιορισμός των προσφευγόντων έπρεπε να θεωρηθεί ως απλός περιορισμός της ελευθερίας, όχι μόνο λόγω της διάρκειας του μέτρου αλλά και των επιπτώσεών του και των ποικίλων μορφών εφαρμογής του. Πιο συγκεκριμένα, οι προσφεύγοντες δεν είχαν στερηθεί τη δυνατότητα να έχουν κοινωνική ζωή και να διατηρούν σχέσεις με τον έξω κόσμο· η απαγόρευση εξόδου από τα σπίτια τους τη νύχτα δεν ήταν τόσο αυστηρή ώστε να χαρακτηριστεί ως «στέρξη της ελευθερίας», καθώς είχαν τη δυνατότητα να ζητήσουν άδεια για προσωρινή έξοδο από τους καθορισμένους δήμους τους.

Απαράδεκτη αναφορικά με το άρθρο 5.

Ο περιορισμός της ελευθερίας κινήσεων που τέθηκε υπό αμφισβήτηση έπρεπε να εξεταστεί από το Δικαστήριο υπό το πρίσμα του άρθρου 2 παρ. 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 4. Στις υποθέσεις *Pagerie* και *Fanouni*, το Δικαστήριο είχε κρίνει ότι το άρθρο 6 του Νόμου της 3ης Απριλίου 1955 πληρούσε την απαίτηση της προβλεψιμότητας του νόμου. Ωστόσο, και οι δύο αυτές υποθέσεις αφορούσαν μέτρα για την πρόληψη της τρομοκρατίας, η αιτιολόγηση των οποίων ήταν η ίδια με εκείνη που χρησιμοποιήθηκε για την κήρυξη της κατάστασης έκτακτης ανάγκης στη Γαλλία. Το Δικαστήριο δεν είχε ποτέ αποφανθεί για το ζήτημα που αμφισβητούσαν οι προσφεύγοντες – δηλαδή, το γεγονός ότι το εν λόγω άρθρο, όπως είχε ερμηνευθεί από το Conseil d'État στην παρούσα υπόθεση, μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την επιβολή κατ' οίκον περιορισμού για λόγους διαφορετικούς από αυτούς που αιτιολογούσαν την κήρυξη της κατάστασης έκτακτης ανάγκης.

Το Δικαστήριο έπρεπε να καθορίσει αν η διακριτική ευχέρεια που είχε δοθεί στον Υπουργό Εσωτερικών για την έκδοση εντολών κατ' οίκον περιορισμού ήταν επαρκώς περιορισμένη και αν οι αποφάσεις του υποβάλλονταν σε κατάλληλο έλεγχο.

Καταρχάς, οι εθνικές αρχές δεν είχαν το δικαίωμα να χρησιμοποιούν τη νομοθεσία σχετικά με την κατάσταση έκτακτης ανάγκης για να περιορίζουν ελευθερίες, εάν τα μέτρα αυτά δεν είχαν καμία σύνδεση με τις περιστάσεις που αιτιολογούσαν την εφαρμογή της· το να πράξουν διαφορετικά θα παραβίαζε την απαίτηση της προβλεψιμότητας του νόμου. Ωστόσο, σε μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης, οι αρχές αυτές θα μπορούσαν να υποχρεωθούν να κάνουν επιχειρησιακές επιλογές για να ανταποκριθούν

33. Βλ. ΕΔΔΑ *Pagerie* κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 24203/16), απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2023 και ΕΔΔΑ *Fanouni* κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 31185/18), απόφαση της 15ης Ιουνίου 2023.

στο πλήρες φάσμα των ευθυνών τους. Θα μπορούσε να υπάρξει έμμεση σύνδεση μεταξύ του σκοπού που επιδιώκεται κατά την κήρυξη της κατάστασης έκτακτης ανάγκης και της αιτιολόγησης των μέτρων που λαμβάνονται βάσει αυτής, υπό την προϋπόθεση ότι αυτή η σύνδεση είναι αρκετά ισχυρή ώστε να αποκλείει κάθε πιθανότητα κατάχρησης. Στην παρούσα περίπτωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι διευκρινίσεις της νομολογίας που παρέχονται από το Conseil d'État και το Συνταγματικό Συμβούλιο σχετικά με τον έλεγχο των διοικητικών δικαστηρίων ήταν τέτοιες ώστε να αποτρέπουν την κατάχρηση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Δεύτερον, η εσωτερική νομοθεσία προέβλεπε δικαστικό έλεγχο τόσο της νομιμότητας όσο και της αναλογικότητας των μέτρων που επιβάλλουν κατ' οίκον περιορισμό και λαμβάνονταν στο πλαίσιο μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Ένας τέτοιος έλεγχος μπορούσε να διεξαχθεί σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα μέσω ασφαλιστικών μέτρων για την προσωρινή προστασία μιας θεμελιώδους ελευθερίας (*référé-liberté*).

Υπό αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο θεώρησε ότι η νομική βάση των επίμαχων μέτρων ήταν προβλέψιμη.

Εξετάζοντας την ανάγκη της απόφασης περιορισμού και την εφαρμογή μέτρων προστασίας κατά της αυθαιρεσίας, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι εντολές κατ' οίκον περιορισμού είχαν κυρίως ως στόχο την αποφυγή συγκρούσεων με την αστυνομία και ζημιών στο πλαίσιο των μέτρων ασφαλείας για μια διεθνή σύνοδο κορυφής. Δεν είχαν άμεση σχέση με τον αγώνα κατά της τρομοκρατίας.

Στον πρώτο προσφεύγοντα παρασχέθηκε δικαστικός έλεγχος όσον αφορά τη νομιμότητα και την αναλογικότητα του επίδικου μέτρου και, ειδικότερα, όσον αφορά το αν ήταν πραγματικός ο κίνδυνος στον οποίο βασίστηκε ο Υπουργός Εσωτερικών. Σε σχέση με το βάρος που αποδόθηκε στις «λευκές σημειώσεις» που προσκόμισε ο Υπουργός, το Δικαστήριο είχε σημειώσει, στις υποθέσεις *Pagerie* και *Fanouni*, ότι η εθνική νομοθεσία προβλέπει τρία σύνολα μέτρων προστασίας σε αυτόν τον τομέα: (i) τα εν λόγω έγγραφα έπρεπε να υποβληθούν σε κατ' αντιμωλία διαδικασία, (ii) τα διοικητικά δικαστήρια είχαν καθήκον να εξετάσουν την ακρίβεια και την επαρκή τεκμηρίωση του περιεχομένου τους, διαπιστώνοντας αν περιείχαν ακριβή και λεπτομερή γεγονότα και αν αυτά τα γεγονότα αμφισβητούνταν σοβαρά ή όχι, και (iii) τα διοικητικά δικαστήρια είχαν ανακριτικές εξουσίες για τη διενέργεια αυτού του ελέγχου. Οι «λευκές σημειώσεις» που προσκομίστηκαν στην παρούσα υπόθεση περιλάμβαναν λεπτομερείς καταγγελίες για τις ενέργειες και τη συμπεριφορά του πρώτου προσφεύγοντα. Δεν ζήτησε από τα εθνικά δικαστήρια να χρησιμοποιήσουν τις ανακριτικές τους εξουσίες απλά αρνήθηκε τις κατηγορίες ενώπιον του δικάσαντα δικαστή των ασφαλιστικών μέτρων, χωρίς να προσπαθήσει να αποδείξει την ανακρίβειά τους. Τέλος, δεν υπέβαλε έφεση επί της ουσίας. Συνεπώς, είχαν ληφθεί επαρκή διαδικαστι-

κά μέτρα προστασίας για τον δικαστικό έλεγχο της τοποθέτησης του προσφεύγοντα υπό κατ' οίκον περιορισμό.

Το Δικαστήριο δεν υποτίμησε τη φύση του κινδύνου εναντίον του οποίου οι εθνικές αρχές προσπαθούσαν να παράσχουν προστασία. Είχαν αξιόπιστες πληροφορίες ότι υπήρχε υψηλός κίνδυνος για βίαιες διαταραχές και βανδαλισμούς κατά την COP21.

Το Δικαστήριο θεώρησε ότι οι εθνικές αρχές είχαν εύλογους λόγους να πιστεύουν, με βάση τη συμπεριφορά και το ποινικό μητρώο του πρώτου προσφεύγοντα, ότι υπήρχε σοβαρός κίνδυνος να συμμετάσχει σε βίαιες διαμαρτυρίες κατά τη διάρκεια της COP21. Σχετικά με αυτό, αναφέρθηκε στις «λευκές σημειώσεις» που προσκομίστηκαν στα εθνικά δικαστήρια, οι οποίες ήταν ιδιαίτερα λεπτομερείς. Το Δικαστήριο δεν είχε αντικειμενικά στοιχεία στην παρούσα υπόθεση που να το οδηγούν στο να υποπτευθεί ότι οι δημόσιες αρχές είχαν κάνει κατάχρηση των εξουσιών τους ή είχαν κρυφές προθέσεις.

Ο κίνδυνος διαταραχής που εντόπισαν οι αρχές ήταν επαρκώς μεγάλος και σοβαρός ώστε να απαιτείται σημαντικός αριθμός αστυνομικών για την ασφάλεια στην COP21. Δεν φαινόταν παράλογο να θεωρηθεί ότι η πίεση στην αστυνομία ήταν τέτοια, ώστε οι αρχές να αντιμετωπίσουν σοβαρή δυσκολία όσον αφορά την υποχρέωσή τους να αποτρέψουν την τρομοκρατία, δεδομένου του μεγάλου αριθμού τοποθεσιών και ατόμων που έπρεπε να προστατευτούν. Εξάλλου, το μέτρο είχε διαταχθεί μόλις λίγες ημέρες μετά τις επιθέσεις της 13ης Νοεμβρίου 2015, σε μια περίοδο που ήταν αδιαμφισβήτητη επείγουσα ανάγκη η προστασία του πληθυσμού και όταν οι μεγάλες συγκεντρώσεις ήταν ιδιαίτερα εκτεθειμένες σε τρομοκρατική απειλή. Υπό αυτές τις ιδιαίτερα συγκεκριμένες συνθήκες, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρχε επαρκής σύνδεση με το πλαίσιο της κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Επιπλέον, το μέτρο είχε διάρκεια σχετικά σύντομη και έληξε ταυτόχρονα με τη σύνοδο κορυφής. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι στηρίχθηκε σε σχετικούς και επαρκείς λόγους και σε συγκεκριμένα στοιχεία της συμπεριφοράς και του ποινικού μητρώου του πρώτου προσφεύγοντα, τα οποία υπέδειξαν σοβαρό κίνδυνο εμπλοκής σε εξαιρετικά βίαιες διαταραχές.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, και ενόψει του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που παραχωρήθηκε στις εθνικές αρχές, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι το μέτρο κατά του πρώτου προσφεύγοντα δεν ήταν δυσανάλογο σε σχέση με τους σκοπούς που επιδιώκονταν.

Μη παραβίαση άρθρου 2 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου αναφορικά με τον πρώτο προσφεύγοντα.

Ούτε οι λόγοι για την προσβληθείσα υπουργική απόφαση ούτε οι «λευκές σημειώσεις», που προσκομίστηκαν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ανέφεραν ποιες ενέργειες ή ποια συμπεριφορά οδήγησαν τον Υπουργό Εσωτερικών

να θεωρήσει ότι ο δεύτερος προσφεύγων ήταν πιθανό να συμμετάσχει σε βίαιες διαδηλώσεις. Ωστόσο, αυτά τα στοιχεία ήταν ό,τι είχαν προσκομίσει οι αρχές ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Μια τέτοια έλλειψη πληροφοριών απαιτούσε ισχυρά αντισταθμιστικά μέτρα προστασίας. Εξετάζοντας τη διαδικασία συνολικά, το Δικαστήριο έκρινε ότι η αποτυχία παροχής επαρκών πληροφοριών στον δεύτερο προσφεύγοντα δεν είχε αντισταθμιστεί επαρκώς, ώστε να διασφαλιστεί η ουσία των διαδικαστικών του δικαιωμάτων.

Επίσης, τίποτα στις «λευκές σημειώσεις» δεν υποδείκνυε ότι ο δεύτερος προσφεύγων ήταν βίαιος ακτιβιστής, ότι είχε συμμετάσχει στο παρελθόν σε βίαιες διαδηλώσεις ή ότι σκόπευε να το πράξει ή να βοηθήσει στην οργάνωσή τους. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το προληπτικό μέτρο του κατ' οίκον περιορισμού που του επιβλήθηκε δεν ήταν αποτέλεσμα εξατομικευμένης και λεπτομερούς αξιολόγησης της συμπεριφοράς ή των ενεργειών του, ικανής να τεκμηριώσει τον κίνδυνο της συμβολής του στις διαταραχές που φοβούνταν οι εθνικές αρχές. Οι ριζοσπαστικές πολιτικές του απόψεις δεν ήταν επαρκείς στην παρούσα υπόθεση για να τεκμηριώσουν έναν τέτοιο κίνδυνο και η συγγένεια με άτομο που πιθανόν να διέπραττε αδικήματα δεν ήταν αρκετή για να δικαιολογήσει ένα προληπτικό μέτρο. Συνεπώς, το μέτρο δεν ήταν «αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία», κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 3 του Πρωτοκόλλου αριθ. 4.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε εάν το μέτρο καλυπτόταν από την παρέκκλιση που είχε κοινοποιηθεί από τη Γαλλία, σύμφωνα με το άρθρο 15.

Η ελευθερία κίνησης δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των μη παρεκκλίσιμων δικαιωμάτων. Ως εκ τούτου, το άρθρο 15 εφαρμόζεται. Η απειλή τρομοκρατικής επίθεσης ήταν τόσο σημαντική, ώστε κατά τον κρίσιμο χρόνο συνιστούσε δημόσια έκτακτη ανάγκη που απειλούσε τη ζωή του γαλλικού έθνους. Η εναγόμενη Κυβέρνηση είχε, συνεπώς,

ασκήσει δικαιολογημένα το δικαίωμά της παρέκκλισης. Όσον αφορά την εγκυρότητα της γνωστοποίησης παρέκκλισης, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι οι τυπικές απαιτήσεις πληρούνταν στην παρούσα περίπτωση. Όσον αφορά το αν το μέτρο ήταν «απολύτως αναγκαίο», κατά την έννοια του άρθρου 15 παρ. 1, η γαλλική εθνική νομοθεσία την εποχή εκείνη δεν προέβλεπε προληπτικό μέτρο που να περιορίζει την ελευθερία κίνησης ατόμων που μπορεί να αποτελούσαν απειλή για τη δημόσια ασφάλεια και τάξη, εκτός του πλαισίου της κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Δεδομένης της κλίμακας της τρομοκρατικής απειλής και της επείγουσας ανάγκης για την ασφάλεια του πληθυσμού, οι εθνικές αρχές θα μπορούσαν ευλόγως να θεωρήσουν ότι η συνήθης νομοθεσία δεν παρείχε επαρκή μέσα για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση.

Ωστόσο, η εναγόμενη Κυβέρνηση είχε δηλώσει ότι η κατάσταση έκτακτης ανάγκης κηρύχθηκε λόγω της σοβαρότητας της τρομοκρατικής απειλής και «για να αποτραπεί η διάπραξη περαιτέρω τρομοκρατικών επιθέσεων». Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, οι λόγοι αυτοί ήταν καθοριστικής σημασίας. Το Δικαστήριο έκρινε ότι μόνο μέτρα με επαρκώς ισχυρή σύνδεση με τον σκοπό της παρέκκλισης θα μπορούσαν να καλυφθούν από αυτήν. Αν δεν ίσχυε αυτό, η υποχρέωση παροχής πληροφορίας σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 3 θα στερείτο ουσίας. Η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν απέδειξε πειστικά ότι ο κατ' οίκον περιορισμός του δεύτερου προσφεύγοντα είχε δι-αταχθεί στο πλαίσιο του αγώνα κατά της τρομοκρατίας ή ότι ήταν απολύτως αναγκαίος λόγω της κατάστασης κατά την έννοια του άρθρου 15 παρ. 1. Συνεπώς, το μέτρο δεν καλυπτόταν από την παρέκκλιση της Γαλλίας.

Παραβίαση άρθρου 2 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου αναφορικά με τον δεύτερο προσφεύγοντα.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στον δεύτερο προσφεύγοντα για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη το ποσό των 1.500 ευρώ.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► **Η προσωπική αυτονομία του ασθενούς υπό την προστασία του ΕΔΔΑ: παραλείψεις και αμφιταλαντεύσεις του Δικαστηρίου;**

Στην παρούσα υπόθεση, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ περί προστασίας της ιδιωτικής ζωής, ιδωμένου υπό το πρίσμα του άρθρου 9 για τη θρησκευτική ελευθερία, καθώς το εναγόμενο κράτος δεν σεβάστηκε την εκ των προτέρων ιατρική οδηγία ασθενούς, μάρτυρος του Ιεχωβά, σχετικά με την άρνησή της να υποβληθεί σε μετάγγιση αίματος, λαμβάνοντας υπόψιν ιδίως τον προβληματικό τρόπο με τον οποίο λειτούργησε το ισπανικό σύστημα υγείας εν προκειμένω

άρθρο 8 ΕΣΔΑ υπό το πρίσμα του άρθρου 9 – ιδιωτική ζωή – ιατρική περίθαλψη ασθενούς κατά τη διάρκεια επείγουσας χειρουργικής παρέμβασης – προηγούμενη ιατρική οδηγία της προσφεύγουσας, μάρτυρος του Ιεχωβά, η οποία απαιτούσε την μη πραγματοποίηση μετάγγισης αίματος σε οποιαδήποτε περίπτωση – επαρκές νομοθετικό πλαίσιο της Ισπανίας αναφορικά με την προσωπική αυτονομία του ασθενούς, τις εκ των προτέρων ιατρικές οδηγίες και τις υποχρεώσεις του τομέα της δημόσιας υγείας – ελλείψεις στο πλαίσιο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων σχετικά με τις αναγκαίες ιατρικές πράξεις που έπρεπε να πραγματοποιηθούν άμεσα, με αποτέλεσμα τον μη σεβασμό της προσωπικής αυτονομίας της προσφεύγουσας – ελλιπής ενημέρωση του αρμόδιου δικαστή σχετικά με την προηγούμενη ιατρική οδηγία της προσφεύγουσας, καθώς και της ικανότητάς της λήψης αποφάσεων – παραβίαση του άρθρου 8 υπό το φως του άρθρου 9 – εφαρμογή από το ΕΔΔΑ του άρθρου 2 για το δικαίωμα στη ζωή παρά την μη επίκλησή του από της προσφεύγουσας – υπερβολική έμφαση του ΕΔΔΑ στις διαδικαστικές πτυχές της υπόθεσης – αμφιταλαντεύσεις του Δικαστηρίου ως προς την προγενέστερη νομολογία επί του θέματος – μειοψηφούσες γνώμες

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 15541/20, Υπόθεση Pindo Mulla κατά Ισπανίας, απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης

Η προσφεύγουσα, μάρτυρας του Ιεχωβά, κατόπιν ιατρικής της διάγνωσης, ενημερώθηκε ότι θα έπρεπε να υποβληθεί σε σχετική χειρουργική επέμβαση για να αντιμετωπίσει την ασθένειά της. Πριν την οποιαδήποτε χειρουργική πράξη, η προσφεύγουσα είχε εκφράσει με γραπτή, εκ των προτέρων ιατρική οδηγία την επιθυμία της να μην υποβληθεί σε μετάγγιση αίματος, οδηγία που είχε γίνει γνωστή στο τοπικό νοσοκομείο Soria όπου νοσηλευόταν σε πρώτη φάση.

Καθώς η κατάσταση της κλιμακώθηκε, αποφασίστηκε η διακομιδή της στο νοσοκομείο La Paz, το οποίο ήρθε

σε επικοινωνία με τον αρμόδιο δικαστή προκειμένου οι γιατροί να ζητήσουν άδεια για το ποια θεραπεία θα έπρεπε να ακολουθήσουν. Ο δικαστής εν τέλει, βασιζόμενος στην προστασία του δικαιώματος στη ζωή και την έκτακτη ανάγκη στην οποία επήλθε η προσφεύγουσα, έδωσε την άδεια στο νοσοκομείο La Paz για να προβούν οι γιατροί στην απαραίτητη θεραπεία που θα εξασφάλιζε τη ζωή και τη σωματική της ακεραιότητα. Οι γιατροί του νοσοκομείου, λόγω του επείγοντος της κατάστασης, πραγματοποίησαν, μεταξύ των άλλων χειρουργικών πράξεων, μετάγγιση αίματος στην προσφεύγουσα.

Η προσφεύγουσα αμφισβήτησε την απόφαση του δικαστή καταρχάς σε εθνικό επίπεδο, ισχυριζόμενη ότι αυτή ελήφθη χωρίς την προηγούμενη συμμετοχή της, κατά παραβίαση των δικαιωμάτων της περί ιδιωτικής ζωής και θρησκευτικής ελευθερίας που πηγάζουν από το ισπανικό Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ. Τόσο το αρμόδιο Περιφερειακό Δικαστήριο (*Audiencia Provincial*), όσο και το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ισπανίας επικύρωσαν την απόφαση του δικαστή, λόγω της επικίνδυνης κατάστασης στην οποία βρισκόταν η υγεία της προσφεύγουσας και των περιορισμένων στοιχείων που είχε ενώπιόν του.

Σε επίπεδο ΕΔΔΑ πλέον, το Δικαστήριο, με την απόφασή του στις 17 Σεπτεμβρίου 2024, διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, σε συνδυασμό με το άρθρο 9 ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι η εξουσιοδότηση που έδωσε ο αρμόδιος εθνικός δικαστής στο νοσοκομείο La Paz προέκυψε από μία ιδιαίτερα ελλαττωματική διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας δεν ελήφθη επαρκώς υπόψιν η επιθυμία της προσφεύγουσας, εκφρασμένη, μεταξύ άλλων, με την προηγούμενη ιατρική οδηγία της. Αντίστοιχα, η προσφεύγουσα δεν έλαβε καμία γνώση της εν λόγω απόφασης πριν πραγματοποιηθεί η μετάγγιση αίματος.

Παρατηρήσεις

Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου*

Ι. Πραγματικά περιστατικά – Επιχειρήματα των διάδικων μερών

Τον Μάιο του 2017, η προσφεύγουσα (P.M.) νοσηλεύτηκε στο δημόσιο νοσοκομείο Santa Bárbara στην Soria. Κατά τη διάρκεια της νοσηλείας της, διαγνώστηκε με μύωμα και οι γιατροί της συνέστησαν να υποβληθεί στις απαραίτητες χειρουργικές επεμβάσεις προκειμένου να αφαιρεθεί. Στις 4 Αυγούστου 2017, με αφορμή τις επικείμενες χειρουργικές πράξεις, η προσφεύγουσα συνέταξε μία προηγούμενη ιατρική οδηγία με την

* ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

οποία δήλωνε σαφώς την άρνησή της να υποβληθεί σε οποιοδήποτε είδους μετάγγιση αίματος, λόγω των θρησκευτικών της πεποιθήσεων ως μάρτυρος του Ιεχωβά¹. Αντίστοιχα, δήλωνε πρόθυμη να δεχτεί κάθε άλλη θεραπεία, η οποία δεν θα απαιτούσε τη χρήση αίματος. Η οδηγία αυτή, υπογεγραμμένη από την ίδια και αναγνωρισμένη από τον νόμο, κατατέθηκε στο Μητρώο Προκαταβολικών Οδηγιών της Καστίλης και Λεόν, καθιστώντας την προσβάσιμη ηλεκτρονικά.

Τους μήνες που ακολούθησαν, η κατάσταση της προσφεύγουσας επιδεινώθηκε, καθώς διαγνώστηκε ως αναιμική, με ολοένα και χαμηλότερα επίπεδα αιμοσφαιρίνης. Ενόψει των εξελίξεων αυτών, στις 7 Ιουνίου 2018, αποφασίστηκε η μεταφορά της Ρ.Μ. στο νοσοκομείο La Paz στη Μαδρίτη, το οποίο είχε τη δυνατότητα πραγματοποίησης θεραπειών που δεν θα απαιτούσαν μετάγγιση αίματος, σύμφωνα με την επιθυμία της.

Κατά τη διάρκεια της διακομιδής της προσφεύγουσας στο νοσοκομείο La Paz την ίδια ημέρα, κατόπιν επικοινωνίας των γιατρών των δύο νοσοκομείων, διαπιστώθηκε η κρισιμότητα της υγείας της, η οποία θα απαιτούσε την άμεση δραστηριοποίηση των γιατρών με την άφιξή της στη Μαδρίτη. Συνακόλουθα, οι γιατροί του La Paz ήρθαν σε επαφή με τον δικαστή υπηρεσίας, ώστε να του ζητήσουν άδεια για τα απαραίτητα ιατρικά μέτρα που θα έπρεπε να λάβουν στη συγκεκριμένη περίπτωση, χωρίς να αναφέρουν το όνομα της προσφεύγουσας. Μάλιστα, προέβησαν σε εσφαλμένη περιγραφή της θέσης της, αναφέροντας ότι αυτή είχε εκφράσει προφορικά την άρνησή της σε οποιαδήποτε θεραπεία, ενώ, όπως προαναφέρθηκε, η Ρ.Μ. είχε εκφράσει γραπτώς την άρνησή της να υποβληθεί μόνο σε μετάγγιση αίματος. Το εν λόγω σφάλμα συνδέεται με το γεγονός ότι η προηγούμενη ιατρική οδηγία της προσφεύγουσας δεν είχε συμπεριληφθεί στον φυσικό, ιατρικό της φάκελο, ο οποίος μεταφέρθηκε μαζί της στο La Paz.

Ο δικαστής υπηρεσίας, αφού έλαβε τη γνώμη του αρμόδιου ιατροδικαστή και ενόψει των περιορισμένων, ομολογουμένως, στοιχείων που είχε στη διάθεσή του, ενέκρινε τη διενέργεια των απαραίτητων ιατρικών πράξεων για τη διασφάλιση της ζωής της προσφεύγουσας, λόγω της έκτακτης κατάστασης στην οποία βρισκόταν η τελευταία, η άρνηση της οποίας να δεχτεί την εκάστοτε θεραπεία δεν μπορούσε να αποδειχθεί κατάλληλα, βασιζόμενος στο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα στη ζωή και τη σχετική νομολογία του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Η Ρ.Μ. δεν έλαβε γνώση της συγκεκριμένης απόφασης, παρά μόνο την επόμενη ημέρα του χειρουργείου.

Επομένως, και δεδομένου ότι οι γιατροί δεν ακολούθησαν τη συνήθη διαδικασία για να λάβουν την ενημερωμένη συγκατάθεση της προσφεύγουσας, λόγω του επείγοντος της κατάστασής της, προχώρησαν κανονικά στην πραγματοποίηση του χειρουργείου. Αν και το τελευταίο ξεκίνησε με τη διενέργεια άλλων ιατρικών πράξεων, τελικά, λόγω αιμορραγίας της ασθενούς, οι γιατροί αναγκάστηκαν να προβούν σε μετάγγιση αίματος, κάτι που πληροφορήθηκε επίσης την επόμενη ημέρα. Κατόπιν αυτών, η Ρ.Μ. αιτήθηκε την ακύρωση της απόφασης του δικαστή υπηρεσίας ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ισχυριζόμενη ότι η απόφαση αυτή είχε ληφθεί μονομερώς, χωρίς την αναζήτηση της άποψής της, ενώ είχε μεταφερθεί εσφαλμένα και το περιεχόμενο της προηγούμενης ιατρικής της οδηγίας. Ωστόσο, η αίτησή της απορρίφθηκε σε πρώτο βαθμό (και μάλιστα από τον ίδιο δικαστή που εξέδωσε την προσβαλλόμενη απόφαση), γεγονός που επικυρώθηκε τόσο σε επίπεδο Περιφερειακού όσο και σε επίπεδο Συνταγματικού Δικαστηρίου, με βασικό επιχείρημα την έλλειψη γραπτής οδηγίας εκ μέρους της και, αντίστοιχα, το ελλιπές πλαίσιο των στοιχείων εντός του οποίου έπρεπε να εκδώσει την απόφαση ο δικαστής υπηρεσίας.

Με βάση τα γεγονότα αυτά, η Ρ.Μ. προσέφυγε στο ΕΔΔΑ επικαλούμενη την παραβίαση των άρθρων 8 και 9 της ΕΣΔΑ, καθώς οι ιατρικές και δικαστικές αποφάσεις της υπόθεσης ήταν αντίθετες στην προσωπική της αυτονομία, η οποία εν προκειμένω εκφράστηκε στη βάση των θρησκευτικών της πεποιθήσεων. Υποστήριξε, μεταξύ άλλων, ότι τα συστήματα υγείας των Συμβαλλομένων Κρατών θα έπρεπε να είναι οργανωμένα κατάλληλα με τέτοιο τρόπο ώστε οι διάφοροι φορείς υγείας να είναι πλήρως ενημερωμένοι σχετικά με τις οδηγίες και τις πληροφορίες που αφορούν τον κάθε ασθενή.

Από την πλευρά της, η Κυβέρνηση βασίστηκε στην ιδιαίτερα επιδεινωμένη κατάσταση της ασθενούς, η οποία, σε συνδυασμό με τα χαμηλά επίπεδα αιμοσφαιρίνης στον οργανισμό της, δεν επέτρεψαν την ορθή αναζήτηση της συναίνεσής της. Σύμφωνα με το εναγόμενο κράτος, αν και το δικαίωμα του κάθε ασθενούς να αρνηθεί κάποια θεραπεία γίνεται πλήρως σεβαστό εντός ενός ολοκληρωμένου νομοθετικού πλαισίου, τα περιστατικά της υπόθεσης της προσφεύγουσας δεν επέτρεψαν την ενεργοποίηση της συνήθους διαδικασίας σε αυτές τις περιπτώσεις.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έλαβε υπόψιν του τόσο το σχετικό εθνικό δίκαιο και τη νομολογία των ισπανικών δικαστηρίων, όσο και στοιχεία διεθνούς δικαίου, όπως τη Σύμβαση του Οβιέδο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, την Οικουμενική Διακήρυξη για τη Βιοϊατρική και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΟΗΕ, καθώς και στοιχεία συγκριτικού

1. Βλ. παρ. 12 της σχολιαζόμενης απόφασης για το ακριβές περιεχόμενο της οδηγίας της Ρ.Μ.

δικαίου ανάμεσα σε κράτη που είτε ρυθμίζουν ρητά είτε όχι το ζήτημα των εκ των προτέρων ιατρικών οδηγιών.

II. Η απόφαση του ΕΔΔΑ επί της ουσίας

Αφού το ΕΔΔΑ έκρινε παραδεκτή την προσφυγή της P.M., κρίνοντας ότι έχει την ιδιότητα του θύματος και ότι είχε εξαντλήσει επαρκώς τα εσωτερικά ένδικα μέσα², προχώρησε στην εξέταση της ουσίας της υπόθεσης.

Το Δικαστήριο αποφάσισε να εξετάσει την επικαλούμενη παραβίαση αποκλειστικά με βάση το άρθρο 8 και, άρα, με βάση τις προϋποθέσεις περιορισμού του δικαιώματος που ορίζει η παρ. 2 του άρθρου αυτού, δεδομένου ότι η υπόθεση αφορούσε πρωτίστως την προσωπική αυτονομία και αυτοδιάθεση της προσφεύγουσας, ερμηνευόμενο, ωστόσο, υπό το πρίσμα του άρθρου 9 περί θρησκευτικής ελευθερίας (εξού και το ότι στην τελική του κρίση, το Δικαστήριο διαπίστωσε ακριβώς την παραβίαση του άρθρου 8 υπό το φως του άρθρου 9). Η συνδυαστική ερμηνεία δύο άρθρων αναφορικά με το ουσιαστικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων που προστατεύουν (δηλαδή εκτός των άρθρων 13 και 14 περί αποτελεσματικής προσφυγής και απαγόρευσης των διακρίσεων, αντίστοιχα, τα οποία πρέπει σε κάθε περίπτωση να συνδυαστούν με κάποιο άλλο ουσιαστικό δικαίωμα της Σύμβασης ώστε να εξεταστούν από το Δικαστήριο), δεν είναι κάτι ξένο για το ΕΔΔΑ. Ειδικά για τον συνδυασμό των άρθρων 8 και 9 ΕΣΔΑ, η σχολιαζόμενη απόφαση παραπέμπει στην υπόθεση *Abdi Ibrahim κατά Νορβηγίας*³, η οποία με τη σειρά της παραπέμπει σε ένα σύνολο άλλων υποθέσεων, ορισμένες από τις οποίες αφορούν μάλιστα διαφορετικούς ερμηνευτικούς συνδυασμούς⁴.

Με αυτά τα στοιχεία υπόψιν, το Δικαστήριο διαχώρισε άμεσα, μεταξύ άλλων, την παρούσα υπόθεση από προγενέστερες αποφάσεις του οι οποίες αφορούσαν το ουσιαστικό δικαίωμα αναφορικά με τη διακοπή της μηχανικής υποστήριξης της ζωής, την ευθανασία και την υποβοηθούμενη αυτοκτονία⁵. Παράλληλα, το ΕΔΔΑ,

εκκινώντας την ανάλυσή του για το συμβατό ή μη της κρίσιμης παρέμβασης στην προσωπική αυτονομία της προσφεύγουσας με το άρθρο 8 παρ. 2 ΕΣΔΑ, ανέφερε πως θα επικεντρωθεί στις διαδικαστικές εγγυήσεις του τελευταίου, καθώς και στη σχέση του με τις αντίστοιχες διατυπώσεις του άρθρου 2 περί του δικαιώματος στη ζωή, αν και το εν λόγω δικαίωμα δεν το επικαλέστηκε ποτέ η προσφεύγουσα⁶. Τα δύο αυτά κρίσιμα ζητήματα θα μας απασχολήσουν εκτενέστερα παρακάτω.

Εντός του πλαισίου αυτού, το ΕΔΔΑ, αφού έκρινε ότι η κρίσιμη διαδικασία λήψης της απόφασης του υπηρεσιακού δικαστή προβλεπόταν στον εθνικό νόμο και ότι εξυπηρετούσε τον σκοπό της προστασίας της υγείας της ασθενούς, εξέτασε αναλυτικά το ζήτημα της αναλογικότητας της παρέμβασης. Με αρκετές παραπομπές στις αποφάσεις *Lambert* και *Pretty* που προαναφέρθηκαν, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η άρνηση θεραπείας εκ μέρους (διανοητικά ικανού) ασθενούς, ακόμη και αν οδηγήσει σε μοιραίο αποτέλεσμα, πρέπει να γίνεται σεβαστή, διαφορετικά η πραγματοποίηση ιατρικής πράξης χωρίς τη συναίνεσή του θέτει ζήτημα παραβίασης του άρθρου 8 ΕΣΔΑ. Ταυτόχρονα, το Δικαστήριο τόνισε, για ακόμη μία φορά, τις απαιτήσεις διαδικαστικού χαρακτήρα του άρθρου 8 με μία διατύπωση η οποία φαίνεται να μην λαμβάνει πλήρως υπόψιν το ουσιαστικό δικαίωμα που πράγματι προστατεύεται από το εν λόγω άρθρο, επιθυμώντας να επικεντρωθεί πλήρως σε μία εξέταση της διαδικασίας λήψης της απόφασης του υπηρεσιακού δικαστή⁷.

Συνεπώς, μέσω της ανάλυσης αυτής, το ΕΔΔΑ εντόπισε αρκετά προβλήματα της κρίσιμης διαδικασίας. Ειδικότερα, μεταξύ των σχετικών ελαττωμάτων συμπεριλαμβάνεται η ελλιπής πληροφόρηση εκ μέρους του La Paz προς τον υπηρεσιακό δικαστή, ιδίως με την εσφαλμένη απεικόνιση της προηγούμενης ιατρικής οδηγίας της προσφεύγουσας που βασιζόταν στις θρησκευτικές της πεποιθήσεις, την μη γνωστοποίηση της απόφασης στην P.M. και τον προβληματικό δικαστικό έλεγχο μεταγενέστερα. Συνολικά, αν και το ΕΔΔΑ εκτίμησε θετικά την ύπαρξη ενός επαρκούς εθνικού νομοθετικού πλαισίου και τις προσπάθειες των γιατρών να αντιμετωπίσουν κατάλληλα την έκτακτη κατάσταση στην οποία βρέθηκε η προσφεύγουσα, σώζοντας τη

2. Ibid, παρ. 92-96.

3. ΕΔΔΑ *Abdi Ibrahim κατά Νορβηγίας* (Προσφυγή No 15379/16), απόφαση της 10ης Δεκεμβρίου 2021 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 142.

4. Βλ., ενδεικτικά, ΕΔΔΑ *Folgerø και λοιποί κατά Νορβηγίας* (Προσφυγή No 15472/02), απόφαση της 29ης Ιουνίου 2007 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 100, για τον συνδυασμό των άρθρων 2 του 1ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου και των 8 και 9 ΕΣΔΑ· ΕΔΔΑ *Young, James and Webster κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Nos 7601/76 και 7806/77), απόφαση της 13ης Αυγούστου 1981, παρ. 57, για την ερμηνεία του άρθρου 11 υπό το πρίσμα των άρθρων 9 και 10 ΕΣΔΑ.

5. Βλ. παρ. 125 της σχολιαζόμενης απόφασης, αν και συνεχίζοντας, το ΕΔΔΑ αναφέρει πως οι αρχές των αποφάσεων αυτών δεν είναι τελείως άσχετες επί του παρόντος. Όπως θα φανεί και παρακάτω,

ιδιαιτερή αξία έχουν οι παραπεφθείσες αποφάσεις ΕΔΔΑ *Lambert και λοιποί κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 46043/14), απόφαση της 5ης Ιουνίου 2015 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης και ΕΔΔΑ *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 2346/02), απόφαση της 29ης Απριλίου 2002 του Τέταρτου Τμήματος.

6. Βλ. παρ. 129-130 της σχολιαζόμενης απόφασης, καθώς και παρ. 141-143, 147, 153 περί εξισορρόπησης των υποχρεώσεων που πηγάζουν από τα δύο άρθρα.

7. Ibid, παρ. 144-145.

ζωή της, η εξουσιοδότηση που έλαβαν οι τελευταίοι προέκυψε από μία ιδιαίτερα προβληματική διαδικασία λήψης αποφάσεων, όπως εξετάστηκε αμέσως παραπάνω.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου κατέληξε αναγνωρίζοντας την παραβίαση του άρθρου 8 υπό το πρίσμα του άρθρου 9 της Σύμβασης. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ επιδίκασε 12.000 ευρώ στην προσφεύγουσα λόγω ηθικής βλάβης. Πρέπει να αναφερθεί, ωστόσο, ότι η αποζημίωση αυτή, αν και αποτέλεσε αίτημα της ίδια της προσφεύγουσας, στην πραγματικότητα δεν αποδίδει πλήρη δικαιοσύνη ως προς την παραβίαση που εμφιλοχώρησε εν προκειμένω. Πράγματι, όπως σημειώθηκε από την εν μέρει σύμφωνη και εν μέρει διαφωνούσα γνώμη του δικαστή Seibert-Fohr και επτά ακόμη δικαστών, η έμφαση που έδωσε το Δικαστήριο στο διαδικαστικό σκέλος του άρθρου 8 σε βάρος του ουσιαστικού του περιεχομένου (δηλαδή ως προς τις ιατρικές πράξεις που διενεργήθηκαν καθ'αυτές), δεν άφησε ιδιαίτερο περιθώριο για να διαπιστωθεί κάποια ηθική βλάβη. Εξάλλου, οι σχετικές ιατρικές πράξεις, όπως αυτή της υστερεκτομής, δεν αποτέλεσαν ποτέ αντικείμενο επίκλησης της Ρ.Μ.⁸, ενώ η μερικώς διαφωνούσα γνώμη επισημαίνει ότι δεν γίνεται να παραλειφθεί το γεγονός ότι η ζωή της τελευταίας εν τέλει διασώθηκε. Συμπερασματικά, προτιμότερο θα ήταν πιθανώς να αναγνωρισθεί εκ μέρους του ΕΔΔΑ η ύπαρξη συστημικών και όχι ατομικών προβλημάτων σε σχέση με το σύστημα διαμοιρασμού των πληροφοριών για τους ασθενείς ανάμεσα στα νοσοκομεία και τη δικαστική εξουσία, όπως αναλύει στη σύμφωνη γνώμη του ο δικαστής Elosegui⁹. Σαφώς, μία τέτοια αναγνώριση συστημικών ελαττωμάτων, αν και έχει πραγματοποιηθεί πολλές φορές στο παρελθόν από το ΕΔΔΑ, δεν αποτελεί μία απόλυτα συνηθισμένη τακτική του, δεδομένου ότι δεν επιθυμεί να εισέρχεται πάντα και με έντονο τρόπο σε ζητήματα που άπτονται της κυριαρχίας των Συμβαλλομένων Κρατών.

III. Οι αναφορές του ΕΔΔΑ στο άρθρο 2 ΕΣΔΑ περί δικαιώματος στη ζωή – Έμφαση στη διαδικαστική δικαιοσύνη

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το ΕΔΔΑ βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στο περιεχόμενο του άρθρου 2 ΕΣΔΑ και την εξισορρόπησή του με το άρθρο 8 που αποτελούσε το μοναδικό αντικείμενο της προσφυγής της Ρ.Μ., αφού

είχε εκφράσει επανειλημμένα την αδιαφορία της για το περιεχόμενο του δικαιώματος στη ζωή. Η υποτιθέμενη αυτή «σύγκρουση» των υποχρεώσεων του εναγόμενου κράτους ανάμεσα στην προστασία της προσωπικής αυτονομίας, από τη μια πλευρά, και της ζωής της ασθενούς, από την άλλη, εν τέλει περιθωριοποίησε τη σημασία της πρώτης για την υπόθεση, ανάγοντας ως κεντρικό ζήτημα αυτής τις απαιτήσεις διαδικαστικού χαρακτήρα των δύο άρθρων. Κριτική σε αυτήν την ομολογουμένως πατερναλιστική επιλογή του Δικαστηρίου πραγματοποιήθηκε και στη σύμφωνη γνώμη του ο δικαστής Κτιστάκης, ο οποίος τόνισε πως η παρούσα υπόθεση έδινε την ευκαιρία στο ΕΔΔΑ να διατυπώσει με σαφήνεια το περιεχόμενο των αρχών της αυτοδιάθεσης και της προσωπικής αυτονομίας σε ουσιαστικό επίπεδο, ιδίως με το να κρίνει την απόφαση του υπηρεσιακού δικαστή ως προς την έλλειψη σεβασμού των αρχών αυτών, κάτι που δεν εκμεταλλεύτηκε.

Η επιλογή αυτή του Δικαστηρίου, μάλιστα, φαίνεται ακόμη πιο προβληματική, δεδομένης της ύπαρξης άλλης απόφασης, με αρκετά παρόμοιο ιστορικό, η οποία ακριβώς οριοθετεί τις προαναφερθείσες κεντρικές έννοιες. Ειδικότερα, η απόφαση *Jehovah's Witnesses of Moscow κατά Ρωσίας* αναφέρει πως η ελευθερία αποδοχής ή άρνησης συγκεκριμένης ιατρικής θεραπείας αποτελεί βασικό στοιχείο των αρχών αυτών. Συνεπώς, και με βάση όσα διαπιστώνονται σε αρκετά κράτη, η προσωπική επιλογή ενός ενήλικα ασθενή, όπως η άρνηση ενός μάρτυρα του Ιεχωβά για μετάγγιση αίματος, πρέπει να υπερτερεί σε σχέση με το δημόσιο συμφέρον προστασίας της ζωής ή της υγείας του, ανεξαρτήτως αποτελέσματος¹⁰. Φυσικά, το ΕΔΔΑ δεν ήταν υποχρεωμένο να ακολουθήσει τις αρχές που διατύπωσε σε εκείνη την υπόθεση και στην παρούσα, ωστόσο η επιλογή αυτή του Δικαστηρίου του Στρασβούργου επηρεάζει τη συνέπεια της νομολογίας του επί του θέματος.

Η έμφαση που δίνει το ΕΔΔΑ στο διαδικαστικό σκέλος του άρθρου 8 σε βάρος του ουσιαστικού δικαιώματος που διακυβεύεται στην παρούσα υπόθεση θα μπορούσε πιθανώς να δικαιολογηθεί ως εξής. Από τη μια πλευρά, πράγματι τα σφάλματα που εμφιλοχώρησαν στην κρίσιμη εθνική διαδικασία λήψης αποφάσεων δικαιολογούσαν πλήρως την αναγνώριση της παραβίασης του εν λόγω άρθρου της Σύμβασης. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, το Δικαστήριο παρουσιάζεται ιδιαίτερα προσεκτικό ώστε να μην επιτρέψει την αναλογική αναγνώριση ενός ουσιαστικού δικαιώματος στην ευθανασία, τον τερματισμό της μηχανικής υποστήριξης της ζωής ή την υποβοηθούμενη αυτοκτονία, δεδομένου ότι τα

8. Βλ. παρ. 89, 101 της σχολιαζόμενης απόφασης σχετικά με την κρίσιμη διαδικασία λήψης της απόφασης, στην οποία επικέντρωσε την προσοχή της η προσφεύγουσα.

9. T. LESSELIERS, *Pindo Mulla v. Spain – Blood Transfusions to Jehovah's Witnesses: Is Protection Personal Autonomy Through Procedural Justice Enough?*, *Strasbourg Observers*, 15.11.2024, διαθέσιμο σε: <https://strasbourgobservers.com/2024/11/15/pindo-mulla-v-spain-blood-transfusions-to-jehovahs-witnesses-is-protecting-personal-autonomy-through-procedural-justice-enough/>.

10. ΕΔΔΑ *Jehovah's Witnesses of Moscow κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 302/02), απόφαση της 10ης Ιουνίου 2010 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 135-136.

λεπτά ζητήματα αυτά δεν αντιμετωπίζονται ακόμη ομοιόμορφα μεταξύ των Συμβαλλομένων Κρατών και, άρα, επιτρέπεται ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης επί της ρύθμισής τους. Ως προς το ζήτημα αυτό, το ΕΔΔΑ έχει αναφερθεί, μεταξύ άλλων, στην ύπαρξη μιν ενός δικαιώματος στην αυτοκτονία με αξιοπρέπεια, χωρίς απαραίτητα αυτό να σημαίνει αντίστοιχη υποχρέωση του κράτους να διευκολύνει την απόφαση αυτή, ή την απόλυτη ελευθερία στον θάνατο¹¹.

IV. Η έννοια της διανοητικής ικανότητας της ασθενούς

Ένα τελευταίο σημείο της απόφασης το οποίο αξίζει την προσοχή μας αποτελεί το ζήτημα σχετικά με τη διανοητική ικανότητα της προσφεύγουσας και, ειδικότερα, το πώς ερμήνευσε το ΕΔΔΑ την ικανότητα αυτή ως προς την ικανότητα λήψης αποφάσεων εκ μέρους της.

Σε γενικές γραμμές, σύμφωνα με την Επιτροπή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (ΔΣΔΑΑ), η νομική (legal capacity) και η διανοητική ικανότητα (mental capacity) ενός προσώπου αποτελούν δύο διακριτές έννοιες, κάτι που σημαίνει ότι, σύμφωνα με την ερμηνεία του άρθρου 12 της ΔΣΔΑΑ, υποτιθέμενα ή πραγματικά ελλείμματα στη διανοητική ικανότητα ενός ατόμου δεν μπορούν να αποτελέσουν τη δικαιολογητική βάση για τον περιορισμό της νομικής ικανότητας αυτού, σε οποιαδήποτε έκφρασή της. Εξάλλου, συνεχίζει η Επιτροπή της ΔΣΔΑΑ, η ίδια η έννοια της διανοητικής ικανότητας είναι αμφισβητήσιμη καθαυτή, καθώς δεν αποτελεί απλώς ένα αντικειμενικό, επιστημονικό γεγονός, αλλά εξαρτάται και από κοινωνικούς ή πολιτικούς παράγοντες. Συνεπώς, καταλήγει η Επιτροπή, η εννοιολογική και πρακτική σύγχυση των δύο αυτών εννοιών πρέπει να αποφεύγεται εντός των Συμβαλλομένων Κρατών¹².

Παρά τις διατυπώσεις αυτές, το ΕΔΔΑ βασίζει σε σημαντικό βαθμό την ανάλυσή του στην έννοια της διανοητικής ικανότητας, η οποία συνακόλουθα συμπλέκεται με αυτή της νομικής ικανότητας της προσφεύγουσας. Συγκεκριμένα, στο κείμενο της απόφασης εντοπίζονται αναφορές στις δύο έννοιες εναλλακτικά για να υποδηλώσουν το ίδιο περιεχόμενο, δηλαδή τον βαθμό ικανότητας της προσφεύγουσας

11. Φ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ, Άρθρο 8 - Δικαίωμα Σεβασμού της Ιδιωτικής και Οικογενειακής Ζωής, σε: Ι. Σαρμάς / Ξ. Κοντιάδης / Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), ΕΣΔΑ - Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα, 2021, σσ. 448-449. Βλ. και αποφάσεις *Pretty* και *Lambert* που προαναφέρθηκαν, καθώς και ΕΔΔΑ *Haas* κατά *Ελβετίας* (Προσφυγή No 31322/07), απόφαση της 20ής Ιανουαρίου 2011 του Πρώτου Τμήματος, παρ. 51-52, ΕΔΔΑ *Koch* κατά *Γερμανίας* (Προσφυγή No 497/2009), απόφαση της 19ης Ιουλίου 2012 του Πέμπτου Τμήματος, παρ. 51.

12. CRPD, General Comment 1 (Article 12: Equal Recognition Before the Law), CRPD/C/GC/1, 19.05.2014, παρ. 13-15.

για λήψη αποφάσεων κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα πριν τη διεξαγωγή του χειρουργείου και τη μετάγγιση αίματος¹³. Όπως σημειώθηκε, ωστόσο, τυχόν συμπεράσματα που εξάγονται ως προς τη διανοητική ικανότητα του εκάστοτε προσώπου (όπως εδώ για την προσφεύγουσα, π.χ. αναφορικά με την επιρροή που είχε το χαμηλό επίπεδο αιμοσφαιρίνης στις πνευματικές της ικανότητες) δεν πρέπει να δημιουργούν ταυτόχρονα και ανεπιφύλακτα τεκμήρια (και μάλιστα αμάχητα) σχετικά με τη νομική του ικανότητα.

V. Συμπεράσματα

Αν και η εν λόγω απόφαση είναι θετική εκ του αποτελέσματος αναφορικά με τα δικαιώματα της προσφεύγουσας, η συνολική συλλογιστική του ΕΔΔΑ παρουσιάζει ορισμένα ζητήματα τα οποία εξετάστηκαν παραπάνω. Γενικότερα, προβληματική είναι αυτή η «διαδικαστικοποίηση» (proceduralization) την οποία ακολουθεί το Δικαστήριο σε βάρος της ουσίας του υπό εξέταση δικαιώματος, γεγονός που δημιουργεί την εντύπωση μιας αρκετά επιφανειακής κρίσης/ελέγχου εκ μέρους του. Η μεγαλύτερη εμβάθυνση στα ζητήματα της αυτοδιάθεσης και της προσωπικής αυτονομίας αλλά και ο συσχετισμός τους με τη θρησκευτική ελευθερία, στοιχείο που ήταν έντονο στην παρούσα υπόθεση ομολογουμένως, θα δημιουργούσε ένα πιο οριοθετημένο πλαίσιο σε σχέση με την πτυχή αυτή της ιδιωτικής ζωής υπό το άρθρο 8 ΕΣΔΑ.

► Αστική ευθύνη του Δημοσίου από πράξεις δικαστικών οργάνων

Στην υπό σχολιασμό απόφαση, το ΕΔΔΑ διέγνωσε ότι η μεταστροφή στη νομολογία του ΣτΕ κατά την οποία δεν στοιχειοθετείται ευθύνη του Δημοσίου για ζημία που φέρεται να προκλήθηκε από απόφαση δικαστικών οργάνων είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της πρόσβασης σε δικαστήριο κατά παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ

άρθρο 6 παρ. 1 (αστικές) ΕΣΔΑ – πρόσβαση στη δικαιοσύνη – αστική ευθύνη Δημοσίου από ζημιογόνες πράξεις δικαστικών οργάνων κατά την άσκηση δικαιοδοτικής αρμοδιότητας – έλλειψη σχετικής νομοθετικής ρύθμισης – προγενέστερη νομολογιακή κάλυψη του νομοθετικού κενού με κατ' αναλογία εφαρμογή του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ μέχρι τη θέσπιση ειδικής νομοθετικής ρύθμισης – μεταστροφή νομολογίας – μη θεμελίωση αστικής ευθύνης του Δημοσίου από ζημία που προκλήθηκε από απόφαση δικαστικών οργάνων μέχρι τη νομοθετική παρέμβαση – αδυναμία κατ' αναλογία εφαρμογής άρθρου 105 ΕισΝΑΚ

13. Βλ., ενδεικτικά, παρ. 143, 148, 162, 168 και 170 της σχολιαζόμενης απόφασης.

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 57246/21, Υπόθεση Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας (No. 3), απόφαση της 4ης Ιουνίου 2024 του Τρίτου Τμήματος

Η υπόθεση αφορά την απόρριψη αγωγής που άσκησε ο προσφεύγων κατά του Ελληνικού Δημοσίου για αποκατάσταση ζημίας προκληθείσας από απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Ειδικότερα, κατά την προγενέστερη παγιωθείσα νομολογιακή γραμμή του ΣτΕ, γινόταν δεκτή η θεμελίωση ευθύνης του Δημοσίου από πρόδηλο σφάλμα των δικαστικών οργάνων, εφαρμόζοντας κατ' αναλογία το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ μέχρι τη θέσπιση σχετικής ειδικής νομοθεσίας. Με την κρινόμενη υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση, η πλειοψηφία της Ολομέλειας του ΣτΕ προχώρησε στη μεταστροφή της μέχρι τότε νομολογίας και κατέληξε ότι δεν επιτρέπεται η έγερση ευθύνης του Δημοσίου για ζημία που προκλήθηκε από πρόδηλο σφάλμα δικαστικού οργάνου μέχρι τη νομοθετική παρέμβαση που θα ρυθμίζει την έκταση, τους όρους και τις προϋποθέσεις θεμελίωσης αυτής.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι αυτή η νομολογιακή αλλαγή πλεύσης συντελέστηκε το πρώτον με την υπό κρίση απόφαση, χωρίς καμία προηγούμενη ένδειξη μεταστροφής της νομολογίας, με αποτέλεσμα να γίνει δεκτό για πρώτη φορά ότι η επίμαχη ζημία δεν μπορούσε να αποκατασταθεί και οι σχετικές αξιώσεις δεν ήταν δικαστικά επιδιώξιμες. Συνεπεία τούτου, η νέα θέση της ΟλΣτΕ καθιστούσε την αξίωση του προσφεύγοντος μη δικαστικά επιδιώξιμη στο διηνεκές και έθετε ανυπέβλητο εμπόδιο σε τυχόν μελλοντικές αξιώσεις αποζημίωσης από αυτόν κατά του Δημοσίου για τα εικαζόμενα λάθη των πολιτικών δικαστηρίων μέχρι τη θέσπιση ενδεχόμενης ειδικής νομοθεσίας.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ διέγινωσε ότι ο περιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα δημιουργεί ανασφάλεια δικαίου και συνιστά δυσανάλογη επιβάρυνση αυτού που πλήττει τον ίδιο τον πυρήνα του δικαιώματος.

Στη βάση αυτή, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και επιδίκασε στον προσφεύγοντα 5.000 ευρώ για ηθική βλάβη και 1.860 ευρώ για τα δικαστικά έξοδα.

Παρατηρήσεις

Λυδία Παπαγιαννοπούλου*, Πασχάλης Πασχαλίδης**

1. Εισαγωγή

Ο θεσμός της αστικής ευθύνης του Δημοσίου ερείδεται στην αρχή του κράτους δικαίου και την αρχή της

νομιμότητας¹ και επιτελεί μία επανορθωτική λειτουργία, προκειμένου να αποκατασταθεί η ζημία που προκαλείται από παρανομία των κρατικών οργάνων. Σύμφωνα δε με την αρχή της ενότητας του κράτους, η αστική ευθύνη του Δημοσίου θα πρέπει να θεμελιώνεται ανεξάρτητα της κρατικής αρχής από την οποία προέρχεται η πράξη, συμπεριλαμβανομένων και των οργάνων της δικαστικής εξουσίας². Μάλιστα, η εγκαθίδρυση ευθύνης από ζημιόγones πράξεις των δικαιοδοτικών οργάνων κατ' ενάσκηση των δικαιοδοτικών³ καθηκόντων τους ισοδυναμεί με ένα είδος «αυτοελέγχου της ίδιας της δικαιοδοτικής λειτουργίας»⁴. Παρά ταύτα, το ζήτημα υπήρξε διαχρονικά ακανθώδες και αμφιλεγόμενο τόσο σε επίπεδο θεωρίας όσο και σε επίπεδο νομολογίας.

Ειδικότερα, είχε επικρατήσει επί μακρόν η αντίληψη ότι η δυνατότητα επανόρθωσης τοιαύτης ζημίας (αυτό) περιορίζεται στο πλαίσιο της αγωγής κακοδικίας του άρθρου 99 του Συντάγματος⁵. Και τούτο διότι, γινόταν δεκτό ότι η αρχή της δικαστικής ανεξαρτησίας δεν επιτρέπει την έγερση αστικής ευθύνης για τις δικαιοδοτικές πράξεις των δικαστικών λειτουργιών. Στην περίπτωση, λοιπόν, που οι δικαστές προκαλούσαν ζημία σε διάδικο, ευθύνονταν μόνον ατομικά και ενάγονταν ως αποκλειστικοί υπεύθυνοι για τις παράνομες πράξεις ή παραλείψεις τους που οφείλονταν σε δόλο ή βαριά αμέλεια⁶.

Το ζήτημα επανατοποθετήθηκε στην επιστημονική συζήτηση υπό νέα σκοπιά με την υπ' αριθμ. 2852/2012 παραπεμπτική απόφαση του Συμβουλίου

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

** ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

1. Α. ΤΑΧΟΣ, Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο, 8η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 870.

2. Χ. ΔΕΤΣΑΡΙΔΗΣ, Η αποζημιωτική ευθύνη του Δημοσίου από πράξεις των δικαιοδοτικών οργάνων, Διδικ, 2014, σσ. 1053-1056.

3. Η θεμελίωση αστικής ευθύνης του Δημοσίου για πράξεις οργάνων της δικαστικής εξουσίας κατ' ενάσκηση αρμοδιοτήτων διοικητικής φύσης στο πλαίσιο άσκησης της δημόσιας υπηρεσίας της δικαιοσύνης δεν προκαλεί αμφισβήτηση. Βλ. Α. ΓΕΡΟΝΤΑΣ ... [κ.ά.], Διοικητικό Έργο, 5η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2022, σσ. 520-521, Π. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Η αστική ευθύνη του Δημοσίου – Κατά τους κανόνες του Δημοσίου Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1989, σ. 169.

4. Κ. ΡΕΜΕΛΗΣ, Η κρατική αστική ευθύνη από δικαστικές αποφάσεις, σε: Εταιρεία διοικητικών μελετών, Τόμος εις μνήμην Καθηγήτριας Δήμητρας Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2020, σ. 27.

5. Α. ΓΕΡΟΝΤΑΣ ... [κ.ά.], ό.π., σ. 520.

6. Α. ΡΩΞΑΝΑ, Εξελίξεις στα ζητήματα της αστικής ευθύνης του Κράτους στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ, 2015, σσ. 1092-1100 (1194).

της Επικρατείας⁷. Κατόπιν αυτής, η Ολομέλεια του Δικαστηρίου εξέδωσε την υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση, η οποία αποτέλεσε σημείο τομής και επέφερε σαφή μεταστροφή της νομολογίας, κάνοντας δεκτή τη δυνατότητα θεμελίωσης αστικής ευθύνης του Δημοσίου από ζημιογόνες πράξεις των οργάνων της δικαστικής εξουσίας, ως θα αναλυθεί παρακάτω. Ωστόσο, το 2021 ανατράπηκε αυτή η νομολογιακή γραμμή με τις υπ' αριθμ. 800-803/2021, αποστερώντας τη δυνατότητα αυτή μέχρι τη θέσπιση σχετικής ειδικής νομοθεσίας. Η δε υπ' αριθμ. 800/2021 αποτέλεσε την απόφαση που τέθηκε στο ελεγκτικό μικροσκόπιο του ΕΔΔΑ με την υπό σχολιασμό απόφαση.

II. Το νομοθετικό κενό και οι νομολογιακές παλινδρομήσεις στην κάλυψή του

A. Συνταγματικά ερείσματα

Συνταγματική κοιτίδα της ευθύνης του Δημοσίου για ζημίες που προκλήθηκαν από πράξεις κρατικών οργάνων αποτελούν τα άρθρα 4 παρ. 5 και 20 παρ. 1⁸.

Ο βασικός σκοπός της διάταξης του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος έγκειται στο να μην παραμένουν αναποζημιώτες ζημίες που προκλήθηκαν από κρατικά όργανα. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού, το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διάταξης θα πρέπει να εκτείνεται και στις ζημίες από πράξεις της δικαστικής εξουσίας. Ο δε νομοθέτης επέχει την υποχρέωση να ορίσει περαιτέρω τις προϋποθέσεις αποζημίωσης για ζημίες που προκλήθηκαν από δικαστικά όργανα, την οποία όμως δεν έχει εκπληρώσει μέχρι και σήμερα.

B. Νομολογιακές κατευθύνσεις του ΔΕΕ

Το ζήτημα της ευθύνης του Δημοσίου από πράξεις των δικαστικών οργάνων τέθηκε επί τάπητος ενώπιον του ΔΕΚ, το οποίο προσέγγισε τον προβληματισμό από τη σκοπιά της ευθύνης των κρατών μελών για παραβάσεις του δικαίου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, που προκλήθηκαν από δικαστές. Ειδικότερα, επισημάνθηκε ότι η υποχρέωση των κρατών μελών να αποκαταστήσουν τη ζημία ιδιωτών από παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου εκτείνεται και στην περίπτωση που η εικαζόμενη παράβαση απορρέει από απόφαση δικαστηρίου που δικάζει σε τελευταίο βαθμό, εφόσον συντρέχουν οι εξής προϋποθέσεις: (α) αφορά πρόδηλο σφάλμα, (β) καταστρατηγείται κανόνας του κοινοτικού δικαίου που αποσκοπεί στην παροχή

δικαιωμάτων σε ιδιώτες, (γ) η παραβίαση είναι αρκετά σοβαρή και (δ) υπάρχει άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ αυτής της παραβίασης και της απώλειας ή της ζημίας που υπέστησαν τα ζημιωθέντα μέρη. Για τον καθορισμό της επάρκειας της σοβαρότητας της ανωτέρω παράβασης, το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη την ειδική φύση της δικαστικής λειτουργίας, πρέπει να καθορίσει αν η παράβαση αυτή οφείλεται σε πρόδηλο σφάλμα. Εναπόκειται δε στην ευχέρεια των κρατών μελών να ορίσουν το αρμόδιο δικαστήριο για την επίλυση των διαφορών που σχετίζονται με αυτήν την αποκατάσταση⁹.

Γ. Νομολογία ΣτΕ

Στους ελληνικούς νομολογιακούς κόλπους, δεν είχε γίνει δεκτή η θεμελίωση ευθύνης του Δημοσίου για πράξεις των δικαστικών οργάνων κατά την άσκηση των δικαιοδοτικών τους καθηκόντων έως το 2014¹⁰. Αυτό το νομικό αδιέξοδο επέλυσε η υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση-ορόσημο της Ολομέλειας του ΣτΕ¹¹.

Η νομική κατασκευή χτίστηκε στα εξής θεμέλια: Αφενός, το άρθρο 4 παρ. 5 του Συντάγματος, το οποίο προβλέπει τη θεμελίωση ευθύνης του Δημοσίου για τις πράξεις των οργάνων που προκαλούν ζημία είτε στην περίπτωση που οι πράξεις αυτές ήταν παράνομες είτε ήταν νόμιμες αλλά προκάλεσαν σοβαρή και σημαντική ζημία¹². Αφετέρου, το άρθρο 105 του ΕισΝΑΚ περί ευθύνης του Δημοσίου¹³,

9. ΔΕΚ C-224/01, *Köbler*, 30.09.2003, ECLI:EU:C:2003:513.

10. Α. ΑΥΔΙΚΟΣ, Παρατηρήσεις στην ΣτΕ ΟΛ 1501/2014 (Ευθύνη του Δημοσίου για ζημιογόνες πράξεις δικαστικών λειτουργιών), ΘΠΔΔ, 2014, σσ. 1045-1048, ενδεικτικά ΣτΕ 2574/2006, ΑΠ 256/1996.

11. Η υπόθεση αφορούσε αίτησης αναίρεσης, μετά την απόρριψη αγωγής που άσκησε άλλος ενάγων για αποζημίωση από το Ελληνικό Δημόσιο σχετικά με το κλείσιμο επιχείρησης και την κατάσχεση αγαθών από την αστυνομία με εντολή του εισαγγελέα. Α. ΡΩΞΑΝΑ, Ζητήματα αστικής ευθύνης του Κράτους στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΘΠΔΔ, 2013, σ. 218.

12. Αξίζει να παρατηρηθεί η επιλογή της ειδικότερης διάταξης του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος έναντι της γενικότερης διάταξης του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος, η οποία μάλιστα δεν αναφέρεται ούτε επικουρικά, εν αντιθέσει με την προγενέστερη νομολογία. Βλ. ΣτΕ 1139/2013, ΣτΕ 980/2002, Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Παρατηρήσεις ΣτΕ ΟΛ 1501/2014 – Το διοικητικό δίκαιο παραμένει προεχόντως «νομολογιακό»; Εξελίξεις στο καθεστώς της αστικής ευθύνης του Δημοσίου, ΘΠΔΔ, 2014, σσ. 411-421 (412).

13. Σημειωτέον ότι το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ θέτει το γενικό πλαίσιο της αστικής ευθύνης του Δημοσίου από ζημιογόνες πράξεις των οργάνων του, εφόσον προκαλείται ζημία από παράνομη πράξη που τελείται από όργανο του Κράτους κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του και υπάρχει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ αυτών. Τυγχάνει άμεσης εφαρμογής για ζημίες από πράξεις οργάνων της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας. Βλ. Α. ΑΡΓΥΡΟΣ, Αστική Ευθύνη του Δημοσίου, Το Δικαίωμα Αποζημίωσης, 2η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σ. 177, Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 7η έκδ., εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-

7. Ι. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗΣ, Η αστική ευθύνη του κράτους από υλικές ενέργειες των οργάνων του κατά τα άρθρα 105-6 ΕισΝΑΚ, ΑΝΙΟΝ, Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 196.

8. Η. ΚΟΥΒΑΡΑΣ, Άρθρο 20 παρ. 1, σε: Σπ. Βλαχόπουλος / Ξ. Κοντιάδης / Γ. Τασόπουλος, Σύνταγμα: Κατ' άρθρο ερμηνεία, Ηλεκτρονική έκδοση, Ιανουάριος 2023, σ. 25 επ., Ε. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, 14η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, αρ. περ. 212.

παρότι δεν εμπεριέχει ρητή αναφορά στις πράξεις των δικαστικών οργάνων. Και τούτο διότι η ευθύνη του κράτους για αποζημίωση από εσφαλμένη ερμηνεία του νόμου ή εκτίμησης του πραγματικού δεν συνάδει με τη φύση του δικαστικού έργου και τη συνταγματικής περιωπής δικαστική ανεξαρτησία.

Σε μια προσπάθεια, λοιπόν, συγκερασμού, αφενός, της συνταγματικής επιταγής περί αποζημίωσης των προκληθεισών από δικαστικά όργανα ζημιών, αφετέρου, της έλλειψης σχετικής ειδικής νομοθεσίας, το Δικαστήριο έκρινε ότι χρήζει αναλογικής εφαρμογής το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ σε ζημίες που προκλήθηκαν από πρόδηλο σφάλμα των δικαστικών οργάνων μέχρι να επιληφθεί συναφώς ο νομοθέτης. Ο δε πρόδηλος χαρακτήρας του σφάλματος προκύπτει από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης περίπτωσης βάσει των οποίων η δικαστική πλάνη καθίσταται συγγνωστή ή ασύγγνωστη¹⁴. Σύμφωνα δε με το άρθρο 1 παρ. 2 περ. η' και το άρθρο 9 παρ. 1 γ' του ν. 1406/1983, όλες οι διοικητικές διαφορές που προκύπτουν από την εφαρμογή της νομοθεσίας περί ευθύνης του Δημοσίου δυνάμει του άρθρου 105 του ΕισΝΑΚ υπάγονται στη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων.

Η απόφαση αυτή υπήρξε εμβληματική για το επίμαχο ζήτημα και αποτέλεσε πυξίδα για τις επόμενες αποφάσεις. Βέβαια, περιχαράκωσε ένα αυστηρό πλαίσιο προϋποθέσεων δεδομένης της φύσης του δικαστικού έργου¹⁵, αλλά τουλάχιστον διάνοιξε τον δρόμο για τη θεμελίωση ευθύνης του Δημοσίου από πράξεις των οργάνων της δικαστικής λειτουργίας όταν ασκούν τη δικαιοδοτική τους αρμοδιότητα, την οποία συστηματικά αρνούνταν η μέχρι τότε νομολογία. Ιδιαίτερη καινοτομία υπήρξε η ρητή αναγνώριση της ευθύνης του Δημοσίου όχι μόνο από παράνομες ζημιογόνες πράξεις των δικαστικών οργάνων του, όπως ρητώς προβλέπει η διάταξη του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ, αλλά και από νόμιμες ζημιογόνες πράξεις¹⁶ – υπό πιο αυστηρές προϋποθέσεις¹⁷. Μία ακόμα πρωτοτυπία της απόφασης αυτής έγκειται στο ότι, παρά την καταφανή επιρροή του ενωσιακού

δικαίου¹⁸, επέκτεινε τη θεμελίωση ευθύνης από πράξη των δικαστικών αρχών οποιουδήποτε βαθμού, και όχι μόνο δικαστικών αρχών που κρίνουν σε τελευταίο βαθμό, όπως προβλέπει η σχετική νομολογία του ΔΕΕ¹⁹. Ωστόσο, μια αδυναμία αυτής της δικαιοδοτικής κρίσης αποτέλεσε ο μη προσδιορισμός του πρόδηλου σφάλματος, αφήνοντας μετέωρη την εν λόγω αόριστη νομική έννοια²⁰.

Αυτή τη νομολογιακή κατεύθυνση ακολούθησε μια σειρά αποφάσεων, οι οποίες βέβαια αφορούσαν δικαστικά όργανα με ευρύτερη έννοια, όπως αστυνομικούς που ενεργούσαν ως εισαγγελικές αρχές, και άρα ως μέρος του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (1330/2016, 1533/2018 και 1534/2018 αποφάσεις), συμβολαιογράφους που ενεργούσαν ως δικαστικά όργανα (2168/2016 απόφαση), αστυνομικούς που ενεργούσαν στο πλαίσιο διαδικασίας *in flagrante delicto* (2557/2019 απόφαση) και υπηρεσιακά θέματα που αφορούσαν Εισαγγελία (48/2016 απόφαση).

Ωστόσο, το 2021 συντελέστηκε μια μεταστροφή της νομολογίας με μια σειρά αποφάσεων, και δη με τις υπ' αριθμ. 799²¹ έως 803/2021 αποφάσεις, που εκδόθηκαν από την Ολομέλεια του ΣτΕ την ίδια ημέρα. Με τις δε υπ' αριθμ. 800/2021 έως 803/2021 αποφάσεις συντελέστηκε ολοκληρωτική μεταστροφή και απαγορεύτηκε κατηγορηματικά η πρόσβαση σε δικαστήριο σε υποθέσεις αφορώσεως αποκατάσταση ζημιών από πράξεις δικαστικών οργάνων²². Αξίζει να σημειωθεί ότι

Κομοτηνή, 2015, σ. 841 επ.

14. Μια σημαντική μειοψηφία των δικαστών εξέφερε αντίθετη γνώμη, υποστηρίζοντας ότι οι προϋποθέσεις για τη θεμελίωση της ευθύνης του Δημοσίου σε υποθέσεις που αφορούν δικαστικά όργανα εμπίπτουν στην αποκλειστική ρυθμιστική αρμοδιότητα του νομοθέτη και, ως εκ τούτου, το νομοθετικό κενό δεν μπορούσε να καλυφθεί από εφαρμογή κατ' αναλογία του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ.

15. Α. ΑΥΔΙΚΟΣ, ό.π., σσ. 1046-1047.

16. Α. ΡΩΞΑΝΑ, Εξελίξεις στα ζητήματα της αστικής ευθύνης, σ. 1099.

17. Για αναλυτικότερη ανάλυση, βλ. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, ό.π., 2014, σσ. 413-416.

18. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, ό.π., 2014, σσ. 411-421 (411), ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, *Francovich και Bonifaci/Italia*, 19.11.1991, ECLI:EU:C:1991:428, ΔΕΚ C-224/01, *Köbler*, ό.π., σκ. 34, ΔΕΚ C-173/03, *Tragetti del Mediterraneo SpA*, 13.06.2006, ECLI:EU:C:2006:391. Βλ. και τις επιφυλάξεις του Απόστολου Γέροντα σε Α. ΓΕΡΟΝΤΑΣ, Παρατηρήσεις στην ΣτΕ 1501/2014 Ολομείας, ΕλλΔνη, 2014, σσ. 1155-1157.

19. ΔΕΚ C-224/01, *Köbler*, ό.π., σκ. 34. Βλ. την κριτική προσέγγιση του Α. ΑΥΔΙΚΟΥ, σ. 1046 επ.

20. Α. ΑΥΔΙΚΟΣ, σ. 1046. Για την έννοια του πρόδηλου σφάλματος, μπορούν να αντληθούν στοιχεία από τις αποφάσεις *Köbler* και *Tragetti*, Χ. ΚΑΥΚΑ, Η αστική ευθύνη του Δημοσίου για πράξεις και παραλείψεις οργάνων της δικαστικής λειτουργίας – Με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ (ΟΛ) 799-803/2021, ΕφημΔΔ, 2022, σσ. 45-51 (46). Βλ. και Α. ΑΡΓΥΡΟΣ, Πρόδηλο σφάλμα του δικαστικού λειτουργού επισύρει ευθύνη του Δημοσίου προς αποζημίωση του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ, ΕλλΔνη, 2020, σσ. 714-722.

21. Ειδικότερα, στην υπ' αριθμ. 799/2021 απόφαση, που αφορούσε ζήτημα παραβίασης ενωσιακού δικαίου, το Δικαστήριο, κινούμενο στην πεπατημένη νομολογιακή οδό του ΔΕΕ, δέχτηκε μεν την αναλογική εφαρμογή του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ για ζημίες που προκλήθηκαν από απόφαση που είχε παραβιάσει το δίκαιο της ΕΕ, αλλά κατέληξε ότι τα Διοικητικά Δικαστήρια δεν έχουν δικαιοδοσία να αποφανθούν επί αποζημίωσης για την εικαζόμενη ζημία που προκάλεσαν τα πολιτικά δικαστήρια.

22. Βλ. αναλυτική κριτική προσέγγιση: Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Επί τα χείρω νομολογιακή μεταστροφή ως προς την ευθύνη του Δημοσίου

τις αποφάσεις αυτές ακολούθησαν και οι υπ' αριθμ. 1360-1361/2021 αποφάσεις του ΣτΕ.

III. Η υπό σχολιασμό απόφαση

A. Πραγματικά περιστατικά

Η υπόθεση αφορούσε την απόρριψη αγωγής που άσκησε ο προσφεύγων κατά του Ελληνικού Δημοσίου για αποκατάσταση ζημίας που φέρεται ότι του προκλήθηκε από απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Ειδικότερα, από τον Οκτώβριο του 1992, ο προσφεύγων εργαζόταν με σύμβαση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου ως βοηθητικός υπάλληλος στην ελληνική πρεσβεία στη Γερμανία στη θέση του κλητήρα. Ακολούθησε τη δικαστική οδό ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων, διεκδικώντας αύξηση του ποσού του επιδόματος υπηρεσίας αλλοδαπής που του είχε καταβληθεί για τα δύο εξαρτώμενα τέκνα του κατά το διάστημα 01.01.1993-31.05.1998. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο απέρριψε την αγωγή του με την υπ' αριθμ. 964/1999 απόφαση, την οποία προσέβαλε ο προσφεύγων με έφεση. Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο έκανε εν μέρει δεκτή την τελευταία με την υπ' αριθμ. 9975/1999 απόφασή του, κατά της οποίας ο προσφεύγων και το Δημόσιο άσκησαν αντίθετες αιτήσεις αναίρεσης. Ο Άρειος Πάγος, με την υπ' αριθμ. 1143/2001 απόφασή του, εξέδωσε απορριπτική κρίση επί ορισμένων λόγων που επικαλέστηκε ο προσφεύγων, καθότι δεν είχε αναφέρει επαρκώς λεπτομερώς την πραγματική βάση της αγωγής του, παραλείποντας να μνημονεύσει τους όρους της σύμβασης εργασίας του ή τον αριθμό και την ηλικία των τέκνων του. Εν τέλει, έκανε δεκτό μόνον έναν εκ των λόγων που επικαλέστηκε ο προσφεύγων, εξαφάνισε το σχετικό μέρος της προσβαλλόμενης απόφασης και παρέπεμψε την υπόθεση στο Εφετείο.

Ακολούθως, ο Ι.Ζ. προσέφυγε ενώπιον του ΕΔΔΑ, υποστηρίζοντας ότι ο Άρειος Πάγος επέδειξε υπερβολικό formalισμό κατά παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης. Το ΕΔΔΑ, διαπιστώνοντας ότι, πράγματι, το Δικαστήριο είχε στη διάθεσή του όλα τα πραγματικά περιστατικά, κατέληξε ότι η απόρριψη της αίτησης αναίρεσης του προσφεύγοντος είχε αποτελέσει υπερβολικά formalιστική προσέγγιση των προϋποθέσεων παραδεκτού του σχετικού ένδικου μέσου, επιβάλλοντας περιορισμό δυσανάλογο προς τον στόχο της διασφάλισης της ασφάλειας δικαίου και της ορθής απονομής της δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο αυτό, διέγνωσε την παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης και

επιδίκασε στον προσφεύγοντα το ποσό των 5.000 ευρώ για ηθική βλάβη και 500 ευρώ για δικαστικά έξοδα²³.

Εν συνεχεία, ο προσφεύγων άσκησε αγωγή ενώπιον του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών στις 13.12.2007, αιτούμενος την αποκατάσταση της ζημίας που είχε υποστεί από την υπ' αριθμ. 1143/2001 απόφαση του Αρείου Πάγου δυνάμει του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ. Το επιληφθέν Πρωτοδικείο εξέδωσε την υπ' αριθμ. 4997/2015 απόφαση, δομώντας τη δικανική του κρίση στην προδιαγεγραμμένη νομολογιακή γραμμή και εφαρμόζοντας κατ' αναλογία το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ. Τελικά, απέρριψε την εν λόγω αγωγή, κρίνοντας ότι δεν ήταν πρόδηλο το σφάλμα που είχε καταλογίσει το ΕΔΔΑ στην προαναφερθείσα απόφαση του Αρείου Πάγου. Ο προσφεύγων άσκησε έφεση κατά της ως άνω απόφασης, επί της οποίας εξεδόθη η με αριθμό 1107/2017 απορριπτική απόφαση του Διοικητικού Εφετείου, λόγω έλλειψης πρόδηλου σφάλματος. Η τελευταία απόφαση προσβλήθηκε με αίτηση αναίρεσης από τον προσφεύγοντα, η οποία παραπέμφθηκε στην Ολομέλεια του ΣτΕ ενόψει της σπουδαιότητάς της.

B. Η επίμαχη υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση της Ολομελείας του ΣτΕ

Με την υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση της Ολομελείας του, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, παρότι διαπίστωσε ότι ο σκοπός του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος εκπληρώνεται όταν καθίσταται δυνατή η αποκατάσταση ζημίας εκπληγόμενων από παραπτώματα οποιουδήποτε οργάνου του κράτους, συμπεριλαμβανομένων και των δικαστικών οργάνων, έκρινε ότι ούτε το άρθρο 4 παρ. 5 του Συντάγματος ούτε το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ -παρά την ασαφή διατύπωσή του- μπορούσε να αποτελέσει θεμελιωτικό της ευθύνης του Δημοσίου έρεισμα για ζημιές που προκαλούν τα δικαστικά όργανα. Και τούτο διότι, οι όροι της παράνομης συμπεριφοράς, η έκταση των αποζημιωτέων αξιώσεων και τα αρμόδια δικαστήρια θα έπρεπε να είχαν καθορισθεί νομοθετικά. Ελλείψει σχετικής ρύθμισης, η επίμαχη ζημία δεν μπορεί να αποκατασταθεί και οι σχετικές αξιώσεις δεν είναι δικαστικές επιδιώξιμες, με εξαίρεση τις περιπτώσεις όπου πρόκειται για παραβίαση του ενωσιακού δικαίου²⁴.

Αξίζει δε να σημειωθεί ότι υπήρξε μειοψηφία γνώμη, η οποία υιοθέτησε επί της ουσίας την προγενέστερη νομολογιακή προσέγγιση και επισφράγισε την ορθότητα της υπ' αριθμ. 799/2021 απόφασης, κάνοντας δεκτό ότι, αφού το Σύνταγμα δεν επέτρεπε ζημιές που προκλήθηκαν από κρατικά όργανα να παραμείνουν αναποζημιώτες,

ου από πράξεις οργάνων ενταγμένων στη δικαστική εξουσία: από την ΣτΕ ΟΛ 1501/2014 στις ΣτΕ ΟΛ 799-803/2021 – Δυναμική αντίδραση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας (57246/21), prevedourou.gr, 2024 (τελευταία πρόσβαση: 07.04.2025).

23. ΕΔΔΑ Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 77574/01), απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2006.

24. Βλ. σχετική παραπομπή της απόφασης στην κρίση της ΣτΕ ΟΛ 799/2021.

το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ θα πρέπει να εφαρμόζεται κατ' αναλογία σε περιπτώσεις ζημίας που προκλήθηκε από πρόδηλο σφάλμα των δικαστικών οργάνων έως ότου ο νομοθέτης να θεσπίσει ειδική νομοθεσία σχετικά με την ευθύνη του κράτους για πράξεις δικαστικών λειτουργιών.

Περαιτέρω, επισημάνθηκε ότι, κατά τις επιταγές του άρθρου 94 του Συντάγματος, οι διοικητικές διαφορές υπάγονται στην αρμοδιότητα των διοικητικών δικαστηρίων και, αντίστοιχα, οι ιδιωτικές διαφορές σε εκείνη των πολιτικών δικαστηρίων, με την επιφύλαξη της εξαίρεσης της παρ. 3 του εν λόγω άρθρου. Κρίθηκε δε ότι, ενόψει του συστήματος των διακριτών δικαιοδοσιών, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 93 του Συντάγματος, ο δικαστικός έλεγχος των αποφάσεων και των πράξεων των δικαστικών οργάνων θα πρέπει να παραμένει σε δικαστήρια της ίδιας δικαιοδοσίας. Ο δε νομοθέτης θα πρέπει να σεβαστεί το σύστημα αυτό κατά την υιοθέτηση του σχετικού πλαισίου σχετικά με το δικαστικό σώμα. Μειοψηφία υποστήριξε ότι εμπίπτει στη δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων και η εκδίκαση υποθέσεων ευθύνης του Δημοσίου για πράξεις των δικαστικών οργάνων που προκαλούν ζημία, ανεξαρτήτως της δικαιοδοσίας στην οποία ανήκουν τα όργανα αυτά.

Επιπλέον, το ΣτΕ, τονίζοντας ότι η μεταστροφή της νομολογίας είναι εγγενές στοιχείο της δικαστικής λειτουργίας²⁵ -πλην εξαιρετικών περιπτώσεων-, διέγνωσε ότι η κρινόμενη υπόθεση επί του αυτεπαγγέλτως εξεταζόμενου ζητήματος της δικαιοδοσίας δεν ενέπιπτε στις ανωτέρω εξαιρέσεις²⁶. Προς επίρρωση τούτου μνημονεύεται ότι η άμεση εφαρμογή της διαπίστωσης ότι τα διοικητικά δικαστήρια είχαν υπερβεί τη δικαιοδοσία τους που προέκυψε από την αλλαγή νομολογίας ως προς τις προϋποθέσεις ευθύνης για πράξεις δικαστικού λειτουργού δεν προσκρούει στις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Και τούτο διότι, αφενός, η υπέρβαση δικαιοδοσίας αποτελούσε λόγο αναίρεσης, αφετέρου, η αγωγή του προσφεύγοντος δεν βασιζόταν σε πάγια νομολογία, δεδομένου ότι, κατά την κρίσιμη περίοδο της επίμαχης δικαστικής διαμάχης, η πρώτη αγωγή υποβλήθηκε πριν την έκδοση της υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφασης, αλλά και μετά την έκδοση της τελευταίας, οι νομολογιακές κατευθύνσεις αυτής είχαν ακολουθηθεί σε μικρό αριθμό υποθέσεων.

25. Βλ., ενδεικτικά, Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Οι συνταγματικές διαστάσεις της μεταβολής της νομολογίας, Ευρασία, 2019, σ. 15 επ., Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Οι μεταστροφές της νομολογίας - Κοινή προοπτική εθνικού και υπερεθνικού δικαστή (Μέρος Πρώτο), ΘΠΔΔ, 2023, σσ. 121-136.

26. ΣτΕ Ολ 800/2021, σκ. 7.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το ΣτΕ δέχθηκε την αίτηση αναιρέσεως, πλην, όμως, έκανε δεκτή και την έφεση και κήρυξε απαράδεκτη την αγωγή ελλείψει δικαιοδοσίας του Διοικητικού Πρωτοδικείου να την εξετάσει²⁷.

Γ. Κρίση του ΕΔΔΑ

Το ΕΔΔΑ, απορρίπτοντας τους λόγους απαραδέκτου που ήγειρε η Ελληνική Κυβέρνηση ως προς την αμφισβήτηση εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, την έλλειψη ιδιότητας του θύματος, την ουσιαστική σύμπτωση της επίμαχης προσφυγής με προγενέστερη και τη μη εξάντληση των εγχώριων ένδικων μέσων, προχώρησε στην εξέταση της ουσίας της υπόθεσης.

Ειδικότερα, εκκίνησε τον συλλογισμό του, διαπιστώνοντας ότι το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ θεσπίζει αντικειμενική ευθύνη του Δημοσίου για κάθε ζημία που προκαλείται από πράξεις ή παραλείψεις που αποδίδονται στα όργανά του κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας, εκτός αν εξυπηρετεί δημόσιο συμφέρον. Επανέλαβε δε την προαναφερθείσα ερμηνευτική κατασκευή που θεμελιώθηκε με την υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση του ΣτΕ.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, κατέληξε ότι, στην προκειμένη περίπτωση, με τη μεταστροφή της νομολογίας με την υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση του ΣτΕ, και δη, αφενός, με την άρνηση κατ' αναλογία εφαρμογής του άρθρου 105 του ΕισΝΑΚ σε ζημίες που προκλήθηκαν από πρόδηλο σφάλμα δικαστικού οργάνου μέχρι τη θέσπιση ειδικής νομοθετικής ρύθμισης, αφετέρου, με την απόρριψη της αγωγής ως απαράδεκτης, με την αιτιολογία ότι το Διοικητικό Δικαστήριο δεν είχε δικαιοδοσία να την κρίνει, επιβλήθηκε περιορισμός στην πρόσβαση του προσφεύγοντος σε δικαστήριο.

Ακολούθως, το Δικαστήριο έλεγξε αν ο εν λόγω περιορισμός εξυπηρετεί θεμιτό σκοπό, καταλήγοντας ότι, πράγματι, ο επίμαχος περιορισμός αποσκοπούσε στην προστασία της ασφάλειας δικαίου και της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης. Ειδικότερα, διαπιστώθηκε ότι, ενόψει της ιδιαίτερης πολυπλοκότητας αυτού του ζητήματος, παρίσταται επιτακτική η ανάγκη καθορισμού από τον ίδιο τον νομοθέτη των όρων και των προϋποθέσεων της ευθύνης του κράτους για αποκατάσταση ζημιών που προκλήθηκαν από πράξεις

27. Για τον σχολιασμό της απόφασης βλ. Κ. ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ, Παρατηρήσεις στην ΣτΕ Ολ 800/2021 – Αστική ευθύνη Δημοσίου για παράνομες αποφάσεις δικαστηρίων – Μεταστροφή της νομολογίας, ΘΠΔΔ, 2021, σσ. 914-918, Σ. ΚΥΒΕΛΟΣ, Παρατηρήσεις στις ΣτΕ Ολ 799/2021 (Ν 3900/2010) και ΣτΕ Ολ 803/2021 (Ν 3900/2010) (Αστική ευθύνη του Δημοσίου από πράξεις οργάνων της δικαστικής εξουσίας), Αρμ, 2022, σσ. 671-672, Π. ΜΟΥΖΟΥΡΑΚΗ, Η μερική αναθεώρηση του καθεστώτος αστικής ευθύνης του Δημοσίου από πράξεις δικαστικών οργάνων: μία προβλέψιμη(;) νομολογιακή μεταστροφή. Σχόλιο σε ΣτΕ Ολ 799/2021 και ΣτΕ Ολ 800/2021, ΕφημΔΔ, 2022, σ. 87.

των δικαστικών οργάνων, προκειμένου να επιτευχθεί ισορροπία μεταξύ, αφενός, της απαίτησης αποζημίωσης για τη ζημία που υπέστησαν τα θιγόμενα πρόσωπα και, αφετέρου, της αρχής της ασφάλειας δικαίου που εξυπηρετείται από το δεδικασμένο των αποφάσεων. Προς τούτου, συνεκτιμήθηκε η παρατήρηση της Κυβέρνησης ότι, μετά την υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση, είχε ασκηθεί μεγάλος αριθμός αγωγών στα διοικητικά δικαστήρια με αίτημα την αποζημίωση από το Δημόσιο βάσει του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ για ζημία που φέρεται ότι προκλήθηκε από πράξεις οργάνου της δικαστικής εξουσίας.

Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ προχώρησε σε έλεγχο της αναλογικότητας του περιορισμού. Προπαρασκευαστικά επισημάνθηκε ότι, με την υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση, κρίθηκε για πρώτη φορά ότι η σχετική ζημία δεν μπορεί να αποκατασταθεί, είτε κατ' επίκληση του Συντάγματος άμεσα είτε σύμφωνα με τους όρους και τις προϋποθέσεις του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ, καθώς και ότι τα διοικητικά δικαστήρια δεν έχουν δικαιοδοσία επί τοιούτων υποθέσεων. Ως εκ τούτου, επήλθε δικανική μετατόπιση από την προηγούμενη θέση του Δικαστηρίου, χωρίς να έχει εκδοθεί καμία απόφαση με αντίστοιχες κρίσεις πριν από την προσβαλλόμενη απόφαση.

Στη συνέχεια, υπομιμνήσκοντας ότι η ελεγκτική του εμβέλεια περιορίζεται στο να ελέγχει τη συμβατότητα των αποτελεσμάτων μιας ερμηνείας εθνικού δικαίου με τη Σύμβαση, το ΕΔΔΑ διασαφήνισε ότι αντικείμενο ελέγχου στην προκειμένη περίπτωση αποτελεί το αν η επίμαχη απόφαση διατήρησε τη σωστή ισορροπία μεταξύ του θεμιτού σκοπού της ασφάλειας δικαίου, της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης και της προστασίας του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, σύμφωνα με τις επιταγές του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ επανέλαβε την προγενέστερη παγιωθείσα θέση του, κατά την οποία η εξέλιξη της νομολογίας δεν αντίκειται, αυτή καθαυτήν, στην ορθή απονομή της δικαιοσύνης²⁸, υπό την προϋπόθεση ότι ο τρόπος με τον οποίο είχε αναπτυχθεί ο νόμος ήταν καλά γνωστός στα μέρη ή τουλάχιστον ήταν ευλόγως προβλέψιμος καθώς και ότι δεν υπήρχε αβεβαιότητα ως προς τη νομική τους κατάσταση²⁹. Υπ' αυτό το πρίσμα, παρατηρήθηκε ότι, παρότι εν προκειμένω δεν είχε ακόμη εκδοθεί η υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση

κατά τον χρόνο που ο προσφεύγων άσκησε την αγωγή του, τα διοικητικά δικαστήρια που επιλήφθηκαν της υπόθεσής του μεταγενέστερα σε πρώτο και δεύτερο βαθμό είχαν ακολουθήσει την ερμηνευτική προσέγγιση που παρατίθεται στην εν λόγω απόφαση, χωρίς να έχει εγερθεί κανένα ζήτημα παραδεκτού ή καμία ένδειξη αισθητής εξέλιξης της νομολογίας που να αποκλίνει από την ερμηνεία που εκτίθεται στην υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση του ΣτΕ μέχρι και την άσκηση της αίτησης αναιρέσης από τον προσφεύγοντα. Η νέα ερμηνεία που διατυπώθηκε στην υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση είχε ως αποτέλεσμα η αγωγή του προσφεύγοντος να κριθεί για πρώτη φορά απαράδεκτη. Ωστόσο, ο προσφεύγων δεν είχε κανέναν λόγο να πιστεύει ότι το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο (ΣτΕ) θα παρέκκλιε από την προηγούμενη νομολογία του³⁰.

Συνεπώς, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ερμηνεία της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της πρέπει να διεξάγεται κατά τρόπο που να διασφαλίζονται πρακτικά και αποτελεσματικά δικαιώματα, και όχι θεωρητικά και απατηλά, το Δικαστήριο έκρινε ότι, παρά την πολυπλοκότητα του θέματος καθώς και την ανάγκη διασφάλισης της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαστικής εξουσίας, η παράλειψη θέσπισης μέχρι σήμερα της απαραίτητης νομοθεσίας δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από το μικρό χρονικό διάστημα που παρήλθε από την απόρριψη της αγωγής του προσφεύγοντος, παρά τα περί του αντιθέτου προβαλλόμενα από την Κυβέρνηση. Προς τούτο συνηγορεί το ότι, αν και η επιταγή θέσπισης ειδικής νομοθεσίας αναφέρθηκε ήδη στην υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση, η Κυβέρνηση δεν έχει αναφέρει καμία ενέργεια που να έχει γίνει μέχρι στιγμής προς αυτή την κατεύθυνση.

Ως εκ τούτου, η νέα ερμηνεία που διατυπώθηκε στην προσβαλλόμενη απόφαση και οδήγησε στην απόρριψη της αγωγής του προσφεύγοντος, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η νομοθεσία δεν είχε θεσπιστεί για περισσότερα από επτά χρόνια, έθεσε περιορισμό στο δικαίωμα πρόσβασης του προσφεύγοντος σε δικαστήριο για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα, δημιουργώντας ανασφάλεια δικαίου σε βάρος του προσφεύγοντος³¹. Σημειώνεται δε ότι δεν υπήρξε κανένα μεμπτό στοιχείο στη συμπεριφορά του προσφεύγοντος που να

28. ΕΔΔΑ *Lupeni Greek Catholic Parish κ.α. κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 76943/11), απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2016, παρ. 116, ΕΔΔΑ *Nejdet Şahin και Perihan Şahin κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 13279/05), απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 2011, παρ. 58, ΕΔΔΑ *Legrand κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 23228/08), απόφαση της 26ης Μαΐου 2011, παρ. 37.

29. ΕΔΔΑ *Petko Petkov κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 2834/06), απόφαση της 19ης Φεβρουαρίου 2013, παρ. 32.

30. Βλ., *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ *Gil Sanjuan κατά Ισπανίας* (Προσφυγή No 48297/15), απόφαση της 26ης Μαΐου 2020, παρ. 39, ΕΔΔΑ *Legros κ.λπ. κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 72173/17 και 17 άλλες), απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 2023, παρ. 156-157.

31. Βλ., *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ *Arrozpide Sarasola κ.α. κατά Ισπανίας* (Προσφυγή No 65101/16 και 2 άλλες), απόφαση της 23ης Οκτωβρίου 2018, παρ. 107.

δικαιολογεί την κύλιση του βάρους των συνεπειών αυτής της αβεβαιότητας στον προσφεύγοντα³².

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι επιβλήθηκε δυσανάλογη επιβάρυνση στον προσφεύγοντα κατά παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, αποστερώντας του κάθε σαφή και πρακτική δυνατότητα να ζητήσει από τα δικαστήρια να αποφανθούν επί της αγωγής του, θίγοντας, με τον τρόπο αυτόν, την ίδια την ουσία του δικαιώματός του πρόσβασης σε ένα δικαστήριο. Συνεπεία αυτών, επιδίκασε στον προσφεύγοντα 5.000 ευρώ για ηθική βλάβη και 1.860 ευρώ για τα δικαστικά έξοδα, σύμφωνα με το άρθρο 41 της Σύμβασης.

IV. Κριτική αποτίμηση

Η υπό σχολιασμό απόφαση αποτελεί μια ιστορική απόφαση που έρχεται να αναπλάσει την ελληνική δικαιοσύνη πραγματικότητα ως προς την ευθύνη του Δημοσίου από πράξεις δικαστικών οργάνων, αποδοκιμάζοντας τη μεταστροφή της νομολογίας που συντελέστηκε με την υπ' αριθμ. 800/2021 απόφαση της ΟλΣτΕ. Με τα εξαιρετικά αντανάκλαστικά του, το ΕΔΔΑ διέγνωσε ότι η απαγόρευση της κατ' αναλογία εφαρμογής του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ σε τέτοιες περιπτώσεις θα ισοδυναμούσε με άρνηση απονομής δικαιοσύνης και θα περιόριζε τον πυρήνα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Παρά την παρέλευση 10 ετών από τη ρητή νομολογιακή επισήμανση της ανάγκης νομοθετικής παρέμβασης για τη ρύθμιση του ζητήματος αυτού, ο νομοθέτης δεν έχει ακόμη προβεί σε σχετικές ενέργειες, ούτε υπάρχει εγγύηση για το εάν ή ποτέ θα θεσπιστεί αυτή η νομοθεσία. Ωστόσο, με τον τρόπο αυτό, καθίσταται εξαιρετικά μετέωρη η προστασία των δικαιούχων αποζημίωσης και η ύπαρξη νομοθετικού κενού εξισώνεται με την αποστέρηση του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, στην υπό σχολιασμό υπόθεση, καταδεικνύεται μία σημαντική παθογένεια της ελληνικής πραγματικότητας: η μακρόχρονη αδράνεια του Έλληνα νομοθέτη. Είναι πολυάριθμα τοιούτα νομοθετικά

κενά, τα οποία λιμνάζουν επί σειρά ετών και απειλούν τον ίδιο τον πυρήνα των δικαιωμάτων. Από την άλλη, βέβαια, αναδεικνύεται ο καθοριστικός, ιαματικός ή αποτελειωτικός ρόλος που δύναται να διαδραματίσει η νομολογία στην κάλυψη αυτών των κενών για τη διασφάλιση της ελάχιστης απαιτούμενης δικαστικής προστασίας. Ούτως, τα δικαστήρια μπορούν, αφενός, να συμπληρώσουν το απωλεσθέν νομοθετικό κομμάτι στο παζλ της δικαστικής προστασίας, διατηρώντας αλώβητο τον πυρήνα του δικαιώματος και πάντα εντός των ορίων της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, ως συνέβη με την υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφαση του ΣτΕ. Αφετέρου, δύναται να παρουσιάσουν μια αγκύλωση προς τούτο και να αφήσουν μετέωρο το νομοθετικό κενό μέχρι την επέμβαση του νομοθέτη, θέτοντας σε κίνδυνο την ίδια την ουσία του δικαιώματος, όπως με την υπ' αριθμ. 800/2021. Ωστόσο, έτι μία φορά, το ΕΔΔΑ επεμβαίνει και καταφέρνει να περισώσει την κατάσταση με βασική πυξίδα την προστασία του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ.

Με τον τρόπο αυτόν, σκιαγραφείται, με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο, ο αένας διάλογος που εξελίσσεται σε παράλληλο επίπεδο μεταξύ των εθνικών, ευρωπαϊκών και διεθνών δικαστηρίων. Η δε νομολογία, εν είδει ζωντανού οργανισμού, αναπτύσσεται και ελιούεται ανά τα χρόνια σε μια προσπάθεια απορρόφησης των κραδασμών και των μεταβολών της κοινωνικής πραγματικότητας στο μέτρο του δυνατού, με γνώμονα την επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής προστασίας των επίμαχων δικαιωμάτων.

Εν τέλει, μετά από μακροχρόνιους δικαστικούς αγώνες και διεκδικήσεις, συστάθηκε και συγκροτήθηκε ειδική νομοπαρασκευαστική επιτροπή με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης με αντικείμενο την αστική ευθύνη του Δημοσίου από πράξεις ή παραλείψεις οργάνων της δικαστικής λειτουργίας (Τεύχος Υ.Ο.Δ.Δ. 1330/29.11.2024). Αυτό συνεπάγεται ότι πρόκειται να ανοίξει ένα νέο κεφάλαιο στο ζήτημα της αστικής ευθύνης του Δημοσίου από ζημιογόνες πράξεις των δικαστικών λειτουργών και απομένει να διακριβωθεί το επίπεδο προστασίας που θα θεσπίσει τελικά ο νομοθέτης εν συγκρίσει με το αντίστοιχο που είχε καθιερωθεί με τη νομολογιακή γραμμή της υπ' αριθμ. 1501/2014 απόφασης.

32. Βλ., *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ *Čela κατά Αλβανίας* (Προσφυγή Νο 73274/17), απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2022, παρ. 32.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► **Χορήγηση ταξιδιωτικού εγγράφου σε δικαιούχο διεθνούς προστασίας μόνον κατόπιν εξατομικευμένης κρίσης των αρμοδίων διοικητικών οργάνων ως προς τη συνδρομή λόγων δημόσιας τάξης και ασφάλειας**

Η χορήγηση ταξιδιωτικού εγγράφου σε αναγνωρισμένο πρόσφυγα χωρεί μόνον κατόπιν εξατομικευμένης κρίσης των αρμοδίων διοικητικών οργάνων ως προς τη συνδρομή λόγων δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Αντίθετη κανονιστική ρύθμιση που καθιερώνει δέσμια αρμοδιότητα της Διοίκησης να απορρίπτει σχετικά αιτήματα επί καταδίκης για συγκεκριμένα ποινικά αδικήματα έχει τεθεί καθ' υπέρβαση νομοθετικής εξουσιοδότησης.

αίτηση ακύρωσης – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – Ν. 4939/2022 – χορήγηση ταξιδιωτικού εγγράφου («titre de voyage») σε αναγνωρισμένο πρόσφυγα – εξαιρέσεις – επιτακτικοί λόγοι εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης – ρύθμιση ΚΥΑ καθ' υπέρβαση νομοθετικής εξουσιοδότησης – αρμοδιότητα Υπηρεσίας Ασύλου – εξατομικευμένη κρίση

ΣτΕ (Τμ. Δ'), απόφαση αριθμ. 1107/2024, 12.07.2024

Με την υπ' αριθμ. 1107/2024 απόφαση, το Δ' Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας έκανε δεκτή αίτηση ακυρώσεως Τούρκου υπηκόου, αναγνωρισμένου πρόσφυγα στην Ελλάδα, κατά απόφασης του Διοικητή της Υπηρεσίας Ασύλου, με την οποία επικυρώθηκε η απόρριψη αιτήματός του για χορήγηση ταξιδιωτικού εγγράφου.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας, παρότι έκρινε ότι καταρχήν η υπόθεση εμπίπτει στην αρμοδιότητα του διοικητικού πρωτοδικείου, έκρινε ωστόσο σκόπιμο, για λόγους οικονομίας της δίκης, να κρατήσει και να δικάσει την υπόθεση κατ' ουσίαν.

Επί της ουσίας, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε ότι η παρ. 2 του άρθρου 1 της ΚΥΑ 10302/29.05.2020 των Υπουργών Προστασίας του Πολίτη και Μετανάστευσης και Ασύλου, κατά το μέρος που καθιερώνει δέσμια αρμοδιότητα για την απόρριψη αιτήματος χορήγησης ταξιδιωτικού εγγράφου σε περίπτωση καταδίκης για ορισμένα ποινικά αδικήματα, έχει τεθεί καθ' υπέρβαση της σχετικής εξουσιοδοτικής διάταξης του άρθρου 25 παρ. 2, εδάφιο β', του Ν. 4636/2019.

Ειδικότερα, το άρθρο 25 του Ν. 4636/2019, όπως ίσχυε κατά τον κρίσιμο χρόνο, καθώς και το νυν ισχύον άρθρο 24 του Ν. 4939/2022, μετέφεραν στην εσωτερική έννομη τάξη το συναφές άρθρο 25 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ περί χορήγησης ταξιδιωτικού εγγράφου σε αναγνωρισμένους πρόσφυγες, προβλέποντας απαγόρευση χορήγησης ταξιδιωτικού εγγράφου σε αναγνωρισμένο πρόσφυγα,

μεταξύ άλλων, «όταν συντρέχουν στο πρόσωπό του επιτακτικοί λόγοι εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης». Με τις ίδιες διατάξεις παρασχέθηκε εξουσιοδότηση στους Υπουργούς Προστασίας του Πολίτη και Μετανάστευσης και Ασύλου για να καθορίσουν με κοινή υπουργική απόφαση τις διαδικασίες έκδοσης, ανανέωσης και αντικατάστασης του ταξιδιωτικού εγγράφου, τα απαιτούμενα δικαιολογητικά, τον τύπο και τη διάρκεια ισχύος του.

Σύμφωνα με την κρίση του Συμβουλίου της Επικρατείας, το ανωτέρω περιεχόμενο της εξουσιοδοτικής διάταξης, ως έχει, δεν καταλαμβάνει την εξειδίκευση των αόριστων νομικών εννοιών «επιτακτικοί λόγοι εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης» με τον τρόπο που έλαβε χώρα με την εκδοθείσα ΚΥΑ, δηλαδή με τον προσδιορισμό συγκεκριμένων αδικημάτων, η καταδίκη για τα οποία επάγεται τη μη χορήγηση ταξιδιωτικού εγγράφου κατά δέσμια αρμοδιότητα της Διοίκησης. Αντιθέτως, είναι σαφής και σύμφωνη με τις διατάξεις της Οδηγίας η επιλογή του κοινού νομοθέτη να αναθέσει σε διοικητικό όργανο (εν προκειμένω, στην Υπηρεσία Ασύλου, σύμφωνα με την ΚΥΑ) την αρμοδιότητα να αποφαινεται για τη συνδρομή λόγων εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης και να μην εξουσιοδοτήσει ειδικώς τον κανονιστικό νομοθέτη να ρυθμίσει τις σχετικές περιπτώσεις σε αφηρημένο επίπεδο.

Ενόψει τούτων, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκανε δεκτή την ασκηθείσα αίτηση ακυρώσεως και ανέπεμψε την υπόθεση στη Διοίκηση προκειμένου να εκφέρει νέα εξατομικευμένη κρίση επί του αιτήματος.

Παρατηρήσεις

Άννα Ζήση*

I. Εισαγωγικά: Η άρνηση χορήγησης ταξιδιωτικού εγγράφου σύμφωνα με την προηγούμενη νομολογία

Πλην της σχολιαζόμενης απόφασης δεν έχει υπάρξει πλούσια νομολογία των αρμόδιων διοικητικών πρωτοδικείων¹ αναφορικά με το ζήτημα που απασχόλησε το Συμβούλιο της Επικρατείας. Σε μια τουλάχιστον όμοια περίπτωση, το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών² έκανε δεκτή σχετική αίτηση ακυρώσεως, χωρίς ωστόσο να δι-αλάβει κρίση σχετικά με το αν η ρύθμιση της ΚΥΑ κείται

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

1. Οι συναφείς ακυρωτικές διαφορές υπάγονται στην ακυρωτική αρμοδιότητα των διοικητικών πρωτοδικείων ως «αναγκαίο παρακολούθημα» της πράξης με την οποία ο αιτών αναγνωρίστηκε ως πρόσφυγας (ΣτΕ 1107/2024, σκ. 3, ΣτΕ 1226/2020 σκ. 4).

2. ΔΠρΑθ 1550/2023.

εντός των ορίων της νομοθετικής εξουσιοδότησης. Η κρίση του επικεντρώθηκε στο ότι απαιτείται αιτιολογημένη διαπίστωση της συνδρομής λόγων εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης, χωρίς να επαρκεί προς τούτο απλή μνημία καταδικαστικών αποφάσεων, με τη λογική ότι η απαρίθμηση των αναφερόμενων στην ΚΥΑ αδικημάτων είναι ενδεικτική και όχι αποκλειστική.

II. Η ερμηνεία της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το Συμβούλιο της Επικρατείας

Η αναγωγή σε νομολογία του ΔΕΕ δεν αποδεικνύεται τελικώς απολύτως αναγκαία για να στηρίξει το συμπέρασμα της κρίσης του Συμβουλίου της Επικρατείας, ότι η κρίσιμη πρόβλεψη της ΚΥΑ είχε τεθεί καθ' υπέρβαση της εξουσιοδοτικής διάταξης του Ν. 4636/2019. Αντίθετα, το συμπέρασμα αυτό υποστηρίζεται επαρκώς ήδη από την απλή διαπίστωση ότι η υπό κρίση εξουσιοδοτική διάταξη καταλάμβανε μόνον τη ρύθμιση διαδικαστικών ζητημάτων και όχι την εξειδίκευση των αόριστων νομικών εννοιών «επιτακτικοί λόγοι εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης». Ποια είναι, επομένως, η προστιθέμενη αξία της εκτενούς παράθεσης ενωσιακής νομολογίας;

Το Συμβούλιο της Επικρατείας διατρέχει τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε σχέση με το ζήτημα της συνδρομής λόγων εθνικής ασφάλειας και δημόσιας τάξης στο πλαίσιο του κοινού συστήματος ασύλου εν γένει. Η νομολογία αυτή είναι συναφής σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, καθώς δεν αφορά την εν προκειμένω κρίσιμη διάταξη του άρθρου 25 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ σχετικά με τη χορήγηση ταξιδιωτικού εγγράφου³, αλλά ένα γενικό πλέγμα διατάξεων των Οδηγιών 2004/83/ΕΚ και 2011/95/ΕΕ που σχετίζονται με τον αποκλεισμό από τη χορήγηση καθεστώτος πρόσφυγα ή επικουρικής προστασίας, με την άρνηση χορήγησης ή την ανάκληση του προσφυγικού καθεστώτος καθώς και με την ανάκληση άδειας παραμονής.

Παρότι οι διατυπώσεις των παραπάνω διατάξεων δεν είναι όμοιες μεταξύ τους, το Συμβούλιο της Επικρατείας φαίνεται να εκλαμβάνει τη σχετική νομολογία ως ενιαίο σώμα σε ό,τι αφορά τη γενική νοηματοδότηση των λόγων δημόσιας τάξης και εθνικής ασφάλειας στο πλαίσιο του κοινού συστήματος ασύλου. Σε αυτό το πλαίσιο, συναγάγει από τη νομολογία του ΔΕΕ τον κανόνα της εξατομικευμένης αξιολόγησης των περιστάσεων που τυχόν τεκμηριώνουν ότι ο αλλοδαπός συνιστά κίνδυνο για την κοινωνία του κράτους μέλους ή για τη δημόσια ασφάλεια. Την δε εξατομικευμένη αυτή αξιολόγηση έχει πράγματι κριθεί ότι δεν μπορούν να αντικαθιστούν «αυτόματοι ενδείκτες», όπως λ.χ. τυχόν γνωμοδότηση ειδικού

οργάνου επί θεμάτων τρομοκρατίας⁴ ή μόνο το γεγονός της συμμετοχής του ενδιαφερομένου ως μέλους σε οργάνωση που έχει χαρακτηριστεί ως ύποπτη στο πλαίσιο κοινής θέσης του Συμβουλίου για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας^{5, 6}.

Σε μεγαλύτερη δε συνάφεια με τον υπό κρίση προβληματισμό, έχει ομοίως κριθεί ότι αυτόματο ενδείκτη επικινδυνότητας δεν μπορεί να αποτελεί ούτε η ύπαρξη καταδικών συγκεκριμένου ύψους ποινής⁷ ούτε ακόμη και μόνη η ύπαρξη καταδικών για «ιδιαίτερα σοβαρά εγκλήματα» κατά την έννοια της Οδηγίας⁸.

Στο πλαίσιο της συνδυαστικής ανάγνωσης της ενωσιακής νομολογίας, το Συμβούλιο της Επικρατείας οδηγείται στο – μη αναγκαίο για την επίλυση διαφοράς – ενδιάμεσο συμπέρασμα ότι η επιλογή του κοινού νομοθέτη να αναθέσει την αρμοδιότητα για τη διαπίστωση της συνδρομής λόγων εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης σε διοικητικό όργανο, και εν προκειμένω στην Υπηρεσία Ασύλου, και να μην εξουσιοδοτήσει τον κανονιστικό νομοθέτη να εισάγει αυτόματους «ενδείκτες επικινδυνότητας», είναι σύμφωνη με το πνεύμα της Οδηγίας.

Εξ αντιδιαστολής συνάγεται το συμπέρασμα ότι θα ήταν επίσης αντίθετη με το πνεύμα της Οδηγίας η εναλλακτική να «διορθώσει» ο κοινός νομοθέτης την εξουσιοδοτική διάταξη του πλέον ισχύοντος άρθρου 24 του Ν. 4939/2022, ώστε να περιληφθεί ήδη στον τυπικό νόμο ένας κατάλογος ποινικών αδικημάτων ή άλλων αυτόματων ενδεικτών που συνεπάγονται άνευ ετέρου την άρνηση χορήγησης ταξιδιωτικού εγγράφου. Αντίθετα, είναι, σε κάθε περίπτωση, αναγκαία η μεσολάβηση εξατομικευμένης κρίσης της Διοίκησης.

4. ΔΕΕ C-159/21, *Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság κ.λπ.*, 22.09.2022, ECLI:EU:C:2022:708.

5. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-57/09 και C-101/09, *B και D*, 09.10.2010, ECLI:EU:C:2010:661.

6. Οι αποφάσεις ωστόσο του ΔΕΕ που αφορούν στην ερμηνεία του άρθρου 12 της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ σχετικά με τους λόγους αποκλεισμού δεν κινούνται προς την κατεύθυνση του κανόνα της εξατομικευμένης αξιολόγησης ως προς τη συνδρομή λόγων δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Στο πλαίσιο του άρθρου 12 παρ. 2, στοιχείο β' ή γ', δεν είναι κρίσιμη η διαπίστωση εάν ο αιτών αποτελεί ενεστώτα κίνδυνο για το κράτος μέλος υποδοχής, αλλά μόνο εάν υπάρχουν σοβαροί λόγοι να πιστεύεται ότι ο αιτών έχει διαπράξει σοβαρό μη πολιτικό έγκλημα εκτός της χώρας ασύλου πριν γίνει δεκτός ως πρόσφυγας ή εάν είναι ένοχος πράξεων που αντιβαίνουν προς τους σκοπούς και τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών (βλ. και ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-57/09 και C-101/09, *ό.π.*, σκ. 100-104).

7. ΔΕΕ C-369/17, *Ahmed*, 13.09.2018, ECLI:EU:C:2018:713.

8. ΔΕΕ C-402/22, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*, 06.07.2023, ECLI:EU:C:2023:543. Αναλυτικά βλ. σχόλιο Α. ΖΗΣΗ, ΕΕΕυρΔ, 2023, σσ. 355-361.

3. Δεν υπάρχει *ad hoc* νομολογία του ΔΕΕ ως προς την ερμηνεία του άρθρου 25 της Οδηγίας.

III. Η διαφορετική μεταχείριση της άρνησης χορήγησης διαβατηρίου σε Έλληνα πολίτη

Προς υποστήριξη του συλλογισμού του, σε συγκεκριμένο σημείο της απόφασής του, το Συμβούλιο της Επικρατείας αντιδιαστέλλει τις ρυθμίσεις σχετικά με την έκδοση ταξιδιωτικού εγγράφου δικαιούχου διεθνούς προστασίας με τις ρυθμίσεις σχετικά με τη χορήγηση διαβατηρίου σε Έλληνες πολίτες⁹. Στη δεύτερη περίπτωση, κατά ρητή νομοθετική εξουσιοδότηση, προβλέφθηκε με τα σχετικά προεδρικά διατάγματα ως λόγος άρνησης έκδοσης διαβατηρίου η καταδίκη για συγκεκριμένα ποινικά αδικήματα¹⁰. Πρόκειται δε είτε για ποινικά αδικήματα ιδιαίτερα μεγάλης βαρύτητας και απαξίας (λ.χ. εμπορία ανθρώπων, αρπαγή ανηλίκων) είτε για αδικήματα πλαστογραφίας και υπεξαγωγής εγγράφων σχετιζόμενα ειδικώς με τα έγγραφα του διαβατηρίου και της αστυνομικής ταυτότητας¹¹. Όμοια διάρθρωση ακολούθησε κατά βάση και η ρύθμιση της ΚΥΑ ως προς τα ποινικά αδικήματα που ορίστηκε ότι επάγονται την άρνηση χορήγησης ταξιδιωτικού εγγράφου κατά δέσμια αρμοδιότητα.

Η κρίση του Συμβουλίου της Επικρατείας συνεπάγεται ότι απόλυτη «εναρμόνιση» των δυο περιπτώσεων δεν θα ήταν ανεκτή. Δηλαδή, η ύπαρξη καταδίκης λ.χ. για το ποινικό αδίκημα της πλαστογραφίας ταυτότητας ανεκτός μεν επάγεται αυτόματα την κατά δέσμια αρμοδιότητα μη χορήγηση διαβατηρίου Έλληνα πολίτη για το προβλεπόμενο χρονικό διάστημα, πλην όμως δεν μπορεί να επάγεται αυτόματα, χωρίς τη μεσολάβηση αιτιολογημένης κρίσης του αρμόδιου διοικητικού οργάνου, τη μη χορήγηση ταξιδιωτικού εγγράφου δικαιούχου διεθνούς προστασίας.

IV. Συμπεράσματα

Η σχολιαζόμενη απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας αποτελεί χρήσιμη νομολογική συνεισφορά σε ένα

πεδίο πλούσιας ενωσιακής νομολογίας. Κατ' ουσίαν αναβαθμίζει την προστασία που παρέχεται στους δικαιούχους διεθνούς προστασίας και ως προς το ειδικό ζήτημα της χορήγησης ταξιδιωτικού εγγράφου, «μεταφέροντας» στην Υπηρεσία Ασύλου το βάρος εξατομικευμένης αξιολόγησης της τυχόν συνδρομής λόγων εθνικής ασφάλειας και δημόσιας τάξης.

Στο πλαίσιο αυτής της αξιολόγησης, ενδιαφέρον θεωρητικά είναι το ζήτημα του κατά πόσον η Υπηρεσία Ασύλου θα μπορούσε να αρνηθεί την έκδοση ταξιδιωτικού εγγράφου αναγόμενη σε περιστάσεις οι οποίες ήταν ήδη γνωστές και αξιολογήθηκαν στο πλαίσιο της χορήγησης του προσφυγικού καθεστώτος, χωρίς να έχουν οδηγήσει σε απόφαση μη χορήγησης του προσφυγικού καθεστώτος¹². Θα ήταν παράδοξο και μάλλον ασυμβίβαστο με τις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της χρηστής διοίκησης το ενδεχόμενο οι ίδιες περιστάσεις που δεν οδήγησαν σε κρίση συνδρομής λόγων εθνικής ασφάλειας και δημόσιας τάξης στο πλαίσιο της χορήγησης του προσφυγικού καθεστώτος να στηρίξουν τέτοια κρίση στο πλαίσιο της χορήγησης ταξιδιωτικού εγγράφου, ιδίως εφόσον η χορήγηση ταξιδιωτικού εγγράφου συνιστά «αναγκαίο παρακολούθημα» της απόφασης αναγνώρισης, σύμφωνα με το Συμβούλιο της Επικρατείας. Υπό αυτό το πρίσμα, είναι μάλλον συνεπέστερο η Υπηρεσία Ασύλου να διατυπώνει την απαιτούμενη εξατομικευμένη κρίση κατ' εκτίμηση περιστάσεων που είτε είναι μεταγενέστερες της χορήγησης του προσφυγικού καθεστώτος είτε είναι προγενέστερες αυτής, πλην όμως δεν ήταν σε γνώση του διοικητικού οργάνου όταν ελήφθη η απόφαση αναγνώρισης – δηλαδή, σε περιστάσεις που μπορούν να αποτελέσουν ταυτοχρόνως ενδεχόμενους λόγους ανάκλησης του καθεστώτος.

9. Σκ. 13.

10. Π.Δ. 25/2004, Π.Δ. 25/2022.

11. Όσον αφορά τη δεύτερη κατηγορία, έχει κριθεί ότι η κατά δέσμια αρμοδιότητα απαγόρευση έκδοσης διαβατηρίου σε περίπτωση τελεσίδικων καταδικών για αδικήματα που αφορούν την έκδοση και χρήση των εγγράφων ταυτοποίησης αποσκοπεί στην αποτροπή του διοικουμένου από την υποβολή ψευδών δηλώσεων ή την προσκόμιση μη γνησίων εγγράφων και δεν παρίσταται δυσανάλογη σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό (ΣτΕ 1665/2023, σκ. 18).

12. Βλ. άρθρο 14 παρ. 4 και 4Α του Ν. 4636/2019 (άρθρο 14 παρ. 4 και 5 της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ): «4. Η αποφαινόμενη αρχή ανακαλεί ή αρνείται να ανανεώσει το καθεστώς που χορηγήθηκε σε πρόσφυγα όταν: α) ευλόγως θεωρείται ότι το πρόσωπο αυτό συνιστά κίνδυνο για την εθνική ασφάλεια της χώρας, β) το πρόσωπο αυτό συνιστά κίνδυνο για την κοινωνία της Χώρας, λόγω τελεσίδικης καταδίκης του για τη διάπραξη ιδιαίτερα σοβαρού εγκλήματος, συμπεριλαμβανομένων και των αδικημάτων που αναφέρονται στην περ. β' της παρ. 1 του άρθρου 17. 4Α. Στις περιπτώσεις της παρ. 4, η αποφαινόμενη αρχή δεν χορηγεί καθεστώς πρόσφυγα όταν ακόμα δεν έχει ληφθεί απόφαση χορήγησης».

► **Πρόγραμμα διδμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Πέμπτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής**

Στις 4 Ιουλίου 2024, έλαβε χώρα στα Σκόπια η πέμπτη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής του Προγράμματος. Στο πλαίσιο της συνάντησης, τα μέλη της Επιτροπής συζήτησαν για την πορεία του Προγράμματος και τις μελλοντικές δραστηριότητες. Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ, στη συνάντηση συμμετείχαν οι Project Managers, κα Έλλη Τσιτσιπά και κα Ιωάννα Μπαχσεβάνογλου-Δημητριάδου.

Μαρία Χαλυβοπούλου

► **Πρόγραμμα διδμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Τρίτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής**

Στις 31 Ιουλίου 2024, διεξήχθη διαδικτυακά η τρίτη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής του Προγράμματος. Τα μέλη της Επιτροπής αξιολόγησαν τα έως τώρα επιτεύγματα, αντάλλαξαν απόψεις σχετικά με την περαιτέρω υλοποίηση του Προγράμματος και προγραμματίσαν τις επόμενες δράσεις. Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ, στη συνάντηση συμμετείχαν η κα Έλλη Τσιτσιπά και η κα Μαρία Χαλυβοπούλου.

Μαρία Χαλυβοπούλου

► **1η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένο ομιλητή τον Επίκ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, κ. Δημήτρη Κυριαζή – 9 Σεπτεμβρίου 2024**

Στις 9 Σεπτεμβρίου 2024, πραγματοποιήθηκε στο αμφιθέατρο «Δ. Ευρυγένη» του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) η 1η συνάντηση της σειράς «Επιστημονικές συναντήσεις» με προσκεκλημένο ομιλητή τον Επίκ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, κ. Δημήτρη Κυριαζή, ο οποίος ανέπτυξε εισήγηση με θέμα «Ένας αέναος διάλογος: Η φορολογική κυριαρχία των Κρατών Μελών απέναντι στην αποκλειστική αρμοδιότητα της ΕΕ». Μετά την ολοκλήρωση της εισήγησης, ακολούθησε ενδιαφέρουσα συζήτηση με το κοινό.

Η εκδήλωση διοργανώθηκε από το ΚΔΕΟΔ και την Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ).

Η γραπτή αποτύπωση της εισήγησης του κ. Κυριαζή θα δημοσιευθεί σε προσεχές τεύχος της ΕΕΕυρΔ.

Μαρία Σαπαρδάνη

► **Πρόγραμμα διδμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Έκτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής**

Στις 24 Σεπτεμβρίου 2024, πραγματοποιήθηκε στα Σκόπια η έκτη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής, κατά την οποία συζητήθηκε η συνολική εξέλιξη του Προγράμματος και καθορίστηκαν τα επόμενα βήματα.

Μαρία Χαλυβοπούλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. ΒΙΒΛΙΑ ΚΔΕΟΔ 2024 – Β'

Επιμ.: Λαμπρινή Γκουπιδένη

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

DE BOER NIK, Judging European Democracy: the role and legitimacy of National Constitutional Courts in the EU. Oxford: Oxford University Press, 2023. xxviii, 348 σσ.

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ, Δημόσιες συμβάσεις: βασικοί κανόνες και πρακτικές ασκήσεις για το προσυμβατικό και συμβατικό στάδιο. 4η έκδ. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2024. xiv, 136 σσ.

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΕ

HAHN MICHAEL, VAN DER LOO GUILLAUME (ed.), Law and practice of the common commercial policy: the first 10 years after the Treaty of Lisbon. Leiden: Brill, 2021. xxxvi, 622 σσ.

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, Εργατικό δίκαιο: ατομικές εργασιακές σχέσεις και το δίκαιο της ευελιξίας της εργασίας. 10η έκδ. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 2024. lxi, 1221 σσ.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

TELO MARIO, WEYEMBERGH ANNE (ed.), Supranational governance at stake: the EU's external competences caught between complexity and fragmentation. London: Routledge, 2020. xxi, 284 σσ.

